

Ára: 2150 Ft

ÚJ (ÉS RÉGI-ÚJ) KÖNYVEK A NAPVILÁG WEBSHOPBAN!

Ha nyaralni megy, és már végképp nem fér el könyv a csomagjában, vagy egyszerűen csak értelmes olvasnivalóra vágyik, akkor nézzon be Újdonságok rovatunkba a webshopban! Nem csak legújabb kiadványaink, hanem egy egész sor korábbi, régen kifogyott és keresett kötetünk is elérhető már e-könyv formában! Böngéssze a kínálatot, és a megrendelést követően töltse le azonnal a kiválasztott címeket!

<https://napvilagkiado.eu/termekkategoria/ujdontsagaink>

NAPVILÁG KIADÓ BUDAPEST

MOZGÓ VILÁG

2023/7-8

7-8

MOZGÓ VILÁG

2023/7-8

Van-e értelmisége a Fidesznek? Szelényi Iván és Mihályi Péter tanulmánya • Fleck Zoltán esszéje a despota tragikus magányáról • Csanádi Mária tanulmánya a foglyul ejtett országról • Sárközi Márta leveleit Széchenyi Ágnes közli • Iványi Gábor a százéves Hazay Lujzával beszélget • Spiró György új regényének részlete • Pódiumbeszélgetés Kaiser Ferenczel, Szent-Iványi Istvánnal és Vadai Ágnessel katonai kérdésekről • Lator Lászlótól Tóth Krisztina búcsúzik

Acsai Roland • Benda László • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Gerzsenyi Gabriella • Hargitai Miklós • Herskovits Eszter • Józsa Sarolta Réka • Kardos Ernő • Kürti László • Kőrízs Imre • Lukács Marianna • Magyarai Nándor László • Majtényi László • Mélyi József • Parászka Boróka • Pető Iván • Pótó János • Révész Sándor • Stuber Andrea • Szegő Iván Miklós • Vadas József • Várady Tibor • Vásárhelyi Mária • Végel László

Mozgó-lexikon
A–Z

ACSAI ROLAND 1975-ben született Cegléden. Író, költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Titusz, a hős* (2022).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykori külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSANÁDI MÁRIA 1946-ban született Budapesten. Akadémiai nagydoktor. Legutóbbi könyve: *Dynamics of an Authoritarian System* (2023).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó-díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Rendszerhiba. A jogállam halála és újjászületésének lehetőségei Magyarországon* (2022).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERZSENYI GABRIELLA: 1977-ben született Beregszászon. 2000-től tizenhat évig Brüsszelben, az Európai Unió tisztviselőjeként dolgozott, a Szentendrei-szigeten él. Legutóbbi kötete: *Brüsszel után szabadon* (2021).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

IVÁNYI GÁBOR 1951-ben született Szolnokon. Lelkész, 1990–94 és 1998–2002 között országgyűlési képviselő,

az Oltalom Karitatív Egyesület és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség elnöke. Hazám-díjas, Budapest díszpolgára. Legutóbb megjelent műve: *Imádság csöndes dögvésezt* (2011).

JÓZSA SAROLTA RÉKA 1984-ben született Budapesten. Jogász, költő.

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KÓRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versekről prózában* (2022).

KÜRTI LÁSZLÓ 1976-ban született Vásárosnaményban. Költő, szerkesztő, tanár. Legutóbbi könyve: *Apajegyek* (2022).

LUKÁCS MARIANNA 1972-ben született Sajószentpéteren, Kazincbarcikán nőtt fel. A Miskolci Egyetem filozófia szakán végzett, 1998 óta él Budapesten, a közigazgatásban dolgozik. 2014-ben jelent meg első regénye Idegsebzés címmel.

MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ 1960-ban született Csíkszeredában. A Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem szociológia karának oktatója.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PÓTÓ JÁNOS 1956-ban született Kaposváron. Történész, az ELTE BTK címzetes egyetemi docense. Legutóbbi könyve: *Nagy Imre emlékhelyei* (Hajdú József fotográfussal, 2013).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Mikor szabad ölni?* (2021).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZÉCHENYI ÁGNES 1957-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az [MTA] BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Ő a magyar kritika. Schöpfung Aladár* (2022).

SZEGŐ IVÁN MIKLÓS 1971-ben született Budapesten. Az 1956-os Intézet Alapítvány munkatársa, a Wesley Egyház- és Vallásszociológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa. A 24.hu állandó szerzője. Legutóbbi könyve: *Kihívások és válaszok* (2023).

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliósok?* (Kolosi Tamással, 2010).

TÓTH KRISZTINA 1967-ben született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *A majom szeme* (2022).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY TIBOR 1939-ben született Nagybecskerekben. Jogtudós, jogász, író. Legutóbbi könyve: *Mi történt Écskán?* (2019).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Pe-remvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Botos Péter munkái

FRESH
CØRNER

Visszatérő kedvencünk,
hűsítő TOBLERONE jeges latte!

Frissen főzött kávé, vajkaramella és csokoládé
tökéletes kombinációja Toblerone csokoládéval.

A terméket keresd 2023. június 1-től augusztus 31-ig vagy a készlet erejéig a kijelölt töltőállomásokon.
A kép csak illusztráció.

2023/7-8

Szelényi Iván – Mihályi Péter Fleck Zoltán Csanádi Mária Széchenyi Ágnes	3	Van-e értelmisége a Fidesznek? <i>Tanulmány</i>
Iványi Gábor	16	A despota tragikus magánya <i>Esszé</i>
Várady Tibor	22	Az ország foglyul ejtése <i>Tanulmány</i>
Gárdonyi László Acsai Roland	37	„Kedves apa, mondd, mi volna, ha mégiscsak írnál egyszer?” – <i>Sárközi Márta levelei</i>
Józsa Sarolta Réka	57	Sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű Második rész – <i>Beszélgetés a százéves Hazay Lujzával</i>
Kürti László Spiró György	81	Élet a világháború alatt a Takovska utcában a 12 123. sz. iratsomó szerint – és rögtön <i>Dokumentumnovella</i>
Lukács Marianna Gerzsenyi Gabriella	90	A fény játéka – <i>Botos Péter munkáiról</i>
Kardos Ernő	95	Apa-triolett, Kávéfőző-triolett, Tea-triolett, Hóbogyó-triolett, Hó-triolett, Kálvária út <i>Versek</i>
Herskovits Eszter	98	Ha, Kabai Lóránt emlékére, Augusztus, Szárszó, lassan kezd már látszani <i>Versek</i>
Magyari Nándor László Szegő Iván Miklós	102	lárma <i>Vers</i>
	103	A forradalmár utazik <i>Regényrészlet</i>
	115	Kívülállók <i>Regényrészlet</i>
	124	Telep <i>Novella</i>
	128	Ezer tiltakozó még nem tömeg – <i>Beszélgetés Cser-Palkovics Andrással</i>
	145	A szittyá harcmódor és más katonai történetek – <i>Pódiumbeszélgetés Kaiser Ferenczel, Szent-Iványi Istvánnal és Vadai Ágnessel</i>
	162	És hova álljanak a romániai magyarok? <i>Esszé</i>
	173	Miért okosabbak nálunk a finnek? <i>Esszé</i>
Hónapló		
Dalos György	183	Szükséghelyzetek
Hargitai Miklós	186	Nyírják a pálmát
Parászka Boróka	189	Nincs első sor
Végel László	192	Ady kompján
Reflex		
Benda László	196	Elég nagy-e a Földünk két szuperhatalomnak?
Majtényi László	204	Az állam a tanárok ellen II.
Révész Sándor	210	Létezik-e Kőszeg Ferenc?
Pótó János	219	Erzsébet királyné – Emlékműtrendek
-ról, -ről		
Pető Iván	226	Hetven második fele
Kőrösi Imre	229	Namajdiás
Csepeli György	234	Berlin eleste
Csengery Kristóf	237	Koraiság, késeiség
Mélyi József	240	Már rég nem túl sok
Stuber Andrea	244	Egy vak lámpa fénye
Vadas József	247	A színes „kék” járat
Vásárhelyi Mária	251	Házon kívül
Tóth Krisztina	254	Fénybe fordított szék (Lator László 1927–2023) <i>Nekrológ</i>

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Mozgó Világ 2023/július-augusztus

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető) Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Van-e értelmisége a Fidesznek?

A *Mozgó Világ* májusi számában van egy érdekes beszélgetés Hajdu Szabolcs, Mélyi József és Radnóti Sándor között arról, hogy van-e saját kultúrája vagy akár csak saját kánonja a Fidesznek. A pódiumbeszélgetés résztvevői lényegében különösebb vita nélkül mindkét kérdésre nemleges választ adtak. Ez bennünket különösen érdekelt, mert egy éve dolgozunk egy hasonló té- májú cikken. A kérdésünk az, ami jelen esszé címe („Van-e értelmisége a Fidesznek?”), de a kérdés elválaszthatatlan attól a kérdéstől, hogy van-e a Fidesznek saját ideológiája – ti. abban az értelemben, ahogy a létező szocializmus évtizedeiben ez az ideológia a kommunista ideológia volt, és a pártállam mindent megtett annak érdekében, hogy csak olyanok kerülhessenek értelmiségi pozícióba, akik ezt az ideológiát elfogadták. A kérdéseink tehát nem azonosak, de a válaszaink hasonlóak. Egyelőre nincs egyértelműen azonosítható Fidesz-értelmiség, de az is igaz, hogy az egymást követő Orbán-kormányok már eddig is százmilliárdokban mérhető közpénzt költöttek el arra, hogy legyen. Lehet, hogy 2010 óta nem telt el elég idő?

Először egy bíráló megjegyzést tennénk a *Mozgó Világ*-beszélgetésben megfogalmazott pozitív állításra. Az aligha kétséges, hogy a Fidesz kevésbe vevő a „magaskultúrára”, mint a szórakoztató kultúrára, de a nyilvánvaló igazság az, hogy a két kultúrának a megkülönböztetése önmagában is igencsak problema-

tikus. A Fidesz szellemi holdudvarának számos ismert figurája vitathatatlanul „népies”, de ettől ez a kultúra nem feltétlenül alacsonyabb rendű. Johann Strauss sem volt Richard Wagner, de ettől még művészi teljesítménye elvitathatatlan. A magaskultúra gyanús koncepció, ráadásul a magaskultúra legkiválóbb alkotói között voltak és vannak jobboldali, nép-nemzeti radikálisok is. Itt van mindjárt Wagner zenei életműve és súlyosan problematikus politikai nézetei.

Az eddig felsorolt kérdésekre legalább négyféle válasz forog közkézen. Tanulmányunkban ezeket járjuk körül.

1. Sokan mondják, hogy a Fidesznek nincs elkötelezett, saját értelmisége. Már csak azért sem, mert a történeti tapasztalatok szerint a szélsőséges jobboldali mozgalmakban – így az orbániban is – az értelmiségi szerepe alárendelt, jórészt kiszolgáló jellegű.¹ Sőt vannak, akik azzal érvelnek, hogy az Orbán Viktor által kialakított és magasztos elnevezéssel Nemzeti Együttműködés Rendszerének (NER) elkeresztelt jogi-politikai konstrukció² kifejezetten értelmiségellenes.³ Tény, hogy az el-

¹ A szerzők köszönettel tartoznak Ungváry Rudolfnak ezért a találó megfogalmazásért.

² A „Legyen béke, szabadság és egyetértés” kezdetű politikai nyilatkozatot (Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata) az Országgyűlés 2010. június 14-én, pár héttel a választások után fogadta el, de csak a kormánypártok szavazták meg.

³ Lásd Csillag István közelmúltban megjelent

múlt 13 évben többször is voltak vitathatatlanul értelmiségellenes politikai kampányok: fél tucat filozófusprofesszor alaptalan meghurcolása hűtlen kezelés vádjával (2010–12), az egyetemi autonómiát lábbal taposó kancellári, majd kuratóriumi irányítás bevezetése (2012-től), a magyar színházi kultúra csúcsintézményeinek átjátszása Vidnyánszky Attila kezére (2013–20), a Közép-európai Egyetem (a CEU) elűldözése (2017–19), az MTA kutatóintézeti hálózatának és ingatlanvagyonának einstandolása (2019), az Erasmus diák- és oktató-csereprogram, illetve az unió jövőbeni kutatás-fejlesztési és innovációs politikáját meghatározó Horizont Európa programok beáldozása az EU-val folytatott politikai presztízsharcban (2022–23) stb.⁴

4

2. Mások számára evidencia, hogy a Fidesznek van saját értelmisége. Miért ne lenne? Minden párt mögött létezik valamiféle diplomás szakembergárda, enélkül egyetlen napig sem lehetne működtetni egy országot. És miért ne fogadnánk el, hogy akinek egyetemi diplomája van, az definíció szerint szakértelmiséginek tekintendő?
3. De abban a logikában is van igazság, hogy egy végletekig centralizált, egyszemélyi kormányzásban, ahol a vezető rendszeresen nagy ívű történelmi beszédeket tart (azaz magára vállalja az ideológia-teremtést), de ugyanakkor a napi politika rövid távú szempontjai

szerint gyakran kész ideológiát váltani, valójában nincs szükség Mannheimmel szólva „szabadon lebegő”, valamelyes relatív önállósággal rendelkező, ideológia- és programalkotó értelmiségre. Csak bajt okoznak. Ahogy Schiller *Tell Vilmosában* olvashatjuk: „*Der Starke ist am mächtigsten allein.*”⁵ Abban a gondolatmenetben is lehet tehát igazság, miszerint az Orbán-rendszer (és egyéb jobb- és baloldali pártszerű tömegmozgalmak) nem ideológiateremtő, hanem ideológiaalkalmazó. Ez Magyar Bálint álláspontja kezdettől fogva.⁶ Vagyis az Orbán-rezsimnek nincs szüksége külső ideológiára, elsősorban nem okos gondolatokat vár el az elit pozíciókba helyezett kádereitől és klienseitől, hanem gesztusokban megnyilvánuló lojalitást (semmit se kételkedjen, tudjon titkot tartani, folyamatosan konfrontálódjon a Fidesz ellenfeleivel stb.).

4. És végül: néhány éve meglehetősen nagy megrökönyödést váltott ki a Századvég Alapítvány stratégiai igazgatójának, G. Fodor Gábornak az az önleplező interjúja, amelyben bevallotta, hogy a Fidesz-ideológia kulcsfogalmai – mint például a *Polgári Magyarország*, a *Nemzeti Együttműködés Rendszere* stb. – nem ideológiák, hanem hívószavak. Nem a realitás részei, hanem politikaimarketing-termékek, kiagyaloik egy percig sem hittek ezekben a fogalmak-

esszójét („Lesz magyar bányászjárás?”), *Élet és Irodalom*, 2023. május 5.

⁴ Erről a hadjáratról részletesen lásd Csillag István cikkét az *Élet és Irodalom* 2023. május 5-i számában.

⁵ „A legerősebb mindig a magányos.” Harsányi Zsolt fordítása.

⁶ Magyar Bálint (szerk.): *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*, Noran Libro, Bp., 2013.

ban.⁷ S ha azokra a sajtótudósításokra és városi szóbeszédre gondolunk, amelyek arról szólnak, hogy Orbán Viktor legközelebbi munkatársai saját gyerekeiket liberális szellemiségű középiskolákba íratják, azután pedig Nyugatra küldik őket alapszakos diplomát szerezni, akkor könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a fideszes elit tagjai sem gondolják komolyan fennen hangoztatott antiliberális nézeteiket.

Ezeket az ellentmondásokat nem tudjuk egyértelműen feloldani. Úgy látjuk, hogy mind a négy álláspont mellett szólnak nyomós érvek, de vannak ellenérveink is.

Vissza az MDF-hez

Több mint harminc évvel a Fidesz megalakulása után, a mából visszatekintve, mondhatjuk, hogy kezdetben a Fidesznek bizonyos volt egy, az MDF-től örökölt értelmisége. De közülük sokan – így például Bod Péter Ákos, Csaba László, Jeszenszky Géza stb. –, akik egy ideig, az MDF széthullása után, jobb híján a Fideszben bíztak, idővel elhatárolták magukat Orbántól. Az MDF értelmisége alapvetően mérsékelt, jobboldali beállítottságú (konzervatív vagy éppenséggel nemzeti konzervatív) volt, akiket taszított az MSZP utódpártjellege, s mint 1994-ben beigazolódott, saját értékválasztásuk szempontjából okkal tartottak az SZDSZ és MSZP esetleges együttműködésétől. Amint a felsorolt nevek is jelzik, az MDF-nek volt „igazi” értelmisége, akik a szakterületükön is tekintéllyel bírtak, de a szűk szakterületükön túlmutató, nagyobb vi-

lágnézeti kérdésekhez is hozzászóló gondolkodók voltak.

Ezek az MDF-es értelmiségiek a NER jobboldali radikalizálódása során kezdtek elhatárolódni a Fidesztől. Nem mintha az MDF és a liberalizmus kapcsolata korábban felhőtlen lett volna. Ebben szerepet játszhatott a versengés abban, hogy kinek milyen szerepe volt a rendszerváltás előkészítésében. Nem véletlen, hogy a Charta 77 elnevezéssel nyilvánosságra hozott politikai dokumentum 250 magyarországi aláírója nagy többségben pesti liberális értelmiségi, jórészt a későbbi SZDSZ alapító tagja volt (pl. Kis János, Rajk László, Pető Iván, Demszky Gábor vagy Konrád György). Sok egykori MDF-es számára különösen riasztó volt Orbán 2015-ös tusnádfürdői beszéde, amely egyfelől egy új típusú, illiberális állam programját vázolta fel,⁸ másfelől pedig lendületet adott a nemzeti múlt jobboldali átértelmezésének. A Fidesszel sok kérdésben szimpatizáló történészeket különösen irritálta a történelmi tények gát lástalan meghamisítása.

A francia forradalom óta azokat szokták értelmiséginek (entellektüelnek) tekinteni, akik szűkebb szakmai szerepükön túlmutatóan alakítani tudták a társadalom számottevő részének világnézetét. Ezek többnyire városiak és liberálisok voltak. Például azért, mert a világnézetek alakítását leghatékonyabban szolgáló napilapok, folyó-

⁷ *Magyar Narancs*, 2015. március 8.

⁸ O. V. saját megfogalmazásában: [A]z az új állam, amit Magyarországon építünk, illiberális állam, nem liberális állam. Nem tagadja a liberalizmus alapvető értékeit, mint a szabadság [...], de nem teszi ezt az ideológiát az államszerveződés központi elemévé, hanem egy attól eltérő sajátos, nemzeti megközelítést tartalmaz.”

iratok, könyvkiadók, majd később a rádió- és tévécsatornák székhelyei a nagyobb városokban voltak. A szűk értelemben vett szakmai határok meghaladásának feltétele volt, hogy az értelmiségiek liberálisok legyenek – legalább abban az értelemben, hogy elvetették a tekintélyelvűségekre támaszkodó gondolkodást és ragaszkodtak a tényekkel alátámasztható érvekhez.

Az sem szorul bizonyításra, hogy kezdettől fogva, de egyre erősebb mértékben és nyíltan éppen ezzel a városi (főként pesti) értelmiséggel áll szemben Orbán Viktor tábor. Ez jórészt abból eredt, hogy már az MDF, s még inkább a Fidesz vezetősége, nem pesti és nem sokadik generációs értelmiségiekből állt. Személyes emlékeink szerint 1989/90 táján ez kevésbé állt az MDF-re, mint az akkori a Fideszre. Az 1932-es születésű, a rendszerváltás idején 57 éves, a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz igencsak közel járó Antall József minden személyes kötődése alapján pesti volt. Értelmiségi létét az is igencsak bizonyította, hogy miniszterelnökként feladatának érezte, hogy történettudományi előadásokat tartson a Parlamentben. Ezt megelőzően viszont, a kommunizmus négy évtizede idején, saját kifejezésével élve „alámerült”. Tanárként, muzeológusként úgy dolgozott, hogy a politika szférájában egyáltalán nem vagy csak alig-alig mutatta meg magát. Ez így volt 1956-ban is. Mint utólag kiderült, Hankiss Elemér korábban bridzsezett vele, de sokan az orvostörténeti múzeum igazgatójának még a nevét sem ismerték. Egészen 1988-ig szakember volt, de kevesen tartották őt „igazi” értelmiséginek. Mint az MDF

elnöke, kétségkívül azzá vált, bár az MDF-ben is kezdettől fogva volt egy adag antiliberalizmus és Budapest-ellenesség. Ezt nevezte Berend T. Iván korán – s részben nem egészen jogosan – antiszemitizmusnak.

Annai biztos, hogy Antall még a nyíltan antiszemita Csurka Istvánt is elfogadta szövetségesnek – egészen addig, míg a népszerű drámaíró és önjelölt népevezért őt személyében nem kezdte támadni. A Fidesz törzsgárdája viszont kezdettől első generációs, vidéki értelmiségi volt, akik ugyan szóban kezdetben liberálisabbak voltak a liberálisoknál, de zsigereikben mégis volt valamennyi nacionalizmus. Orbán Viktor 1989. június 16-i, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésén elhangzott híres beszéde, ami egy nap alatt országos politikussá tette, már akkor is elsősorban a nemzeti függetlenségről (a szovjet csapatok kivonásának követeléséről) szólt, míg a mellette felszólaló, munkásságuk alapján pesti értelmiséginek nevezhető Vásárhelyi Miklós és Mécs Imre beszédükben inkább a szabadságra és a demokráciára helyezték a hangsúlyt.

A mi hipotézisünk az, hogy a korábban MDF-es, majd a Fideszt egy ideig támogató értelmiség elvesztése után – minden más kormányzati hatalomra jutó politikai osztályhoz hasonlóan –, a 2010-es választások után a Fidesz nekilátott egy saját értelmiségi bázis felépítéséhez. Csakhogy ezt a folyamatot sokan és jó okkal *klientúraépítésnek* látják. És van egy másik baj is: a NER-nek máig nincsenek jól azonosítható ideológusai, gondolkodói. Így például aligha lehet az értelmiségi jelzöt megvonni olyanoktól, mint Láncki

András, Tellér Gyula, Schmidt Mária vagy Hegedűs Zsuzsa. De ezek a politikailag aktív értelmiségiek magukat többnyire nem szokták a NER képviselőiként azonosítani.⁹ És az is igaz, amit Radnóti Sándor a cikkünk elején idézett Fapados-beszélgetésben említett meg, hogy a NER ideológiája nagy részben titkos ideológia, amely összekacsintással, utalásokkal mutatja meg magát – például a faji, etnikai alapú nacionalizmust,¹⁰ egyfajta igényt vagy vágyakozást Trianon revíziójára stb.

Akadémiák versenye?

Érdekes, de nyilván a személyükben érintettek túlmenően csak kevesek által érzékelt tény, hogy az egymással rivalizáló két művészeti akadémia, vagyis a Magyar Művészeti Akadémia (MMA) és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA) tagjai közül 2023. március 15-én a legnagyobb állami kitüntetés, a Kossuth díjat elnyerő 12 alkotó közül öten a Fidesz kreálta MMA tagjai voltak, miközben az SZIMA-tagok közül senki sem kapott ilyen díjat.

Ennek a különbségnek a megértéséhez érdemes felidézni, hogy mikor és milyen körülmények között jött létre ez a két intézmény. Ezeket egy időben, 1992-ben alapították. A Magyar Tudományos Akadémia eredetileg tudományos és művészeti akadémia volt – alapító tagjai között volt Vörösmarty Mihály és Kazinczy

Ferenc, Arany János az MTA főtitkára volt. Ez azzal függött össze, hogy az Akadémiát 1825-ben – amikor a tudományokat Magyarországon leginkább latinul művelték – eredendően a magyar nyelv művelésére hozták létre, Széchenyi ambíciója az volt, hogy a magyar irodalomhoz hasonlóan legyen magyar nyelvű tudomány is. 1945-ben Kodály Zoltán lett az MTA elnöke részben annak okán, hogy Bartók Bélával együtt óriási munkát végeztek a magyar népdalkincs megőrzése érdekében. 1949-ben azonban az akadémiai élet szovjetizálása nyomán megszüntették az Akadémia művészettudományi osztályát, s ezzel minden művészt kizártak az akadémiáról.

Kosáry Domokos, akit 1990-ben, 77 éves korában, a magyar történelemre specializálódott, általános tiszteletnek örvendő tudósként választottak meg az MTA elnökének, ezen a felemás helyzeten próbált javítani. S bár nem tudta (lehet, hogy nem is akarta) helyreállítani a művészettudományi osztályt és jeles művészeket elismertetni az MTA rendes tagjaiként, létrehozta a Széchenyi István Művészeti Akadémiát (SZIMA), ami ugyan tiszteletdíjat nem tudott adni tagjainak, de az akadémikus titulust biztosította. Egy, az MTA-tól független Széchenyi Művészeti Akadémia léte sok tudós-nak is tetszett, mert a szocializmus évtizedei során elfelejtődött Széchenyi eredeti szándéka. Az akkori akadémikusok többsége számára az volt a természetes, hogy az MTA a tudósok akadémija legyen.

Kosáry viszont inkább liberális volt, s nyilván nem véletlenül az SZIMA első tagjai is inkább ebből a körből kerültek ki. Ez nagyon nem

⁹ Ez alól talán egy fontos kivétel van, G. Fodor Gábor, akinek a nyilatkozatára fentebb már hivatkoztunk. Az interjú címe is sokatmondó: „A rendszer igazságait védem”.

¹⁰ Lásd erről részletesebben Mihályi P. – Széchenyi I.: „Fajok? Etnicitás és rasszizmus”, *Mozgó Világ*, 2022. 10. sz.

tetszett az építész Makovecz Imrénnek, aki 21 művésztársával nyomban létrehozta a Magyar Művészeti Akadémiát (MMA), aminek – hozzá hasonló – a nép-nemzeti ügyekért elkötelezett magyar művészek lettek a tagjai. Ennek az akadémiának az elnöke Makovecz Imre lett, s maradt is élete végéig, 2011-ig. Így a kezdet kezdetétől az, hogy kit választottak az egyik vagy másik akadémia tagjának, politikai választás is volt. (Igaz, akadtak kettős akadémiai tagok is, de ez a kivétel.)

Tovább mélyítette az árkot az a 2011-ben született döntés, amelylyel az Orbán-rendszer az MMA-t „köztestületté” nyilvánította, tehát ugyanazt a rangot kapta, mint az MTA. Ez ellen még az akkor Fidesz-közel MTA-elnök, Pálinkás József is tiltakozott. De itt nem csak névváltozásról volt szó. A Magyar Művészeti Akadémiához áramlott a pénz (és a hatalom). Ma már a MMA rendes tagjai ugyanannyi havi tiszteletdíjat kapnak életük végéig, mint az MTA tagjai, az SZIMA tagjai viszont nem kapnak egy fillért sem. Az MMA nevezi ki a „nemzet művészeit” is, ezért már havi mintegy egymillió forint jár. S bár nem kötelező nekik a MMA tagjának lenniük, de levélben kell biztosítaniuk az MMA elnökét, hogy a tisztséget elfogadják. Ugyan ez a helyzet a Kossuth- és Széchenyi-díjak után járó, nemrég bevezetett szerény havi járandósággal. Azt is csak az kapja, aki az MMA elnökének levélben jelzi, hogy elfogadja az „adományt”. Nem nagy ügy, de szimbolikus gesztus, hogy legalábbis nem ellenzik azt a politikát, amit az MMA képvisel.

Nem kétséges, hogy mindkét művészeti akadémiában vannak jó és

kevésbé jó művészek, de az sem kétséges, hogy a SZIMA, illetve a MMA legjobb művészei között vannak olyanok, akik a másik akadémia tagságát nem fogadnák el, akár az azal járó anyagi juttatások elvesztése árán sem. Egy konkrét példa. A filmrendező Makk Károlynak felajánlották a „nemzet művésze címet”. Töprengett rajta, elfogadja-e. A felesége, aki egy jómódú kanadai hölgy volt, arra próbálta rábírni, ne fogadja el – van elég pénzük. Végül Makk megírta levelét az MMA elnökének a kitüntetés elfogadásáról. Nem lett a MMA tagja, maradt a SZIMA tagjának, de marhaságnak gondolta, hogy ilyen jelképes ügyért ne fogadja el a nemzet művésze rangot s a vele járó igen nagy havi tiszteletdíjat.

Többen úgy gondolták, hogy a SZIMA tagjai jobb művészek, mint akik a MMA-ban vannak. Ebben fontos érvük volt, hogy mennyivel több a Kossuth- és Széchenyi-díjas a SZIMA-ban. Ez 2010-ig valóban így is volt. A már említett 2023. március 15-i díjkiosztás jelezte, hogy az erőviszonyok változnak. Lehet erre azt mondani, kit érdekelnek a címek. Attól nem lesz valaki értelmiségi, vagy jó művész/tudós, hogy kap Kossuth- vagy Széchenyi-díjat. De azért a díj számít.

Még ennél is érdekesebb a Kertész Imre kisajátítására tett kísérlet. Bár amikor Kertész Nobel-díjat kapott, az állami televíziócsatorna híradójában kétségbe vonták magyarságát (magyar származású írónak titulálták). S valóban, Kertész jó ideig Berlinben élt, s igencsak kritikus volt a magyar illiberális rendszerrel szemben. Halála előtt a berlini akadémiának adta munkásságának bizonyos jogait, de a magyar állam nevében

Schmidt Mária meggyőzte őt és feleségét, hogy hozzon létre egy Kertész Imre Intézetet Kertész munkásságának a művelésére. Bár ez a Kertész Imre Intézet Kertész és felesége halála után jött létre (2017-ben), de Kertész és felesége megállapodtak abban Schmidt Máriával, hogy Kertész jogainak jelentős részével (például eddig ki nem adott műveinek a kiadási jogával) a NER-hez most közel álló intézet rendelkezhet.¹¹

Kiket nevezhetünk értelmiségnek?

Erre a kérdésre lehetséges egy egyszerű válasz, amire már utaltunk. Leegyszerűsítve azok az értelmiségiek, akik egyetemet végeztek. Ez valóban egyszerű és egyértelmű, s közel áll a magyar nyelvben használt „értelmiség” szó szokásos értelmezéséhez. Csak éppen a lehető legpontatlanabb. A világ legnagyobb zeneszerzői és festőművészei között sok (mondhatnánk a legtöbb) soha nem járt egyetemre. Bach vagy Mozart nem értelmiségi? De ez áll még a költőkre, írókra is. József Attilát nem lehet értelmiséginek nevezni, mert kirúgták az egyetemről? Mint azt minden magyar megtanulja a középiskolában, a költő maga írta: „Én egész népemet fogom nem középiskolás fokon tanítani!” Igaz, manapság általában kell egyetemet végezni, de vajon Ligeti György azért mondható a 20. század egyik legnagyobb zeneszerzőjének, mert elvégezte az általa nem túl nagyra tartott Zeneakadémiát? Vagy azért volt értelmi-

ségi Konrád György, mert elvégezte a Lenin intézet után az ELTE francia–magyar szakát is? Aligha. Regényei tették jelentős értelmiségivé, s azokat az egyetemi diplomájától függetlenül írta meg.

További probléma mindenkit értelmiséginek nevezni, aki egyetemi diplomát szerez, mert sokan mérnökök, akik a szüleik nyomására iratkoztak be a Műegyetemre, bár őket egész felnőtt életükben csak a zene érdekelte. Lett belőlük átlagos, befolyás nélküli műszaki szakember. Talán nekik is jobb lett volna, ha zenekritikusi pályára kerülnek. Lehetett volna belőlük értelmiségi, ehelyett hatás nélküli „mérnökök” lettek. (Akadnak ilyenek persze – s növekvő számban – a társadalomtudományok és a humán területek tudósai között is.)

Nagy hibát követnénk el azonban akkor, ha feltételeznénk, hogy értelmiségiek csak azok lehetnek, akik liberálisok. Igencsak vannak konzervatív értelmiségiek (gondoljunk Antall Józsefre), de vannak kommunista értelmiségiek (Lukács György jó példa erre), de még fasiszták is (Heidegger), és vannak illiberális értelmiségiek is (nyilván nehéz lenne az értelmiségi minősítést elvenni Láncki Andrásról). S mit mondhatunk a művészekről? Festők, zeneszerek, írók is lehetnek értelmiségiek? Közöttük is vannak olyanok, akiket szakértelmiségiként is elfogadnak, mert a „szakma” szempontjából új technikákat teremtettek, de közben fontos szerepet játszhattak világnézeti kérdések alakításában. Feltétlenül ilyen volt Mozart, Picasso vagy Turgenyev, magyar vonatkozásban Ligeti és Tihanyi vagy Konrád György és Németh László.

¹¹ Konrád György ügyesen tette, hogy minden szerzői jogát a berlini akadémiára hagyta, bár lehet, hogy Konrád szellemi hagyatéka Schmidt Máriának nem is kellett volna.

Mindezek után még mindig nyitva marad a kérdés: egy analitikus megközelítésben kiket célszerű értelmiséginek nevezni? Ennek megválaszolása volt az 1973–74-ben kalandos körülmények között Magyarországon megszületett, mintegy 200 oldalas Konrád–Szelényi-könyv (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*) nagy ambíciójú célkitűzése. A könyv azokat nevezte értelmiséginek, akiknek *transzkontextuális* (a szűkebb szakmai kérdéseken túlmutató, világnézetet alakító) *tudását* szélesebb körben elismerik. Tanulmányunk hátralévő részében azt járjuk körbe, hogy ebből a fél évszázados definícióból mi az, ami ma is érvényes.

Az értelmiségiek szerepe a társadalmi redisztribúcióban

A 60-as évek kései kommunista világában (Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában, de még a Szovjetunióban is) számos, a szűk szakmáján túltekintő, gondolkodó értelmiségi állt azon reformkísérletek mögött, amelyeknek fő célja volt az államszocializmus rendszerét, a központosított tervgazdaságot *racionális redisztribúcióvá* alakítani. A könyv azzal érvelt, hogy a posztsztálinista korszakban a korábban zseniálisnak vélt, karizmatikus sztálinista vezetőre hivatkozó, a döntéseiket a vezérek bölcsességével igazoló bürokratikus rend döntéseinek a racionalitása igencsak kérdésessé vált. Ez a bürokratikus rend új legitimitást keresett magának. A felsorolt országok politikai vezetői ezért nyitottak az értelmiség felé. Tudományos szocializmust akartak művelni, most már bevonva a döntéseikbe az arra gal-

kalmasabb értelmiségieket. Ugyan a „tudományos szocializmus” kezdetől fogva az államszocializmus ideológiája volt, de annak tudományosságát a szakértelmiségiek körében többnyire nem vették komolyan. Ez a 60-as években változott. Sok, s talán a legtöbb értelmiségi számára szimpatikusnak tűnt a tudományos elvek és módszerek által irányított szocializmus. A kor, a 60-as évek tipikus gondolatmenete így hangzott: a szocializmus jó és tisztességes célkitűzés, csak az a baj, hogy a döntéseket ostoba bürokraták hozzák. Minden sokkal jobb lenne, ha a szakmai döntéseket (értsd: a hosszú távú stratégiákat és terveket) „mi”, hozzáértő értelmiségiek hoznánk meg. Ezen a gondolati platformon könnyen összeegyeztethetővé váltak a szakmaiság, a patrióta szemlélet és az egyéni karriercélok. Ahogy a 90-es évek első felében közismert, nagy hatalmú gazdasági vezető megfogalmazta: „Én magamnak mindig azt mondtam, hogy nem a kommunista vagy szocialista pártba, hanem az állampártba léptem be. Nem tagadom, volt bennem karriervágy. De ez soha nem párosult mások letaposásával. Számomra csak az volt a döntő, hogy ott legyek a fontos döntések közelében. S ezt a párttagság nélkül talán nem tudtam volna elérni.”¹²

Ennek a koncepciónak volt az ideológiája a tervgazdálkodás, a racionális redisztribúció. A szocializmus reformjának ugyanis több változata is volt – például a piaci szocializmus. Azzal ugyanis sokan egyetértettek, hogy több piac segítene a rendszer

¹² Interjú Csepi Lajossal, az Állami Vagyongynökség (ÁVÜ) vezetőjével, *HVG*, 1991. febr. 16.

racionalisabbá tételében. Tulajdonképpen Kornai János korai munkássága is ebbe a gondolati áramlatba illett bele. A szocializmusban túl sok az ipari beruházás. Ha az ipari-nem ipari beruházások arányát a piac logikája szabályozná, akkor a rendszer jobban működne. Kornai hasonlóan érvelt a túlzott centralizáció ellen. Több piaci és kevesebb bürokratikus koordinációval működőkéesebb lenne a szocializmus. De még ő sem vetette fel ekkor a tulajdonviszonyok kérdését. Pedig az államszocializmus lényege deklaráltan a termelőtőke állami tulajdona volt. Az államszocializmus lényege, hogy az állami tulajdonban levő vállalatok nyereségét a központ vonja el, s azt a központi akarat szerint – az értelmiség bevonásával vagy éppen-séggel anélkül – osztja el. Kornainak is csak a 80-as évek közepén vált világossá (vagy akkor vált lehetővé ezt elmondania), hogy a piac által koordinált gazdaság feltételezi a magántulajdon teljes szabadságát. Más kérdés, hogy meddig hajlandó a pártállami bürokrácia teret nyitni az értelmiségieknek. (Kínában ez a kérdés ma is aktuális.)

A legtöbb országban 1968 után (Magyarországon 1972 körül) megindult a bürokratikus rend ellentámadása. Két évtizeddel később az államszocializmus összeomlott, s ezzel megszűnt a rationális redistribúció rendszere is. Mindezek nyomán a transzkontextuális, *orientáló* tudásra való hivatkozással hatalomra vágyó értelmiség ambíciója értelmét veszítette. Az idézett könyvben az értelmiség meghatározásában az orientáló jelző a döntési hatalom gyakorlására utalt, ami addig volt lehetséges ambíció – még ha soha

nem is volt valóság –, amíg az állam által irányított rationális redistribúció és nem a piaci erőviszonyok irányították döntő módon a gazdasági folyamatokat. Mint az imént kifejtettük, az államszocialista gazdasági rendszer sajátossága, hogy a termelőtőke szinte kizárólag állami tulajdonban van, s természetesen az abból származó, beruházásra fordítható jövedelmekkel is az állam rendelkezik. Polányi Károly nyomán a termelőtőkék ilyen elosztását redistributív gazdaságnak is szokták nevezni. Van természetesen redistribúció a piacgazdaságokban is, de az éppenséggel a közösségi vagy fogyasztói javak (és nem a termelőtőkék) újraelosztását jelenti.

Vannak, akik a szabadversenyes kapitalizmusban vagy semmi jövedelemhez nem jutnak, vagy a jövedelmük nem elég ahhoz, hogy a társadalom által méltányosnak minősített életszínvonalat biztosítson a számukra. Ilyen esetekben a választópolgárok úgy dönthetnek, hogy az ő jövedelmüket a magasabb jövedelműektől elvont adókból egészítsék ki. Ezt nevezzük *jóléti redistribúciónak*. Ennek a mértéke attól függ, hogy a tehetősebbek mennyi adót hajlandóak vállalni. A jóléti újraelosztást gyakorló piaci társadalmakban a folyamatot a politikai osztály végzi. Azt, hogy kik annak a politikai osztálynak a tagjai, akik ilyen döntéseket hozhatnak, a politikai pártok közötti demokratikus verseny dönti el. A politikai osztálynak folyamatosan egyeztetnie kell a különböző érdekek (az egymástól eltérő régiók, magas-alacsony jövedelmű munkavallók, magas-alacsony profithoz jutó tőkések, különböző etnikai, különböző világnézetű csoportok stb.)

között. Ebben a küzdelemben az értelmiségnek nincs igazi hatalma, de a politikai osztályoknak szükségük van a szavazatok megszerzéséhez szükséges ideológiákra, amit értelmiségiektől és értelmiségnek nem feltétlenül nevezhető közszereplőktől (újságíróktól, szakszervezeti és civil aktivistáktól stb.) várnak el.

Lehetnek az értelmiségiek egyben politikusok is?

Erre a kérdésre sem egyszerű választ adni. A politikusok jó része a politikacsinálás technikájához ért, de vannak politikusok, akiket szeretünk államférfinak mondani. Ilyen volt például John F. Kennedy, és még inkább testvére, Robert Kennedy. Túl a politikában való jártasságukon, volt egy világos elképzelésük egy jobb világról. És ha már egyszer ennyire tágítottuk az értelmiség szó definícióját, akkor nyilván meg kell említenünk De Gaulle tábornok vagy Winston Churchill nevét is.

De szabad-e odáig elmenni, hogy – kis túlzással mondván – mindenki értelmiségi, akinek a jóisten hatalmat adott? Az ÁVH-s Péter Gábor vagy az 1956 utáni Aczél György is? Lehet-e a mai Orbán Viktort értelmiségnek nevezni? Lehetetlen. Aligha kétséges, hogy Orbán Viktornak szándékában áll – és nem is teljesen eredménytelenül –, hogy elfogadják őt értelmiséginek és államférfinek. Úgy kormányoz évtizedeken át, mint egy diktátor, de azért nem ölt egyenruhát. Többször kifejtett célja az Európai Unió átalakítása egy jobboldali, laza országszövetséggé, amelyhez csak etnikailag homogén, keresztény államok tartozhatnak. És mégis, bár sok mondandója van a világ nagy kérdéseiről, de nincs olyan diszciplí-

na, amely őt önmagán belül szaktekintélynek elfogadná (mint például a történész Hóman Bálintot vagy a földrajztudós Teleki Pált, akik pályájuk végéig megmaradtak szélső-jobboldali, nép-nemzeti radikálisnak, de ettől még elismert tudósok voltak a maguk szakmájában). Vagy lejjebb lépve a politikai ranglétrán, lehet-e Deutsch Tamást értelmiséginek nevezni, pusztán azért, mert a budapesti Milton Friedman egyetemen oktatói állása van?

Kiktől lehet a politikában versengő személyek közül a leginkább nagy hatású ideológiát elvárni? Ezzel a kérdéssel máris visszatértünk a „ki az értelmiségi?” kérdéshez, miközben azt feltételezzük, hogy az értelmiségieknek nagyobb a szerepük, mint a népszerű színészeknek, énekeseknek, celebeknek, influenszereknek. A válasz megadásához érdemes segítségül hívni az angol nyelvben használatos kifejezéspárt, a „*professional*” és a „*public intellectual*” megkülönböztetését. A public intellektualek a társadalom egészéhez vagy legalábbis nagy részéhez szólnak, a professionalsök egymással diskurálnak. Vegyük Paul Krugman esetét. Ő egyértelműen public intellectual, szinte mindennap ír cikket a New York Timesban. Ahhoz persze, hogy hatása legyen, el kellett fogadtatnia magát mint kompetens professzionalt. Előbb Nobel-díjat kapott mint világszere elismert közgazdász, utána lett csak public intellectual. De a Demokrata Pártnak nagy szüksége is van Krugmanra, amint a republikánusoknak is szükségük van a maguk „ideológusaira”.¹³ A lényeg:

¹³ Ilyen nagy tudású és egyben népszerű fi-

a piaczgazdaságban az értelmiségnek nincs lehetősége a saját érdekeinek a kifejtésre (nem lehetnek osztályambíciói). Ha public intellectual akar lenni, akkor el kell döntenie, melyik oldalon áll, vagy megmaradhat professionalnek. De ha az marad, akkor le kell mondania arról, hogy a társadalmi változásokra érdemi, közvetlen hatása legyen.

Hogy döntheti el egy public intellectual, hogy melyik oldalon áll, amikor több oldal van? Itt segíthet nekünk Mannheim Károly „szabadon lebegő értelmiség” (*freischwebende Intelligenz*) fogalma. Ha igaz az, hogy a legkülönbözőbb egymással versengő politikai osztályok maguk keresik a maguk értelmiségét, akkor éppenséggel elképzelhető volna egy társadalmi osztályokhoz/rétegekhez nem kapcsolódó értelmiség. Mannheim persze azt gondolta, ilyen társadalmilag független értelmiség azért jöhet létre, mert anyagilag független. Ilyenek voltak a magyar nemesi származású fiatal földesurak (gondoljunk itt Széchenyi Istvánra) vagy a gazdag zsidó családi háttérrel rendelkező értelmiségiek (ennek jó példája a fiatal Lukács György). Korunkban azonban ritka, szinte nem is létezik ilyen anyagi függetlenség. Van azért, ahol létezik – például az orosz milliárdosok között. De Magyarországon ilyen anyagi függetlenség nincs, s mint az akadémiai kitüntetések fentebb bemutatott rendszere illusztrálta, a NER ezt a függőséget ki is használja. Aki az állásából él meg és tartja el a családját, annak bizony vigyáznia

kell, hogy mit mond, vagy mit ír, hiszen az állását akár el is veszítheti. Ennek ellenére létezik Magyarországon sok-sok, többé-kevésbé szabadon lebegő értelmiségi. Nem véletlen, hogy a Fidesz-kormány igyekszik számukra megnehezíteni a külföldi támogatásból fedezett életvitelt. A kormányzat folyamatos harcot vív a civil szervezetek ellen (lásd legutóbb a Magyar Orvosi Kamara elleni támadást), s a CEU ellehetetlenítése szintén ennek a stratégiának volt a része. De amíg Magyarország az Európai Unió tagja, az akadémiai függetlenség elleni támadások csak részleges sikereket eredményezhetnek. A CEU oktatóinak vállalniuk kell a rendszeres Bécsbe utazás vagy a kiköltözés terheit. Az egyetemek autonómiáját erősen sértő alapítványi rendszer, a kizárólag kormánypárti tagokból álló öttagú kuratóriumok ugyan szinte minden jogot elvettek a szenátusoktól, de egyelőre a kormány óvatos a rendszerkritikus egyetemi értelmiségiek elbocsátását illetően. Az MTA kutatóhálózatának az elvonásakor is létrehozta egy olyan felügyelő szervezetet, amibe az MTA kutatóinak, illetve az MTA közgyűlésének nincs beleszólása, s jobbra kormánypárti személyekből állnak, de itt se következett be a kritikai értelmiség tömeges eltávolítása. Paradox módon az illiberális kormány egyelőre még anyagilag is eltartja a saját kritikai értelmiségét. Más kérdés, hogy ez meddig lesz fenntartható. Feltevésünk szerint ez jórészt az ország és az EU kapcsolatán múlik.

Látjuk tehát, sok érv szól amellet, hogy az Orbán-rendszernek is szüksége van értelmiségiekre. S bár idáig főleg azt hangsúlyoztuk, hogy ezt

---

gura volt – például – a Magyarországon is jól ismert, ugyancsak Nobel-díjas Milton Friedman.

címek s magas tiszteletdíjak adományozásával próbálják elérni, ennél többről is szó van. Lehet úgy érvelni, hogy a NER-nek is van világnézete. Ennek központi eleme a magyarság hangsúlyozása, a Nyugattal s főleg a kapitalista USA-val szembeni kétkedés, a magyarság keleti gyökereinek a hangsúlyozása. Ezek olyan eszmék, melyekre van fogadókészség a nép-nemzeti értelmiség rangos képviselői között is. Ezért a NER-nek is szüksége van olyanokra, akik transzcendens, nép-nemzeti világnézetet formáló tudással rendelkeznek, s akiknek a hatására összetoborozható volt elegendően sok Fidesz-szavazó. Közülük – legutóbb 2,8 millióan voltak, 52 százalék – sokan anyagi érdekeik miatt szavaznak a Fideszre, de nem kevesen éppen a bevándorlásellenes, idegenellenes, Amerika- és kapitalizmusellenes világnézetet hirdető értelmiségiük hatása alatt váltak csaknem vallásos Fidesz-hívókká. Lehet, hogy nincs sok Fidesz-értelmiségi, de még ebben az esetben is szükség van arra, hogy megmagyarázzuk, miért van annyi, a Fidesz ideológiáját a magáénak valló szavazó.

Magyar Bálint azzal érvel, hogy a Fidesznek nincs ideológiája. Ez olyan álláspont, mely konzisztens „a Fidesznek nincs értelmisége” fel fogással, s van is benne nem kevés igazság. Igen ám, de nem kevés Fidesz-hívó, akik osztják a Fidesz fel fogását az iszlámmellenességről, akik meg akarják tartani a magyar nemzet etnikai homogenitását, zsigeri félelemmel gondolnak arra, hogy fekete bőrszínű afrikaiak jöjjenek az országba, kitiltanak a gender oktatását az iskolákból, féltik a gyerekeket a homoszexualitás elismerésé-

ről. Akik hajlamosak a magyarokat inkább keletinek, akár „türknek” tekinteni, s ideológiaként utasítják el a finnugor kapcsolatokat hangsúlyozó nézeteket. Lehet, hogy a Fidesznek, mint politikai pártnak, ahhoz, hogy kétharmados többsége legyen, nincs szüksége egy transzcendens világnézetet formáló értelmiségre, mert a médiában monopóliuma van, és ideológiájával ellentétes nézetek képviselőit az állami médiában ritkán engedi szóhoz jutni. Ennek ellenére nem észszerűtlen azzal érvelnünk, van Fidesz-értelmiség is és, közöttük akadnak olyanok is, akik a Fidesz ideológiáját nemcsak magukénak vallják, de véleményüket sokak számára meggyőző módon tudják terjeszteni, vagyis rendelkeznek transzkontextuális, világnézetet formáló tudással.

Összefoglalás

Arra a kérdésre, hogy van-e a Fidesznek értelmisége, nincs egyértelmű válasz. A pesti liberális értelmiség válasza egyértelmű „nem”. S ha van a Fidesznek ideológiája (ami önmagában is kérdéses), akkor annak népszerűségét az állampárt médiafölényével magyarázzák. Ezt mi leegyszerűsítőnek tartjuk. Aligha kétséges, hogy a Fidesz-szavazók között nagyon sokan vannak olyanok, akik számára a Fideszt igazoló világnézeti elvek meggyőzőek, és világnézeti alapon szavaztak a Fideszre (hangsúlyozottan ideértve a vallásos érzelűeket is).

Nem lehet nem észrevenni, hogy az Orbán-rendszer 2010 óta nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy megteremtse és bővítse saját értelmiségét. Létrehozta a maga oktatási intézményeit, s arra

sok pénzt költ. Jó példa erre az 1995-től politikai *think-tank* feladatokkal működtetett Századvég Alapítvány, a Nemzeti Közszerológati Egyetem (NKE), mely 2011 óta formálisan is a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia jogutódja. Dúskál a pénzben a 2021-ben 500 milliárd forintnyi részvényvagyonnal kistafírozott, valójában már 1996 óta létező Mathias Corvinus Collegium (MCC), amely mára elérte 6000 fős diáklétszámot, és arra is futotta, hogy 90 százalékos tulajdoni részt vásároljanak egy osztrák magánegyetemben, a *Modul Universität Wien*ben. Bizonyára annak is van jelentősége, hogy az MCC kuratóriumának elnöke, Orbán Balázs 2018–2022 között

a Miniszterelnökség parlamenti és stratégiai államtitkára. Ez a másik (csak névrokon) Orbán 2021-óta a miniszterelnök politikai igazgatója, ami egyebek között azt is jelenti, hogy ő a miniszterelnök valamennyi politikai tanácsadójának a főnöke is. Azt viszont csak a jövő fogja megmutatni, hogy magyar viszonyok között, pusztán akarattól és számolatlanul áramoltatott közpénzből lehetséges-e értékteremtő és értékhordozó, ámde egyidejűleg globalizáció-, EU- és NATO-ellenes, illiberális értelmiséget kinevelni. Vagy ipari méretekben csak öltönyös, hiperpragmatikus táskahordozókat lehet gyártani, akiket nem érdekel, hogy milyen iratok vannak a főnökeik aktatáskájában.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A despota tragikus magánya

A sokat kárhoztatott, de nem eléggé elemzett elidegenedés és közösségvesztés a kollektivistá ideológiák szerint az egyéni szabadság gyakorlataira épülő politikák következménye. Az individualizmus megrontja a természetes emberi társulási hajlamot és a közösségeket. Miközben a fogyasztói individualizmus hatása a polgárok politikai aktivitására, tehát a demokráciára valóban problematikus, jelenleg nem ez az elsődleges kihívás az autokratikus rezsimekben. Noha kétségkívül erőteljes a fogyasztás csábítása, amit – legalábbis a középosztály maradékai számára – a hatalom működtetői megnyugvással vesznek tudomásul és szorgalmaznak. De a zsarnoki uralom magánytermelő hatásai elsősorban nem a fogyasztói kapitalizmuson alapulnak. Más emberi gyengeségeken. Többféle politikai értelme és számos következménye lehet a magányosodásnak. A hatalom sáncain belül a versengés a forrásokért legfeljebb időleges kölcsönös szolgálatok rendszerét alakíthatja ki, ami csak a vezér bizalmából való kiesés pillanatáig tarthat. Árgus szemekkel figyelik, vajon várható-e még a vitorlásklubbeli társtól anyagi, kapcsolati, hatalmi jótétemény. A kölcsönös szívesség rendszerét a hatalmi központ kondicionálja. Semmi más nem köti őket egymáshoz, mint a vezértől való függés, a kapcsolat értékét a befolyás mértékén jegyzik. Az amorális despotizmus azonban a kívül rekedtek társadalmát is rombolja.

16

Továbbra is az érdekel, hogy milyen magatartásmintákkal jár együtt az a posztmodern despotizmus, amely Magyarországon intézményesülni kezdett két évtizeddel egy klasszikus diktatúra összeomlása után. Mert értelmező figyelmet ugyan a rezsim működése is érdemel, de a nagy kihívás mégiscsak az alárendelődés mintázatainak intenzív újjáéledése, a konformitás, elfordulás, alkalmazkodás, passzivitás és önigazolások változatai. Induljunk ki most az egyedül maradás politikai, szociológiai jelenségeiből!

A politikai magány

Az önkényes rendszerek törvényszerű következménye az elmagányosodás. A félelem, a diktátornak való megfelelés kényszere vagy vágya a legmegveszekedettebb versenyre hasonlít, ahol az együttműködés vesztes stratégia. A főnöknek a többieket megelőzve lehet igazán megfelelni, túl kell teljesíteni az elvárt igazodásokat. Az önkéntes alávetés versenyében nagyok a jutalmak: pozíciók, vagyonok, információ, hatalom. De csak a többieket lenyomva, a főnökhöz közelebb kerülve, neki kedvezve, a lojalitást legmélyebben érzékeltetve lehet hozzájutni. Ezért aztán ha például a főnök focirajongó, akkor szotyihéjat köpködve kell a stadionok lelátóin álldogálni akkor is, ha még a les szabályairól sem hallott az, aki közbeszerzéshez, állami pozícióhoz, tehát közpénzhez és hatalomhoz akarna jutni. Vagy éppen csak megtartani szeretné. Nincs magányosabb tömeg a VIP-páholyok kivételezettjeinél. Ha

a következő eseményre nem kap meghívást, mert kiesik a vezér bizalmából, a legközelebbi szotyizást már csak „senkikkel” folytathatja, számát törlik a telefonokból.

De más értelemben szegény Magyarország is elmagányosodott, a vezér zavarba ejtő toporgása az európai szalonokban, a szalonképtelenek kivetettsége ránk is átszivárog. Szégyenünket megszemélyesíti és hordozza, de mi dadogunk, ha szembe kell nézni a számonkéréssel: hogy lehet ez nálatok? A külpolitikai elszigeteltség a háborúval tetőzik, háborús bűnösökkel szövetségben lenni végletessé teszi a morális csődöt. A gazemberek oldalára állni a „legpocsékabb nemzet” történelmileg ismert érzetét keltheti. A magyar kormányzatnak baráti kapcsolatai már csak kétes alakokkal vannak, szívesen csak ott fogadják őket, ahol elutasítják a demokrácia kényelmetlen, időrabló, gyengeséget sugalló eljárásait. Csupa erős ember. Csakhogy a politikai magány is itt a legerősebb, mert a diktátorok társaságának a természete lehetetlenné teszi az őszinteséget. Egymás között is az erő strukturálja a viszonyokat, a bizalmatlanság, manipuláció ott lapul a mosolyok mögött, amikor a másíknak hátat nem fordítva kiosonnak egymás kolosszális tárgyalóiból. Ebben a társaságban csak az erő az érvényes valuta, amiből a magyar miniszterelnöknek legfeljebb csak az európai uniós tagság miatt lehet, ameddig a diktátorok érdekeinek képviselétét tudja ajánlani.

Miközben hazug módon a békéről papol.

Aki persze e kétes társaságot keresi, aligha számíthat kellemes fogadtatásra az ellenséges Nyugat diplomáciájában. Így aztán kézzelfoghatóvá válik a nemzeti mítoszok egyik legkárosabbika: „egyedül vagyunk az ellenséges világban”, paranoid üldöztetésünk önfelmentő magyarázata. Pedig e magányt magunk állítottuk elő.

17

Szervezeti magány

A nagy hatalmú vezér saját környezetében is magára hagyott. Kegyét keresik, sőt áhítozzák társaságát, hiszen ad, juttat, elhelyez, megbíz. De mivel ugyanilyen módon elvesz, eltávolít, megvon, őszinteségre nem számíthat senki. A nyers hatalom és manipuláció közelében nincs nyitott szó. Így aztán nincs senki, aki megmondaná a végső döntéshozónak, ha hibázik, ha rossz irányokat választott. Az ellentmondásokat nem tűrő szervezetek elbutulnak, mert azt fogják látni, amit látni akarnak, a valóságot már nem. Nincs, aki tudósítani merne róla. Az információs elszigeteltséget milliárdokért megrendelt véleménykutatások se enyhíthetik. Különösen, ha a közvéleményt ugyanazok állították elő még több pénzből. A rossz döntések elkerülhetetlenek, mert mindenki egyetért, nem mer nem egyetérteni, azonosak ideológiailag, egyszabásúak, egy nyelven beszélnek, amit a legfőbb úr határozott meg. Az autonóm karakterek nem kerülhetnek túl közel, csak bábok, végrehajtók, kritikátlan szolgák. A vezér miniszterei. Ha a közérdek szolgálai lennének, akkor lehetnének viták, ellentmondások, egyeztetések, kompromisszumok, mert valami személytelennek rendelnék alá magukat azok, akik közhatalommal bírnak. Az ellenállás, kritika, kétségek, viták lehetősége miatt ellenállók és hatékonyabbak a demokráciák. Jól működő társadalmak ezért is

tartanak működésben olyan mechanizmusokat, amelyek biztosítják az egyet nem értést. A konformitás veszélyeit csökkenteni kell, mert információs torzulásokhoz, törzsi gondolkodáshoz, tragikus hibákhoz vezethet. A vezető hozzáértésének mítosza és a féltve őrzött csoportazonosulás táplálja az alárendelődést, amíg nincs elegendő olyan épeszű, aki megkérdőjelezi a vezető csalhatatlanságát. Tekintélyelvű logikát működtető szervezetekben nagy a veszélye annak, hogy vészesen alacsony az épeszűek aránya. A vezér saját kezűleg választ ki és dönt, mindenki más csak hűségesen végrehajt. Ebben a logikában azt nevezik hatékonyságnak, ami a lehető legpontosabban végrehajtja az utasításokat, katonai fegyelemmel. A vezérlő tábornokot a háború logikája élteti, a békés viszonyok gyengeségekkel teli egyeztetések, visszalépések, megfontolások, kompromisszumok kényszere alatti világ idegen.

De ha azt szeretnénk megérteni, hogy mi tartja fenn a rendszert, ha válasszolni szeretnénk arra, hogy lehet ez nálunk, akkor nem ezekkel a katonákkal kell foglalkozni. Végrehajtók, gondolattalan szolgák mindenhol és minden szakmában elegendő számban vannak ahhoz, hogy sokáig tartsanak életben despotikus rezsimeket. Ami figyelmet érdemel, az a kívül levők önkéntes szolgasága.

A menedékhelyek magánya

Menedékhelyként Werner Hamacher nyomán a művelődés, kultúra, szabad gondolkodás intézményeit értjük.¹ A nem demokratikus rezsim működésének nyilvánvaló következménye ezen helyek autonómiáinak szűkítése vagy teljes megvonása. Ami nem nyilvánvaló, vagy legalábbis értelmezendő, az a benne dolgozók reakciókészlete. A szabadságok, kritikus gondolkodás, szabad vélemény, autonómiák önfeladása. Akkor van értelme a kultúra menedékhelyeinek, ha képesek fenntartani a szabad gondolkodás és vélemény védettségét. Az intézmények ideologikus, gazdasági és szervezeti elfoglalása megeremtette a despotikus állam számára a lehetőséget a menedékek elpusztítására. De végső csapást ezekre a helyekre a benne működők mérnek. Amikor együttműködnek a kulturálatlan hatalom akaratát képviselőkkel, amikor nem szólnak, amikor látszani sem akarnak, nehogy észrevegyék őket, amikor szakmaikat a hivatalos ideológia szerint fazonírozzák, amikor elfogadják a hatalommal rendelkezők bepiszkolódott kezét, és amikor bajkeverőnek látják azokat, akik nem így tesznek. Sőt, saját kis ügyeikben a hatalom amoralitását ismétlik, ha nekik ott fenn lehet, akkor itt sem kell tartani magunkat morális elvárásokhoz. Mindeközben azonban a legtöbben tudják, hogy saját menedékeiket rombolják, ezért lassan elkezdik kerülni egymás társaságát, elkerülnek kényes kérdéseket, elhallgatnak történeteket, bizonyos témáknál lehalkítják hangjukat, nem járnak el többé közös helyekre, elmagányosodnak. E hallgatólagos egyetértésből aligha következik más, mint a kollaboráció közös szégyene. A magunk által előállított alattvalói magány még a hatalomgyakorlók magányánál is szomorúbb.

¹ Werner Hamacher: *Menedékhely. A kutatáshoz és oktatáshoz való jogról és más írások*, Ráció Kiadó, 2019.

Joggal kárhozzatjuk a hatalom működését azért, mert agresszívan rombolja a civil szerveződést, diszkreditálja a kritikus gondolkodást, tudatosan mélyíti a szakadásokat a társadalom egyébként is polarizált szövetében. Ezek azonban nem lennének ennyire sikeresek, ha a depolitizálás, semlegesítés, megalázás nem alárendelődéssel és kollaborációval, hanem önvédelemmel, tartással és szolidaritással szembesülne. Ez utóbbiak közösségteremtő erőforrások. Minden valószínűség szerint az autonómiák megvonásának megalázó gyakorlata gyenge, a menedék funkcióit korábban is alig teljesítő helyeket érintett.

Egy társadalom ellenálló képessége erősen függ attól, hogy a tanult elit miként reagál. Nincs annál szálnalmasabb, mint amikor a legelesettebbek és legkiszolgáltatottabbak hatalom iránti lelkesedését és a tömeg butaságát ostorozzák azok, akik csak magánbeszélgetésekben képesek bármilyen kritikára. Mindazonáltal önmagában ez az arisztokratikus lenézés is súlyos dezintegráló tényező, de legalább erről jókat tudnak beszélgetni a rezsimitől megkívánt vagy kívánatosnak vélt témákról szervezett konferenciák szüneteiben.

A zsarnoki akarat előtt behódoló, alkalmazkodó, konform értelmiségi magatartásmódok kelet-európai változatait jól ismerő John Keane könyvéből idézem fel a típusokat, így kevésbé érhet az a vád, hogy ismerőseimről veszem a példákat.

„A despotizmusok sok különböző karaktertípus lelkén szárnyalnak, akiknek egy közös vonásuk van: a felülről jövő hatalomnak való megfelelési hajlandóságuk. A szkeptikus, a gúnyolódó, a pesszimista, a barna orrú és a talpnyaló, aki benyal a hatalmasoknak és megveti a gyengéket (aki »felfelé csókol és lefelé rúg«...), előkelő helyen szerepel e listán. Ugyanígy a cinikusok, akik túlzásokkal kereskednek, és a paranoiások, akik biztosak abban, hogy vannak rejtett valóságok és összeesküvéseket koholnak. A fatalisták, akik biztosak abban, hogy a világnak megvan a maga rendje, hogy a felemelkedés után minden elbukik, és hogy a dolgok rendbetétele érdekében alig vagy egyáltalán nem lehet tenni, ugyanilyen hasznos szövetségesek a despotizmus ügyében. Akárcsak az apatikus emberek, az unalom terjesztői, a kedvetlen nem-polgárok, akik csendben bezárkóznak a munka, a családi élet, a sport és az önmegvalósítás egyéb magánéleti formáinak körébe. Rengeteg hely van az aktívan önelégült, enyhén nagyképmű és faragatlanul banális emberek számára...”²

Persze a despotikus hatalomnak elsősorban tekintélyelvű emberekre van szüksége, és ezeket rendre meg is találja. Azokra, akik kívánják a hierarchikus rendet, parancsot és utálják a kritikát, erős vezetőre és erős államra vágnak, megvetik a gyengéket. Ahogy a sivár, egyszerű elmékre és született alattvalókra is, akik el sem tudják képzelni a világot alárendelődés nélkül. Erre a mentalitásra számít, ebből származik a jelenlegi magyar rezsimit is. A harci erények dominanciája a politikai nyelvben, a költségvetés fejezeteiben, a külpolitikában, a szimbólumokban, az iskolai honvédelmi oktatás erőltetésében egyaránt tetten érhető. Nem csak szorongást kelt, ami a

² John Keane: *The New Despotism*, Harvard University Press, 2020, 88. p (a szerző fordítása).

despota uralmának legfőbb forrása, hanem bővítve termeli újjá az autoriter karaktert egy erre egyébként is hajlamos társadalomban.

De mégis azok a leginkább hasznosak a hatalom számára, akik „a ketman trükkös művészetét, erkölcsi akrobatikáját gyakorolják”. Talán elfelejtettük, vagy soha nem is mertünk szembenézni Czesław Miłosz értelmiségi típusával, a ketmannel, a kollektív színészkedés, a vélemény elrejtésének alakjával.³ Nehéz körülmények között, a hivatalos dogma militáns védelmével szemben kockázatos az őszinteség. Sőt hallgatni sem elég, jobb nyilvánosan megtagadni véleményünket és csak titokban vakmerőnek lenni. Miłosz ezt az iszlám fogalmat használja, hogy a népi demokratikus államok tipikus értelmiségi alakját jellemezze. A zsarnokot titokban megvető intellektus a nyilvános támogatást sokféleképpen igazolhatja, miközben nyilvánosan tagadja azokat a szellemi elemeket, amelyek hivatásának és hitének központi részei. A szakmai etika, esztétikai érzék, ízlés, morális megfontolások zárójelbe kerülnek, a sorok közé húzódnak, magánvéleménnyé zsugorodnak.

Ez a nyilvános önmegtagadás, szellemi akrobatika szükséges az érvényesüléshez, előrehaladáshoz, karrierhez. Legalábbis így volt az ideologikus alapjait féltve őrző kommunista rendszerben. De a jelenlegi magyar rezsím pragmatikus, eszméit napi érdekei szerint alakítja, csak a hatalom és a vagyon felhalmozására, megtartására koncentrál. Ezért az alkalmazkodó értelmiséginek már az sem áll rendelkezésére, hogy koherens módon tagadja meg magát. A ketman-lét intellektust fejlesztő kihívása feloldódik a hatalom rángatózásainak vagy szánalmasan alacsony színvonalú figuráinak való megfelelés mocsarában.

Azt hihetnénk, hogy ez csak a szokásos értelmiségi prostitúció, gyávaság, mindig indokot találó alkalmazkodás, amit szerencsésebb politikai fordulat után – amit ez az értelmiségi is kíván, de soha nem tenne érte aktívan – fel lehet váltani bátor alkotó energiákkal, és le lehet vetni az önbecsapás és hazugság szerepeit. Csakhogy a jelmez mögött lehet, hogy nincs is semmi. „A ketman gyakorlója hazudik. De vajon kevésbé volna hamis, ha igazat mondhatna?” – kérdezi Miłosz. „A festőművész, aki a világ szépsége láttán érzett tilalmas mámorát igyekszik becsempészni a vidám kolhozparasztokat ábrázoló festményébe, elveszett ember lenne, ha teljes szabadságot kapna, mert a világ szépsége annál nagyobbban rémlik neki, minél kevésbé szabad ábrázolnia. A költő arról álmodozik, amit megírhatna, ha politikai kötelességei nem kötnék a kezét, de lehetséges, hogy az, ami ábrándjaiban oly szépnek tűnik, teljesen szertefoszlana, mihelyt felmentenék kötelességei alól.”⁴ A szabadság hiányához szokott értelmiségi az ürességtől fél. A szabadság politikai megvonása és nem a hatalom ideológiai tartalma ad felmentést a szabadság terhei alól való meneküléshez. Erre éppen alkalmas a nacionalizmust, populizmust és militarizmust pragmatikusan vegyítő kleptokrácia is, hiszen a centrális erőter el foglalja a kultúra intézményeit is. A kommunizmus időszakához képest ezért a ketmannel egy különösen üres és hazug formája jelent meg.

³ Czesław Miłosz: *A rabul ejtett értelem*, Európa Könyvkiadó, 1992.

⁴ I. m. 119. o.

A morgolódás üressége

Ugyanakkor nincs hiány a nemzeti hagyományokkal is támogatott zsörtölődésben. A karrierjüket féltő, magánéletükkel elfoglalt morgók hadonásznak, suttogva káromkodnak, panaszkodnak, de valójában a konformitás ügynökei, mondja Keane. Zajos, de üres hordók, akik aligha vannak tudatában annak, hogy semmittevésük bátorítást nyújt a hatalom birtokosai számára. Hiszen a vélemény szabadságát formálisan deklaráló új despotizmusok nem akadályozzák a morgást. Azért nem, mert semmi tevéleges nem következik belőle, viszont fontos igazolási forrás. Hogyan mondhatná bárki, hogy Magyarország jelenleg nem demokrácia, amikor nemcsak választásokat rendeznek, de még a vezetőt pocskondiázó szövegelések is büntetlenek. A despotikus hatalomnak nincs félnivalója a morgolódóktól. Dühük passzív, ami legfeljebb kivonuláshoz, visszahúzódáshoz, méla undorhoz vezet. Precízen vigyáznak arra, hogy kritikus véleményük megfelelő terekben maradjon, ne-hogy azzal lehessen vádolni, hogy társadalmi erővé akarják transzformálni rendszerkritikájukat. A tudomány elefántcsonttornyainak alig látogatott kis könyvtárai szorgalmasan gyűjtögetik a kritikus elemzéseket. Csak nehogy a rájuk bízott fiatalok szocializációjához közük legyen, nehogy a közvélemény politikai befolyásolásával lehessen vádolni őket. A politikai nevelés maradhat a közpénzzel bőven kistafírozott, szellemi táplálékokban szűkölködő rezsim-intézményekben. A zsörtölődő, miközben véleményét nyilvánosan elhallgatja, felháborodását a kultúra elfoglalása miatt nyakunkba önti. Majd aláírja diákjai számára az ajánlást a rezsimesített helyekre, hiszen meg kell érteni szegény fiatalok egzisztenciális kényszereit. Ahogy az övét is. Közben még az is morgásra ad okot, hogy a tanári kar képtelen összefogni, nem elég szolidárisak. Bezzeg, ha mindenki felállna, a rezsimet meghátrálásra lehetne kényszeríteni – állítja kényelmes foteljében ülve.

Az autokrácia belül van, olyan képlet, amellyel tele vannak mindennapjaink, a tekintélyelvűség folyamatos megerősítést kap a hivatalos, felkent autokratáktól és alárendeltjeiktől. A tekintélyelvű környezet azok számára teremt közösséget, akik alárendelődnek és azonosulnak. Alávetik magukat az autoriter akaratnak. A hívők e közössége persze becsapáson alapul egy olyan despota esetében, akinek nincs más a tarsolyában, csak a meztelen manipuláció és féktelen mánia a hatalom iránt. Kiábrándulásuk, ahogy mindig, keserves lesz.

Aki azonban kívül van, azt nem a despota csapja be, hanem saját maga. És mivel ezt sejti vagy tudja, szégyelli is. Ez magányának forrása.

De jó, ha szembenézünk azzal a közkeletű igazsággal, hogy az autokráciák hajlamosak mindenkit bemocskolni, a rendszer részévé tenni. Morgolódásaikkal, ezzel is itt, szelepeket nyitunk meg, lelkiismeretünket nyugtatgatjuk. Minél határozottabban utasítjuk el a rezsimet, annál több okunk lehet tisztának gondolni magunkat. Pedig ennél sokkal több kell, először is őszinte szembenézés kicsi árulásainkkal.

Az ország foglyul ejtése*

22

Könyvünkben hat tudományos kutató vizsgálja a Fidesz 2010 és 2021 közötti választási sikereinek rendszerszintű következményeit. A kutatók különböző területekről érkeznek, és a folyamatot a politikai gazdaságtan, a közgazdaságtan és a szociológia szempontjából elemzik. Fókuszuk azonban közös: a Fidesz algoritmusának nyomon követése. A szerzők empirikusan kívánták feltárni egy társadalmi rendszer kialakulásának dinamikáját és strukturális jellemzőit, az újraelosztás tulajdonságait és hatásukat a társadalmi integrációra és rétegződésre, a közbeszerzéseken keresztül történő újraelosztás politikai szelekcióját, valamint a politikai szelekció következményeit a kormány tagjaival leginkább összefonódottak korlátlan gazdagodására.

A könyv általam írott első részének címe magyarul: Apolitikai foglyul ejtés és az intézményesített korrupció alakulása Magyarországon 2010 és 2021 között („Paths to Political Capture and Institutionalized Corruption in Hungary 2010–2021”). Ebben a részben empirikusan követem a politikai foglyul ejtés dinamikáját és annak központilag irányított hálózatként való elterjedését. Több mint 700, 2010 és 2021 közötti döntést és eseményt gyűjtöttem össze, hogy bemutassam a politikai foglyul ejtés és diffúziójának folyamatát. Az illusztrációk segítenek

empirikusan követni a Fidesz rendszerszintű terjeszkedését először a politikai alszférában, majd a fékek és ellensúlyok intézményei felé kinyúlva és azokat elfoglalva, és tovább haladva a helyi és alulról szerveződő autonómiák irányába, mígnem a hatalom a társadalom összes alszférájába, annak hajszálereiig betüremkedik. Az első rész arról is szól, hogy a politikai térhódítás diffúziója hogyan alakítja és strukturálja a gazdasági és társadalmi alszférákat. Leírom továbbá ennek az ellenőrzés nélküli terjeszkedésnek a gazdasági, környezeti és a közzsféra területén jelentkező romboló következményeit, és rámutatok a rendszerstabilizáló tényezőkre, a romboló előretörés dacára.

Az itt közölt fejezetben annak a folyamatnak az első fázisáról írok, amelyben a Fidesz mint politikai párt központosított autoriter rendszerré alakul. Ebben a fázisban a politikai kétharmad lehetővé teszi az országos autonómiák politikai foglyul ejtését s ezen szervezetek gyakorlati alárendelését a végrehajtó hatalomnak.

Csanádi Mária

Politikai dominanciától a politikai foglyul ejtésig

A fékek és ellensúlyok integrálása
a végrehajtó hatalomba

* *A Dynamics of an Authoritarian system: Hungary, 2010–2021* című könyv részletének fordítása. CEU-Press, 2022, Budapest–New York. Csanádi Mária szerzőtársai: Gerő Márton, Hajdu Miklós, Kovách Imre, Laki Mihály és Tóth István János.

„A fékek és egyensúlyok rendszere, én nem tudom, önök mit tanulnak, de az egy hülyeség, azt felejtsek el, annak semmi köze se jogállamhoz,

se demokráciához [...] az a baj, hogy egyesek komolyan veszik, hogy fékezni kell a demokratikus akaratkinyilvánítás eredményeképpen létrejött kormányt. És úgy gondolják, hogy az a demokrácia, ha a küllők közé állandóan bedugják a botot.”¹

A Fidesz alkotmányos többsége 2010-től lehetővé tette a politikai alszféra monopolizálását. A Fidesz a demokratikusan megszerzett kétharmados többséggel politikailag foglyul ejtette a kontrollszervezeteket. A politikai dominancia azt is lehetővé tette, hogy a politikai foglyul ejtés a politikai tér és az intézményes kontroll minden szegmensébe fokozatosan betüremkedjen.

Ennek eredményeképpen a Fidesz által kinevezettek uralják a parlamentet, a parlament bizottságait, a köztársasági elnöki pozíciót. (A törölt részt később beillesztem, ahol újra szó van róla, hogy az ismétlést elkerüljem A Fidesz-képviselők alkotmányos többségüknél fogva és a pártfegyelem által megkötve bármely törvénytervezetet elfogadnak. Nem kifogásolják a kormány által benyújtott tervezeteket akkor sem, ha azok logikailag védhetetlenek és inkohereensek, vagy ha egy adott törvénytervezetet az egyik napon meg kell szavazni, a másikon napon pedig törölni kell.)²

A politikai foglyul ejtés diffúziója az eljárások szempontjából is megfigyel-

hető. E manőverek általában nem ismeretlenek a parlamenti politikai eszközök sorában. A különbség az, hogy ezeket az eszközöket a Fidesz kétharmados többségének kontextusában vetik be, aminek következtében egyetlen párt birtokolja a teljes jogi hatalmat. Emellett a fideszes képviselők és a parlamenti bizottsági elnökök rendszeresen bojkottálják a bizottsági munkát, az üléseket és a döntéseket.³ Egyéni indítványok benyújtásával megkerülhetik a bizottsági vitákat még a sarkalatos törvények esetében is, mivel azok ilyen módon nem igényelnek előzetes bizottsági tárgyalást, csak szavazást.⁴ Bojkottálják továbbá a rendkívüli parlamenti üléseket is, amelyeket a parlamenti ellenzék próbál összehívni nagyobb ügyek esetében (pl. energiaválság, klímaválság, családon belüli erőszak).⁵

³ Nótin Tamás: *Példátlan: még a szakszolgálatok sem jelentek meg a nemzetbiztonsági bizottság Strache-botrányról szóló ülésén*, Alfahír, 2019. május 24.; Botos Tamás: *Nem tudott ülésezni a költségvetési bizottság, mert a kormánypárti képviselők egyszerűen nem jelentek meg*, 444, 2018. március 20.; *Határozatképtelenség miatt nem ülésezett a nemzetbiztonsági bizottság*, Magyar Nemzet, 2019. december 2.; *Szabotálták a fideszesek a Népjelölti Bizottság ülését*, Magyar Narancs, 2019. december 2.; *Ti is loptatok...! – Ács Sándorné is ott volt a bizottsági ülésen*, Népszava, 2015. október 7.

⁴ *Rövidebb út a pokolba*, Átlátszó, 2011. november 7.

⁵ Botos Tamás: *„Bojkottálja a Fidesz a klímágyben összehívott rendkívüli ülésnapot*, 444, 2019. szeptember 18.; Dull Szabolcs: *A Fidesz teljesen bojkottálta a parlamenti ülést a lakhatásról*, Index, 2019. május 17.; *Bojkottált bizottsági ülés patkányügyben, rendkívüli közgyűlést kezdeményez az ellenzék*, YouTube, 2019. szeptember 25.; *Bojkottálta a Fidesz-KDNP a kilakoltatás miatt tartott rendkívüli ülést, határozatképtelen lett*, Atv.hu, 2019. május 17.; Szelényi Zsuzsa: *A Fidesz-KDNP-nek nem fontos a családon belüli erőszak megelőzése*, Népszava, 2015. március 4.; *Bojkottálta a devizakárosultakat a Fidesz-KDNP*, Index, 2018. augusztus 17.

¹ Német Tamás: *Kövér: A fékek és egyensúlyok rendszere hülyeség, azt felejtsek el!* Index, 2019. október 25.

² Néhány példa: Lesz propagandaminisztérium – Működött a szavazógép, Népszava, 2015. október 12.; Kálmán Attila: *A fideszes többség gondolkodás nélkül megszavazta az MTA-törvényt a bizottságban*, 24.hu, 2019. június 17.; Weinhardt Attila: *Gigantikus büntetés bevállalása után rögtön módosítja a közbeszerzési törvényt a kormány*, Portfolio, 2019. november 13.

Eközben a fideszes többség egyre szigorúbb szabályokat vezet be az amúgy is gyenge ellenzék korlátozására.⁶ A parlament működésével kapcsolatos törvénymódosítások a képviselők alapjogait sértik: hatalmas bírságokkal sújtják őket, amennyiben más felszólaló beszédét megszakítják;⁷ 2019-ben az ellenzéki képviselőket fizikailag akadályozták meg a biztonsági őrök, hogy belépjenek a köztvévé székházába. A főügyész az ellenzéki képviselő panaszát jogilag alaptalannak ítélte. Ugyanakkor jogosnak ítélte a köztvévé azon panaszát, hogy a képviselők „megszállták” a köztvévét;⁸ 2021 elején a Kúria kijelentette, hogy az információáramlás akkor is egyensúlyban marad, ha az ellentétes véleményeket az azt képviselők fizikai jelenléte nélkül megemlíti;⁹ 2018 és 2022 között, az országos választások előtt, a közszolgálati televízió mindössze egyszer engedélyezett egy-egy ötperces megjelenést

az ellenzéki pártok számára.¹⁰ A kulcsfontosságú törvényjavaslatokat akkor nyújtják be, amikor a parlament működése szünetel vagy korlátozott: éjféltor és/vagy hétvégek vagy nemzeti ünnepek előtt. Ezt a taktikát alkalmazták olyan törvényjavaslatok esetében, mint például az egyes önkormányzatok által beszédett adók központosítása, az állam szerepének az egyházakra történő növekvő átruházása a közoktatásban és a szociális területeken vagy a színházigazgatók kinevezése. Ez történt a látszólag a Covid-19 miatti „rendeleti kormányzásról” szóló törvényjavaslat esetében is, amelyet a 2020-as húsvéti ünnepek előestéjén terjesztettek be és fogadtak el,¹¹ vagy az alkotmány kilencedik módosításakor, Orbán Viktor 2020-as rendeleti kormányzása idején.¹²

2011. április 25-én a Fidesz parlamenti kétharmada elfogadta az „Alaptörvény” elnevezésű új alkotmányt,¹³ amelyet a Fidesz szakértői alkottak meg (lásd Bánkúti et al. 2011; Vörös 2021), az ellenzéki pártokkal való civil, szakmai vagy po-

⁶ Botos Tamás: *Egész éjjel vitáztak parlamenti képviselőkre vonatkozó fegyelmi szabályok szigorításáról*, 444, 2019. november 21.; Viktor Z. Kazai: *Silencing Opposition in Hungary*, Verfassungblog, 2019. december 11.

⁷ *Opposition Jobbik leader Peter Jakab receives record high fine for 'misbehavior'*, Hungary Today, 2021. május 25.; *House Speaker Fines Opposition MP Tordai over 8 Million Forints*, Hungary Today, 2021. március 13.

⁸ Pintér Luca: *Nem dobhatták volna ki az ellenzéki képviselőket tavaly az MTVA-ból*, Index, 2019. szeptember 27.; 2019. évi CVIII. törvény az Országgyűlés működését és a képviselők jogállását érintő egyes törvények módosításáról, mkgy.jogtar.hu, 2019. december 17.; *A parlament elfogadta az Országgyűlés működését érintő törvények módosítását*, Mandiner, 2019. december 10.

⁹ Kúria Sajtótájékoztatója: „A médiaszolgáltató eleget tesz a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményének, ha legalább utalásszerűen informálja a közönséget a téma szempontjából jelentős álláspontok létezéséről”, Kúria, 2021. december 2.

¹⁰ *After Four Years of Neglect, State Media Gives Five Minutes to Each Opposition Party before Election*, Hungary Today, 2022. március 12.

¹¹ Gulyás Erika: *Újabb Semjén-javaslat vizsgálódását követelik a szakszervezetek*, Népszava, 2020. március 15.; Diószeghi-Horváth Nóra: *Tovább erősítene a kormány az egyházakat a gyerekvédelem és a szociális ellátások területén*, Mércé, 2020. április 1.; Ágoston Zoltán: *Zaklatópárt lett a Fidesz, de senki nem gondolt arra, hogy Prof. Dr. Kásler Miklós nevezzen ki színházigazgatókat*, 168 Óra, 2019. december 11.; *Megszavazták a kormánypártok: jön a rendeleti kormányzás*, Portfolio, 2020. március 30.

¹² Sándor Zsuzsa: *Erre használta fel Orbán a veszélyhelyzetet*, 24.hu, 2020. december 27.

¹³ *The Fundamental Law of Hungary*, 2011. április 25.

litikai egyeztetés nélkül.¹⁴ A Fidesz kihasználta a korábbi alkotmány hiányosságait, amikor a négyötödös szavazati követelmény csak az alkotmány módosítására vonatkozott, nem pedig egy teljesen új alkotmány létrehozására. A Fidesz 2010 után egyébként a korábbi alkotmány négyötödös követelményét is eltörölte kétharmados többséggel. Bárd (2013) ezt a lépést „alkotmányos puccsnak” nevezi.

Politikai egyeztetés helyett 2011 első negyedében úgynevezett nemzeti konzultációt tartottak az alkotmány módosításáról. A nem kötelező érvényű kérdőívet irányított kérdésekkel, érzelmi témákkal és populista nyelvezettel töltötték meg. Az eredmények külső fél által ellenőrizhetetlenek voltak. A végül nyilvánosságra hozott, visszaküldött kérdőívek aránya jóval a törvényes népszavazás követelményei alatt maradt. Ráadásul az új alkotmánytervezetet már azelőtt benyújtották, hogy a válaszokat figyelembe lehetett volna venni (Bárd 2013). Ennek ellenére az új dokumentum 2012. január 1-jén hatályba lépett. Azóta tízszer¹⁵ módosították a Fidesz–KDNP-koalíció aktuális érdekei szerint. A tizedik módosítás 2022 májusában történt. Az Ukrajnában kialakult háborús helyzetre hivatkozva a parlament a módosítás értelmében azonnali ha-

tállyal szabad kezet adott Orbánnak a döntések meghozatalában, majd rendeleti úton törölték az időkorlátot is, a kormány döntésére bízva a veszélyhelyzet megszüntetését.

A politikai foglyul ejtés expanziója a választások során is folytatódott. A Fidesz 2011 és 2013 között a módosított választási törvénynek köszönhetően olyan intézkedéseket legalizált, amelyek politikai dominanciájának meghosszabbítását szolgálták (Tóka 2014). A Fidesz felére csökkentette a képviselők számát, és ezt a drasztikus csökkentést „gyakorlati” okokkal indokolta: túl nagy és nem hatékony. A csökkentett létszám következetesen az önkormányzati polgármestereket érintette, akik a parlamentben ellensúlyt képezhettek volna a centrummal vagy a kormányzó erővel szemben, ha a Fidesz a jövőben elveszíti az önkormányzati választásokat. A Fidesz a választási régiókat a saját preferenciája szerint alakította át (gerrymandering). Két fordulóról egy szavazási fordulóra tért át, hogy a relatív többséget privilegizálja, bármilyen alacsony legyen is az arány. Ez a szabályozás megszüntette annak lehetőségét, hogy az első forduló után további szavazók mozgósításával befolyásolják az eredményeket a második fordulóra. E változásokat tükrözi a kormány mandátumának viszonylagos stabilitása a következő, 2014-es választásokon, annak ellenére, hogy a szavazatok aránya 9-9,5 százalékkal alacsonyabb volt, mint 2010-ben (Tóka 2018). 2014 és 2018 között a választási törvény nem változott. Ennek ellenére a Fidesz szavazataránya 2018-ban 5 százalékkal nőtt a nagyobbik párt erős jogszabályi preferenciája miatt, ami lehetővé teszi a maradék szavazatok felszívását. Ez

¹⁴ Christoph Grabenwarter, Wolfgang Hoffmann-Riem, Hanna Suchocka, Kaarlo Tuori, and Jan Velaers: *Opinion on the New Constitution of Hungary*, 2011. június 20.

¹⁵ *Amendments to the Fundamental Law, The Orange Files*, 2018. június 21.; Justin Spike: *Constitutional Amendments and Gay Adoption Ban Proposed as Lockdown Hits Hungary*, 444, 2020. november 12.; *The tenth amendment (T625) reacts to the Russian invasion of Ukraine (T/25)*: <https://www.parlament.hu/irom42/00025/00025.pdf>.

az oka annak, hogy a Fidesz a választási eredményeihez képest jóval több mandátumot ért el, annak ellenére, hogy 2022-ig csak 2010-ben kapta meg a szavazatok 50 százalékát. Ennek eredményeképpen, például 2018-ban a választásra jogosultak egyharmadának szavazatát (2 824 551:8 269 858 = 34,1 százalék) megszerezve a Fidesz kétharmados mandátumot szerzett a harmadik ciklusra, ami Tóka (2018) szerint egyedülálló a demokráciák történetében, de az autoriter rendszerekben megszokott.

A kormány a parlamenti kétharmadot kihasználva nemcsak alkotmányos puccsot hajtott végre az Alaptörvénnyel (Bárd és Pech 2019), hanem erre hivatkozva más törvények tömegét is módosította. Ezt a folyamatot Bárd és Pech (2019) „jogalkotási vilámháborúnak” nevezi. Ezek a törvények hozzájárultak ahhoz, hogy a függőségek diffúziója révén további részterületeket ejtsenek foglyul. A politikai foglyul ejtés expanziója a törvények segítségével egyben új lehetőségeket biztosított a vagyon és az erőforrások újraelosztására a Fidesz-kedvezményezett tevékenységek, szervezetek, vállalkozások és üzletemberek irányába. Az erőforrásszerzést közvetlen törvény is biztosította: a letelepedési törvénnyel kompenzálták a munkaerőhiányt azokban a dinamikus növekvő iparágakban, amelyeket egyre inkább a Fidesz-közelit vállalkozások uraltak; újradefiniálták a közvagyon és a közpénz természetét, lehetővé téve annak magánalapokba és -kezekbe való átcsatornázását; törvény engedélyezte a termőfölddel való kereskedelmet, amely elősegítette a fideszes politikusok és kiváltságos üzletemberek birtokfelhalmozását, további törvények-

kel fokozták a Fidesz információs és médiadominanciáját, ezzel kiterjesztették a Fidesz-tábor; törvényen kívülé tették a születési nem módosítását;¹⁶ és leszűkítették a család és családalapítás fogalmát és a gyermekvállalás kritériumait.¹⁷ E változások némelyikének eredményeként az EU több fegyelmi eljárást kezdeményezett a magyar kormány ellen.¹⁸ Az EU által indított jogi folyamatok azonban inkább speciális kérdésekre vonatkoztak, mintsem a tekintélyelvű rendszerjellemzők kialakulására, így azok nem lassították le a politikai foglyul ejtés terjedésének sebességét.

A politikai foglyul ejtés terjedését szolgálják a testre szabott törvények is. Ezeket úgy hozzák létre, hogy a kormány céljait támogassák bármely ténylegesen kijelölt részterületen. Magyar Bálint (2016, 117–122), az ilyen törvényeket „testre szabott” (lex) törvényeknek nevezte, amelyek a jogi szakértők szerint a törvényesség látszatát keltik, de valójában illegitimek. Ilyenek például a menekülteket érintő törvények,¹⁹ valamint a

¹⁶ *Hungary Outlaws Changing Gender on Documents after Birth*, The New York Times, 2020. május 28.

¹⁷ Sereg András: *Kilenc év, kilenc alaptörvény-módosítás*, Index, 2020. november 11.

¹⁸ Jennifer Rankin: *Hungarian Minister Grilled by EU about 'Threats to Rule of Law'*, The Guardian, 2019. szeptember 16.; *Commission Refers Hungary to the European Court of Justice of the EU over the Higher Education Law*, European Commission, 2017. december 7.; Alexandra Brzozowski, Beatrix Rios, and Geraldo Fortuna: *EPP Votes to Suspend Hungary's Fidesz Party Membership*, Euractiv, 2019. március 20.; Magyarország kormánya ellen az EU a 7-es cikkelyt is bevetette, ld. Sándor Zsírós: *Article 7: EU Grills Hungary over Rule of Law Concerns*, Euronews, 2019. szeptember 17.

¹⁹ *Hungary: Government's New Asylum Bill on Collective Push-Backs and Automatic Detention*, Hungarian Helsinki Committee, 2017. február 15.

lex CEU (Közép-európai Egyetem),²⁰ a lex NGO²¹ és a lex Soros²². E törvények az európai normákkal ellentétesek, mert sértik az emberi jogokat és a jogállamiságot (Bárd 2013, 2019; Uitz 2019). Azokban az esetekben, ahol a hatályos jogszabályok nem tették volna lehetővé a Fidesz fellépését, a kormány új törvényt nyújtott be, többször módosította az alaptörvényt, vagy a nem kielégítő törvényeket úgy módosította, hogy azok aktuális érdekeit szolgálják (Majtényi és Szabó 2011).²³ A testre szabott törvény a kormány érdekeinek megfelelően akadályozhatja az uniós döntéseket vagy az ellenzék törvényjavaslatait. Az összes ilyen törvényt a parlamenti kétharmad kivétel nélkül jóváhagyta a nemzeti büszkeség és autonómia nevében (Levitsky és Ziblatt 2019; Magyar 2016).²⁴ Áder János köztársasági elnök 2012 óta ratifikálta az összes olyan testre szabott törvényt, amely konkrét kérdéseket célozott meg, vagy politikai pozíciókat és sze-

mélyeket támogatott vagy lefokozott (lásd Magyar 2013, 2015, 2016 listáját).²⁵

A politikai foglyul ejtés diffúziójának jelei nemcsak az újrarájzolt alkotmányban, a módosított választási törvényben, a szelektíven elfogadott kétharmados törvényekben és a kifejezetten a kormány aktuális érdekeit kiszolgáló egyedi törvényekben mutatkoznak meg, hanem a végrehajtókká tett fékek és ellensúlyok intézményeinek tevékenységében is. Orbán Viktor közvetett személyes hatalommal rendelkezik az országos szintű „független” ellenőrző intézmények vezetőinek és tagjainak kinevezésére, áthelyezésére vagy felmentésére, mivel a Fidesz parlamenti kétharmada Orbán akaratahoz igazodva választja őket, mandátumukat pedig a parlamenti ciklusokat áthidaló időszakra kibővítették. Közülük

27

²⁰ Sean Lambert: *Amendments to the Law on National Higher Education*, The Orange Files, 2017. november 1.

²¹ Sean Lambert: *The NGO Law*, The Orange Files, 2017. november 11.

²² Sean Lambert: *The STOP Soros Law*, The Orange Files.

²³ A nemzeti örökségre vonatkozó törvényt 48-szor módosították annak 1992-es első ratifikációja óta.

²⁴ Levitzki és Ziblat (2019) a republikánusok magatartását vizsgálva a Trump-korszakban a New York Times hasábjain a következőt írja: „Ez egy általános magatartás, amely miközben technikailag jogszerű, a jog betűit szellemének aláásására használja.” Felvetik példaként a magyar és a török kormányt, amelyek hasonló gyakorlatot folytatnak. „A magyar és a török kormány a bíróságokat saját embereikkel töltötték fel, és más »jogi« módszereket is alkalmaztak, hogy bebetonozzák a hatalmukat, és hogy a további visszavonások »alkotmányosnak« minősüljenek.” *Why Republicans Play Dirty*, New York Times, 2019. szeptember 20.

²⁵ Például a CEU elleni törvényt: *Újra itt tartunk: Ne írd alá, János!*, Népszava, 2017. június 17.; Az Akadémia kutatóhálózatától történt megfosztásáról és épületeinek kötelező ingyenes átadásáról a kormány számára: Szadai Levente: *Áder János aláírta az akadémiai kutatóhálózatot leválasztó MTA-törvényt*, Mércse, 2019. július 12.; Gergely Szakács: *Hungarian Scientists Mull Legal Action over Government Controls*, Reuters, 2019. szeptember 12.; Alison Abbott: *Hungarian Government Takes Control of Research Institutes Despite Outcry*, Nature, 2019. július 8.; Az oktatási törvény módosításáról, amely tovább torzítja az óvodák, iskolák és a szülők civil autonómiáját: *Tiltakozunk a köznevelési törvények módosításai ellen!*, Szülői Hang, 2019. június 12.; A civil szervezetek elleni törvényről: *A kormány a civilek ellen*, Index, 2018. augusztus 25.; Tóth Richárd: *Áder aláírta a tb-törvényt, azt is megmagyarázta, miért*, HVG, 2018. december 18.; *Áder aláírta a törvényt, amivel a Fidesz szájkosarat tett az ellenzékre*, HVG, 2019. december 18.; Urfi Péter: *Áder aláírta a kulturális törvényt is*, HVG, 2019. december 18.; *Áder János elárulta, miért nem mondta ki a klímavédelem szót újrakezdésében*, HVG, 2020. január 5.; Bányai, Bundula: *A Fidesz kiiktatná az Alkotmánybíróságot – Túl erős testület*, Magyar Narancs, 2010. november 4.

kerülnek ki az Alkotmánybíróság tagjai és elnöke, a legfőbb ügyész, a legfelsőbb bíróság elnöke, a költségvetési bizottság tagjai, a számvevőszék elnöke, a választási bizottság tagjai és elnöke, a bankfelügyelet és a nemzeti bank elnöke. A foglyul ejtés következtében a kontrollt biztosító pozíciók átalakultak végrehajtó pozíciókká, az intézmények pedig a kormány végrehajtó apparátusává. E kiszélesített végrehajtói hatalom és a politikailag részrehajló kontroll tette lehetővé egy új alkotmány, illetve a „kormánypárti” törvények megfogalmazását és elfogadtatását, az alkotmány aktuális kormányzati igények szerinti újabb és újabb módosítását, a megmaradt ellenzék lehetőségeinek folyamatos szűkítését, s ezáltal a politikai foglyul ejtés hálójának fékezhetetlen kiterjesztését. Így töltötték fel az Alkotmánybíróságot is a Fidesz által kinevezett személyekkel, törvényesen növelve tagjainak számát, és ezáltal a Fidesz-párti döntés esélyét. A kormány a parlamenti kétharmad segítségével fokozatosan le is cserélte az eredeti tagokat, amikor mandátumuk lejárt,²⁶ eközben az Alkotmánybíróságot számos korábbi jogkörétől is megfosztotta.²⁷ Ennek következtében az Alkotmánybíróság gyakran késlelteti a döntéseket, és vagy elutasítja a benyújtott ügyeket, vagy pártpolitikai elfogultságú határozatokat hoz.²⁸

²⁶ Lencsés Károly: *Fideszes kérdésekkel tölték ki az Alkotmánybíróságot*, Népszabadság, 2015. április 4.

²⁷ *Szűkül az Alkotmánybíróság hatásköre*, HVG, 2010. november 16.

²⁸ *Megszavazták az Alkotmánybíróság jogainak szűkítését*, Origo, 2010. november 16.; Chronowski Nóra: *Az alkotmánybíráskodás sarkalatos átalakítása*, jogtk.mta.hu, 2014. augusztus; A Kúria is kimondta, nem volt jog-

A politikai foglyul ejtést tükrözi a 2010-ben a Fidesz-kétharmaddal megválasztott köztársasági elnök, Schmitt Pál álláspontja és magatartása,²⁹ aki kinyilvánította Orbán Viktor és kormánya iránti feltétlen hitét és lojalitását.³⁰ 2011 áprilisában Schmitt ratifikálta az új alkotmányt, és az első év végéig közel száz törvényjavaslatot írt alá anélkül, hogy bármelyiket normakontrollra küldte volna. Végül 2012 áprilisában mondott le, miután mesterdiplomamunkájával kapcsolatban tagadhatatlanul súlyos plágiumvádak érték.³¹ Diplomáját 2012 márciusában a Semmelweis Egyetem visszavonta. Schmittet a parlamenti kétharmad 2012 áprilisában Áder Jánossal, a Fidesz egyik alapító tagjával váltotta fel. Áder ratifikálta az összes sarkalatos törvényt és az Alaptörvény módosításait. Tette ezt a parlamenten belüli és kívüli tiltakozások ellenére. A több tucat sarkalatos törvény közül Áder írta alá azt, amely a CEU-t arra kényszerítette, hogy elhagyja Magyarországot és Ausztriába költözzön.³² Egy másik Áder által aláírt törvény a Tudományos Akadémiát fosztotta meg kutatóhálózatától és épületeitől, s az intézetek és a ku-

sértő a Fidesz-aktivisták aláírásgyűjtése, Magyar Nemzet, 2019. május 16.

²⁹ Darren Mara: *Hungarian Parliament Elects Former Olympian as New President*, Deutsche Welle, 2010. augusztus 29.

³⁰ Marton Dunai: *UPDATE 1-Hungary's Next President Says Will Support Govt*, Reuters, 2010. június 29.

³¹ Fluck Ákos: *Különvélemény*, Index, 2012. március; Fanni Facsar: *Hungary's President Quits over Alleged Plagiarism*, CNN, 2012. április 2.

³² Tamás Székely: *Lex CEU: Hungarian President Signs Controversial Higher Education Law – CEU Plans Legal Action*, Hungary Today, 2017. április 11.; Gulyás Gergely: *Összegző jelentés*, 2017. április 3.

tatások felügyeletét, valamint finanszírozását az Innovációs és Technológiai Minisztérium alatt létrehozott ernyőszervezet mérlegelési jogkörébe utalta.³³ Aláírta az úgynevezett rab-szolgatörvényt is, amely lehetővé teszi a munkáltatók számára, hogy a munkavállalókat több hónapig kompenzáció nélkül túlórára kényszerítsék.³⁴ Aláírta a kulturális törvényt, amely központosítja a színházak finanszírozását;³⁵ az Alkotmánybíróság jogainak megvonását gazdasági kérdésekben;³⁶ az alkotmány aktuális Fidesz-érdekek szerinti módosításait;³⁷ a társadalombiztosítási törvény módosítását éppen a Covid-járvány miatt növekvő munkanélküliség idején, amely 70 ezer magyar állampolgárt foszthat meg az egészségügyi ellátástól;³⁸ aláírta az úgynevezett civil törvényt is, amely korlátozza és megbélyegzi a nem kormányzati szervezeteket (NGO);³⁹ jóváhagyta

továbbá a vitatott közigazgatási bíróság létrehozását, amelyet később az EU aggályai miatt felfüggesztettek;⁴⁰ a klímavédelem mellett kinyilvánított személyes elkötelezettsége dacára nem emelt kifogást az ellen, hogy a kormány nem volt hajlandó klímakatasztrófát hirdetni, annak ellenére, hogy a kormány 2016-ban aláírta a klímamegállapodást;⁴¹ 2020-ban aláírta azt az új törvényt, amely felfüggesztette a bíróság döntését a kormánynak – a börtönök túlszűfolttsága miatt – a rabok pénzügyi kártalanítására vonatkozó kötelezettségéről. Ez a törvény felülírta a legfelsőbb bíróság korábbi döntését. Áder anélkül ratifikálta, hogy normakontrollt kért volna az Alkotmánybíróságtól; ezt követte egy törvénymódosítás a börtönök túlszűfolttsága miatti pénzügyi kártérítéssel kapcsolatos visszaélések megakadályozására.⁴² Az általa aláírt legfontosabb döntés a Covid-19 előestéjén a különleges jogrend keretében a „rendeleti kormányzásról” szóló törvényjavaslat volt, amely felhatalmazta a kormányt, hogy eldöntse, mikor vet véget saját hatalmi

³³ Törvényalkotási Bizottság „egységes javaslat zárószavazáshoz”, 2019. június 24.

³⁴ 2018. évi CXVI. törvény a munkaidő-szervezéssel és a munkaerő-kölcsönzés minimális kölcsönzési díjával összefüggő egyes törvények módosításáról, Jogtár, 2018. december 20.; *Hungary President Signs Controversial 'Slave Law'*, BBC, 2018. december 20.

³⁵ Felix Schlagwein: *Hungary Passes Law Tightening Grip on Country's Theaters*, Deutsche Welle, 2019. december 12.; Semjén Zsolt: *A Nemzeti Kulturális Tanácsról, a kultúrstratégiai intézményekről, valamint egyes kulturális vonatkozású törvények módosításáról*, 2019. december 9.

³⁶ Kriszta Kovács: *After the Economic Crisis – In a State of Exception?*, Venice Commission.

³⁷ *Lawmakers Adopt Ninth Amendment to Hungary's Constitution*, About Hungary, 2020. december 16.

³⁸ *Hetven ezer Magyar maradhat TAJ-kártya nélkül*, Portfolio, 2021. február 4.; Edina Pentz: *New Social Security Act from 1 July 2020 in Hungary*, RSM Hungary, 2020. július 2.

³⁹ Christian Keszthelyi: *President Ader Signs NGO Law into Effect*, Budapest Business Journal, 2017. június 16.; Krisztina Than: *Civil Organizations in Hungary Brace for*

Government Crackdown on NGOs, Reuters, 2018. április 26.

⁴⁰ Gergely Szakács: *Hungary Suspends Court Reform That Worried EU, Shuns Salvini*, Reuters, 2019. május 30.

⁴¹ *A kormány nem hirdeti ki a klímavész-helyzetet, de dolgoznak egy klímastratégián*, HVG, 2019. október 22.; Sam Morgan: *Budapest Declares Climate Emergency, Teases Carbon-Neutrality*, Euractiv, 2019. november 7.; *Hungary: Orban Goes Green on Climate Change as Long as It Remains 'Christian-Democratic'*, Kafkadesk, 2020. január 21.

⁴² Semjén Zsolt: *A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény és a börtönzsűfolttsági kártalanításokkal kapcsolatos visszaélések megszüntetése érdekében szükséges haladéktalan intézkedésekről szóló 2020. évi IV. törvény módosításáról*, 2020. május 12.

monopóliumának ebben a rendkívüli helyzetben.⁴³

A politikai foglyul ejtés diffúziójának jelei az országos szintű ellenőrző intézmények (fékek és ellensúlyok) pártpolitikai elfogultságú tevékenységében is megmutatkoznak. A részrehajló ellenőrzések, büntetések és beavatkozások a Fidesz politikai ellenfeleit korlátozzák. A kormány ezeket a szervezeteket politikai eszközként használja. Például a 2018-as országos választások előtt az Állami Számvevőszék vezetője, aki egy volt fideszes képviselő, az összes (és csakis) ellenzéki párt kampányfinanszírozását vizsgálta, majd a hivatal azzal vádolta meg ezeket a pártokat, hogy tiltott támogatásban részesültek. A kirótt büntetések csődközeli állapotba sodorták őket.⁴⁴ Ugyanakkor a Fidesz politikai kampányaihoz korlátlanul részesül az állami költségvetésből. A párthirdetések az állami költségvetés finanszírozásában a kormányzat nevében közérdekű bejelentéseként jelennek meg (erre a kormány 2015 és 2019 között 100 milliárd forintot költött).⁴⁵ Az állami tulajdonú vállá-

latok költségvetését is használhatja kormányzati reklámcélokra.⁴⁶ A kormány a párt kampányhirdetéseit közérdekűekként feltüntetve az állami médián és az ellenőrizhetetlen nemzeti konzultációkon keresztül is célba juttathatja. Emellett a kormány közpénzekből kampányol civil csoportok és ellenzéki politikusok ellen is. Még a választásokon kívüli években is rendkívül nagy összeget fordítanak egész évben kormányzati propagandára és közvetett választási kampányra.⁴⁷ A politikai hirdetések a kormány „kommunikációs kiadásai” címen jelennek meg. Ez külön tétel a kormány költségvetésében, amelyet Rogán Antal kabinettfőnökhöz delegáltak. A kormány minden évben több tízmillió eurót költ ilyen kommunikációra.⁴⁸ Ezzel egyidejűleg kormányrendelet tiltja a kültéri politikai hirdetéseket,⁴⁹ ezzel korlátozva az ellenzéket abban, hogy terjessze politikai üzeneteit.

---

az állami kommunikáció, 75 milliárd mehet egy emberhez, G7, 2018. június 21.

⁴⁶ Jandó Zoltán: *A cégcsoport, amely akkorát nőtt, hogy Mészáros Lőrinc is sírva könyöröghet a receptért*, G7, 2019. június 1.; Németh Géza: *Két cég viszi az állami kommunikáció tizennégy milliárdját*, napi.hu, 2019. január 30.

⁴⁷ Bódis András: *Norvég alap: Soros György hadserege is beszállt a háborúba*, Mandiner, 2014. június 2.; *Soros félmilliárdot adott Orbán ellenfeleinek*, gondola.hu, 2013. augusztus 14.; Gajdics Ottó: *A CEU-n Soros katonái tevékenykednek*, Mandiner, 2017. március 30.; Szarvas Szilveszter: *Zsíros fizetésekkel, Soros tízmillióiból aggódnak a korrupció miatt*, Pesti Srácok, 2014. november 11.; Lázár János: *Soros György áll a Magyarországot bíráló nyilatkozatok mögött*, Magyar Idők, 2016. május 19.

⁴⁸ *Hungarian Government Spent €48 Million on Propaganda in First Three Months of 2019*, Átlátszó, 2019. április 4.

⁴⁹ Sean Lambert: *Legislative Amendments on Outdoor Political Advertising*, The Orange Files, 2017. december 19.; *Politikai kommunikáció a magyar választási kampányban*, Átlátszó, 2018. március 29.

⁴³ Vörös Imre: *Miért ne dőljön be Európa Varga miniszter asszonynak?*, Magyar Ügyvéd blog, 2020. május 13.; Neuberger Eszter: *Aláírta Áder János a rabok kártérítésének visszatartásáról szóló törvényt*, 444, 2020. március 6.

⁴⁴ Domokos László: *Az Állami Számvevőszék elnökének leváltását kezdeményezi a DK*, Index, 2019. február 3.

⁴⁵ Katalin Erdélyi: *Hungarian Government Spent €23 Million of Taxpayers' Money on Propaganda before the Election*, Átlátszó, 2018. május 30.; *2015 óta 100 milliárdot költöttünk propagandára*, Index, 2020. január 20.; *Tudta? A kormány nem kampányol, hanem társadalmi célból tájékoztat*, Átlátszó, 2016. július 9.; Spirk József: *Orbán állami pénzen küldött kampánylevélben kér pénzt a fideszesektől az EP-kampányra*, 24.hu, 2018. december 29.; Jandó Zoltán: *Monopolizálódott*

2013-ra a politika foglyul ejtette a Nemzeti Választási Bizottságot is. A választási eljárásról szóló új törvény⁵⁰ ötről hétre növelte a testület tagjainak számát, mandátumukat négyről kilenc évre bővítette. A kinevezéshez kétharmados parlamenti többség szükséges. A tagokat Orbán Viktor javasolja és a köztársasági elnök nevezi ki. A jelenlegi elnökségi és vezetőségi tagok politikailag, jogilag és üzletileg is a Fidesz hálózatában vannak. A kinevezett vezető, Patyi András egyúttal a kormány által alapított és finanszírozott Nemzeti Közzolgálati Egyetem rektora is volt. Mindkét tisztséget 2018 augusztusáig töltötte be. A változásokra az Orbán által tervezett egyéb karrier-célok miatt került sor (lásd később).⁵¹ A Fidesznek kedvező átalakított választási törvény alapján⁵² a testület elutasította a bejelentett választási hibákat,⁵³ a kormánypárti fellépéssel szembeni civil és ellenzéki panaszokat, valamint a kampányok és választási eljárások során feltételezett elkövetett csalásokat is.⁵⁴ Elutasította

továbbá a korrupcióellenes népszavazási kérdések hitelesítését, valamint a civil szervezeteket megbélyegző törvény eltörlésével és a paksi atomerőmű második blokkjának építésével kapcsolatos kérdéseket is.⁵⁵ Az elfogulatlan hatósági ellenőrzés hiánya miatt a nyilvánvaló, de nem bizonyítható választási csalások is következmények nélkül maradnak. A 2018-as országos választások során például több órára megszakadt a szavazási eredmények közvetítése. A hivatalos közlés szerint a több millió dollárért fejlesztett számláló szoftverrendszer összeomlása okozta a kimaradást.⁵⁶ A választási iroda az államilag monopolizált médián keresztül jelentette be a technikai problémát. Azonban sem az ellenzéknek, sem bármilyen független intézménynek nem engedték meg, hogy nyilvánosan ellenőrizze és megerősítse a technikai hibát, ami gyanússá tette a választási eredményt.⁵⁷ A választási eredményekkel

tők – a Nemzeti Választási Iroda elnökhelyettese a csalásokról és az eredmények szivárgásáról, Népszava, 2019. április 15.; A Kúria is kimondta, nem volt jogsértő a Fidesz-aktivisták aláírásgyűjtése, Magyar Nemzet, 2019. május 16.; Bíró Marianna: 19 kamupártnál lélegezhetnek fel, a rendőrség futni hagyja őket, Index, 2020. január 4.

⁵⁵ Patyi András újabb fontos küldetése, Helsinki Figyelő, 2021. április 14.

⁵⁶ Óvónókkal írtatták alá a Fidesz Kubatov-listáját, Index, 2019. április 29.; Elutasította a választási bizottság az óvodai aláírásgyűjtést kifogásoló beadványt, Index, 2019. május 5.; A választási bizottság elutasította Karácsony Gergelyt és Puzsért is, Index, 2019. szeptember 20.; Zubor Zsolt: Szavazatvásárlás, láncszavazás, voksturizmus – csalások és gyanús esetek az őszi választásokon, 2019. november 1.

⁵⁷ Varga Mónika: A választási informatikai rendszer ezúttal sem vizsgázott jelesen, Infostart, 2019. október 14.; Előre figyelmeztették az NVI-t, hogy nem fogja bírni a terhelést a választási honlap, 24.hu, 2018. április 26.; Választási rendelkezések a 2018-as magyarországi országgyűlési választáson,

⁵⁰ 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról. Hatály: 2016.I.15.–2016.V.31., Netjogtár, 2013. április 18.

⁵¹ Patyi András lemondott a Nemzeti Közzolgálati Egyetem rektori posztjáról, Index, 2018. június 4.; Sajó Dávid: Lemondott Patyi András az NVB-tagságáról, Index, 2018. szeptember 3.

⁵² Horváth Bence: A választási rendszer átalakítása nélkül többsége sem lenne a Fidesznek Budapesten, 444, 2014. október 21.; Kerner Zsolt: Ezekkel a trükkökkel éri el a Fidesz, hogy esélye se legyen az ellenzéknek, 24.hu, 2018. február 6.

⁵³ Elliott Goat and Zsófia Banuta: *Fresh Evidence of Hungary Vote – Rigging Raises Concerns of Fraud in European Elections*, Open Democracy, 2019. május 17.; *Limited Election Observation Mission: Hungary – Parliamentary Elections*, 2018. május 8.; *Major Malpractices Marred Hungary 2018 Vote: Rights Group*, France24, 2019. május 18.

⁵⁴ Markotay Csaba: *Nem vagyunk írásszakér-*

kapcsolatos korábbi gyanú 2019-ben megerősödött egy tulajdonosi tranzakció következtében, amely tovább bővítette a politikai foglyul ejtés hálóját. A választási rendszer szoftverének üzemeltetése ugyanis Orbán Viktor gyerekkori barátjának, Mészáros Lőrincnek az irányítása alá került. Ebben az időben már ő volt a leggazdagabb a magyarországi üzletemberek között, 2019-ben és azóta is az első vagy a második helyen szerepel.

A politikai foglyul ejtés és annak diffúziója az ügyészség struktúrájában és tevékenységében is megmutatkozik. Ez Polt Péter legfőbb ügyész esetében válik nyilvánvalóvá. A kormányzó Fidesz-koalíció nevezte ki és a köztársasági elnök 2019-ben ratifikálta harmadik kilencéves hivatali idejére.⁵⁸ Polt Péter szelektíven elutasítja a korrupciós feljelentéseket, vagy akadályozza a nyomozati eljárásokat a kormányzati elit tagjai, valamint azok barátai és családtagjai ellen.⁵⁹ Ezekben a helyzetekben Polt a vitás ügyeket „nem büntetőügynek” tekinti. Az elutasított témák lehetnek hazai vagy az EU által felvetett, csalárd vállalkozásokkal, választási csalásokkal, hamis pártokkal⁶⁰ vagy

az uniós pénzek korrupct felhasználásával kapcsolatos panaszok.⁶¹

Polt hivatalba lépése óta⁶² drasztikusan csökkent a vizsgált korrupciós ügyek száma.⁶³ Sőt, több vitás ügyet nem is értelmezett büntetőügyként, mint például a Fidesz két kamuvállalkozásának felhalmozott adósságát és a vállalat eltűnését.⁶⁴ Az MTVA biztonsági személyzete által egy ellenzéki képviselő megverése ügyében pedig az ügyész a képviselő mentelmi jogának felfüggesztését kérte azzal a váddal, hogy a képviselő követett el súlyos testi sértést a testőrökkel szemben (lásd ennek ellenkezőjét az eseményről készült videóban).⁶⁵ Polt az OLAF (Európai Csalás Elleni Hivatal)⁶⁶ jelentésének részeként Orbán vejének korrupciós ügyében sem

2020 február.

⁵⁸ *Governing parties support Péter Polt's re-election for the post of chief prosecutor*, Website of the Hungarian Government, 2019. október 29.

⁵⁹ A 2010 óta felgyülemlett visszautasításokról lásd: Csikász Brigitta és Rádi Antónia: *Gyűlnek a csontvázak Polt Péter szekrényében – így züllött az ügyészség a politika kiszolgálójává*, Átlátszó, 2016. szeptember 19.; Becker András: *Több, mint hiba*, Átlátszó, 2019. május 6.; Rádi Júlia: *Az Orbán-rendszer legfontosabb pillére – Polt Péter legfőbb ügyész pályája*, Átlátszó, 2016. június 27.

⁶⁰ Alex Cooper: *Fake Parties, Real Money: Hungary's Bogus Party Problem*, OCCRP, 2018. december 10.; Chris Harris: *Never Mind Fake News, the Hungarian Election Has a Fake Party Problem*, Euronews, 2018. április 4.

⁶¹ Kasnyik Márton: *Mindenki nyugodjon meg: csak négy (4!!!) esetben loptak uniós forrást*, 444, 2017. január 25.; Joana Gill: *Hungary Tops EU Anti-Fraud Investigations*, Euronews, 2019. szeptember 3.

⁶² *Újra Polt Péter lesz a legfőbb ügyész*, Index, 2010. november 26.

⁶³ Oroszi Babett: *Polt Péter kinevezése óta meredeken zuhan a politikai korrupciós ügyekben indított büntetőeljárások száma*, Átlátszó, 2015. február 6.

⁶⁴ Document on Peter Polt's response to Alajos Dornbach MP's question about the first „unsolved” corruption case of the Fidesz, numbered K/3525/1, December 2000, www.parlament.hu/irom36/3525/3525-001.htm.

⁶⁵ Horváth Csaba László: *Négy biztonsági őrteperte le a DK parlamenti képviselőjét – videó*, 24.hu, 2018. december 17.; *Elutasította az ügyészség az MTVA-ban megrángatott ellenzéki képviselők panaszát*, HVG, 2019. február 20.; Rényi Pál Dániel: *Az ügyészség szerint nem a biztonságiak, hanem Varju László követett el súlyos testi sértést az MTVA-ban*, 444, 2019. október 25.; Párbeszéd: *Polt egy normális demokráciában legfeljebb kecskét vezethetne*, HVG, 2019. január 21.

⁶⁶ Az ügynökség az uniós költségvetés terhére elkövetett csalások, korrupció és súlyos kötelességszegések ügyében folytat vizsgálatot az európai intézményeken belül, és csalásellenes politikát dolgoz ki az Európai Bizottság számára.

járt el. Ezt az ügyet Orbán megkerülte és megoldotta azzal, hogy a közbeszerzési költségeket törölték az uniós támogatási kérelmekből, és azokat az állami költségvetési forrásokból fizették ki.⁶⁷ Az EU által a közbeszerzések tisztességeségének szakszerűtlen felügyelete miatt kiszabott 1 milliárd eurós büntetést a Rogán kabinetminiszter által felügyelt Digitális Kormányzati Ügynökség fedezte,⁶⁸ amelyet szintén kormányzati forrásokból fizettek ki. Az elittel és az apparátus tagjaival összejátszó külföldi cégekkel kapcsolatos közvetlen korrupciós ügyeket szintén nem vizsgálták ki.⁶⁹ Nem történt vizsgálat a turisztikai szálláshelyek fejlesztésére kiírt, 20 milliárd forintos kormányzati közbeszerzési pályázat meglepően korai lezárásának gyanús ügyében sem. A körülmények arra utalnak, hogy a közbeszerzési pályázat kiírását megelőzően kiszivárgott információk a Turisztikai Ügynökségtől származhattak, amelyet szintén közvetlenül Rogán kabinetfőnök irányított. Ráadásul a 20 milliárdból 17,7 milliárd forintot Mészáros Lőrinc nyert, aki 2014-es felbukkanása óta megszokott nyertese a közbeszerzési pályázatoknak. Ez a kérdés Pólt

szerint nem tartozik mérlegelési jogkörébe.⁷⁰

A politikai foglyul ejtés és diffúziója a bíróságot is elérte. A kormányzat ezen a területen is folyamatosan arra törekszik, hogy a bíróságot a végrehajtó hatalomnak rendelve alá. Ezt a törekvést Kövér László, az Országgyűlés elnöke, a Fidesz egyik alapító tagja nyíltan megfogalmazta. A magyar igazságszolgáltatás függetlenségét garantáló törvény beiktatásának 150. évfordulóját megünneplő konferencián kijelentette: „...mindenféle kificamított államelméletekkel szemben a bírói kar nem külső tartozéka, hanem belső alkotóeleme az államnak, a bírói hatalom maga az államhatalom egyik megnyilvánulása, amelynek sorsában mindig osztozik. [...] A bírói hatalom nem lehet független az államtól, hiszen maga is része annak, sem az igazságtól, hiszen annak szolgálatára létezik...”⁷¹

Az igazságszolgáltatás politikai foglyul ejtésére irányuló erőfeszítések és intézkedések 2014 óta fokozódtak. Ez volt a kétharmados többséggel kormányzó Fidesz második egymást követő ciklusa. Ekkor a bíróság az egyik utolsó, viszonylagos autonómiával rendelkező intézmény volt. A Fidesz radikális közigazgatási döntéssel kezdte a bírói autonómia gyengítését. Egy adminisztratív lépéssel Orbán Viktor 70-ről 62 évre csökkentette a bírák nyugdíjkorhatárát. Ez az átszervezés gyakorlatilag megtizedelte a bíróság vezetését. Az Alkotmánybíróság és a strasbourgi bíróság visszamenőleg alkotmány-

⁶⁷ Oroszi Babett: *The Story of How Orbán's Son-in-Law Became Rich, Told by Seven Major Atlatzo Investigations*, Átlátszó, 2018. február 16.; Rényi Pál Dániel: *Bűncselekmény hiányában megszüntette az Eliossal szembeni nyomozást a rendőrség*, 444, 2018. november 6.; Spirk József: *Sötétség maradt Tiborcz egymilliárdos beruházása után*, Index, 2015. december 24.; *Nem az EU, a magyar adófizetők fogják kifizetni az Elios lámpáit*, 444, 2015. december 24.

⁶⁸ *Egymilliárd euróra büntették miattuk Magyarországot, de Rogán ügynöksége így is tölük kér tanácsot*, Népszava, 2020. február 24.

⁶⁹ *Orbán Viktorra is utalnak a Microsoft korrupciót beismerő vallomásában*, HVG, 2019. július 26.

⁷⁰ Botos Tamás: *Gyanúsán gyorsan pályáztak 20 milliárdra, Pólt Péter mégsem vizsgálja*, 444, 2020. június 13.

⁷¹ Kövér László: *A bírói függetlenség nem abszolút*, Jogászvilág, 2019. április 24.

ellenesnek ítélte a végrehajtott döntést. Normatív megítélésük azonban csak az előírt végrehajtási időre összpontosított, anélkül, hogy figyelembe vették volna Orbán Viktor motivációját a politikai foglyul ejtésre. Úgy ítélték meg, hogy csak a nyugdíjazás előtti ilyen rövid határidő megadása sérti a bírói függetlenséget.⁷² A 160 bíró az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult. A bíróság azonban nem találta jogellenesnek a döntést, amennyiben azt fokozatosan hajtották végre.⁷³ A Fidesz eljárását Lengyelországban is lemásolták (Bárd and Śledzińska-Simon 2019), ami az EU és a lengyel kormány közötti konfliktusokat majdnem a szakításig növelte.⁷⁴

A nyugdíjkorhatár csökkentése nem az egyetlen módja volt a bírósági autonómia csökkentésének. 2011 decemberében a kormány a végrehajtó apparátuson belül erős, központilag irányított ernyőszervezetet hozott létre a bíróságok felett. Az Országos Bírósági Hivatal (OBH) elvben a bíróság adminisztratív tartozéka volt. Ennek Orbán által kinevezett elnöke, Handó Tünde 2012-től 2020-ig maradt a posztján. Handó, mint a Fidesz egyik meghatározó szakemberének, Szájer Józsefnek a felesége, már e nagyhatalmi pozícióba kerülése előtt is Orbán

köréhez tartozott.⁷⁵ Az Országos Bírósági Hivatal elnökeként Handó személyesen jelölhette ki az adott bíróságot bármely ügyben történő eljárásra és egy személyben gyakorolhatta a bírók kinevezésére, áthelyezésére, leváltására és a bíróságok központi irányítására vonatkozó valamennyi jogkörét.⁷⁶ Az elnöknő több éven keresztül stabilan megmaradt pozíciójában annak ellenére, hogy nyílt konfliktusok alakultak ki jogszerűtlen döntéseivel és a pártpolitikai elfogultságú eljárásaival kapcsolatban. A Bírói Tanács a parlament elé vitte az ügyet, sikertelenül.⁷⁷ Végül 2019-ben a nemzetközi nyomásnak köszönhetően Handót parlamenti szavazással „áthelyezték” az Alkotmánybíróság tagjává. Így a legfelsőbb végrehajtó közigazgatásból a Fidesz kétharmados szavazattöbbségének asszisztálásával egy olyan pozícióban landolt, amely potenciálisan a legmagasabb szintű fékek és ellensúlyok hordozója.⁷⁸

A nyugdíjazási és alárendelési törvények mellett a kormány a „köz-

⁷² 65 év lesz a bírói nyugdíjkorhatár, Index, 2012. szeptember 8.; *Bírák nyugdíjazása: az Ab szerint alkotmányellenes a szabályozás*, FEOL, 2012. július 16.; *56 bírót helyeztek vissza a 229-ből*, Index, 2013. május 22.; Miklósi Gábor: *Tovább pereskedhetnek a nyugdíjazott bírók*, Index, 2012. október 22.

⁷³ *Bírák nyugdíjazása: november 6-án hirdettek ítéletet Luxembourgban*, Index, 2012. október 22.; *Nem volt jogsértő a bírák nyugdíjazása*, Jogászvilág, 2019. január 9.

⁷⁴ Loveday Morris: *Poland Deepens Rifts with European Union after Rebuff over Judicial Rules*, Washington Post, 2021. október 7.

⁷⁵ Szájer, mielőtt összes pozíciójáról lemondott volna 2020 végén, a Fidesz-frakció vezetője volt az Európai Parlamentben. Lemondását a Covid-időszak alatti szabályok be nem tartása okozta, amelyet a brüsszeli rendőrség leplezett le. *Videón a rendőri rajtaütés a brüsszeli orgiáról*, Index, 2020. december 7.; *From Orbán ally to orgy scandal: Downfall of a Fidesz founder*, Politico, 2020. december 3.

⁷⁶ 2011. évi CLXII. törvény a bírák jogállásáról és javadalmazásáról, Netjogtár, 2021.

⁷⁷ *Továbbra is törvénytelen Handó működése az OBT szerint*, Népszava, 2019. február 6.; *Handó Tünde eltávolításának érdekében az Országgyűléshez fordul az Országos Bírói Tanács*, 444, 2019. május 8.; Teczár Szilárd: *Befeszülés: Megvédte Handó Tündét a bíróktól a Fidesz*, Magyar Narancs, 2019. július 13.

⁷⁸ Szurovecz Illés: *Az igazságügyi bizottság támogatja Handó Tünde alkotmánybírói kinevezését*, 444, 2019. október 29.; Bogatin Bence: *A Fidesz megszavazta: Handó Tünde alkotmánybíró, Polt Péter újra főügyész lett*, Mércé, 2019. november 4.

igazgatási bíróságok” létrehozásával kezdeményezte a politikailag érzékeny bírói döntések közvetlen átadását a végrehajtó apparátusnak.⁷⁹ Ezt a radikális kormányzati döntést 2018 decemberében parlamenti szavazással törvénybe is iktatták.⁸⁰ Az új bírósági intézmény létrehozása lehetővé tette volna, hogy a kormány és közigazgatása ellen felhozott valamennyi ügyet kivonják az igazságszolgáltatási eljárásból. Ez a lépés egyúttal a politikai foglyul ejtésnek az igazságszolgáltatási intézményekbe és a döntéshozatalba való diffúziójának módját kínálta volna. Potenciális jelentőségéből adódóan közvetlenül az Orbán-kabinetnek lett volna alárendelve. A Közigazgatási Bírósággal egy új, a kormány által kiválasztott esküdtszéki apparátus jött volna létre, megkerülve az Országos Bírói Tanácsnak a kinevezettek és a bírósági döntések feletti ellenőrzését.⁸¹ Emellett felmentette volna az Országos Bírósági Hivatal vezetőjét abbeli feladatától, hogy saját kezűleg válogasson a politikailag kényesebb ügyek elosztásában annak érdekében, hogy megoldja egyes bíróságok „túlterheltségét”. Hasonlóképpen hivatalosan is tehermentesítette volna a főügyészt, hogy személyesen utasítsa el a kormányzati elitet érintő büntetőjogi

vádakat. A parlament még a leendő közigazgatási bíróság vezetőjét is kinevezte. Patyi András az Országos Választási Bizottság vezetője és a térben egyre bővülő,⁸² Fidesz által létrehozott Nemzeti Köszolgálati Egyetem rektora volt.⁸³

A kormány minden erőfeszítése ellenére ez a lépés kudarcot vallott. A hazai és az uniós felháborodás, valamint a politikai célokra utaló bizonyítékok arra késztették Orbánt, hogy előbb felfüggesztesse a bevezetést, majd valamivel később teljesen töröltesse a törvényt.⁸⁴ 2020-ban a kormány mégis új törvényjavaslatot nyújtott be a parlamentnek. Eszerint a hatóságok, ha nem elégedettek egy bírósági döntéssel, az Alkotmánybírósághoz fordulhatnak.⁸⁵ Ez utóbbi azonban tele van a kormány politikai kinevezettjeivel, köztük az Országos Bírósági Hivatal átigazolt exelnökével.⁸⁶ 2020 októberének végére Orbánnak végül mégis sikerült a bíróságot a hatalma alá rendelni. Több, az igazságszolgáltatás hatalmát korlátozó, támogató új törvénnyel sikerült elérnie, hogy az Országos Bírói Tanács hangos ellenkezése ellenére egy bírósági tapasztalattal nem ren-

⁷⁹ *New public administration courts will be implemented before January 2020*, About Hungary, 2018. szeptember 21.; *Amnesty International: Timeline of Undermining the Judiciary Independence in Hungary: 2012–2019*, Hungarian Helsinki Committee, 2019; Kovács Zoltán: *Administrative Courts Established in Hungary amongst the Sound of Sirens and Whistles*, Index, 2018. december 12.

⁸⁰ Ezt a törvényt visszavonták.

⁸¹ Czinkóczi Sándor: *Megszavazta a parlament a különbíróságok bevezetését*, 444, 2018. december 12.

⁸² Kárpáti András: *A közigazgatási bíróságot már rég vissza kellett volna állítani*, Magyar Idők, 2018. szeptember 17.

⁸³ University of Public Service, <https://www.uni-nke.hu/>; Czinkóczi Sándor: *145 fát akarnak kivágni az Orczy kertben a Nemzeti Köszolgálati Egyetem terjeszkedése miatt*, 444, 2016. június 22.

⁸⁴ *Public Administration Court Rulings Will Be Faster and More Calculable; There Will Be No Separate Public Administration Courts*, Website of the Hungarian Government, 2019. október 31.

⁸⁵ *Az emberi jogi/alapjogi bíráskodás módszertani kérdései*, alkotmanybirosag.hu, 2021. október 21.

⁸⁶ Domokos Erika: *Megnevezték Handó Tünde utódját*, napi.hu, 2019. december 2.

delkező fideszes végrehajtót „nevezzen ki” a legfelsőbb bíróság (Kúria) főbírójává.⁸⁷ Patyi, a bukott közigazgatási bíróság kinevezettje hat évre a főbíró helyettese lett.⁸⁸

⁸⁷ *New Chief Judge: Potential Transmission Belt of the Executive*, Helsinki.hu, 2020. október 22.; Sándor Zsuzsa: *Eddig is aggódhatunk a bíróságokért, de ilyen komoly okunk még nem volt rá*, 24.hu, 2020. október 17.; Teczár Szilárd: *Jobbról előzött*, Magyar Narancs, 2020. november 22.

⁸⁸ *Patyi András újabb fontos küldetése*, 444, 2021. április 14.

Összességében elmondható, hogy 2010 óta az Orbán-kormánynak sikerült politikailag foglyul ejtenie és beszivárognia a demokratikus ellenőrzés minden lehetséges országos szintű intézményébe, és végrehajtó szervezetekké alakítania azokat, ezáltal tevékenységüket, pozícióikat a kormány tényleges politikai, gazdasági, jogi és igazságügyi céljainak rendelve alá.

Irodalomjegyzék

Bánkuti, M., G. Halmai, and K. L. Scheppele. 2011. „From Separation of Powers to a Government without Checks: Hungary's Old and New Constitutions.” In *Constitution for a Disunited Nation: On Hungary's 2011 Fundamental Law*, edited by G. A. Tóth, 237–68. Budapest and New York: CEU Press.

Bárd, P. 2013. „The Hungarian Fundamental Law and Related Constitutional Changes 2010–2013.” *Revue des Affaires Européennes: Law and European Affairs* 20(3): 457–72.

Bárd, P., and L. Pech. 2019. „How to Build and Consolidate a Partly Free Pseudo Democracy by Constitutional Means in Three Steps: The ‘Hungarian Model.’” Working Paper No. 4 – October 2019 RECONNECT – Reconciling Europe with Its Citizens through Democracy and Rule of Law. <https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2019/10/RECONNECT-WP4-final.pdf>.

Bárd, P., and A. Śledzińska-Simon. 2019. „Rule of Law Infringement Procedures: A Proposal to Extend the EU's Rule of Law Toolbox.” CEPS Paper on Liberty and Security in Europe, No. 2019-09. May 2019. pp. 1–25. <https://www.ceps.eu/>

Levitsky, S., and L. Way. 2002. „The Rise of Competitive Authoritarianism.” *Journal of Democracy* 13(2): 51–65. doi:10.1353/jod.2002.0026.

Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam. Magyar Bálint (szerk.) Noran Libro Kiadó, 2013

Magyar B. 2015. *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest: Noran Libro.

Magyar B. 2016. *Post-Communist Mafia State. The Case of Hungary*. Budapest and New York: CEU Press.

Uitz, R. 2019. „The Rule of Law at Risk: What is Next?” *Hague Journal on the Rule of Law* 11(2–3): 473–8. doi:10.1007/s40803-019-00130.

Majtényi L., Szabó M. D. (szerk.) 2011. *Az elveszejtett alkotmány. [The terminated constitution]* Budapest: L'Harmattan – Eötvös Károly Intézet.

Tóka G. 2014. „Constitutional Principles and Electoral Democracy in Hungary.” In *Verfassungsgebung in konsolidierten Demokratien: Neubeginn oder Verfall eines politischen Systems?* edited by E. Bos and K. Pócsa, 311–28. Baden-Baden: Nomos Verlag.

Tóka G. 2018. *A 2018. évi országgyűlési választások*. In Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. 353–81. Budapest: Társadalmi Riport.

Vörös Imre: *Ki lehet iktatni a kétharmados törvényeket*. Lakner Zoltán interjúja: *Mesterterv és slamperáj a különleges jogrend világa*. Jelen, 2021. március 1.

„Kedves apa, mondd, mi volna, ha mégiscsak írnál egyszer?”

Sárközi Márta levelei

Az itt olvasható leveleket Sárközi Márta, Molnár Ferenc és Vészi Margit lánya írta az Amerikában élő szüleinek 1945/46-ban. A leveleket az igen jó hírű belgyógyász, Lax Henrik (1894–1990), a zsidó kórház nagy magánpraxissal is rendelkező főorvosa, illetve a családja őrizte meg. Lax Henrik betege volt többek között Vészi József és népes családja a felnőtt korú unokáikig bezárva, aztán Babits Mihály, Molnár Ferenc, Márai Sándor, a Korda fivérek, akik nemegyszer a repülőjegyét is fizették, hogy Londonba kivitessék konzultációra, mert csak benne bíztak. Lax Henrik és szintén orvos felesége, Kornfeld Klára, valamint két fiuk, Lax János és Lax Péter az utolsó, Európából emigránsokat szállító hajóval hagyták el a kontinenst. Emigránsként indultak, ellenséggként érkeztek, mert az út ideje alatt Magyarország hadat üzent az USA-nak. Megmenekülésüket az tette lehetővé, hogy az amerikai követségi ügyvivő is a betege volt. Lax Henrik New Yorkban igen hamar dolgozni kezdett, kiterjedt páciéntúrájába tartozott többek között Bartók Béla, Szigeti József, a hegedűművész, Igor Stravinsky, Greta Garbo, Molnár Ferenc, Márai Sándor, Lesznai Anna, de ő volt a Kennedy család nőtagjainak orvosa is. Fia, a világhírű Lax Péter (1926) Wolf- és Abel-díjas matematikus. A harmadik nemzedéket képviselő James Lax, Lax Péter fia, nagypapa nyomdokát követve szintén orvos lett. Ő vette elő a család által megőrzött több száz levelet, s ebből a gazdag anyagból készül most angol nyelvű kötet a New York-i és oxfordi székhelyű Berghahn Books kiadásában. (Tervezzük a levélegyüttes magyar megjelentetését is.)

1945-ben és az utána következő években nagy volt az információhiány, az itthonról érkezett levelek nagy értéket jelentettek. Ezek voltak az első beszámolók a tragikus veszteségekről és a szerencsés menekülésekről, az itthoni helyzetről. A levelekben közöltek körbefutottak az amerikai magyar emigránsok között, Vészi Margit a lánya, Sárközi Márta leveleit is körözte, s azokat – szerencsénkre – a Lax család meg is őrizte. A levelek és a magyarázó lábjegyzetek egy rendkívüli módon tehetséges nagy család tagjait és kapcsolatrendszerét is bemutatják, s mindenekfelett újabb ízelítőt kapunk Sárközi Márta hihetetlen írói kvalitásaiból is.

Köszönjük a Lax család és a Vészi–Molnár–leszármazottak szíves hozzájárulását a közléshez. A nagy levélegyüttes első katalogizálója a nagyszerű Dora O'Neill, aki a Columbia Universityn tanult, s őt választotta a Lax család kinti segítőnek.

[1945] Május 27.

Öregem,

csak röviden írok, mert hosszan és részletesen nem lehet leírni, ami az elmúlt évek alatt történt. Leveledből látom, hogy kb. július 1.-ig informálva vagy felőlünk. Napokkal később elutaztam Anna [ez a cselédje, aki régen mamánál volt konyhalány – V. Margit beszúrása] papírjaival és Balkányiék² Rózájával Lellére, ott éltem februárig mint Pataki Anna műstoppolásból. Eszter³ a Schlachta Margit⁴ rendház zugligeti penziójában volt végig szobalány, saját nevén, de hamisított ősökkel. Ádám⁵ Csepel-szigeten volt Erdei Ferenc⁶ barátunknál (aki akkor még paraszt és üldözött baloldali író volt, azóta belügyminiszter lett), szintén saját nevén. Matyit⁷ egy balatonkiliti család bújtatta, akiktől ezelőtt húst, kolbászt szoktunk vásárolni. Decemberben az oroszok közeledtére elhoztam Matyit magamhoz; napok múlva be is jöttek az oroszok. Februárban sikerült útnak indulni és Matyival szánkón, gyalog, szekéren, vonaton, bombázások és géppuskatámadások közepette Szegedre jutni, ahol Erdeiék jóvoltából azonnal kaptam lakást, bútort, élel-

¹ Sárközi Márta levelét Vészi Margit legépelte, és ezt a másolatot küldte el Lax Henrikéknek. A különös – Öregem – megszólítás nem tévedés. Vészi Margit (1885–1961), újságíró, író, grafikus. Hozzá írta Ady Endre a *Margita*-versciklust. Első férje Molnár Ferenc volt, lányuk Molnár, utóbb Sárközi Márta. Ld. Sárközi Mátyás: *Margit*. Budapest, Kortárs, 2019; Széchenyi Ágnes: *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv*. Budapest, Magvető, 2004.

² Balkányiék = Balkányi Kálmán (1883–Párizs, 1965) és Vészi Edit (1892–Párizs, 1979). Balkányi Kálmán ügyvéd volt, közgazdasági író. Gyermekeik: Balkányi Judit (1912–Párizs, 1982) csecsemő-agysebész; Balkányi Sára (1913–London, 1992) győgyepedagógus, gyermekanalitikus, férje dr. Pogány János (1900–1934) orvos volt. Fontosabb munkái: Charlotte Balkányi: On verbalization. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1968, 45: 712–718; Language, verbalization and superego. Uo. 1968, 49: 786–798. Balkányi Ágnes (1917–London, 2001), férje Szekeres Miklós kutatómérnök, aki Angliában Nicholas Sekersként volt ismert, s egyik találmányáért megkapta a főnemesi „sir” címet. Feleségével együtt jeles nemzetközi művészeti fesztivált szerveztek; Balkányi Zsuzsa (1922–Párizs, 2005) grafikus, a Louvre munkatársa, külföldön Suzanne Balkányiként lett ismert. Balkányi Sára munkásságáról ld. Borgos Anna: Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában. Budapest, Noran Libro, 2018. 271–272. Balkányi Zsuzsa munkáit internetes archívum is őrzi: <https://www.balkanyitrust.com>, képei vannak a Victoria and Albert Museumban és a The British Museumban is.

³ Horváth Eszter (1927–1996), zenepedagógus, férje, Lukin László ugyancsak zenepedagógus, karnagy, mindketten több általános és középiskolai énektankönyv társszerzői.

⁴ Schlachta [Slachta] Margit (1884–Buffalo, USA, 1974), katolikus szerzetesnő, keresztény feminista politikus, az első nő a magyar parlamentben. 1948-ban felszólalt az egyházi iskolák államosítása ellen, a törvény elfogadása ellen tiltakozva ülte maradt a Himnusz éneklése alatt, ezért kétszer hat hónapra kitiltották a parlamentből. 1949-ben el is hagyta Magyarországot, és a Szabad Európa munkatársaként dolgozott. 1969-ben Izrael Állam a Világ Igaza kitüntetésben részesítette. Mona Ilona: *Slachta Margit*. Budapest, Corvinus, 1997.

⁵ Horváth Ádám (1930–2019), műfajteremtő televízió-rendező, 1994/95-ben az MTV elnöke, 1994 és 2002 között az SZFE rektorhelyettese. Kossuth-díjas (2007).

⁶ Erdei Ferenc (1910–1971), parasztpárti szociológus, 1944–45-ben belügyminiszter, 1949–53 között már kommunista színekben földművelésügyi miniszter, 1953–54-ben igazságügy-miniszter, majd ismét földművelésügyi miniszter 1956-ig. 1957-ben Magyar Tudományos Akadémia főtitkára és az Agrártudományi Kutató Intézet igazgatója lett, nagy szerepe volt a mezőgazdaság 1959-es igen sikeres, a rendszerváltásig jó teljesítményt nyújtó kollektivizálásában.

⁷ Sárközi Mátyás (1937), író, szerkesztő, 1956-tól Angliában él. Munkatársa volt a Szabad Európának és a BBC magyar adásának. Kossuth-díjas (2020).

met és iparendélyt. Amint Pest felszabadult, fölutaztam és gyalogoltam és elhoztam Esztert, Ádámot és Márkus Gabit⁸ Szegedre. Egy második fordulóval lehoztam Mucit⁹ üdülni és Bäck Ágneskát¹⁰ (Ernőt és Katát, a szüleit, deportálták, utóbbi állítólag megvan valahol Németországban). Mindezidáig úgy tudtuk, hogy Gyuri¹¹ csodálatosképpen él és megvan, valahol Sopron mellett, munkatáborban. Májusban aztán megjött Vécsei Gyuri ugyanabból a táborból és hozta a hírt, hogy Gyuri és mindkét barátja, Halász Gábor¹² és Szerb Antal¹³ meghaltak április elején, flekktífusban és furunkulózisban.

A Nyúl utcai ház több bombát is kapott, de részben lakható. Anna és a férje, Gyula, megvannak benne.¹⁴ Most az a helyzet, hogy Eszter Pesten van, ott lakik és Annáék látják el; iskolába jár és érettségire készül. Én megvárom Szegeden, amíg a fiúk iskolája végződik, azután felköltözöm és valahol a Belvárosban nyitok üzletet (műstoppollót), ami állati munka, de sokat lehet vele keresni.

Azt megírták neked, azt hiszem, hogy nagymama szegény nagyon beteg lett és meghalt.¹⁵

⁸ Márkus Gábor (1922–Buffalo, USA, 2012), orvos, onkológus. 1947-ben kapott diplomát Budapesten. 1948-ban ösztöndíjjal folytatta tanulmányait a Stanfordi Egyetemen, ahol 1950-ben PhD-fokozatot szerzett. Az USA-ban maradt, a Stanfordi Egyetemen tanított és kutatott. 1953–1957 között a Philadelphiai egyetemi gyermekkórházban, majd a buffalói rákkutató intézetben dolgozott, kutatócsoportjuk több munkatársa Nobel-díjat kapott, amit a díjazottak a kollektíva közös kitüntetésének tekintettek. 1981-ben megkapta az igen rangos Jacob F. Schoellkopf-díjat. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Világhírré tett szert a véralvadás, a fibrinolízis, a rögzítő mechanizmus feltárásával, amivel a rosszindulatú daganatok fejlődésének megértéséhez is nagyban hozzájárult.

⁹ Muci = Márkus Anna = Anna Mark (1928), Franciaországban élő magyar festőművész. Diplomaszerezés után – politikai okokból – csak a Bábszínházban dolgozhatott, több elhallgattatott jeles művésszel, pl. Ország Lilivel, Bálint Endrével, Jakovits Józseffel együtt. 1957-ben hagyta el Magyarországot. Festészetét az absztrakt, geometrikus formák használata és a texturális hatásokra való törekvés jellemzi. Művei a konstruktivizmus és a lírai absztrakció szintézisét valósítják meg. A 70-es évektől az architektúrális és a képi kifejezés határait feszegető relief-sorozatain dolgozik. A 80-as évektől érdeklődésének középpontjában a fény- és a fakturális hatások megjelenítése áll, ekkor készült reliefjein a fehér szín használata válik egyeduralmódóvá. Édesanyja,

Márkus Andorné Vészi Lenke 1956-ban útlevéllal utazott ki, miután veje meghalt, s a családtagok tanácsai alapján kint maradt. Márkus Andor csak 1959-ben, kivándorló útlevéllal hagyta el az országot, családtagok jogcímén.

¹⁰ Bäck Ágnes (?–?) utóbb Párizsban élt, egy matematikai intézetben dolgozott. Férje Szendy Károly volt, Fiuk, Peter Szendy (Párizs, 1966) jeles zenetudós és filozófus, részben Párizsban, részben az Egyesült Államokban él.

¹¹ Sárközi György (1899–1945), zsidó származású, katolizált költő, prózaíró, műfordító, az Athenaeum Kiadó irodalmi vezetője. A magyar népi írók mozgalma egyik vezetője, a népiek *Válasz* (1935–1938) című folyóiratának főszerkesztője. Többek között Goethe, E. T. A. Hoffmann és Thomas Mann fordítója volt. Munkaszolgálatosként halt meg, visszautasította a szökés, a szöktetés kísérletét, ellenkezés nélkül vállalta a zsidóságból következő sorsközösséget.

¹² Halász Gábor (1901–1945), zsidó származású kritikus, irodalomtörténész. Munkaszolgálatosként kényszermunkatáborba került. Éhezés és nélkülözés közepette, pontosan nem tisztázott körülmények között halt meg Sárközi György mellett.

¹³ Szerb Antal (1901–1945), író, irodalomtörténész. 1945. január 27-én nyilas őrei verték agyon Balfon. Ezen a napon szabadult föl az auschwitzi koncentrációs tábor. Mellette halt meg Sárközi György és Halász Gábor.

¹⁴ A korábban már említett Pataki Anna és férje, Fábián Gyula a Vészi nagyszülőktől „örökölt” segítség voltak, egészen halálukig. Embermentők voltak ők is, mert nagy kockázatot vállaltak papírjaik kölcsönadásával.

¹⁵ A nagymama, Vészi Józsefné Keményffy Franziska (1866–1945), akit a család csak „Feri”-ként emlegetett. Május 29-én halt meg.

Nemigen tudok mit referálni különben; aki nem élte végig ezt az évet itt, úgyse sokat érthet az eseményekből. Minden családból hiányzik a fele, mindenkinek mindenkijét agyonverték, deportálták, lebombázták. Kis ízelítő: Farkas Pistát¹⁶ pl. deportálták, Etit is, – Idát¹⁷ megölték a nyilasok.

Isten áldjon, és látogass el hozzánk, ha mód lesz rá és romhalmazt akarsz látni.

Ölel

Márta

[Vérsi Margit kiegészítése a levél alján:]

Ugyan Feri valószínűleg megmutatta nektek a mellékelt levelet (a fentit), mégis küldök nektek egy másolatot. Nem szörnyű, amin átmentek? És szégyen Eti deportálva, Kohner Ida megölve... Borzasztó, borzasztó minden. De nekem valóságos csoda, hogy Márta kezeírását láthattam, mert attól féltem hetek óta, hogy csak kifogás, hogy Szegeden van és talán ők is elpusztultak. Még egy jó van a levélben: a cím c/o Márkus Andor, Szalai-u. 2.¹⁸ Tehát az ő lakásuk is megmaradt. Angliában azt a hírt kapták, hogy Balkányiék háza elpusztult! Nem írták, honnan kapták és hogyan történt.

Heinikém, nézz utána, hogy Molnár küldjön megint pénzt Mártának, ha Webstertől¹⁹ hír jön arról, hogy az első money-ordert megkapta. Az a levél, amit Webster Molnárnak írt és amit adjatok vissza neki, nagyon furcsa és primitív, nem is értem ezt a betűkihagyást és az interpunkcióhiányt, ami majdnem paralitikus benyomást tesz, és ami sokkal rosszabb formát mutat, mint az előző levelei. De azért mégiscsak ez az ember az egyetlen biztos kapcsolatunk a pestiekkel és így őt kell használnunk, ha segíteni akarunk.

Ölel benneteket szeretettel

Margit

¹⁶ Farkas István (1877–Auschwitz, 1944. július), festőművész. Neves családba született, apja a Singer és Wolfner kiadó egyik tulajdonosa, neves műgyűjtő. 1925 és 1932 között Párizsban élt, művészetének ott is visszhangja volt. Apja halála után hazatérve átvette a kiadó vezetését. Hosszú időre elfeledte a magyar művészettörténet, a rendszerváltás után fedezték fel újra. Auschwitzban halt meg. Unokája megírta a család történetét: Alessandra Farkas: *Pranzo di famiglia*. Milano: Sperling & Kupfer, 2006.

¹⁷ Kohner Ida (1895–1945), festőművész, báró Kohner Adolf lánya, Farkas István felesége, Sárközi Márta gyermekkori barátnője. Már életében rendeztek gyűjteményes kiállítást a műveiből.

¹⁸ Márkus Andor (1890–London, 1960), a két világháború között az Angol-Magyar Bank igazgatója. Csak több szökési kísérlet után tudott elmenekülni Magyarországról 1956-ban. Márkus Péter, Márkus Gábor és Márkus Anna apja.

¹⁹ Webster (?–?), a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójában szolgáló, magyar származású katona.

Sárközi Márta levele Vészi Margitnak

[Szeged, 1945] jún. 16.

Öregem,

most ért ide jún. 3-i leveled. Azóta nyilván rég megkaptad az enyémet, és értesültél a különböző részletekről. Mama néni²⁰ nem halt meg a nélkülözések és tragédiák közepette, hanem úgy, ahogy békében is meghalt volna: cukorbetegségben, rendesen ellátva, szanatóriumban. A nehéz időket aránylag jó helyen (nagyrészt a Weiss Aliz kórházban) és boldogító szenilitásban vésszelte át.

Teljesen lehetetlen különben levelezni arról a fantasztikumról, ami itt egy év alatt történt. Képzeld el minden rémregényt és grand guignolt, sorozd meg tízzel, akkor halványan el tudod talán képzelni. Nekem például nemcsak a férjem, hanem jóformán az *egész* baráti köröm meghalt. Zsidók, keresztények, deportálásban, bombától, autó alatt, kivégzésben és még isten tudja, hogy. Halász Gábor, Szerb Antal, Hevesi András,²¹ Kerecsényi Dezső,²² Hoffmann Edith,²³ Péter Bandi,²⁴ Ida, és még nem is tudom, hányan. Helyenként egész családok hiányzanak. (Gyuri szülei is éhenhaltak például az ostrom alatt. Balkányi Béla is, Török Lajos is. A többi ötszáz most hamarjában nem jut eszembe.) A deportáltak között, akikről semmi hír nincs, van Bäck Ernő, Szalai Emil, Kecskeméti Gyuri, Szabolcsi Bence 10 éves fia, Eti, stb. (Borcsa²⁵ meghalt valami táborban, János fia szintén.) Szalai Piroskára bomba esett. Gézára²⁶ is esett bomba, de ő 10 napi eszméletlenség után fel támadt és nejlun vette ijedtében Kollár Irént.

Pest leírhatatlan látvány. Egy nagy romhalmaz, amiben úgy pezseg az élet, és úgy nyüzsögnek a seftelő, zugkereskedő életrevaló elemek, mint egy dögben a kukacok. Én, aki Lellén éltem át Pest ostromát, disznóölések és békés zabálások közt, máig se tudom megszokni a pestiek arckifejezését.

Hogy családotról referáljak: a Széll Kálmán tér 10-et, ahol minden fontos és nélkülözhetetlen holmink volt, előbb kifosztották a nyilasok, azután földig bombázták az ostrom alatt. [Balkányi] Kálmánéknak *semmijük* se maradt. Pesten laknak 1 szoba-hallos lakásban. Kálmán elnöke valami OMKE-félének, [Balkányiné Vészi] Edith²⁷ hideg salátákat csinál egy kávé-

²⁰ Mama néni: így nevezte a család a nagymamát, Vészi Józsefné Keményffy Franciskát.

²¹ Hevesi András (1901–Épinal, Franciaország, 1940), magyar író, tárcairó, újságíró, műfordító. 1939-ben Franciaországba távozott, ahol beállt a francia hadseregbe, hogy önkéntesként a nácik ellen harcoljon. Az egyik korai német támadás során, 1940 nyarán elesett a lotaringiai harcmezőn. Hősi halottá nyilvánították, és a második világháború befejezése után, 1945-ben posztumusz becsületrendet kapott.

²² Kerecsényi Dezső (1898–1945), irodalomtörténész, kritikus, irodalompedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

²³ Hoffmann Edith (1888–1945), művészettörténész, grafikus. 1913-tól haláláig a Szépművészeti Múzeum vezető beosztású muzeológusa. Egy szovjet katonai teherautó gázolta el.

²⁴ Péter András (1903–1944), művészettörténész, a nyilasok hurcolták el.

²⁵ Horváth Zoltán húga, férjezett Horváth Jánosné az Olasz fasorban, a Nyúl utcához közel drogériát vezetett. Első férje és egyik gyermeke koncentrációs táborban halt meg. Második férjével, Weiss Emillel Balassagyarmatra költözött. A második férje is a náciizmus áldozata lett.

²⁶ Petényi Géza (1889–1965), Kossuth-díjas belgyógyász, gyermekgyógyász, egyetemi tanár, akadémikus. Szintén megkapta a Világ Igaza elismerést.

²⁷ Balkányiné Vészi Edit (1892–Párizs, 1979), Vészi József ötödik gyermeke.

ház részére. Zsuzsi plakáttervező. Ezek mind a Schlachta nővérek zugligeti penziójában bujkáltak a nyilas uralom alatt (ugyanott, ahol Eszter már júniustól kezdve végig szobalány volt). [Balkányi] Sári mint erdélyi menekült, Róza elhalt kislányának a papírjaival, a katonakórházban volt ápolónő. Onnan egy bérházba került, ahol a visszavonuló németek 200-ad magával befalazták az óvóhelyre. Hat nap után ásták ki őket az oroszok. Utána gránátalálatot kapott, és hónapokig feküdt szilánkokkal a lábában. Most már jól van és semmi baja. Andort és Gabit Petényi és Waldbauerné megszöktették a munkatáborból. Gabi ugyanott bujkált, ahol Kálmánék. Andort és Lenkét Horváth Zoli²⁸ rejtegette a lakásán, ahol maga is hamis papírokkal, de igen jól éledegélt (elemében lévő). – Ilyen detektívregénye minden egyes embernek van Pesten, és már mindenki unja a másik történetét, de még jobban a sajátját. Andorék különben a régi lakásukban vannak: Szalay u. 2.ben, ahol a bútoruk megvan, de egyéb semmijük. [Kohner] Ida két nagyobb gyereke náluk van, Andor a gyámjuk. ([Farkas] Pistát Auschwitzba deportálták és nincs hír róla.) Andor nagy lelkesedéssel igazgatja a talpig lebombázott bankot. Lenke karcsú, mint a nádszál.

Magamról is referálok. Múlt levelemből tudhatod, hogy kerültem Szegedre. Még három hétig itt leszek, míg a gyerekek iskolája befejeződik, azután fölköltözöm Pestre. A Nyúl utcában kiadtam az előlső lakást egy építésznek, aki 6 éves szerződés fejében megcsináltatta a lebombázott háztetőt, így legalább nem ázik és romlik tovább a lakásunk. Két szoba és hall lakható belőle, a többi lukas alul-felül. Ha felmegyek, meglátom, mit lehet vele csinálni, kijavíttatni vagy lebontani. Nekünk úgysem jár több két szobánál, és elég is bőven. Szerencsém, hogy három évvel ezelőtt kitanultam a műstoppolást. Ebből eddig tűrhetően meg tudtunk itt élni (persze, csak úgy, hogy a Joint²⁹

²⁸ Horváth Zoltán (1900–1967), újságíró, műfordító, történész. Az 1918-as polgári demokratikus forradalomban kordonengedéllyel vitte a forradalom vezetői között a híreket. 1919-ben Bécsbe emigrált. 1926-ban vette feleségül Molnár Mártát. Házasságukból született Horváth Eszter (1927–1996), utóbb Lukin Lászlóné és Horváth Ádám (1930–2019). Horváth Zoltán többek között Stefan Zweig, Conrad Ferdinand Meyer, Erich Kästner műveit ültette át magyar nyelvre, könyvkiadói munkatársként progresszív könyvsorozatot, társadalmi lexikont szerkesztett. A szociáldemokrata *Népszava* munkatársa volt, a felszabadulás után politikai szerepet is vállalt, ekként kapcsolatban volt Denis Healey-vel, a brit Labour Party külügyi részlegének vezetőjével. 1948-ban helyeselte a szociáldemokrata párt erőszakos egyesítését a kommunista párttal. Ennek ellenére 1949-ben koholt vádak alapján kémkedéssel vádolták meg és 80 hónapra elítélték. 1956-ban szabadult. Ezután indult el történészi pályája, könyvét, a *Magyar századfordulót* németül is kiadták. Haláláig rendőri felügyelet alatt állt, mert kritikusan nyilatkozott a Kádár-korszakról.

²⁹ American Joint Distribution Committee, röviden Joint: 1914-ben, az I. vh. alatt hozták létre New Yorkban. A szervezet megalakulásakor a kiemelt feladat az akkori Palesztinában (ma Izrael) élő, üldözésnek kitett zsidók megsegítése volt. 1938-tól kezdődően a nemzetközi szervezet komoly pénzügyi kerettel támogatta a magyarországi közösséget. 1939 végéig a JDC 110 000 európai zsidó kivándorlásához nyújtott segítséget, majd az Egyesült Államok 1941-es háborúba lépésétől már nem működhetett legálisan az ellenséges országokban, így Magyarországon sem. 1945-ben, a holokauszt után a szervezet ismét megjelent Magyarországon, és heroikus munkát végzett a túlélők társadalomba való visszaintegrálásáért. Csak 1945-ben 15 európai országban összesen 17,6 millió dollárt osztott szét, ezenfelül kórházakat, idős- és gyermekotthonokat épített, munkahelyeket teremtett, ruhát, cipőt osztott szét. 1953-ig működött Magyarországon, akkor ellehetetlenítették. Ma a szászoruló holokauszt túlélők másodgenerációjának megsegítését végzi a Mazsihisszel közösen.

ad ebédet és némi segílyt a gyerekeknek.) Márkus Gabi is itt jár egyetemre, Ida legkisebb fia is itt vacsorázik naponta, Bäck Ágneska is nálam van még. (Már nem sokáig, mert az anyja hazakerült Lipcse mellől az internálótáborból, és rövidesen jön érte.) Pesten persze már nehezebb lesz: az árak horribilizs és egyre rohannak fölfele, az ottani Joint pedig nem ad ehető ételt, sem segílyt, gondolkozom rajta, hogy még itt üzletet nyissak a városban, vagy mit is kezdjek? A bejárás Budáról óriási strapa; gyalog romokon és a hepehupás margitszigeti pontonhídon keresztül. Budán viszont semmi élet nincs, se munkalehetőség. Persze, ha apa tudna néha pénzt küldeni, az nagyszerű volna, mert akkor nézhetnék valami olyan munka után, amivel kevesebbet keresnék, mint a stoppolással, de legalább kicsit kevésbé volna idegölő és érdektelen.

Apa holmijáról alá akart velem íratni a megóvó egy elismervényt, hogy tudomásul veszem, hogy minden elpusztult a raktárban. Egyelőre nem vettem tudomásul. Majd, ha fölmegeyek, megnézem, maradt-e valami. Szalai fia³⁰ kezeli most apa darabjait, és időnkint küld nekem és Böskének is minimális összegeket tantième és jogok fejében. Apa kéziratait az utolsó percben átmentettem a Szalai-irodából egy budai ismerősöm pincéjébe. Ott meg is vannak rendben. A Szalag utcai ház intakt. Úgy tudom, Lili háza is.³¹ Böske³² is intakt.

Nyárra ez a helyzet: Esztert meghívta Uli³³ Kolozsvárra. (Férjét, fiát deportálták.) Valószínűleg lemegy. Ádám már 3 éve minden nyáron Erdei Ferenc (belügyminiszter) tanyáján volt istállófiú. Tavaly is ott bújtatták végig. Most is odamegy, amint levizsgázott, legalább eltartja magát, és jó falusi kosztot kap. Matyit meghívták az anyagi kiliti parasztok, akik 7 hónapig rejtegették, hogy menjen le megint hozzájuk, el is fog menni.

Én pedig ezalatt rendezem a házat, Gyuri holmiját és utánanézek Pesten, lehet-e élni, és érdemes-e élni.

Ölel

Márta

³⁰ Szalai Emil (1874–Auschwitz, 1944 június), ügyvéd, műfordító. A két világháború között a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének, a Budapesti Színigazgatók Szövetkezetének, a Filharmóniai Társaságnak volt ügyésze. Fia, Szalai Sándor (1912–1983), újságíró, szociológus, egyetemi tanár, akadémikus. Jó barátja volt Sárközi Márta első férjének, Horváth Zoltánnak. Radnóti Miklóssal együtt a bori munkatábor foglya volt, de megszökött, számos Radnóti-kéziratot hozott magával. 1950 és 1956 között egy koncepció per áldozataként börtönben volt. Számos nagy nemzetközi kutatási projekt megtervezője.

³¹ Darvas Lili (1902–1974), színésznő, Molnár harmadik felesége.

³² Molnár Erzsébet, Molnár Ferenc Pesten élő húga.

³³ Szegő Júlia (1893–Kolozsvár, 1987), énekes, népdalgyűjtő, zenei szakíró. 1932–44 között szabadfoglalkozású énekesnőként egy új előadói nemzedék képviselője: Magyarországon, Dániában, Hollandiában is járt előadókörutakon. Műsoraiból a Pátria Lemezgyár sorozatot készített. Könyvet írt Bartók Béláról. A Sárközi család közeli barátja volt.

[1945] szept. 18.

Öregem,

hetek óta hever egy levelem Márkuséknál, egy Balkányiéknál továbbítás végett, most valahogy elakadt a postagalambunk. Most próbálom röviden rekapitulálni az eddig írottakat. Tehát: apa küldeményét nagy köszönettel megkaptam. Ha bármikor tud küldeni, boldoggá tesz vele. Itt az a helyzet, hogy jegyre napi 20 deka kenyeret adnak, ha adnak (most pl. napok óta azt se), és havi 30 deka cukrot, némi sót és kb. fél kiló lisztet. A többit mind „feketén” kell venni, elképzelhetetlen áron.³⁴ Egy liter főzőolaj árán (zsírról már álmodni sem merünk), békében három hold jó földet lehetett venni Bácskában. 100 dollár viszont itt óriási pénz, amiből gondtalanul lehet élni. Apa Szalag utcai lakói, mint hallom, készülnek feljelentést tenni, amiért fölveszem apa tantièmjeit, míg fölöttük nincs háztető és elázik a holmijuk. Sajnos, nem tudok nekik egyebet ajánlani, minthogy jelentsenek fel. A háztető rendbehozására már két hónappal ezelőtt is 300.000 pengős árajánlatot kaptunk, míg a színházi bevételek, mindenestül, tehát Böskéstül és Szalaistól³⁵ kb. 80.000 pengőt tettek ki. Nem tudom, minek apának ez az ócska ház: amióta megvan, csak ráfizetéssel jár, folyton renoválni kell, mert vén, épp ebből az okból teljes adót is kell érte fizetni, régi lakók lakják, százpengős házbérért. – – – Nekem megszületett az állásom, de csak jövő hónapban foglalom el. A lipótvárosi kaszinó helyiségében nyílik állami szubvencióval egy klub írók, művészek és politikusok számára, meghívott tagokkal – – – kifelé külföldre és befelé belföldre reprezentálandó a magyar szellemi élet elitjét. Itt vagyok én háznagy. Egyelőre az a gyanúm, hogy a tagok között több lesz a zsidó, mint az elit. Fizetésről és munkaköréről még nem volt szó: úgy érzem kötni fogok a klozet előtt és ingyen. De ez majd kiderül az októberben tartandó alakuló közgyűlésen.³⁶ Eszter most ment felvételi vizsgára a Zeneakadémiára és esküszik, hogy meg fog bukni. Ádám be van adva a Zugligetben működő Jó

³⁴ 1946. július 10-én döntött „világrekordot” a magyar infláció, ugyanis aznap 348,46%-os pénzromlás következett be. Egy kiló kenyér például 1945 augusztusában 6 pengőbe került, 1946 május elején már 8 millió, míg június végén már 5,85 milliárd (!) pengőt kellett érte kifizetni. Az infláció tetőpontján, 1946 júliusában az árak átlagosan 15 óránként megduplázódtak. A kormány 1946. augusztus 1-jén vezette be a forintot, 400 000 kvadrillió – tíz a huszonkilencediken – pengőért adtak egyetlen 1 forintos pénzermét. Az 1946-ban bevezetett forint fedezetéül az MNB nyilasok által Nyugatra hurcolt huszonnyolc tonna aranytartaléka szolgált, amit az amerikai hadsereg 1946. augusztus 6-án visszaszolgáltatót a magyar államnak.

³⁵ A jogdíjakból részesült a testvér, Molnár Erzsébet is, az ügynök, Szalai Sándor is.

³⁶ A Fórum klubot a kommunista *Fórum* című folyóirat vezetői, köztük a kultúrpolitikus Révai József hívták életre. Sárközi Márta már a klub első rendezvényei alkalmával észrevette, hogy az értelmiségi elit vitafórumának hirdetett klub – éppen ellenkezőleg – az értelmiség közös akolba telerelésére jött létre. Jól jött egy majdnem végzetes baleset. Amikor Száva István, a szociáldemokrata író és újságíró, ekkoriban a *Népszava* felelős szerkesztője, belelépett a Fórum klub épületének (a korábbi Lipótvárosi Kaszinó, utóbb Duna-palota) üres liftaknájába, Sárközi Márta lemondott szerepéről. Révaival való kapcsolata megmaradt, de annak látta Révait akkor is, aki volt: az értékek között propagandisztikus alapon válogató, dogmatikus és szűk látókörű politikusnak. S nem is rejtette el véleményét Sárközi Márta. Révai egyszer meghívta, hogy szeretne eszmét cserélni vele. Visszaüzent egy kurta levélkében: „Eszméimet nem cserélem el. Sárköziné.”

pásztor internátusba,³⁷ ahol deportált vagy megölt szülők vagy családfenn tartók gyermekei vannak remekül elhelyezve a 30 holdas volt Weiss Manfréd birtokba és villákba, úgyszólván ingyen. Onnan jár be a régi gimnáziumába, 6. osztályba, és minden nap útba ejt minket egy tízórai erejéig. Matyi is jár már iskolába, egyelőre ő a legnagyobb gondom, nem tudom, kire hagyjam a nap másik felében, ha állásban leszek, ami nyilván egész napos elfoglaltságot jelent. — — A város különben fantasztikusan érdekes, és bár az emberek rondábbak, mint valaha, nem adom egy vak lóért, hogy végignézhetem, ami itt történik, és végigasszisztáltam, ami eddig történt. Ahányszor átmegek a Mancinak becézett cölöphídon,³⁸ ami a Margitszigeten vezet át a régi híd roncsai mellett, mindig próbálom a te szemeddel nézni; vajon mit szólnál hozzá, mikor előbb jön egy szekér dinnye, amit három elegáns selyemruhás hölgy tol, azután jön egy tehéncsorda két nagybajuszú orosz pásztorral, azután egy autó valami miniszterrel, utána egy triciklin visznek egy beteget, azután jön egy fellobogózott teherautó Sztálin óriási képével, és leghátul egy elegáns úr lóháton. — — Legfrappánsabb volt figyelni a változásokat: mikor az ostrom után először jöttem föl, csak romok voltak, dögölt lovak, hanyatt fordult tankok, hullaszag, éhínség, és az utcákon alig lézengett egy pár ijesztő arcú ember. Mikor egy hónap múlva följöttem, a díszlet még pont ugyanaz volt, csak minden félig bedőlt kapualjban svájci csokoládét, angolszalonnát, francia selymet és babkávét árultak. Azóta fantasztikusan halad minden: egyenkint indultak meg a villamosok, tűntek el a romok, épültek föl a házak, kompok indultak a Dunán, autóbuszok a cölöphidakon..., itt is, ott is kigyulad a villany, a gáz. Most úgy fest Pest, mint valami bagdadi külváros: mindenki az utcán van, mindent kapni (csak legyen, aki meg tudja fizetni), habos indiáner van, kenyér nincs; nyüzsgés, börze, link alakok és pezsgő élet mindenfelé. Oly izgalmasan érdekes az egész, hogy ahányszor angol óra ürügyén bemegyek a városba, bennragadok és kóborolok, nézgelődöm órák hosszat. A korzó például üres kulissza: a házaknak csak a főfaluk van meg, mögötte semmi. Szemben a vár inkább a Palatinusra vagy optimálisan Aquincumra emlékeztet. De az emberek ülnek, korzóznak és élnek.

Remélem, Zoli el tudja hozni az Angliába küldött csomagjaidat (ő viszi ezt a levelet). Addig nem akarok hozzáfogni a téli holmi beszerzéséhez, mert horribilis ára van, és hátha küldtél olyat, ami kellene. (Szegény Blum Marcsa épp, hogy ideért Svájból, azután mindjárt meg is halt rákban. Így Zolinak sikerült egy év alatt elvesztenie az anyját és mind a két nővérét.³⁹)

³⁷ Sztéhlo Gábor (1909–Svájc, 1974), evangélikus lelkész. 1944 márciusától kezdve Raffay Sándor püspök megbízásából elkezdte a zsidó gyermekek szervezett mentését. 1944 karácsonyáig 32 otthonban szervezte meg a gyermekek elhelyezését és ellátását a svájci Vöröskereszt támogatásával. Ezért a tevékenységéért kapta meg 1972-ben a Világ Igaza címet. A háború alatt megmentett gyerekek egyike Oláh György, későbbi Nobel-díjas tudós volt. A gyerekek mellett az otthonok 400 dolgozója is menedéket, otalmat talált. 1945 tavaszán a Weiss család tagjai által felajánlott területen megszervezte a Pax gyermekotthont.

³⁸ A Manci híd a második világháborúban lerombolt Margit híd mellett épített ideiglenes hajóhíd (pontonhíd) volt. 1946 májusára készült el, a Lukács fürdő kertjéből a Margit-szigeten át a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcánál érte el a pesti partot. Ezt a hidat a néphumor a Margit név becézése alapján Mancinak nevezte el. Tervezője Mistéth Endre volt.

³⁹ Horváth Mária, alias Marcsa, Horváth Zoltánnak, Sárközi Márta első férjének a testvére

Levelem szokás szerint apának is szól. Kérlek, küldd tovább. Képeket is küldök majd előbb-utóbb a gyerekekről. Egyelőre az elmúlt időkből inkább azon igyekeztünk, hogy eltűzeljük és megsemmisítsük a családi fényképeket, nem pedig azon, hogy szaporítsuk őket.

Írjál gyakran, akkor is, ha nem kapsz választ, mert Webster nem mindig vállalkozik a továbbításra innen oda. Ezért torlódott most is meg 3 levelem.

Szerbusz, ölel

Márta

Sárközi Márta levele Molnár Ferencnek

[1945] okt. 16.

Kedves apa,

eddig nem igen tudtam neked levelet írni. Webster csak nagyritkán vállalkozik egy-egy vékony légipostalevél továbbítására, és olyankor inkább írok anyának, aki ideggyörcsökben vár tőlem hírt. Az ő leveleire viszont mindig ráírtam, hogy neked továbbítandók. Így nyilván te is nagyjából informálva vagy az életemről.

Újabbat nem is igen tudok írni, azért inkább összegzem az eddigieket.

46 Eszter Zeneakadémiára jár, ahol középiskolai énektanárképzőt végez. Ez elég bonyolult szakma, amihez rengeteg elméletet, transzponálást, zenetörténetet, hangegészségtant, továbbá zongorát, orgonát, hegedűt és éneket kell tudni. Én jobban szerettem volna, ha énekszakra iratkozik, miután gyönyörű hangja, szépsége és kivételes muzikalitása nemcsak szerintem, hanem eddigi tanárai szerint is inkább énekesnői pályára valók. Hiszem is, hogy előbb-utóbb átnyergel az egyáltalán nem neki való pedagógiai pályáról a teljesen neki való oratóriuménekesnőire, ahol biztosan elsőrangút tudna produkálni. Egyelőre hallani se akar róla, és konokul ragaszkodik hozzá, hogy életcélja magyar népzenei oktatni magyar középiskolában. Ám oktasson. Nem tudom, sikerülnek-e a ma készült képek. Felteszem, hogy mint az eddigieken, ezeken is ronda lesz, ezért közlöm megnyugtatósságra, hogy szép, kedves, karcsú, elegáns hölgy, nálam három fejjel magasabb, és harminc évvel nyugodtabb, fölényesebb és biztosabb modorú.

Ádám kedves, naiv, mafla kamasz, némi bajusszal és saját cigarettatárcával. A Vörös Keresztnek egy nagyszerű és majdnem ingyenes internátusában van a Zugligetben, ahol jól érzi magát és nagyon szeretik. Hatodik

---

volt. Férje Blum Béla. Ld: Bächer Iván: Blum Béla – egy magyar könyves emlékezete. In uő: *Elindulni három nővel*. Budapest, Göncöl, 2000. 119–121. A házaspár fia Blum Tamás (1927–Zürich, 1992), karmester, többek között Wagner, Verdi, Rossini, Csajkovszkij, Debussy librettóinak fordítója, operadramaturg volt. 1945–51-ben az Operaház korrepetitora. 1953 és 1958 között a debreceni Csokonai Színház zeneigazgatója, ez idő alatt tizenöt operát mutatott be. 1959-től ismét az Operaház karmestere. 1973-ban hagyta el Magyarországot, Svájcban telepedett le, a Zürichi Operaház dirigense volt. 1977-től haláláig a nemzetközi operastúdiót vezette ugyanott. Ld. Fodor Géza–Réz Pál (szerk.): *Az Opera minden – Blum Tamás emlékezete*. Budapest, Adu Print, 2007.

gimnazista. Van saját teniszpályájuk, uszodájuk, futballjuk, dolgoznak az intézet saját asztalos és suszterműhelyében, irodai munkát végeznek, szelnek, fát vágnak. Szóval jól és értelmesen foglalkoztatják a gyerekeket.

Matyit megpróbáltam itthon tartani, de nem sikerült, kénytelen voltam e héten őt is beadni itt a közelben egy kislétszámú, kertes, elég rokonszenves internátusba, ahol állandó szigorú felügyelet alatt tartják. Itthon fantasztikus dolgokat művelt. Elment iskolába (harmadik elemibe) és este került csak elő, mikor már rendőrséggel akartam kerestetni. Kiderült, hogy elszegődött váltóállítónak a Széll Kálmán téri hurokvágányhoz, és sötét estig állítgatta a váltókat és ugrált a síneken a robogó villamosok között, egy pengőért és egy szelet kalácsért. Máskor eltűnt este és a zsebpénzének a romjain fölfogaskerekűzött a Széchenyi hegy legtetejére. Lejönni már nem volt pénze, így meg kellett várnia, hogy valaki eldobjon egy még érvényes retúrjegyet. Avval azután beállított, mikor már halálra váltam, hogy hova lehetett. Az iskolában azt állította, hogy azért nem tudott leckét csinálni, mert itthon nincs tinta. Itthon azt hazudta, hogy nincs lecke. Szóval, a legszebb reménységekre jogosító gyerek. Közben piszkos, kócos és cigánykülsejű, ezért kedvence minden orosz bakának. Minden nap összebratyizik valamelyikkel, és elmegy velük sétálni, vagy behoz a lakásba néhány részegebb példányt közülük, hogy „anyuka, siess, itt a legújabb barátom, a Volodja, suszter a kommandaturán, ígért nekem egy pár cipőt!”

Az én állásom e hó végén indul meg, ünnepélyes megnyitóval, a kormány és a külföldi követségek jelenlétében. A Lipótvárosi Kaszinó⁴⁰ helyiségében nyílik egy Pen klub szerű intézmény, ahol írók, művészek és politikusok fog-

47

nak eszmét cserélni, fűtött szobát és külföldi lapokat találni és olcsó menzán étkezni. Itt leszek én valami háziasszony vagy háznagy féle. Egyelőre mindenkit (engem is) csak a menza érdekel az egészből. Aki itt nem valutázik, csal, lop vagy feketekereskedik, az bátran éhen halhat. Pénzért már nem is igen kapni élelmet, csak lepedőért vagy jégernadrágért. Az Operának, az Akadémiának, a Nemzeti Színháznak, minden nagyobb intézménynek van egy menzája, ahol a tagok, az igazgatótól a díszletezőig, a minisztertől a takarítónőig együtt ülnek egy nyers faasztal mellett lócákon, és egy tál babot vagy krumplit egy karéj kenyérrel esznek maximális áron. Így étkezik Eszter a Zeneakadémián, így a gyerekek az iskolában, és ezt fogom én is kapni a Klubban. Csak a külföldiek, és néhány elszánt itthoni tőzsdéző engedheti meg magának, hogy beüljön a luxusvendéglőkbe, vagy a cukrászdákba. Pedig kapni mindent, kávé és indiánert, csokoládét és habostortát. Csak éppen normális ember nem juthat hozzá, csak nézheti a kirakatüvegen át, mielőtt elmegy babot enni. Kenyeret (az előírt napi 20 dekát), már csak több órás sorbanállás után lehet kapni. Krumpli már hetek óta nem létezik. Pedig most még ősz van, mi lesz a télen!

⁴⁰ 1896-ra kész lett a kaszinó neobarokk palotája a Duna utcában. Tervezője Freund Zsigmond, akinek számos épületet, bérpalotát köszönhetünk az Andrássy úton. 1899. március 25-én Mark Twain itt tartott felolvasóestet. Ugyanez év decemberében itt vezényelte Antonín Dvořák op. 104-es, h-moll gordonkaversenyét. A színházterem freskóit az a Márk Lajos festette, akinél Vészi Margit festeni tanult.

A közlekedés fantasztikus. Egyetlen autóbusz megy Budára, a Deák Ferenc térről a Ferenc József hídon át a Széll Kálmán térig. Ennél százak állnak sorban állati türelemmel órákig. A „Manci”-nak becézett pót-Margithidat szétszedik, ahányszor hajó jön a Dunán. Így többet van zárva, mint nyitva. Olyankor újabb százak várnak türelmesen, esőben, sárban az öt dunai ócska, rozoga motoroskompnál. A Parlament előtt gőzerővel készül egy új betonhíd, de aligha lesz kész télre. Akkor aztán a jégzajlás miatt fölszedik majd a Mancit is, meg a Ferenc József híd pontonokra épült középrészét, és akkor vagy el leszünk vágva Pesttől, vagy gyalog fogunk a jégen át ugrándo-
48

zni. Budapest egyre jobban hasonlít valami bagdadi vagy tifliszi külvárosra. Ha az ember megáll egy ház előtt, csupa fényes kirakat, békebeli dugáru és ínycsiklandó csempészáru minden. Ha az ember följebb néz, csak üvegtelen ablakokat lát, és fölöttük egy szál dróton lógó mázsás gerendát, lecsúszni készülő háztetőt, egy szál pertlin himbálódzó balkont és pisai ferdetornyokat, és bombakrátereket kifordult belü zongorákkal és horpadt fürdőkádakkal. Ha most eszedbe jutna „ücsörögni” a Hungária előtt,⁴¹ csupa üszkösre kiegészített kulissza volna mögötted, előtted pedig valami Aqiuncum-szerű panoráma, szép festői romokkal. A Dunán pedig olyan Komárom vagy Baja-szerű ócska, zsúfolt csónakok, kompok. A tizenhatos villamos végtelen leleményességgel, a Wurm utcánál elhagyja a lebombázott régi útvonalát, beszalad a korzóra, végigvonul a kávéházak asztalai között, és a Petőfi téren tér csak vissza régi útvonalára. Állítólag a Bristol⁴² klozetja előtt feltételes megálló is van tervbe véve.

Az emberek egyfelől fantasztikusan életerősek és életképesek, másfelől elképzelhetetlenül ütődöttek és eszelősek. Mindenki azon van, hogy elfelejtse a halottait, „verdrängolja”⁴³ emlékeiből az ostromot és a bujkálást. Közben, mint az eszelősek, keresik egymás társaságát, és semmit nem tudnak kezdeni olyan emberrel, aki „kívülről” jön és nem élte át velük a múlt évet. Külön eszelős és elmebajos szekta lettünk, akik nem tudunk többé beilleszkedni azok közé, akik nem tudják, mi az, hogy ostrom, Szálasi proklamáció, aknatámadás, szőnyegbombázás, sziréna stb. Félelmes az, amit mindnyájan kibírtunk, és a nyugalom, amivel mindenki beszélni tud róla. Félelmes, hogy az ember el tudja képzelni a férjét ötszáz hulla között egy tömegsírban, ruha, jegygyűrű, minden ismertetőjel nélkül elkotorva örökre – – – és a legjobb barátait, barátnőit, agyonverve, tarkón löve, elgázosítva, gyerekestül, családotstul – – – azután tud nevetni, gőzfürdőbe menni, állás után nézni és jövőre gondolni. Pedig tud, és teszi is, csak időnkint megijed saját magától és a többiektől.

⁴¹ A Grand Hotel Hungaria 1871 és 1945 között állt a Duna-parton, a háborúban lebombázták. Vészi József és családja a szálloda szomszédságában, a Wurm [ma Wekerle Sándor] utcában, a Lloyd Palotában lakott.

⁴² Hotel Bristol, utóbb, átnevezve Hotel Carlton: 1944–45-ben szintén megsérült, elbontott szálloda, a Grand Hotel Hungáriával együtt az ún. Duna korzót alkották.

⁴³ Verdrängen (ném): elnyomni, kiszorítani.

Még a házról is referálok: a három lebombázott gyerekszobánk helyén nyitott veranda van, olyan tágas és vidékies, mint például a varsányi volt.⁴⁴ Szépen besüt a nap és nem látni egyebet belőle, csak a szomszéd kert gyümölcsfáit, úgy, hogy némi fantáziával valami nagy park közepébe képzelheti magát az ember. A háztető a lebombázott toronnyal már rendbe van szedve, de csak ideiglenesen, és ha nem sikerül tetőcserepet panamázni nagy protekcióval valahonnan, valószínűleg a fejünkre fog csurogni a hólé. Büszkeségünk a ház előtt elterülő miniatűr zöldségeskert. Hála az oroszoknak, akik tíz lovat tartottak hetekig a hálósobámban, úgy el voltunk látva trágyával, hogy a kalarábéink valóságos Mauthner-diadalok.⁴⁵ Igaz, hogy a parkettot viszont egy életre átítatta a lóhugy, és ha majd előbb-utóbb elkezdenek a daliás férfiak özönleni a budoáromba, el fognak csodálkozni a szagon.

Régi barátaimmal találkozom olykor-olykor. Szoktam látni Heltait,⁴⁶ Jóbót,⁴⁷ Szép Ernőt.⁴⁸ Úgy néznek ki, mint azok az aszalás útján konzervált afrikai halottak, akiknek a fejük akkorára szárad össze, mint egy alma. Mindenki a fele, a karikatúrája és a halotti maszkja önmagának. Egyáltalában, még mindig nem bírtam megszokni, hogy azok, akik Pesten éltek át az ostromot, mind egészen kicsire töpörödtek össze, és az elmúlt méretükre csak a tokájuk alatt üresen pötyögő bőr emlékeztet. Mindenkin lóg a ruha és a bőr, és a menzакosztok nem sokat lendítenek a helyzeten. Pedig ez még csak a kezdet, és hol van még a tél!

Remélem, elég változatos, rémséges és érdekes képet festettem neked a mi világunkról, és nem jut eszedbe hazalátogatni! Inkább, ha béke lesz, és rendszeres repülőjárat, majd én látogatok el hozzád egyszer, és ücsörgünk egy jót valami jó helyen finom fekete mellett. A vérnyomásom (kérdezd meg Laxot) úgyis rettentően kívánja a feketézést. Néha elszédülök a kocsitűl kellos közepén, és sejtelmem sincs, hogy kerülök föl a járdára. Szerbusz, ölelek, és kíváncsi vagyok, miért ne írhatnál egyszer te is nekem?

Márta

⁴⁴ Utalás Vészi József dunavarsányi nyaralójának hangulatára, ahol a magyar újságíró-társadalom színe-java mellett a modern magyar irodalom pályakezdői, köztük Ady, Molnár Ferenc, Bíró Lajos, is megfordultak.

⁴⁵ Utalás a Mauthner Ödön magkereskedő, kertész, kertészeti szakíró alapította nemzetközi hírű vetőmag-kereskedésre.

⁴⁶ Heltai Jenő (1871–1957), újságíró, költő, író, dramaturg, színpadi szerző, színházigazgató.

⁴⁷ Jób Dániel (1879–1955), újságíró, rendező, 1921 és 1939, majd 1945 és 1949 között Molnár „anyaszínházának”, a Vígszínháznak művészeti igazgatója.

⁴⁸ Szép Ernő (1884–1955), költő, színpadi szerző, regényíró. A hazai szanzonirodalom egyik megteremtője. *Emberszag* címmel írt könyvet munkaszolgálatos hónapjairól.

Hollywood, nov. 23. 1945.

Drágáim, – vártam az írással, mert reméltem, hogy Peti⁴⁹ befut és referálhatok róla is. De pár perccel ezelőtt kaptam a mellékelt leveleket, amiket valaki New Jersey-ban adott fel, és a képeket, amiket már nagyon vártam. *Kérem vissza őket!* Mártha hosszú levele sok mindent megmagyarázott, amit eddig nem értettem, és milyen fantasztikusan tehetségesen írja meg Pest képét! Semmilyen újságíró nem adott eddig ilyen fogalmat arról, mi van ott... Kérlek, adjátok át őket Molnárnak azzal, hogy kérem vissza őket. Azért nem küldöm egyenesen neki, mert, úgy látom, nem óhajt velem levelezni, – nekem sincs erre sok kedvem, minthogy nem felelt utolsó levelémre, amiben könyörögtem neki, küldjön egy rendes összeget a lányának. Adjátok neki a két nyugtát is a pénzről és mondjátok meg neki, hogy kész vagyok neki is, Wandának⁵⁰ is, rendelkezésére állni a további küldések dolgában, mert *van* megint utam rá. *Nagyon fontos lenne*, ha küldene megint, láthatjátok Lenke legújabb leveléből, amit Jolán küldött ma el, ez az októberi. Talán, ha megmagyarázzátok neki, hogy addig adjon, amíg van, akinek küldjön, később nem lehet majd esetleg, – ad megint? Sötét fráter. Teljesen embertelen igazán.

Ha ezek a levelek túlhaladtak is, olyan jól esik olvasni őket. Szegény Andorék, mennyi mindenben mentek át és nem írnak róla. Azt is Mártha említi csak, hogy Farkas Pista lánya megbolondult és be kellett vitetni az elmegyógyászati kórházba. Milyen rémes élmény lehetett ez is... Öröklött dolog lehet ez, a nagyanyjáról hallottam volt, hogy bolond volt, egyik fivére Pistának öngyilkos lett hosszabb melancholia után, – és én Pistát sem tartottam soha normálisnak.

Jolán megpróbált négy csomag meleg fehérneműt és hasonlót küldeni egy ismerős amerikai katonával, – bár megkapnák őket. Közte van az a hat meleg alsóing, nadrág, harisnya és két bed-jacket is, amiket tavaly küldtem Londonba számukra. De a kabátot és ruhákat, blúzokat még nem tudta elküldeni, azok tavaly óta hevernek nála. Most majd megpróbálok megint élelmiszert küldeni, de nem vagyok benne biztos, hogy megkapják, mert mint a levelekből látjátok, Webster bajba kerülhetett és a másik címre még nem küldtem csomagot.

Ágiék⁵¹ azt írják, hogy megengedték, hogy hozzátartozók, akik szükségben vannak, bejöhessenek Angliába. Hát most talán menni fog a dolog Andorék

⁴⁹ Lax Péter (1926), Wolf- és Abel-díjas (1987, 2005) matematikus. 1941-ben, szüleivel hagyta el Magyarországot. Még diplomájának megszerzése előtt, 1945–1946-ban, majd doktorátusát követően 1949–1950-ben a magyar emigránsokkal, Neumann Jánossal és Teller Edével együtt Los Alamosban, a híres és titkos amerikai atomkutató és fegyverfejlesztési intézetben dolgozott. Feladata a nagy tudósok kigondolta tételek matematikai kidolgozása és ellenőrzése volt.

⁵⁰ Bartha Wanda (1908–New York, 1947), Molnár Ferenc titkárnője. Molnár B. Wanda emlékének szentelte az *Utítárs a száműzetésben* c. könyvét, melynek magyar kézírata elveszett. Angolból Stella Adorján fordította vissza, ez a kiadás olvasható mindmáig. A Petőfi Irodalmi Múzeum a közelmúltban egy amerikai antikvárium aukcióján vásárolta meg Molnár Ferencnek az *Utítárshoz* készített kézíratos feljegyzéseit.

⁵¹ Balkányi Ágnes: ld. a 2. lly-et

és Kálmánék számára is. Sárinak⁵² sógora szerez ausztráliai vízumot. Ágiék februárban óriási házba költöznek, amit nemrégén vettek, ott elférnek mindnyájan egyelőre. Én jobbnak tartanám, ha Andorék és főleg Gabi, idejőnnének. Kisgabi⁵³ itt el tudna helyezkedni a te közeledben. *De honnan szedjük vízumot neki?*

Isten áldjon meg benneteket, anygalkáim, – szeretettel csókol és vágyódik utánatok

Margit

Sárközi Márta Molnár Ferencnek

[1946.] jan. 10.

Kedves apa,

nagy az öröm, mert megjött az általad küldött pénz, és anya huszonegy csomagot jelző sürgönye. A pénzt a Postatakarék hivatalos árfolyamon átváltva és mindenféle levonások után pengőben nyújtotta át. Most urak letünk, és megint gondtalanul élünk egy ideig.

A Böskének szóló összeget egyelőre nem tudom továbbítani, de remélem, hamarosan sikerül. Az történt t. i., hogy a postáról hazaérve meghallgattam a rádió, hogy a Meteorológiai Intézet jelentése szerint hálisstennek egyelőre nem fenyeget a Dunán jégzajlás. A Duna azonban elmulasztotta a rádiót meghallgatni, ennél fogva megjelent egy óriási jéggel, és elvitte a „Manci” pontonhíd közepét. Egy autó, egy kocsis és negyven ember rekedt rajta, ezeket úgy szedegették le valami ócska kis propellerrel, miután szerencsére fennakadt az egész alkotmány egy hídroncsban, mielőtt a Margit híd megmaradt pillérén pozdorjává tört volna. Erre csodálatos pánik tört ki, az összes pontonhidakat lebontották, a rádió kurjongatott, hogy mindenki szaladjon haza, mielőtt a Ferenc József híd pontonon nyugvó közepét lebontják. Mára azután nincs híd, és csak egy módon lehet átjutni Pestre: kétóránként egy vonat közlekedik a csodálatosképpen épen maradt déli összekötő vasúti hídon át a kelenföldi pályaudvarról a ferencvárosra.⁵⁴ Ez azonban olyan zsúfolt, hogy célszerűbb Bécsbe utazni és ott átmenni a Reichsbrückén, ha az embernek a Váci utcában van dolga. Eszter lányom még sürgősen átrohant Márkusékhoz, hogy a fiatalság körében töltse napjait. Azután megszűnt a közlekedés Pesttel, a telefon is bedöglött, és a világy is kialszik időnként órákra. Hogy az ostromhangulat teljes legyen, még rettentő dübörgés is van állandóan, mert robbantják a jeget az állandó híd építkezése körül.

⁵² Balkányi Sári: ld. a 2. l.j.-et

⁵³ Kisgabi = Márkus Gábor: ld. a 8. l.j.-et

⁵⁴ A lebombázott Ferenc József hidat 1945. március 15-én, pontonhíddal kiegészítve ideiglenesen forgalomba helyezték, ám a pontonhidat 1946. január 10-én elvitte a jégzajlás, így a város nyolc napig, a Kossuth híd átadásáig ismét híd nélkül maradt. Az újjáépített hidat 1946. augusztus 20-án adták át ismét a forgalomnak, a háború után elsőként az állandó hidak közül. A Kossuth híd a Kossuth tér és a Batthyány tér közötti egykori úgynevezett félállandó híd volt. 1946-tól 1956-ig működött, 1960-ban bontották el.

Nem tudok egyebet csinálni, mint azt játszani, hogy valami téli sporthelyen lakom üdülés céljából: nagyokat sétálok a hófehér zúzmarás kertek között, és időnkint pálinkát iszom egy-egy kocsmában. Waldbauer Imréék⁵⁵ is itt rekedtek közeli lakásukon, ők beállítanak időnkint, hoznak szeszt vagy feketét és „társadalmi életet élünk.”

Állásom körül most zavarok vannak, a klub kezdett úgy tárgyi, mint személyi vonalon nivótlan és formátlan lenni, mire lemondtam háznagyi állásomról. Az elnök, Lukács György,⁵⁶ Moszkvából 25 év után hazatért irodalmi nagyság, próbál rábeszélni, hogy térjek vissza, de én ezt csak úgy vagyok hajlandó megtenni, ha úgy praktikus kérdésekben, mint előadások, koncertek ügyében teljesen szabad kezet kapok, és olyan fizetést hozzá, amiért érdemes dolgozni. Ezen most tárgyalunk ide-oda, de énnekem kezd alaposan elmenni a kedvem attól a rengeteg fajtámbeli nagyszájú, félművelt nimandtól, aki itt most szellemi elitnek képzei magát, és azt hiszem, más állás után fogok nézni. Talán, ha lesz itt francia vagy olasz követség, ott tudok elhelyezkedni. Most, hogy pénzt kaptam tőled, módom van nyugodtan várni, míg adódik valami alkalmas dolog. Ha az emberen érzik, hogy rá van szorulva, sokkal nehezebben tud elhelyezkedni, mintha kényelmesen ül és kéreti magát.

A gyerekek jól vannak és kedvesek. Ádám karácsonykor a változatosság kedvéért lábát törte, most gipszben és mankón ugrál négy hétig. Kinn van az intézetben, ahol kényeztetik és szeretik. Matyi is virul és egyszerre három kislánynak udvarol. Eszter Kolozsvárra készül a két Márkus gyerekkel együtt, ahova egy barátnőm⁵⁷ meghívta őket kicsit békebeli kosztot enni, miután az Akadémia és az Egyetem úgyszólván zárva van márciusig szénhiány miatt. Persze, ez most nem megy simán, és Eszter három hete minden délelőttjét útlelél és vízumügyben tölti különböző hivatalokban.

Mégegyszer köszönök mindent, és alaposan elkésve kívánok neked minden elképzelhető jót holnapután születésnapodra. Ölel

Márta

Sárközi Márta levele Molnár Ferencnek

[1946] márc. 5.

Kedves apa,

mondd, mi volna, ha mégiscsak írnál egyszer? Jó, jó, a 80 dollár is életjel, sőt, pazar életjel, de azért nagyon keveset tudok meg belőle rólad. Ezt a világeért se úgy értsed, hogy ezentúl pénz helyett helyzetjelentést küldjél,

⁵⁵ Waldbauer Imre (1892–Iowa City, 1953), hegedűművész, zenepedagógus. 1910-ben megalakította a Waldbauer–Kerpely-vonósnégyest, mely nemzetközi hírnevet is szerzett. 1946-ban kapott amerikai meghívást, és nem tért vissza. Többek között Bartók közeli barátja volt. Egy a *The New York Times*ban 1972-ben megjelent cikk szerint Bartók Béla addig ismeretlen és kiadatlan zongorás kvintettjének egyik kézírata Waldbauer Imre tulajdonából került elő.

⁵⁶ Lukács György (1885–1971), filozófus, irodalmár, esztéta, egyetemi tanár, marxista gondolkodó és kommunista.

⁵⁷ Szegő Júlia, ld. a 31. lj.-et

hanem úgy, hogy kombináld a kettőt, és én éhen se haljak, de tudjak rólad valamit. Az utóbbi küldemény egyébként a legelőnyösebb stratégiai pillanatban érkezett, amikor a dollár hivatalos árfolyama nagyon magasra szökkent. Így mindjárt „bankárim” tanácsára, tört aranyat vettem rajta, és ha élesztő kell, vagy krumpli, mindig eladok egy-egy láncszemecskét. Anyától is megjött 7 csomag, ami nagy szenzáció, csak mindig félek, hogy nincs betevő falatja és az utolsó gatyáját küldi el nekünk. Itt kapni mindazt, ami a csomagokban van, csak leírhatatlan áron. Egy kiló kávé itt 10 dollár, egy női cipő 15 dollár, egy kiló cukor 1 dollár és 20 cent, úgyhogy ezeket a holmit itt nem tudjuk megvenni, csak gyönyörködünk a szép kirakatokban, de a vásárlás kizárólag a valutázók és síberek privilégiuma. Külön bosszantja az embert a sok szép holmi, és senki se szereti nézni az indiánereket üveg mögött, mikor hol bab, hol borsó van a hasában és hozzá pocsék kukoricakenyér, az is csak 45 deka egy hétre.

Állásom még mindig nincs, mert most a Horváth Zoltán féle nagyságoknak van konjunktúrája, és én valahogy nehezen tudok együtt dolgozni ilyenféle emberekkel. Még egy ideig várok, biztatnak mindenféle követségi és egyéb értelmiségi állásokkal – – azután azt hiszem, mégis az lesz a vége, hogy műstoppolóműhelyt nyitok. Avval sokat lehet keresni, és úgyis az van a horoszkópomban, hogy korai halálom előtt meg fogok vakulni: az ember ne akarja elkerülni a sorsát, hanem menjen elébe inkább.

Egyébként, ha a sorsom elől nem is, de annak bizonyos fordulópontjai elől igyekszem menekülni. Így Gyuri halálos évfordulóján elszöktem a résztvevő baráti kör elől azokhoz a somogymegyei parasztokhoz, akik tavaly engem Lellén és Matyit Kilitin bűjtattak. Ott nagyon jól éltem, tömtek kolbásszal, hurkával és borral, és úgy megraktak mindenféle élelmiszerajándékkal, hogy alig bírtam hazavergődni. Az utazás persze nagyon kalandos vállalkozás errefelé, vonatlépcsőn, ütközőn, teherautón, szekéren, és oroszautón kell lógni, időnkint útmentén tábortűznél melegedni, és a legkülönbözőbb fajtájú és nemű emberekkel egy üvegből pálinkát inni - - de én szeretem az ilyesmit. A 39. születésnapom elől viszont Szegedre fogok menekülni, és egyedül fogok korzózni a Tiszaparton, nehogy az elpusztult kedves barátok megmaradt undok feleségei a nyakamra jöjjenek, és megigyak finom amerikai kávémat. Egyáltalán azon igyekszem, hogy meneküljek az emberek elől, ami egész héten sikerül, csak vasárnap rohannak rám a vendégek, mert akkor tudják, hogy a fiúk miatt itthon maradok. Hétközben egyedül máskálok, élek tőled örökölt szenvedélyemnek, és bort iszom valami kiskocsmában. Azután hazajövök, eszem egy darab kenyeret, iszom egy kávé és olvasok. Persze sokáig nem lehet így élni, mert megbolondul bele az ember, de egyelőre jól esik, az elmúlt évek borzalmi, izgalmai és nélkülözései után.

Szóval, szépen köszönöm a pénzt, és nagyon szeretnék levelet kapni. Addig is csókollak

Márta

[1946 késő ősz]

Kedves apa,

megkaptam és nagyon köszönöm a küldeményt. Igen jól jött, mert itt már tökéletes az anyagi fölfordulás, és mindenki abból él, hogy az utolsó gatyáját árulja a piacon. Egy-egy libás kofának télikabátból zongoráig mindent kínálnak a kiéhezett pesti háziasszonyok. Amióta múlt héten negyedére leszállították a pénz értékét, az a számomra katasztrofális eset következett be, hogy a dollár lezuhant, az árak viszont rendületlenül emelkednek. A klub, amelynek háziasszonya lettem, megindult a múlt héten és rengeteg munkát, strapát és bosszúságot jelent, de pénzt egyelő nem, mert a tagdíjak sehogy sem akarnak befolyjni (a magyar szellemi elitnek nincs egy vasa se) és a csekély alaptőkéből tüzelőt kell elővarázsolni.

Böskét Eszter kétszer kereste a lakásán, de egyszer sem volt otthon. Erre írtam neki, hogy jelentkezzen a küldeményért. Másnap egy kétes külsejű hölgy jelentkezett érte Böske nevében, mondván, hogy Böske azért nem tud személyesen találkozni vele, mert állandóan ágyban fekszik súlyos idegösszeomlással. Közöltem vele, hogy ez nem egészen stimmel, mert két nap egymás után kerestük a lakásán, és soha nem volt otthon, mire zavartan azt felelte, hogy hát igen, szegénynek valamiből élnie kell, és üzleteket közvetít. Ez mindenesetre megnyugtatóbban hangzik, mint a teljes idegösszeomlás. Azért, ha tudsz, küldj neki néha valamit, mert bizonyára nincs rózsás helyzetben.

Mit írhatnék neked, ami onnan nézve érdekesség? Néha próbálom Pestet a te szemeddal nézni, és akkor elgondolom, vajon mit szólnál, ha látnád mindazt, amit a mi szemünk már mint természetest észre sem vesz? Hogy a Vérmezőn van az autótemető, ahol ezrei fekszenek az ostrom alatt szétrobant, felfordult, kibelezett autóknak és tankoknak. Hogy a Retek utcában keresztben fekszik a földbe fúródva egy tigrispáncélos.⁵⁹ Hogy a Franklin nem könyvet árul, hanem ablaküvegpótló, csónaklakkal preparált csomagolópapírt, de azt is valami kis udvari szobában, mert a régi Franklin palota por és hamu. Hogy a Széna téren állandó tábla jelzi, hogy a két pontonhíd, a „Manci” és a „Böksi”⁶⁰ mikor vannak nyitva, mikor csukva, s ha csukva vannak, végeláthatatlan sorok állnak órákig esőben, hóban az alsó rakparton, várva három ócska aldunai kompra és az egyetlen kis balatoni jachtra. Minden utcán, kompon, villamoson csak arról beszél mindenki, mit evett, mit enne, és milyen élelmiszert árulnak vagy osztanak hol. Az utca képe még mindig félig Tiflisz, félig Moszkva. Elegáns bundás hölgyek rózsát cipelnek, kocsit tolnak, jólöltözött békebeli urak zsákokat cipelnek, bútort hurcolnak. A „jobb” családok bútoruk fahulladékával fűtenek. Balkányiék például egy-

⁵⁸ A levél tetején Molnár Ferenc kézírásával: Táviratilag jan. 18.: 80 \$, összesen 580

⁵⁹ A „tigrispáncélos” ún. nehéz harckocsi a második világháborús német haditechnika-fejlesztési erőfeszítések mintapéldája. A típust először 1942 augusztusában vetették be Leningrádhoz közel, a Ladoga-tó térségében, később szinte az összes hadszíntéren megjelent.

⁶⁰ 1945. november 18-án, a felrobbant Erzsébet híd közelében felavatott ideiglenes pontonhíd.

szobás lakásban laknak a Lipótvárosban, és minden héten egyszer kéziköcsin viszek nekik fűtés céljára a házuk parkettáinak, lakásuk bútorainak a szilánkjait és maradványait. Egy újfajta üdvözlés is született, amire, miként az angol *How do you do-ra*, nem illik felelni, csak visszakérdezni: ha találkozol egy régi ismerőssel, azt kérdezi, hogy „ti hogy vészeltétek át?”, mire azt illik felelni, hogy „hát ti?” Evvel be is van fejezve a beszélgetés; de a legnagyobb megütközés és teljes figyelmetlenség jut annak a nevetlennek, aki ilyenkor elkezdli részletezni, hogy itt szakadt rá egy emeletes bérház, ott akasztották fel a szeme láttára a mamáját, és amott lőtték a Dunába a gyerekeit. A másik története senkit nem érdekel, lehet az a leghátborzongatóbb rémtörténet. Valamelyik kiadó karácsonyra nagyon ötletesen kis üres könyvecskét hozott forgalomba, avval a címmel, hogy „Múlt évi élményeim”, hogy az emberek végre leírassák valahova azt, ami kikíváncozik belőlük, és amit az istennek sem akar egy embertársuk sem végighallgatni. Másik divatos kijelentés, amit sztereotíp gesztus kísér: az ember megfogja a mellén a ruháját, megrázza és azt mondja: „Úgy nézze meg ezt a ruhát, hogy ez maradt csak meg, ami rajtam van”, ez rendszerint nem igaz, de illik mondani, és minél több maradt valakinek, annál nagyobb meggyőződéssel rázza magán a ruhát.

Mondd, az teljesen elképzelhetetlen, hogy egyszer te is írdál nekem? A derék Webster igazán pontosan és megbízhatóan közvetít! (Még egy citromot is hozott nekünk karácsonyra ez a földreszállt angyal. Ilyet se láttunk öt éve.)

Szerbusz, jó karácsonyt és újévet, ölellek

Márta

55

Vészi Margit a Lax családnak

Hollywood, I. 24. 1947.

Drága Laxék,

igen, érkezem, febr. 12.-én reggel 8 óra 30-kor a Commodore Vanderbilten⁶¹ és 20.-án indulok tovább a „Queen Elisabeth”-en.⁶² Balkányiékát még Angliában fogom találni, mert megvárnak, de Andor addigra alighanem már otthon lesz. Jolán azt írja, hogy mind remekül vannak, a sok kínlódás már nem látszik meg rajtuk. Lenkéről azt mondja Andor, hogy megint hatvan kiló és gyümölcsnapokat tart! Minden van már otthon, mondja, nem szorulnak segítségre.

Ami a programot illeti, angyalkáim, én rémülten gondolok arra, milyen strapa lesz N.Y. és embereket rajtatok és még hét régi barátón kívül *egyáltalán nem szeretnék látni*. Tehát társadalom kizárva. Színházak közül csak az Ingrid Bergman darab⁶³ érdekel, de az amúgy is reménytelen, tudom. Mu-

⁶¹ 1934-ben indult, az államokat kelet-nyugat irányban átszelő vasúti járat, nevét Cornelius Vanderbilt (1794–1877) vasút- és hajóiparmágnás becenevéről, a 'sárkányról' kapta.

⁶² A Queen Elisabeth az Atlanti óceánon közlekedett New York és Southampton között.

⁶³ Bergman 1946/47-ben 199 alkalommal játszotta Maxwell Anderson *Joan of Lorraine* c. darabjának főszerepét. 1947. január 17-én a *Newsweek* címlapon hozta Bergman fényképét a színházi szezon sztárja címmel.

latóhelyekre nem vagyok pali, de jó dumákra igen, nagyon is! Sokat fogtok látni, mert egész nap a városban kell maradnom, annyi a komissióm stb., és ilyenkor nálatok fogom kifújni magamat. Ti persze nem lesztek otthon nappal, tudom, de azért szabad nálatok lennem, ugye?

Azt tudjátok talán, hogy Évinek kislánya született, Bridgetnek hívják és mindketten kitűnően vannak. Minden egyebet most már szóval.

Aminek nagyon örül és mindnyájatokat ezerszer csókol

Margit

[a gépirásos levél alján kézzel kiegészítés:]

Ebben a pillanatban csoda történt, amitől reszketek valósággal! Gabriel Pascal⁶⁴ telefonált: maga mellé vesz júliustól kezdve itteni produkcióra, fizeti addig is a lakásomat itt, az utat ide-vissza!!! Isteni dolog, tökéletes valami!

⁶⁴ Gabriel Pascal [feltételezett születési neve: Lehel Gábor] (1894–New York, 1954), színész, filmrendező, producer. A bécsi Hofburgtheaterban kezdte karrierjét, majd némafilmek kevéssé jelentős szereplője volt. Négy emlékezetes filmet forgatott le G. B. Shaw műveiből, a *Pygmalion* (1938), a *Barbara őrnagyot* (1941), a *Caesar és Kleopátrát* (1945) és – már Shaw 1950-ben bekövetkezett halála után – az *Androklész és az orosz lányt* (1952). Közülük az első, a *Pygmalion* (Leslie Howardeddal és Wendy Hillerrel a főszerepekben) világsiker volt, Shaw-nak forgatókönyvírói Oscart hozott, Pascalnak, aki rendezőként és producerként jegyezte a filmet, hírnyelet és pénzt – a *Time* magazin 1938-ban felvette a világ tíz leghíresebb emberének a listájára. Ő írta bele a *Pygmalion*-ba az emblemikus „The rain in Spain stays mainly in the plain” kezdetű „nyelvtörőt”, de az általa is szorgalmazott, szervezett Broadway-musical bemutatását, s persze a filmet már nem érte meg. Cukor György [George Cukor] a fim rendezője Higgins professzor könyvtárszobájának falára feltette a szövegíró fényképét, így tisztelve előtte. Ld. Takács Ferenc: *Filmvilág*, 2011/12. Vészi Margit és Gabriel Pascal együttműködéséről nincs információ a filmes adatbázisokban.

Botos Péter: Fibonacci feketével, színtelennel. 2018

Sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű*

Beszélgetés a százéves Hazay Lujzával

Az akkori baloldali politikai mozgásokról, mint amilyen a szociáldemokrata párt, volt valami közvetlen tapasztalatod?

Annyit tudtam, hogy a papámhoz minden hónapban egyszer jött valaki, és nem tudom hány forintot adott minden hónapban, ami számunkra „szörnyű anyagi csapást” jelentett. Az a valaki kommunista lehetett, de a papám ezt nem mondta, noha én nagyon zajongtam, hogy én is akarok! És adtam a kis fizetésemből tíz forintot vagy valami akkora összeget mindig, amikor az illető beállított. De érdekes, mondom, nem tudtam, ki ez tulajdonképpen. Csak azt tudtam, hogy a papa kikkel politizált. Szakasitsot ismerte, mert az utolsó hónapokban ő tudott még szerezni a *Népszavának* papírt. Azt hiszem, ő ennél balrább állt akkor, mert az a valaki, akinek adott pénzt havonta, az nem népszavás volt, nem Szakasits-os volt, hanem ennél komolyabb lehetett. A dolgok nem voltak olyan világosak meg olyan egyértelműek. Aztán drága pénzt fizetett szegénykém.

57

Merthogy őt is meghurcolták?

Várjunk csak! Őt nem meghurcolták, sőt, fordítva lett, mert ő Szakasitsékkal továbbra is jó viszonyban volt. A felszabadulás után a szociáldemokratáknál voltak ilyen értelmiségi értekezletek. És azokra eljárt a papám. Szakasits tudta, hogy ő szerzett papírt az utolsó időkben, amikor a *Népszavát* próbálták ellehetetleníteni, és a papám valahogy illegálisan szerzett papírt, hogy ki tudják a lapot adni. Úgyhogy aztán, mikor már át lehetett jutni Budáról Pestre, akkor a papám valami csónakossal átment ezekre az értelmiségi gyűlésekre, ahol a Szakasits egyszer elkezdte szekálni őt, a szó szoros értelmében – mert emlékszem, hogy mikor jött haza, akkor a mamámnak panaszkodott, hogy nem hagyják élni őt, nem hagyják élni. Azzal gyötörték, hogy Nógrád megyében az első főispán, egy bizonyos Balassa, szintén régi szociáldemokrata értelmiségi volt, már akkor a szociáldemokratáktól ki volt nevezve Balassagyarmaton főispánná. De gondoltak egy nagyot a szociáldemokraták, és elhatározták, hogy az övék lesz az országos főkapitány helye. Balassa egy nagyon értelmes és jó megjelenésű ember volt. Úgyhogy őt választották ki, és elkezdték a papámat szekálni, mondván, annyira

---

* A beszélgetés első része előző számunkban jelent meg – a szerk.

szükségük van egy jogot végzett személyre, hogy erre a főispáni feladatra mindenáron meg akarák nyerni. De ő akkor már pénzügyi főtanácsos volt a Pénzügyminisztériumban. Úgyhogy hallani se akart róla. Egyre jobban mondták, hogy de így, de úgy, hogy a végén aztán elvállalta. Kinevezték főispánnak, és egy Detra nevű roncsautóval költöznünk kellett. Lepra volt az ócska autó beceneve. Lent pedig nem volt semmi nagy úri helyzet, vagy bármi, úgyhogy én mentem le szegény apámmal, aki addigra már fejfőrcsőkben szenvedett az idegességtől, mert nem beszélt soha korábban tömegek előtt. Hogy mondjon főispáni beszédeket? Egész bele volt szegény betegedve ebbe a dologba. Egy nagyon rendes, régi vágású állami hivatalnok volt, húsz éve, az egyetem elvégzése óta. Azok általában nem úgy gondolkodtak, hogy na most ihaj-csuhaj, gyerekek, végre egy kis ez-az-amaz, hanem koldusok voltunk majdhogynem az állami tisztviselőség hosszú ideje alatt. Na, mindegy, lementünk oda, és elfoglalta az épületet, és ő lett a főispán. De nem tudták a beosztottai, hogy milyen egy főispán. Emlékszem, egyszer dübörgött a padlásra valami. Nem tudta, hogy mi az. Behívta a Hajdú intézőt, és mondja neki: „Pista bácsi, mi akar lenni ez a dörgés ott fönn?” Mire az, hogy főispán úr... Vagy elvtárs? Már nem tudom, hogy elvtárs volt-e, vagy mi, szóval hogy leszedték a közúti almákat, és azokat fölviszik a padlásra. Hogy kerülnek a közúti almák a padlásra? Azt mondja, azért, mert mindig fölviszik a főispán úrnak meg a főjegyző úrnak az almát a padlásra. Azt mondja apám, azonnal vigyék le innen a közúti munkásoknak, akik leszedték. Aztán amikor már kezdték megszokni, hogy a papa milyen természetű, még egyszer előfordult, hogy egy zsák liszt volt az ajtó elé lerakva. Amikor megtudta, hogy a lisztes nem tudom micsodának az ajándéka akar ez lenni, akkor körülbelül olyat mondott, hogy vigyék a zsákokat, és legszívesebben elvitetném ezt a zsákos pofát is. Ám akkor kiderült, hogy az meg a nem tudom kinek a testvére, valami megyei úrnak, és meg voltak szokva már, hogy a lisztből is kell adni. Ilyen kisstílű ügyek voltak, alma, liszt, ez-az. Na, úgyhogy aztán megszokták, hogy slussz-passz. Több szállítmány már nem érkezett, de kiderült, hogy ennek a malmosnak, aki küldte a lisztet, az Államvédelmi Hatóság vezetője volt a testvére. A papámat nem zavarták az ilyen kis apróságok, de mindenesetre szórakoztató volt, hogy el akarta vitetni az illetőt, és kiderült, hogy annak a bátyja az ÁVO-nál van...

Közben egy vasunk nem volt. Kapta az apám az ötödik fizetési osztálynak járó fizetést, mert az volt, és semmi mást. Nélkülöztek majdhogynem. Én csak annyit tudtam, hogy olyan kevés mindegyik fizetési osztály pénze, hogy komolyabb életvitelre az nem alkalmas. A kaszthoz tartozóknak rendszerint már azért volt valamijük valahonnan. A szülőktől, vagy egy kis örökség, de nálunk nem volt semmiféle örökség, úgyhogy azt kellett beosztani hónapról hónapra. Ráadásul én itt maradtam Pesten, az egyetemen, és volt az a kis könyvtárosi állásom. Felesben fizettük apámmal a budapesti lakbért. Úgyhogy néha jó nagyokat nélkülöztem. Emlékszem, egy megható dologra, amikor valaki egyszer egy parizeres zsömlét hozott nekem.

Melyik szülőd természete állt közelebb hozzád?

Ez azért nem válaszolható meg könnyen, mert más lehetőségeik voltak. De emberileg mindkettő nagyon érdekes egyén volt. Anyám egy óriási karrier lehetősége előtt állt. Ezt adta fel, amikor hozzámment apámhoz. Apám meg... nem nagyon vannak ilyen figurák, hogy ilyen nagy ember, és mégis majd éhen hal közben.

Gondolom, nem minden főispán és nem minden új vezető volt ilyen puritán.

Nem, persze. Bár ez a Balassa is, aki az elődje volt, és aztán országos főkapitány lett, ilyen volt. Rendszeresen visszajártak oda Balassagyarmatra, mert már sok ismerősük, barátjuk volt, és akkor mindig nálunk rakták le a holmijukat.

Mi lett később velük?

Huhú... Börtön! Balassa sokáig országos főkapitány volt. Az is ilyen régebbi fajta ember volt, szóval nem a lopós, és ráadásul szociáldemokrata. Zsidó volt a felesége, nagyon jó családból. Két gyerekük volt. Az egyik, a fiú mindenáron katona akart lenni. Balassa hiába volt altábornagy, nagyon nem szerette a katonákat, nagyon nem akarta, hogy a gyerekek katonák legyenek. Így aztán elhatározták egy szép napon, hogy elviszik a fiúcskát egy olyan filmre, ahol valami nagy öldöklések, harcok vannak, hátha az a kölyök egy kicsikét kijózanodik, és mégsem akar katona lenni. Kijöttek a moziból – a gyerek eléggé meg volt szeppenve –, és mondja neki az apja: Na, mondd csak fiacskám, még mindig katona akarsz lenni? Erre azt mondta: Szeretnék, de sajnos nem akarok. Sokat nevettünk akkoriban ezen, hogy na, így sikerült lebeszélni a gyermeket az altábornagy apának a katonaságról. Jól bezárták a Balassát is. Le voltak ültetve a szociáldemokraták, emlékszem, szegény Szalai Sanyi, egyetemi professzorom is így járt.

59

Párttag is volt édesapád?

Az értelmiségi, úgynévezett szakosztály-értekezletekre eljárt. De nem volt párttag akkor. Amikor főispán lett, akkor szociáldemokrataként lett az. Mert ugye az elődje is szociáldemokrata volt, Balassa Gyula, akiből országos főkapitány lett, és azért lett üres a helye, azért kellett az apámnak odamenni. Aztán, amikor az utolsó főispánsága volt, és amikor ez véget ért, akkor lett a tanácsi átállás. Vége a megyének, nincs többé főispán, tanács van. Ugye, jogi doktor volt, úgyhogy nagyon értett a közigazgatáshoz, és ahol főispán lett, ott nem uraskodott, hanem nagyon is szociáldemokrata volt, egy baloldali ember, aki jót akart csinálni az emberiségnek. Katasztrófának tartotta, hogy behajszolták ebbe a pozícióba.

Erre az időre esik az egyesülés a szociáldemokrácia és a kommunista párt között. Apámnak megkegyelmezték, nem akarták tönkretenni, hogy most kidobják, és viszontlátásra, hanem átkerült előbb Fejér megyei főispánnak. Fejér megyében volt egy kis élményem. Akkor még egyetemista voltam. Nem

laktam ott, de néha hétvégén lementem haza, a szüleimhez. És emlékszem, hogy az alispán feleségével meg a lányával mentem valami boltba, ott Fejér megyében, és valami olyat kezdtek beszélni, hogy zsidó boltba nem mennek be. Képzeld el, hogy 49-ben még ilyet mondott az alispán családtagja! Nem álltam aztán szóba velük, és borzalmasan érintett, hogy még 49-ben is itt tartunk.

Tehát a főispán szociáldemokrata volt, az alispán meg...?

60 Az alispán meg valami polgári pártból való. Legvégül egy kis bihari főispánság után apámat fölhozták a Belügyminisztériumba, és mit tesz Isten, a tűzrendészeti osztály vezetője lett. Azonnal belevetette magát a tűzrendészeti szakmába, hogy milyen tűzoltóautók vannak, meg a tűzoltóság hogy áll föl, meg milyen rendszere van az egésznek. Szóval mint egy jó közigazgatási szakember, akinek, ha azt mondják, hogy tűzoltósági osztály, akkor betanulja a tűzoltóságot és az egész tűzoltórendszert. Hálások lehettek neki, mert Svájcból hozatott be tűzoltóautót, meg fecskendőt, meg anyám tyúkját, mindent, amire szükség volt. De akkor már ki volt szemelve arra, hogy teljesen kikészítik. Apránként. Egyre lejjebb tették: kis szobába, sötét irodába. Volt akkor egy Béres Hanzi nevű híres belügyi főosztályvezető, akivel napközben találkoztunk. Úgy tűnt, hogy valami nagyra készülődnek a belügyben. Megbeszélték, hogy szerveznek egy értekezletet, amin mindent eldöntenek. Apám azt mondta nekünk, hogy aznap talán nagyon későn jön haza. Anyám azt felelte, hogy jól van, de mi ketten, mármint hogy én meg ő, mi lemegyünk oda az Andrássy útra az épülethez, és a padon megvárjuk. A papám mondta, hogy na jól van, amikor vége van az egésznek, akkor majd együtt hazamegyünk. Nem lett vége hamar ennek a valaminek. Már éjfél volt, és még mindig nem került sor a papám kihívására, mi meg ott a padon nyugodtan vártunk még éjfélkor is. Képzeld el, úgy tizenkettő táján fölszólalt egy fiatalember, szándéka szerint a védelmében. Azt mondta, úgy tudom, hogy a fiataloknak példaképet kell választaniuk maguknak. Azt akarta mondani, hogy a Hazay elvtársat választja mintaképnek, de már nem tudta, hogy hogyan fejezze be a mondatot. Nagyon makogott. A lényeg az, hogy úgy éjfél felé végre az apámat fölszólították, hogy vigye ki a tagkönyvét. Letette az asztalra, és kijöhetett. Éjfélkor döngő lépteket hallottunk, ahogy a papám jön a lépcsőházból. A kapu fölnyílik, ő megjelenik éjfélkor azzal, hogy leadta a tagkönyvét, és befejezte áldásos munkásságát. Szépen mentünk haza szóltanul. Így lett vége a nagy politikai pályájának. Nagyon rendes ember volt, és tehetséges. Egy másik világé volt. Ő volt a családjából az egyetlen baloldali. Még ma is, ha arra járok autóbusszal, és az Andrássy úti fák alatt azokat a padokat meglátom, eszembe jut, hogy ott, azon a helyen várakoztunk úgy hat-nyolc óra hosszat a mamával.

Szegény apám félreállítása után kitört a tanácsrendszer. A háború utáni években, emlékszem, a munkahelyen mindennapos pártgyűlések voltak, és ki akarták egymást dobálni a pártból. 49-et írtunk. Állati vallatás és vádas-

kodás volt, és mindenkre mondtak rosszat, szóval nagy csetepaté volt. A lényeg az, hogy engem is megtámadtak, de aztán óriási védelemben is lett részem. Fájdalomdíjul, hogy velem ezt mérték csinálni, én lettem az, akinek minden este föl kellett ülnie a pódiumra, hogy kézzel – mert nem tudtam gyorsírní – írjak le mindent, ami ott szóba kerül. Ezt másnapra át kellett gépelni, amit szintén nem tudtam jól, de elvárták, hogy meglegyen a jegyzőkönyve ennek az egész szörnyűségnek, ami ott folyt. Na, hát egyszer így gépeltem az előző napi dolgokat, és éreztem, hogy valaki áll ott mögöttem. Hátranéztem, hát a kis Krassó állt ott. Te mit csinálsz itt, kérdeztem. Azt mondja, a nagy Krassóról volt szó tegnap, és meg szeretném nézni, miket linkeltek össze itt. Mondtam neki, hogy mindjárt kapsz egyet. Elkergettem onnan. A kis Krassót jól ismertem. Egy nagypofájú srác volt, és politikailag, azt hiszem, mindig mindenben az élen volt, amikor már az új idők szelei fújtak, de aztán, azt hiszem, ő is kiment.

*Nem. A bátyja ment ki Londonba, ahol a nyolcvanas évek végén véletlenül magára gyújtotta a lakását. Gyurit, némi huzavona után – mert addigra a demokratikus ellenzék egyik legismertebb figurája lett, és nyíltan bírálta a rendszert – kiengedték, de a nagy Krassó halála után nem akarták, hogy hazajöj-
jön. Mindig a maga útját járta, örök ellenzékiként a munkások és kisemberek pártján állt. Nem sokkal a rendszerváltás után bekövetkezett haláláig. Emlé-
szem, ellenezte az első szabad választást is, mert úgy vélte, elvtelen kompromisszum eredménye lett ez, és nem hitt abban, hogy bármi jó következne. Én
akkor ismerkedtem meg vele, amikor a bátyját a hetvenes évek közepén először
hazaengedték. Talán 76-ban lehetett ez. Tőlünk akkor vették el rendőri erő-
szakkal a kispesti kápolnáinkat. Ellenzéki barátainak eszükbe jutott, hogy el
kellene hívni a nagy Krassót is a lezárás miatti demonstrációra, de végül csak
a kis Krassó jött el, akinek felcsillant a szeme, hallva, hogy a rendőrök is kint
lesznek. Valóban így is lett. Az épülettömböt körbeállták hasábrádióikkal a
rendőrök, mi elkezdtük a bezárt ajtó előtt az istentiszteletet, amikor a minden-
ről kicsit elmaradó, mert későn kelő Krassó berobogott, és elővette sárga váll-
táskájából a fényképezőgépét. Gondnokom is elhozta a magáét, arra az esetre,
ha bármi történne. Most meg volt győződve róla, hogy íme itt a rendőrség fotó-
sa. És elkezdte Gyurit fényképezni. Ő viszont arra a meggyőződésre jutott, hogy
a gondnokom lehet a rendőrség fotósa, és viszont lövöldözni kezdett. A két férfi
egymást kergette az udvaron, én pedig nem hagyhattam abba a prédikációt,
hogy rájuk szóljak, csak a végén fedtem fel a valóságot. Ekkor kiderült, hogy
mindketten elfelejtették tovább tekerni a filmet, és mind a két gépben az összes
felvétel egyetlen kockára tömörült.*

Gyuri minden jelentős eseménynél ott volt, ki ne emlékezne arra, hogy az ötödik kerületben hogyan cserélgette le állhatatos szorgalommal a Münnich Ferenc utca táblát, vagy miként osztott zsíros kenyeret a csepeli gyár kapujában. Egyszer éppen a Fő utcában vonultak fel a fiatalok – Gyuri itt lakott akkor –, s a romániai események kapcsán „Brassót, Brassót” kiabáltak. Gyuri, aki a börtönben elszenvedett bántalmazások miatt nagyothallott az egyik fülére, hallja, amint a tömeg mintha azt ordítaná, hogy Krassó-Krassó.

Jópofa.

Azonnal beugrott a nadrágjába, lerohant az utcára, hogy a tüntetők élére álljon, és akkor derült ki a számára, hogy...

...semmi ünneplés.

Semmi ünneplés, mert ugye nem Krassót, hanem Brassót kiabáltak. De ott kint Londonban kijött elém a repülőtérre, és becipelt a BBC székházába, hogy ötven font ellenében áztathassam egy kicsit a rendszert. Vagy másfél órán át zötykölődtünk a metróval. Ő közben elaludt, reméltem, hogy a megfelelő állomáson fel fog ébredni. Így is lett. Felszabadultan beszélhettem arról a rádióban, hogy mi van Magyarországon. Egy magyar származású riporternek elmondtam, hogy mi az, ami bánt, rossz és elviselhetetlen. Utána Gyuri visszakísért a repülőtérre. Megint a végtelenül hosszú metróút. Kicsit kétségbeesetten láttam, hogy közeledik a repülő indulásának az ideje, és még sehol a reptér. Gyuri egyáltalán nem izgult, nagyon kedélyesen rá akart beszélni, hogy maradjak kint.

Na még más se hiányzott volna!

62

Mondtam, hogy nem lehet, mert ott volt velem a feleségem is meg egy idős kolléganőm. Türelmetlenül vártak már, mert ugyan kilenc óra késéssel indult volna a gép, de közben szóltak, hogy mégis sikerült előbbre hozni a felszállást, és én nem voltam sehol. Ráadásul valaki rám bízott egy hegedűt, ami egy régi birkabéllel felhúrozott muzeális darab volt. Az illető azt gondolta, hogy minden magyar egyben cigány is, hozzam haza ezt a hangszert, és adjam egy roma muzikusnak. Én Évánál, a feleségemnél hagytam, míg elmentünk Gyurival hazaárulni, s mikor visszaértem, egy tökéletesen üres repülőtéri csarnok közepén ült egy rendkívül feldúlt asszony egy muzeális hegedűvel.

Szegénykéim, de még el tudtatok menni?

Igen, az utolsó pillanatban beszállhattunk, ahol már ott szorongott idős kolléganőm, aki rettenetesen félt, hogy kint rekedünk. De a végén, a rendszer utolsó gazdája nagy bánatára Gyuri is hazakerült, s mindenben, ami a szocializmus lebontásához vezetett, aktívan részt vett. Csodálatos ember volt. Göncz Árpád búcsúztatta a temetésén, és akaratának megfelelően én végeztem a ceremóniát.

*

Boldog vagyok, hogy akkoriban megismerhettem Szalai Sándort is. Abszolút felszabadult lélek volt, és abszolút szociáldemokrata. Emlékszem a napra, amikor bekerültem az intézetbe valahogy nagy szerencsémre. Ugyanis az történt, hogy engem küldtek át egyszer a Szociológiai Intézetbe. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnál önkénteskedtem akkor, pedig akkor még

nem tudtam oroszul, csak egy fiatal aktivista voltam. Kezdetben plakátokat kellett kiragasztani, meg ilyesmi. Na, lényeg az, hogy akkor elkezdtem oroszul tanulni, utána pedig rettenetes nehéz munkákat csináltam. A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság az Esterházy utcában volt, egy nagyon nagy, előkelő kastélyban. Ömlöttek be az adomány könyvek, orosz könyvek meg mindenfélék, és azokat szét kellett válogatni. Én csak németül tudtam, mert az iskolában azt tanultam. De nem estem kétségbe, és a bezúduló könyveket kétféle szótárral próbáltam elválasztani. Bevittek a Szabó Ervin könyvtárba is, hogy három nap alatt tanuljak ki könyvtárosnak. Nekiláttam. Adtak egy könyvet is, egy híres szakkönyvet arról, hogy miként kell katalogizálni a köteteket. Még ma is, ha azt a számot látom, hogy 576, akkor tudom, hogy mikrobiológia. Mert egyrészt természettudomány, azon belül biológia, ráadásul még mikrobiológia is. Viszonylag hamar elsajátítottam a könyvtárosságot, így szakképzetesebb önkéntes segédező lettem. Szinte magamtól tanultam meg oroszul. Egy árva szót sem beszéltem addig.

Egyszer volt valami ünnepély az egyetem és az MSZT (Magyar–Szovjet Társaság) között, és engem küldtek át. Szalai nagyon örült, amikor kezét fogtunk, hogy én vagyok a Magyar–Szovjettől. Kiderült, hogy ugye én már elsőéves egyetemista vagyok a Bölcsészkaron, és rettenetesen szerettem volna bejutni a Szociológiai Intézetbe. Úgyhogy arra mászkáltam, hogy hátha valaki beinvítál, de nem hívott be senki. De most, amikor a Magyar–Szovjet Társaság megbízottjaként akartam köszönteni Szalait, azt mondja: maga miért nincs nálunk benn az intézetben, ha maga szociológia szakos? Mondom, szeretnék. Azt mondja, hát jöjjön. Így kerültem be a Szociológiai Intézetbe, ami az államom volt, de ugyanakkor még filozófia szakos is voltam. Egy papi professzor tanított. Emlékszem, hogy amikor már benn voltam az intézetben, egyszer a Szalaival – aki régi-régi szociáldemokrata volt – mentem együtt le a lépcsőn. És akkor ilyen kis nyávogó hangon megkérdeztem, hogy professzor úr miért nem inkább a kommunista pártban van? Így rám nézett, és azt mondja: „Megbolondult, fiam?” És ezzel el volt intézve. Szó nem esett róla többé. Nagyon nagy szociáldemokrata volt, belső ember a pártban. Akkor még eléggé szabad dolgok folytak egy egyetemi társalgóban. Később be lett zárva egypárszor.

Mármint Szalai, a szociáldemokratsága miatt?

Persze, főleg azért. Akkor már demonstrátor lettem. Ott maradtam az intézetben, amikor kidobták a professzort. Nekem kellett mindent csinálni nélküle. Nagyon érdekes korszak volt ez, amikor a kommunisták meg a szociáldemokraták egymással csatáztak. Az első kormányban még elfogadhatóan mentek a dolgok. Erdeinek jelent meg erről egy könyve. Az ő leírásából tudjuk az első kormány megalakulása körüli dolgokat, miként jött össze az első debreceni kormány, hogyan mentek át Szegedről oda. Ott kezdtek gyülekezni a baloldali meg szociáldemokrata emberek. Erdei leírta például azt is, hogy volt egy püspökszerű valaki, akinek nagyon-nagy tisztsége volt, talán Balogh páternek hívták. Nagyon kövér ember volt, és mikor át akarták vinni a kormányba, a teherautóra föltettek egy karosszéket, és arra rakták föl

nagy ügyel-bajjal ezt a bácsit. Erdeivel azért kerültem kapcsolatba, mert mondtam neki, amikor elolvastam a cikkét, hogy nem akarna-e bővebben foglalkozni ezzel a korszakkal. Teljesen el volt ragadtatva. Szerződést kötöttünk. Mindenfélét mesélt akkor már nekem, politikai dolgokat, na és a lényeg az, hogy szegénykém bement a Kút völgybe, mert nagyon beteg lett – ez úgy 71 tájékán lehetett –, és amikor hívtam telefonon, és kérdeztem, hogy hol tart a könyvben, mert hát lassan le kéne adni, így-úgy. Azt mondta, ha nem akar megölni engem, akkor ne sűrűsödjön! Ne sűrűsödjön, mert bent vagyok a Kút völgyben. De aztán annyira benn volt, hogy kicsit később meg is halt. A könyvét mégis összehoztam. Emberfeletti nehézségekkel, de mégis megjelentettem.

Meg akartam még valamit mutatni neked. Ez a könyv volt az egyik első, amiben megengedték nekem, hogy szerkesztőként szerepeljek. Képzeld el, milyen volt, amikor már kiírhatták, hogy szerkesztő vagyok, és nem „csak” fordító. Nézz ide, mit agyaltam ki az első munkámnál! Ötven nőnek küldtem ki levelet, hogy mondják el a véleményüket a női munkáról és a nők helyzetéről. Sokan visszaírtak. Parasztasszonyok is. Persze én minden rétegnek küldtem, nem csak ennek vagy csak annak, hanem parasztoktól kezdve mindenkit beválogattam, a levélírókat, akik szentségelték nagyon, hogy a nőknek milyen a helyzete. Na, és ez volt az első könyv, amit én szerkeszthettem. Addig csak fordító lehettem, mert én voltam az egyetlen ennél a vállalatnál, aki nem lépett vissza a kommunista pártba. Pedig én voltam a legrendesebb kommunista előtte. Ezek az asszonyok mind kézzel írott levelet küldtek. Legalább ötven levelet kaptam vissza, amiben szitkozódtak, hogy milyen a nők helyzete. Egyszerűek és doktorált nők is voltak.

Szalai jó előadó volt?

Nagyon! Nagyon jó volt! Képes volt olyanra, hogy este hazament az intézetből, és egyetlen éjszaka alatt megírt egy Európa nem tudom milyen történetéről szóló előadást, de olyat, hogy az csuda. Sokan irigykedtek rá. Szociáldemokrata volt. De ezekben az időkben még voltak más pártok is. Azalatt volt ez a kis epizód – itt van róla egy sajtócédula –, amikor két intézet összeborítottak a Bölcsészkaron. Az egyik volt a szociológiai intézet. Ami nagyon jól működött. Óriási könyvtára volt.

Nincs se dátum, se időpont.

Csak az, hogy „most megy a Hazay Lujza elvtársnő az intézet átadásához”, mely most megy végbe.

Akkor, azokban a percekben?

Azokban a percekben. A filozófiai intézetnek adták át abban a percben a szociológiai intézetet csak úgy ajándékba. Nekem, a demonstrátornak küldték ki ezt a cédulát, hogy rohanjak hanyatt-homlok, mert most folyik ez a kis had-

művelet, hogy az intézetemet, ahol négy évig voltam tag, és aztán demonstrátor, ami csak azt jelentette, hogy mindent én csináltam, amit kellett: én vezényeltem az intézeti tagokat, hogy mit csináljanak, a szájukba én rágtam, hogy ezt kell, meg azt kell, meg amazt kell, tanulni, meg minden, szóval ezt most csapják a filozófiai intézethez, és ezután a Fogarasi lett az atyaúristen.

És hol volt ekkor Szalai Sándor?

Szalai állítólag akkor átvitt ehhez, de már ki volt dobva. De valahogy még meghívta őt ez a Fogarasi erre az átadásra, mert ott van benne, hogy a Szalai Sándorral együtt várnak engem. A két könyvtárat egybe kellett préselni. Ugye a filozófiai intézetnek is volt egy nagy könyvtára, meg a Szalai-féle intézetnek az óriási könyvtára. Szalai fölvette a Tudományos Akadémia főkönyvtárosát, és annak a segédjét. Maszekban, ővelük lett összepréselve a két könyvtár. Tehát a szociológiai nagy könyvtár a filozófiai könyvtárral. És ezt én végigcsináltam úgy, hogy minden este legalább tíz óráig ott voltam benn, de én ingyen, azok pedig bérben dolgoztak ott.

Ez hányban volt?

50-ben.

De miért féltek a szociológiai intézettől?

65

Hát azért, mert a Szalaié volt, és ő veszedelmes figurának számított a szociáldemokratasága miatt. Meg amúgy mindenki annak számított, hol ezért, hol mert rásütötték, hogy burzsoá. De az adott helyzetben Szalai a szociáldemokratasága miatt.

Kik számítottak burzsoának?

Mindenki, akinek a szüleje az meg az, meg az volt. De nagyon érdekes módon, ugye, például elég sok zsidó tag volt az intézetekben. És most utólag jutott eszembe, hogy tulajdonképpen soha senki nem szólt egy szót sem a náci német gyilkolásról. Emlékszem, hogy az egyik filozófiai intézeti tag, egy lány, egy egyetemista, ott valamit rendezgetett. Egyszer csak látom, hogy a karjára rá van egy szám tetoválva. Mellettünk állt egy másik, az is zsidó volt. Mondom nekik: hát ez mi? És akkor legyintettek, hogy semmi, nem mondták meg. Ez még 46-47-ben volt. Valahogy visszakerült, és bejutott már az intézetbe. Elég sokan voltak, akik nagy bajban voltak 45-ig, de a felszabadulás után bekerültek fiatalon az intézetbe, meg ide-oda. De senki nem beszélt. Szégyelltek. Utólag találok ezt csak ki, hogy valószínűleg szégyelltek az érintett megalázottak, mert elhessegettek, noha tudták, hogy én szóba se jöhetek mint bármiféle jobboldali. De az a lány nekem se mondta, hogy mi az a karján. Amikor már nem volt veszély, amikor már nem bánt-hatták őket. Azt, hogy táborban volt, nem mondta.

Amikor a vége felé jártunk az egyetemnek, lekádereztek minket. Nyilván a párt. Én viszont már elígérkeztem a Magyar–Szovjet Társaság közgazdasági lapjához, a *Közgazdasági Szemlé*hez. Oda is akartam menni. De gondoltam, jó, valaki el akar velem beszélgetni. Hát bekopogtam az ajtón, és képzeljük el, ott ült U alakban vagy húsz ember, és mondták, hogy középen foglaljak helyet, ott van egy szék, és beszélgetni fogunk. Káderek voltak, különböző intézményektől, én meg ki voltam már pécézve arra, hogy valaminek megtesznek. Szerencsére rögtön rájöttem. Volt a Rádiónak akkor valami közgazdasági részlege, és annak az intézménynek a vezetőjévé akartak megtenni. Akkor végeztem, egy nagy nulla voltam. Mondanom se kell, hogy erre nem voltam hajlandó. Emlékszem, hogy egyszer, valamivel ezután, mentem gyalog a Múzeum körúton, és elhajlott mellettem autóval a Rádió egyik vezetője. Kiszállt, és elkezdte magyarázni nekem, hogy csak három napra jöjjen be. Körülnézhetek a Rádió háza táján, és akkor meg fogom látni, hogy milyen szép munka az, amit nekem ígérnek. Én meg mondtam, hogy nekem halovány dunsztom nincsen, hogy kell közgazdasági osztályt vezetni. A vége az volt, hogy szerencsére, ahol akkor még dolgoztam, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság egyik vezetője volt a Rádió elnökének a felesége. Na, gondoltam magamban, én most ennek fogok szólni, hogy ne akarjanak engem a Rádióhoz csavározni. A kollégák röhögtek, mondták, hogy biztos fog szólni a híres Rádió-elnök férjének, hogy ne nagyon erőszakoskodjanak, hogy én oda menjek, mert csinos voltam, és hülyéskedtek a kollégák, mondván, az elnök azért erősködik annyira, hogy menjek oda, mert már előre kinézett magának. Na, az asszony elintézte, hogy békén hagyjanak. Ezzel befejeződött a Rádióval való nagy, harminckáderes meghallgatásom. A Rádió ugrott, én pedig a *Közgazdasági Szemlé*hez mentem. Akkor már tudtam oroszul valamelyest. Volt ugyan a *Magyar Közgazdasági Szemle*, de abszolút nem tudtak oroszul egy бүдös szót se, úgyhogy ahhoz képest én nagyon. Jó volt ott.

Aztán ajánlottak a Szikra könyvkiadónak. Szerkesztőnek vittek át oda. Ott voltam a forradalomig, 56-ig. Akkor megalakult belőle egy új könyvkiadó. Ugráltak egyesek, de a forradalom után mégis visszaléptek a pártba az utolsó szálig, engem kivéve. Pedig én voltam az egyetlen meggyőződéses pártember. Viszont én meg addigra már megelégteltem a pártságot, és nem léptem vissza. Na, most mit kezdjenek velem? Hát, semmit nem kezdhettek, mert én tudtam szerkeszteni már. Úgyhogy hagytak békén. Egyedül ültem egy szobában jó pár évig. Szerkeszthettem, meg hozzám jöttek, akik kezdtek számítani, az úgynevezett szociológusok. Akkor mindenki úgynevezett volt, mert azt se tudták, hogy eszik-e vagy isszák. Ezzel szemben nekem ott volt az egyetemen a szociológiai szakos végzettségem. Az se volt olyan nagy was ist das, de mégis valami volt. Nem léptem be többé a pártba, mert már nem hittem ezekben a marhaságokban, amikben sokáig igen. És amikor már nem hittem a marhaságokban, akkor aztán már nem is csináltam.

Amikor 56-ot követően kivonultatok a politikai porondról Palival, onnantól kezdve csak fordításból éltetek?

Hát, jól van, én a kiadóból kaptam a fizetésemet, mert végül is kirúgni nem mertek engem, mert hát én voltam a legjobb elvtársnő húsz, mit tudom én hány évig, és utána is csupán azt tudták felhozni, hogy nem léptem vissza a pártba.

Agitáltak azért?

Tudták, hogy hiába. Úgyhogy, amikor az utolsó ember bement a pártszervezetbe, aki még nem írta alá, hogy visszalép, engem kérdezett meg, hogy menjen-e oda. Mondom neki: te ide figyelj! Ha kedved van hozzá, hát miért ne mennél? Húsz évig volt aztán a *Valóság* főszerkesztője az a fiú. Amikor ez az utolsó belépő kijött a pártirodából, nekitámaszkodott az ajtófélfának, és azt mondta: „Ebben az országban nem lehet becsületesnek lenni.” Tanúja voltam, amikor az utolsó volt szikrás, most már valóságos, belépett a pártba. Meg volt hagyva, hogy április melyik napjáig kell belépni, mert utána már nem lehet csak úgy ukmukfukk visszalépegetni abba, amiből amúgy ki akartak lépegetni, amikor azt hitték, hogy más lesz a győztes. Én nem léptem vissza, nem is próbálkoztak velem. Egy rövid időre elvették a státuszomat. Akkor morfondíroztam azon, hogy otthagynom az egészet. De aztán gondoltam egyet. Akkor már a Havas volt az igazgatója hosszabb ideje a könyvkiadónak, Benke Vali volt a felesége. Havas nagyon jól volt a helyén ebben a könyvkiadóban. Nagy pártember volt, és pártakadémia-vezető meg mit tudom én mi, de idejött ehhez a kiadóhoz. Elhatároztam, hogy megkérdezem, miért gondolta, hogy engem visszaminősítsenek valami nem tudom micsodának büntetésből. Egyáltalán, miért büntet? Elég őszinte volt, és mondta, hogy ő nem akart engem kitenni a szerkesztőségéből, de ne csodálkozzak azon, hogy formailag degradáltak. Valamivel mégiscsak adni kell a látszatra is. Erre azt mondtam neki, hogy elég jól megmagyarázta, köszönöm az őszinteségét, és ez esetben meggondoltam magam, nem megyek el a kerületbe tiltakozni a minősítés ellen. Hagyom. Le vagyok minősítve, és kész, ennyi volt. Aztán persze már később nem volt ennek az égvilágon semmi jelentősége.

Az osztályvezetőnő, amikor megalakultunk a Szikrában, lelkendezett, hogy most már nem leszünk pártkiadó, pedig előtte nálunk éppen ő volt a párttitkár. Emlékszem, az ajtó kinyílt abban a kis szobában, ahol megalakultunk. Bedugta a fejét az ajtórésein, hogy csatlakozzon. Igen ám, de az a vezető, aki akkor élére állt az átalakulásnak és ennek a csapatnak, ordítva mondta, hogy szeretném megkérdezni, mit keres itt közöttünk Kis Györgyné. Ekkor éreztem úgy, hogy ebből nekem most már elég, hogy ismét előlről kezdjük, ki mit keres, meg ez mit keres itt. És hörögve mondtam ennek a Stern Jancsi nevű szervezőnek, hogy elég! De így mondtam neki, elég legyen! Erre abbahagyta, Kisné meg besomfordált. Valahogy elment aztán a verkli. Egész addig, amíg nyugdíjba nem mentem. Ilyen idők voltak, akkoriban, amikor átalakultak, meg visszaalakultak, meg átléptek, meg nem léptek, meg mit tudom én.

De a szociológia továbbra is érdekelt.

Először is, én szociológia szakos voltam az egyetemen. És azonkívül Szalai volt a legjobb egyetemi tanár. Az ő intézetében dolgoztam sokáig, egész addig, amíg az utolsó ajtót én be nem zártam, és a szociológiai intézet kilincsét el nem engedtem. Én tartottam fenn egyedül az intézet maradványát még egy darabig. Csak én. Aztán bementem a dékánhoz, hogy most már tényleg nem bírom. Még szerencse, hogy volt Szalainak egy kész stemplije, rajta az, hogy „Szalai Sándor egyetemi tanár”. Azzal pecsételtettem az intézetben, mert addig nem kapta meg olyan száz vagy százötven egyetemi hallgató a diplomáját, aki csak azért vette föl a szociológiát, mert kötelező volt egy fél évet elvégezni ahhoz, hogy egyáltalán hozzájusson a végbizonyítványához. Mindenki jött hozzám, kopogtattak, de aztán megelégtettem, mert azt gondoltam, még a végén majd nekem lesz bajom ebből. Bementem a dékánhoz, mondom neki, hogy most már én vagyok itt egyedül az intézetben, tők egyedül, mindenki énhozzám jön, hogy lestemplizzem. Nahát, Lujza – válaszolta –, hogy magának milyen igaza van! Rendben, ezután majd mi intézzük a dolgokat. Addigra már az utolsókat rúgtam, végzés előtt álltam. Nagy Tamáshoz kellett már átmenni a Közgazdasági Egyetemre, hogy a szociológusok valahogy befejezhessék az egyetemi tanulmányaikat. Én is átjártam, és ott vizsgáztam *A tőkéből*, a híres Nagy Tamásnál, így fejeztem be az egyetemet nagy szerencsésen.

Szalai Sándorral megmaradt a kapcsolat továbbra is?

68

Szalait sajnos elvitték. Be volt zárva egy jó darabig. Megmaradt két jegyzetfüzetem, amibe a szakkönyvek adatait jegyeztem. Mindent én csináltam abban az intézetben. Szalai elintézte, hogy a világ összes nyelvén mindent, ami számít, ami új irodalom megjelenik a világban, Párizsban, Londonban, s a többi, megkapjunk a könyvkiadóktól betekintésre azzal, hogy ha kell valami, akkor megvesszük, ha nem, akkor visszaadjuk. Néha tízféle nyelvből volt ott nálunk fölöstőszolva ilyen betekintésre adott könyv. Szalai minden nyelven tudott vagy értett, mindenesetre minden nyelven foglalkozott a könyvekkel. Nagyon nagy élet volt tudományos és szakmai szempontból abban az intézetben nálunk. Mindent kellett tudni, ami számít. Aztán a Karsai Lexi, úgy hívták a Karsai Eleket, szintén ott volt. Két fia volt. Az egyikre még emlékszem. Az anyjuk egy csodálatos nő volt, okos, nagyon pazar nő, és néha megkért, hogy menjünk föl vigyázni a csecsemőkre, mert el akarnak menni – a Jóisten áldja meg már a világot – egy moziba. Karsai Elek volt Szalai tanársegédje. Nagyon jóban voltunk a Karsai-féle szülőkkel.

46-tól 50-ig voltam egyetemista. Érdekes korszak volt, meg kell hagyni. Politikai sokszínűség volt. Én nem ismertem tréfát, nem lettem reakciós. A kommunistaság is elment egymás közt. Voltak szocdemek, kommunisták, meg akik elmentek külföldre, mert reakciósok voltak, mindenféle katonatisztek. Meg egyebek leszármazottai. És ebben a tarkabarka világban, ott volt Szalai, egy nagyon-nagyon okos, intelligens és nagyon-nagyon érdekes ember.

Az ő szabadulása után tartottatok valami kontaktust?

Tartani, az túlzás, de először is megkért, hogy jöjjenek el. Elvittem azt a két füzetet, amit a vásárlásokról vezettem, meg a könyvekről, meg mindenféléről. Na mármost mikor Szalait letartóztatták, én még az egyetemen voltam. Szalait nem közvetlenül az intézetből vitték el. Ő már akkor valahol máshol volt egy rövid ideje, amikor őrizetbe vették. Igen ám, de amikor elvitték, akkor az egyetemi pártszervezet nagyon elkezdte piszkálni, hogy milyen iratok vannak Szalaival kapcsolatban. Na most, ott volt két kis füzet, ami-be az olvasópéldányok címét beírtuk. És a pártszervezet folyamatosan szakált engem, hogy adjak valamit Szalairól. Persze lehazudtam, hogy mi jött a postával, mindenféle irodalom, a Szalaihoz címzett levelek. De levittem egy szép napon a pártirodába a két füzetecskét, amikben az volt, hogy milyen könyveket küldtek át megtekintésre, és mit miért küldtem vissza. Most képzeld el, hogy ott volt nyolc nyelven, franciától kezdve spanyolig minden, és mi minden címet beírtunk oda. Közöltem a pártszervezettel, hogy ezek az iratok vannak meg. Amikor ezek meglátták ezt a soknyelvű információhal-maszt, kijelentették, hogy nem kell. Úgyhogy ez volt az a „titkos” iromány, amit Szalai Sanyiról át tudtam adni a pártszervezetnek. Persze, lett volna ott azért egy s más, de mondjuk ez nem került már napirendre.

Szalainak két lánya volt. Mind a kettő megvolt már, a Juli meg a Panni. Juli volt az idősebb. Professzorunk kiokoskodta, hogy angol mintára, teázásra fogja meghívni az embereit, az intézeti tagokat. Szegény jó Szalainénak teázásra kellett vendégül látni az intézeti tagokat à la angol stílus. A bölcsőben meg ott feküdt a csecsemő. Szalai nem sokat figurázott. Mondta, na, nézzék meg, hogyha akarják, ott van a gyerek. Jó, meg akartuk nézni, aztán teáztunk, ez volt a nagy angol minta sokáig, de aztán 49–50 fordulóján jött – amikor Szalai mozgástere beszűkült – Lexi, azaz Karsai Elek, ő volt a tanársegéd. Jó volt nagyon az az intézeti korszak. Szalai nagyon magas színvonalon oktatott, egyik estétől másnap délig remek mindenféle táblázatokot tudott csinálni. Aztán hozta a táblázatot, amit egész éjszaka csinált, hogy azt kirakhassuk a falra.

De volt egy tabu. Annyira húzódoztak a munkatársak attól, hogy erről a borzalmas nyilas korszakról bármilyen formában beszéljenek, hogy mi volt akkor, meg hová bújtak, meg hogy kit vittek el, akik közül némelyek vissza-jöttek szerencsére. Annyira húzódoztak attól, hogy a 45 előtti időkről beszéljenek, hogy szinte alig lehetett kihúzni valamit belőlük. Pedig tele voltunk ilyen gyerekekkel, akik megúszták valahogy ezt a borzalmat. De néha már azt sem tudták, hogy egyáltalán voltak-e vagy sem Németországban, koncentrációs táborban. De esküszöm, most sokszor gondolok erre, hogy mi a fene lehetett az oka annak, hogy erről alig lehetett beszélni akkoriban, az első időkben. Ők szégyelltek magukat, hogy voltak ott. Nem, nem tudom. Csak később lehetett róla őszintén hallani vagy beszélni valamit. De 45 után közvetlenül elmismásolták.

Mikor a Szikrában felmerült a nevem, hogy én legyek a szakszervezeti vezető, akkor jöttek azzal, hogy az apám ki van zárva, és azért nem lehet. Mondom, jól van, ha nem lehet, hát nem lehet, ennyibe maradtam. Meg aztán volt egy másik eset, amikor egy nagyon furcsa dolog történt. A Szikra

Könyvkiadóban volt egy parasztfiú, aki elvégezte a főiskolát, és szerkesztő lett belőle. Egy szép napon elhatározták, hogy kizárják a pártból. Csinálnak egy nagy pártülést aznap, és mikor szavazni kell, jön a kizárás. Megtörtént a nagy taggyűlés, én voltam az egyetlen, meg még a mellettem ülő két tag (akiknek hetente vezettem foglalkozást a pártiskolán), azok nem merték – mert én mellettem ültek – megszavazni a kizárást. Úgyhogy nem jött össze. Az igazság az, hogy félttem, na most mi lesz, mert nem volt otthon egy vasunk se. A papám ki volt már zárva addigra teljesen a kommunista meg szociáldemokrata vagy mit tudom én milyen pártból, úgyhogy arra gondoltam, most éhen halunk. De akkor is! Másnap reggel, amikor kiszálltam a liftből, az osztályvezető éppen ott állt. Azt gondoltam, majd most fogja közölni, hogy ki vagyok rúgva. Erre azt mondta nekem, hogy na, mi van Hazay elvtársnő, maga szerelmes ebbe a pofába? Na, gondoltam, ez egy kicsit máshogy alakult most. Tréfálkozás lett belőle, nem rúgtak ki, vagy nem lett semmi következménye ennek, hogy egyedül kiálltam „a pofa” mellett, és ott voltak a tanítványaim, akik remegve bár, és csak tartózkodva, nem mellette, de nem is ellene szavaztak. Később azután kineveztek egy Szovjetunióból visszajött valakivel, akinek mindenkiét megölték odakint, de párttag volt azért, mi ketten lettünk egy bizonyos felülvizsgáló bizottság. Emlékszem, hozzánk jöttek be olyanok, akik később nagymenők lettek, kérve, hogy igazoljuk őket, hogy nem követtek el hitványságokat. De velem nem lehetett viccelni, kirúgtam őket. Milyen világ volt, Istenem, Istenem!

*

70

Hogy bontakozott ki közted és a későbbi férjed, Pali között a szerelem?

A könyvkiadóban dolgoztunk együtt, és egy szép napon elhatároztuk, hogy ebből lesz valami.

Ki indította útjukra a nyilakat, te vagy ő?

Egy szobában ültünk, és sokáig mindenféle más ügyei is voltak, sőt én voltam olykor a jóakarató ügyintézője, aki néha közbenjártam érdekében ennél-annál a lánynál.

Te voltál a bizalmasa?

Nagyon vicces volt, mert ugye szerkesztő voltam már akkor. Együtt dolgoztunk a Szikra Könyvkiadóban, és egy szobában voltunk, az íróasztalunk egymással szemben, úgyhogy mindenki mindent tudott, ki kivel beszélt telefonon, és voltak közös barátok is. Többek közt egy Búzás nevű család, melynek feje egyetemi tanár volt a Közgázon. Szerkesztettem valamilyen könyvét. Olyan jóban lettünk a családdal, hogy egyszer egy szép napon meghívna engem azzal, hogy még jön valaki más is. A Közgázról jött ez a valaki, aki ugyan szerzőm volt, ismertem függetlenül ettől a dologtól, mert kiadtunk tőle valamilyen írást. Őt is meghívták. Egyszer csak csöngetnek, és megjelenik Pali. És képzeld el, éppen mulatozni kezdtünk egy kicsit, gramofon is volt, és Pali

rögtön nagy mérgesen berántott a táncba, és azt sziszegte a fülembbe, hogy „ezt megkeserülöd”. Kiderült, hogy ezek a Búzásék direkt hívták azt a vendéget, mert az egy nagyon komoly egyetemi tanár volt, lehetséges jó parti... viszont Pali csak úgy beállított hívás nélkül. Annyira dühös volt, hogy az a pasi ott volt, pedig én arról nem tehettem, ő is tudta. Mégis csikorgatta a fogát, hogy megkeserülöm.

Mit szóltál ehhez a fenyegetéshez?

Nagyon nevettem, annál is inkább, mert én tudtam, hogy nekem semmi közöm nincs ahhoz, hogy ezt a másik pofát is meghívták oda.

Neked akkor már tetszett Pali?

Hát, tetszett kicsit, igen, de nem fantáziáltam arról, hogy na, most én tetszek-e vagy nem tetszek, mert majdhogynem mindent én ügyintéztem neki, hogyha valaki lánnyal kellett volna valamit összehozni, akkor azt velem beszélte meg.

Meglepett, amikor ilyenformán szerelmet vallott?

Igen, igen, meglepett kicsit, de aztán már nem voltak kerülő utak. Emlékszem, úgy házasodtunk össze egy szombati napon, hogy kölcsönkaptam ezektől a Búzáséktól az asszony selyemblúzáát. Mert nem volt ilyen komolyabb ruhadarabom, és így mentünk el az anyakönyvvezetőhöz. Búzásék jöttek tanúnak. Aztán hazamentek, mi pedig – Pali nagyon nagyvonalú akart lenni – a Gundelben kötöttünk ki, és ott kettesben megebédeltünk.

Nem volt ott a családból más?

Senki nem volt, csak mi ketten, aztán már nem volt mit csinálni. Az anyósom nagyon megdühödött Palira, hogy nem csinált komolyabb esküvőt. Úgyhogy másnap közbelépett, és meghívott egy Duna-parti szálloda éttermébe. Hozzánk meg eljött Pali azzal a kikötéssel, hogy tíz tojásból kér rántottát. A mamám nem akarta elhinni, hogy ez igaz lehet, de Pali komolyan gondolta, ezért zokszó nélkül megcsinálta.

És megette mind a tízet?

Semmi nem maradt meg belőle.

És mit szóltak a kiadóban a munkatársaid?

Húha! Az nagy botrány lett. Nagyon nagy botrány. Mert nem tudták elképzelni, hogy ez lehetséges, hogy mikor mindent én intéztem, és ők nem vették észre, hogy közben kibontakozott ez a szerelem. Csodálkoztak na-

gyon egy darabig. De nem volt aztán már túl sok idő, mert közeledett lassan a forradalom, 56, ugye. És akkor mindjárt jött a gyerek, mert az kötelező volt, hogy minél hamarabb legyen gyerek. Jött is azonnal Péter.

Hosszas munkahelykeresés után, vállalatigazgatói protekcióval, sikerült elhelyezkednie (Palinak) egy kohóüzemben. Ott ráadásul olyan védőkesztyűt kaptak, hogy mindig tiszta seb volt a keze, mert lukasak voltak ezek a kesztyűk, és be kellett folyton valamiért nyúlni oda. Egy évig csinálta ezt. 57-et írtunk addigra, amikor egy újságban felfedeztem, hogy egy kis vállalat angol fordítót keres, méghozzá kint valahol Albertfalván. Arra elment jelentkezni, fölverték persze nagy örömmel. A vállalatvezetőt angolra tanította, utána már csak úgy mellesleg, az a lakásunkra jött. Így visszatért aztán lassan a rendes kerékvágásba. De általában már sokat fordított akkor, meg tanított. Jártak hozzánk a tanítványok, úgyhogy én egy függönnyel elkülönített részen fordítottam orszból a filozófiatörténetet, én ott kopogtam, ő meg tanított ennél az asztalnál. Nem volt akármilyen akkoriban az élet. Lefordítottam az ötkötetes filozófiatörténetet orszból, egyenként öt-hatszáz oldalt.

Filozófiából akár doktorálhattál is volna.

72 Á, nem hajtottam erre, mert én szociológia szakos voltam, és csak ki lettem képezve. Engem nem a szakmai karrier érdekelt, hanem a történesek. 56 egy hirtelen támadt lehetőség volt. Tavasszal mentek az emberek az értelmiségi gyűlésekre. Pali, a férjem is ment, meg ezek a főemberek, akik szocdemek meg mindenfélék voltak 56 után még egy darabig. Azok gyűléseztek áprilistól valahol itt Pesten. Hogy mi volt aztán 56 őszén, szóval a forradalom idején, azt már én szinte alig tudom, mert akkor született az egyik fiam, és vártam a másikat egy év múlva. Teljesen be voltam fogva, és közben dolgoztam. Bejártam a kiadóba. Gyalog mentünk be. Aki ott lakott a közelemben, az volt a többes szám, egy nő, vele gyalogoltunk be, a gyerek meg le volt adva a csecsemőmegőrzőbe. Nagyon jó volt egyébként, imádták a kölyköket. A bölcsődében voltak, szépen egymás után. Miki meg a Péter között egy év különbség volt, úgyhogy így megszülettek, és mentek a bölcsődébe. Én meg dolgoztam.

A férjed, Pali, az 56 utáni kezdeti meghurcoltatás áldozata. Ezért kellett kohásznak állnia? Gondolom, ő ezt nagyon nagy méltósággal csinálta.

A Külügyminisztérium vezetőségének lett a tagja októberben. Aztán meg visszahívták. Már ki volt egyszer rúgva. 53-ban, huszonkilenc évesen egyszer már a távol-keleti osztály vezetője volt. Kína és az összes többi ázsiai állam hozzá tartozott.

És járt is ott kint?

Később már járt, de csak akkor, amikor már majdnem fehér szőnyeget terítettek elé a kínaiak. Meghívással ment ki. De 56-ban a kínaiak halálra

voltak válva, és hozzánk telefonálgattak a budapesti követségről, hogy mit csináljanak. Palinak kellett mondani, hogy maradjanak, mert minden csak átmenetileg zár be. Otthonról dirigálta a követséget, hogy mit csináljanak, mert őt hívták föl rémulten, hogy mi legyen. De hát aztán 56-ban bent volt a Nagy Imre-féle kormány alatt a Parlamentben. Egy másik, aki nála idősebb külügyi tisztviselő volt, és jó barátja régről, be volt éppen négy évig zárva, és akkor szabadult ki. Heltainak hívták. Heltai kiment innen 56 után, de 56-ban a külügy részéről a Palival együtt kettesben ők voltak bent a külügyi dolgok intézői a Nagy Imre-kormányánál. Aztán mikor vége lett a mókának, akkor a Heltai egyenesen elrohant Svájcba, a családjával, mert hát alig volt szabadon, alig volt még szabadlábbon egy kicsit, amikor újra megbízták.

Bennetek nem merült fel, hogy ti is kimentek külföldre?

Azért nem, mert semmi keresnivalóm nem volt ott, úgy éreztem. Nem tudom a nyelvet úgy, ahogy én itt tudom, mert én abból éltem, hogy tudom a magyar nyelvemet. Úgyhogy én nem tudtam volna semmit csinálni úgy, mint ahogy itt. A nyelvből éltem.

Megtorlástól nem féltetek?

Hát, félni féltünk, mert nem tudtuk, hogy most mint lesz, mert pont, amikor Pali ki lett rúgva, akkor kerültem kórházba vérzéssel. Olyan szerencsénk volt, mert amikor a vérzés rám jött, kiderült, hogy a szomszéd albérlő egy katonatorvos. De jóformán nem is ismertük, csak tudtuk, hogy egyenruhában van és orvos. Pali, mikor én fölébredtem a bajra, akkor fölugrott, ráadásul beverte a fejét az éjjeliszekrénybe, és elájult. Na de pár perc múlva magához tért, és beszólt ennek a katonatorvosnak, ő pedig intézkedett, és valami mentővel bevittek. Úgy rémlik, katonai mentő lehetett, mert csak olyat tudott ő diszponálni. Másnap reggel jött be Pali. Már a Külügyből jött, mondta, hogy ki van rúgva. Megbeszéltük, hogy ez nem meglepő, mert tartott ő ott egy egyórás beszédet a külügyi gyülekezetnek. Azt mondta, hogy ugyanott fogják végezni, ahol abbahagyták, hogyha úgy folytatják tovább, mint korábban. Némán hallgatták. Ő utána távozott, és többé nem ment be. Jött hozzám a kórházba, és mondta, hogy na most ki vagyok rúgva. Na most mi a csoda legyen, mondtuk. Itt fekszem az ágyon, és ott a kis egyéves gyerek. Az orvosok azt mondták, hogy nincs semmi probléma. Ha pihenek, akkor a terhességgel nem lehet baj. El döntöttük, hogy akkor jöjjön a terhesség. Hirschlerrel már akkor voltunk valami kapcsolatban társasági alapon. Hozzá a könyvkiadóból is jártam terhességi vizsgálatra, mert a Szikra Könyvkiadó, az, ugye, pártkiadó volt 56-ban. Ezért nekem dukált a könyvkiadó részéről, hogy oda jár hassak a Kútvolgyibe. Csak nem képzelem, mondta Hirschler, hogy én a férjével szemben diszkriminációt fogok alkalmazni? Merthogy mondtam, hogy nekem most már nyilván nem fog járni ez az ellátás. Pali meg akkor már, ugye, kohómunkás volt.

A távol-keleti nyelvek közül beszélte valamelyiket, a kínait vagy a japánt?

Kínaiul tanult, de komolyabban nem tudott, viszont nagyon értett ezekhez az országokhoz. Valami könyvet is csinált egyszer, azt hiszem, a távol-keleti országokról. Amikor már elég hosszú idő eltelt, és lehetett utazgatni, elhatározta, hogy kimegy egyszer Kínába. Elképzelhetetlen, hogy mit műveltek vele. A kínaiak emlékeztek rá korábról, és egy nagy utazást szerveztek neki Kínába, hogy mindent megmutassanak. Nagyon tetszett neki.

Te bejártál változatlanul a könyvkiadóba?

Az ám, de akkor kezdődött az én problémám. Mert a szikrák még akkor a forradalom napjai alatt megalapítottak egy új könyvkiadót. A forradalmi hullóbenben bementek Lu-kács Györgyhöz, aki három hétig volt kultuszminister. Engedélyt kértek, hogy segítsen egy új kiadót alapítani, ami másmilyen lenne, mint a Szikra. Mondta Lukács, hát csináljátok. Alá volt írva egy fecni, hogy meg van alakítva a Gondolat Könyvkiadó. Így kiváltak azok, akik adták a nagyot, hogy ők most már nem lesznek pártkiadó. Na, szóval megalakult ez a Gondolat Könyvkiadó, és én voltam az egyetlen a Gondolat Könyvkiadónál, aki hátrányos helyzetbe került, mert nem voltam hajlandó az új kommunista pártba lépni. A volt szikrák meg, akik ugye nem akartak tovább a pártkiadóban lenni, mind visszaléptek. Én voltam az egyetlen az egész társaságban, aki nem lépett vissza többé. Úgyhogy aztán kidobtak a státuszomból. Azért kellett lefordítanom oroszról az ötkötetes filozófiatörténetet, mert nem engedtek szerkesztői munkát végezni.

74

Orosz nyelv-tudásodra ez jó hatással volt?

Egy nagyon rövid ideig úgy tanultam oroszul, hogy akkor a papám még Balassagyarmaton volt, és amikor lementem hozzájuk egypár hétre, nyáron, egyetemi szünetben, elhatároztam, hogy na, most én oroszul fogok tanulni. Addig nem tudtam. Volt egy Sztálin- vagy Lenin-kötet, oroszul és magyarul is. Le voltak már fordítva. És én elkezdtem ennek a segítségével, a papám egyik íróasztalánál, ott a főispáni hivatal íróasztalánál, hajnaltól egész nap fordítottam szótárral a kezemben. Csak azt csináltam. És kontrolláltam azaz, ami már magyarul le volt fordítva. Abból láttam, hogy jól csináltam-e, vagy nem. Az volt a vicces, hogy a parasztasszonyok mentek a főispáni hivatal előtt reggelente korán a vásárba, és mindig látták, hogy a főispán lánya ül az ablak mögött. Elterjedt, hogy bolond vagyok.

Palival megbeszéltétek, hogy mit dolgozz, vagy visszalépj-e a pártba?

Beszéltünk, de magától értetődőnek tartotta, hogy nem lépek be, ő se tette. Azonos nézeteket vallottunk, ismert már addigra engem, hisz először együtt dolgoztunk, egy íróasztalnál egymással szemben egypár évig. Megrendítő volt, amikor kohómunkásként kereste a kenyerét, még én voltam a menő fej, mert a fizetésem, azt hiszem, több volt, mint egy kohómunkásé. Általában egyetértettem vele a politikai és egyéb dolgokban. Mi meggyőződéses

kommunisták voltunk, Pali beképzelte magának, hogy ő már tizenhat éves korában az volt, bár szerintem ezt csak a családjá bosszantására találta ki.

Miért bosszantotta a családját?

Hát azért, mert a család egy konformista nagypolgári család volt, Pali pedig már akkor mindenféle baloldali szövegelésekkel bombázta őket. A Félix családban nagymenő gazdasági emberek voltak. Két lánytestvérnek egy-egy fia volt, az egyik Pali. Egy helyre jártak a Fasorba gimnáziumba. Ez nagyon jó iskola volt. Nagyon jól tanultak. Az unokatestvér jómódú gyerek volt, Pali pedig megvetette a gazdagságukat. Állítólag besurrant a szociáldemokratákhoz, de aztán végül is kidobták. Nem tudom, miért. Lehet persze, hogy ezek csak afféle tizenhat-tizenhét éves kori mesék. 44-ben, tavasszal, az utolsó percben a fasori evangélikus gimnázium leérettségiztette őket. A háború miatt.

Milyen viszonyban voltál Pali szüleivel? Örültek neked?

Sajnos az apja már korábban meghalt, és ő az anyjával kettesben maradt. De a család nagy volt, és nagy ügyel-bajjal valahogy elintézték, hogy az utolsó percben menjenek Romániába. Hogy ott hamarabb fölszabadulnak. Pali kommunistáskodni szeretett volna, de aztán végül átment ő is, mert annyira fenyegetőzött az egész család. Ott szabadultak föl. De több se kellett neki, rövid időre beállt a szovjet csapatokhoz, ahol egy nagyon érdekes zsidó ezredes volt a főnök, aki tanította őt, hogy milyen a rendes zsidó katona a szovjet hadseregben. Aztán elment Várnába a tenger mellé, és ott kalandozott egy kicsit. 45-ben jött vissza, és akkor kezdte meg áldásos működését a külügyben.

A családjuk aztán áttelepült Ausztráliába. Majdnem megőrültek, hogy nem akar kimenni, pedig az unokatestvére, akivel együtt jártak a Fasorba, az ahogy lehetett, lelécelt, és meg sem állt Ausztráliáig. Ott aztán nagy ember lett. Mikor először kint jártunk, arra érkeztünk, hogy őt az angol királynő éppen *sirré* avatja. Gratuláltunk persze, de tudta, hogy Pali olyan kommunistáskodó típus, és nem tud elég nagy hatást tenni a hozzátartozók eme részére. Emlékszem, a felesége meg az anyja már ott voltak Londonban ruhát csináltatni a *sírségre*. Az első ebéden az unokatestvérnél, a nagynénje szintén ott volt. Egyszer csak csöngettek, s jött a személyzet, és mondták, hogy egy futár valamit hozott, és akkor azt mondta az unokatestvér, ott a nagynéni, nagybácsi, meg én, meg mindenki előtt, hogy úgy néz ki, lehet, hogy nem megyek ki Londonba. Erre a nagynénje: „Ezt tenné az anyjával?” De így. Azért mondta, hogy nem megy ki, mert egy másik állam elnökével egy tévévitája volt kiírva, de a nagynéni megütközött ezen. Annyira nevettem magamban, mikor azt mondta, hogy „Ezt tenné az anyjával?”, mert az anyja meg a felesége már Londonban voltak ruhapróbán, hogy a megfelelő küllemet előállítsák. De aztán mégis kiment, és föl lett avatva. Attól kezdve már Sir Peternek hívták. Nem volt szükség többé a vezetéknévre.

Hogy működött a Félix család a két fiúval? Összeültetek az asztal körül, volt valami eszmecsere tanulmányokról, olvasmányokról?

Voltak szabályok. Szinte magától értetődően, kötelező erővel mindennap este együtt vacsoráztunk. Ez biztos volt, mindenki ott volt, mind a négyen.

Amikor jöttek a lányok a családba, azt hogy fogadtátok?

Későn kezdtek el a fiúk úgymond lányozni. Úgy húsz év körül. De nagyon liberálisan fogadtuk, mert volt, hogy a lány itt aludt a fiúk szobájában. Külön szobát csináltattunk addigra már nekik. Egy lány egy évig itt volt. Eredetileg a szomszédban lakott, és összeveszett a mamájával valamiért, a papája meg külföldön volt mérnök, úgyhogy egy szép napon, mikor összevissza vezett a mamájával, akkor a kis bőröndjével együtt beállított ide a Péter segítségével, aki kísérte őt a színhelyről, és el lett itt raktározva a lány. Itt volt egy évig. És egy búcsúlevelet hagyott itt, ami az én elismerésem tartalmazta. Nagyon jól kijöttem vele, nem kerítettünk az ügynek túl nagy feneket.

Hány unokád van?

Kétszer három. Két-két lány és egy-egy fiú mindkét fiamnál.

76

Van, aki különösen közel áll hozzád?

Nem akartam egy kedvenckét kiválasztani. Nagyon szeretem őket, és jó viszonyban vagyok mindegyikkel. Például tegnap Rékával – aki Svédországban, Malmöben dolgozik – hosszan beszéltem telefonon. Bejelentette, hogy ma aláírnak egy szerződést, és vesznek egy házat, ami még csak épülőfélben van. Ismerik a tervrajzokat, és ától cettig elmesélte, hogy mi lesz. Nagyon-nagyon örültem neki, hogy ők most már véglegesen elszánták magukat, hogy együtt maradnak a fiújával.

A legidősebb az unokák közül Réka. Azután Peti, ő a Péter fiamé. Utána jön Panka, ő Berlinben jár egyetemre. Ő is Péteré. Aztán Dávidka, aki velem jótevősködik, a harmadik. Miklós fiam próbálja valahogy a dolgokat egyensúlyban tartani a családban. Péter jóban van velem, de a Miki az, aki naponta törődik az anyjával.

Ha nem nehéz beszélned róla, mondd, mi történt Palival? Mi vitte el?

A 49-es busz utolsó megállójában volt egy fémlap az úttesten. Abban botolhatott meg, és hanyatt esett. A mentők bevitték, de már nem tért magához. Koponya. Semmi baja nem volt korábban. Két hétig volt eszméletlen állapotban a János Kórházban.

*

Ha valaki megkérdezne, hogy melyik korban szerettél volna leginkább élni, vagy hogy elégedett vagy-e az életeddel, illetve azzal az idővel, amit végigéltél és megtapasztaltál, akkor mit mondasz?

Semmit. Éltem. Minden időnek megvolt a maga problémája vagy öröme, bánata. Szerencsére nem volt olyan, hogy valakimet valami nagyon súlyos megrázkódtatás érte volna. Legfeljebb az, ahogy az apámmal elbántak, mikor már nagyon piszkálták a kommunista pártban azokat, akik korábban szocdemek voltak.

Nagyon tetszik nekem amilyen elevenen politizálsz. Hogy látod a jelenlegi helyzetet?

Hát, izgulok. Ideges vagyok. Félek, hogy elszúrják. Becsülöm ezt a fiút, a Gyurcsányt, a Demokratikus Koalícióból. Igen, becsülöm. Bár sok hibát követett el. A legnagyobbat akkor, amikor nem rúgta ki azokat, akik elárulták, amikor beolvasott. Neki nem beolvasni kellett volna, hanem akiket ott szidott, hogy árulók, meg ilyenek, meg olyanok, azokat ki kellett volna rúgni, és ki kellett volna tisztítania a meggyőződése szerinti baloldali pártot, és akkor az megmaradhatott volna. De az új alakzat is kérdéses. Ezek sem politizálnak, ezek csak egymást közt duruzsolnak. Nincsenek elvek. Ha pártja van valakinek, akkor legyen hozzá elve is. De aljas férgökként bánnak a Gyurcsánnyal, nem a pártja, hanem általában a politikai élet, mert Gyurcsány egy viszonylag tisztességes és a többiekhez képest sokkal okosabb ember. Hallottam egyszer egy beszédét. Rendkívül intelligensen és nagyon jól beszélt, de tönkreteszik az emberek egymást. Rendes fickók is vannak közöttük, de se elveik, se elméletük, se befolyásuk nincs. Nincs. Szomorú az az ország, melynek nincsenek elvei, nézetei, vezéreszméi és felelősségtudata. Ez egy szétesett ország. Már annak is örül az ember, ha valaki esetleg nem gazember.

Vissza akarja állítani a kormány (vagy maga Orbán) a 75 évvel ezelőtti Magyarországot.

Ezek nem tudnak semmit! Mit tudják ők, milyen volt a 75 évvel ezelőtti Magyarország? Ezek hülyék! Senkik. Politikailag, világnézetileg senkik, kis rabló tolvaj csirkefogók. Tényleg, amikor ilyen rablózás és tolvajozás van, ahhoz fölzárkózom. Hova kerültem? Mert hogy egy ország orra előtt elrabolnak mindent, én még ilyet nem hallottam. Gyurcsány karaktergyilkosság áldozata. Úgyhogy hiába. És senki nem érzi, hogy mikor meddig lehet elmenni. Most aztán futtatják azt a szegény Dobrevet egészen addig, amíg ő is le nem járátódik. Ügyesen csinálták, hogy a Gyurcsányt átrámolták Dobrevre. De lehet, hogy ő is rámegy. Maradhatott volna inkább gazdasági vezetőnek. Úgy hallottam, hogy azt egész jól csinálta. Én kommunista voltam. Érted? Szóval én egy politikai tényező voltam, akinek nézetei voltak a világról meg a politikáról, meg a nyomorultakról, meg a szerelemről, meg mindenféléről.

Én nem voltam soha szociáldemokrata. Én kommunista lettem. 1945. október nem tudom hanyadikán, amikor az első választás volt, és megbukott a szociáldemokrácia, az unokatestvéreim nyertes kiscgazdák lettek. A Kör-téren laktunk akkor. Ott találkoztunk a választás napján, és az unokatestvéreim, akiket szerettem, és nagyon jóban voltunk, csúfolódní kezdtek azon, hogy ők, a kiscgazdák nyertek, a komcsik pedig nézhetik magukat. Engem ott kiröhögtek, azért, merthogy én ugye kommunista vagyok, és lebögtém. És erre én bementem a Kommunista Pártba. Addig nem voltam párttag, csak tudták, hogy rájuk szavazok. Akkor léptem be. Egy öregember üldögélt ott egyedül. Nem akarta elhinni, hogy ilyen létezik, de én követeltem, és be is lettem léptetve. Azon a napon léptem be a Kommunista Pártba, amikor jól elbuktak szegény jó kommunisták azon az első választáson.

Ha így visszagondolunk, hány év telt el, mire rájöttél, hogy nem a Kommunista Párt az igazi?

Nem tudom. Én sose jöttem rá igazán, mert mindig megmaradt a hajlandóságom, hajlamom ez iránt.

Neked igen. De a párt eltávolodott tőled.

78

Az engem nem érdekelt. Én a világkommunizmusban hittem. Amíg volt párt egyáltalán, addig benne voltam, aztán 56 után nem léptem vissza. Hogy miért nem? Addigra már sok ellentmondás támadt a világnézeti és a politikai dolgok között. A világnézet az az emberiség megmentése, a politika pedig a saját magunk napi cirkusza és az azzal való foglalkozás, hogy milyen lesz a párt, meg mennyi lesz, meg mit adnak, meg mi nem lesz. Nekem világnézetem volt, és az megmaradt a maga módján. A világ összedőlt a rosszfajta politika miatt. Én úgynevezett meggyőződéses kommunista voltam, mert azt hittem, hogy szegényeknek igazuk van, de hát összevissza beszéltek mind, és jól elszúrták az egészet, úgyhogy aztán nem lett az egészből semmi. A kommunizmus arra lett volna jó, hogy az emberiség emberséges gazdasági és politikai és mindenféle egységét biztosítsa. Hogy ne verjék összevissza egymást az emberek a nézetek vagy a tulajdon vagy bármi miatt, ami a világon létezik, és egymás elől elkapkodható. Mindenféle hülyeségekre gondoltam, de kiderült, hogy ez reménytelen és lázálom.

Elképzelhetőnek tartod, hogy megszüntethető lenne észak és dél között a különbség, és a gazdagokat rá lehetne venni, hogy elégedjenek meg kevesebbrel, a szegényeknek pedig többet lehessen adni a profitból?

Már nem hiszek ebben. Azért nem, mert látom, hogy diadalmaskodnak azoknak az erői, akik saját maguk felé hajlanak, és nem hajlandók lemondásra és arra, hogy megszerkesszenek egy normális rendszert. Reménytelen, mert mindig felülkerekednek az apró, jelentéktelen, azonnali érdekek.

Ami nekem nagyon tetszik – többek között – benned, mióta ismerlek, az az, hogy noha látod, hogy mindez nem nagyon fog megvalósulni, azért mégis vallod, és van benned valami állhatatos derűs humanizmus. Sőt, tudsz mosolyogni is, látva a gyarlóságokat.

Igen, látom, hogy milyen a világ, és milyen az emberiség, és sajnos reménytelen, mert mindig felülkerekednek a primitív érdekek. De hülyék is ezek az ilyen fantaszták, mint én vagyok. Nem érdemes nagy jelentőséget tulajdonítani neki, mert ezek afféle álmodozások az emberiség sorsáról.

Ha mégis végiggondolod az életedet, akkor úgy érzed, hogy teljes életet éltél?

Igen, úgy érzem, hogy nagy vonalakban nem követtem el olyat, ami a nézeteimmel ellentétes lett volna. A lelkiismeretem nagyjából rendben van.

Mi a helyzet a fiaiddal? Apásak vagy anyásak voltak inkább?

Péter a természettudományok és ilyesmik iránt érdeklődött, a Miki pedig már akkor is üzletemberi tüneteket produkált. Mindig az ész alapján éltem, és neveltem őket. Ami kellett nekik, azt mindig én intéztem el. De emiatt érzelmileg semmi kötődést nem vártam. Elveim, azok voltak.

Eltanulták tőled, és úgy lettek nekik is elveik?

79

Az apjuknak is voltak elvei, és nem álltak távol a mi elveink egymástól, bár a fene tudja már, hogy mi volt ezekkel az elvekkal. Én egy vad kommunista voltam sokáig. Talán Pali nem volt ennyire befolyásolt, mint én, hogy oly forrón akarta volna az emberiség üdvét, javát. Aztán én is megszelídültem ebből a nagy elfogultságból, hogy az emberiségnek így kéne, meg úgy kéne, ez kéne, előbb-utóbb rájöttem, hogy nem érdemes a dolgot erőltetni.

Ha az emberek üdve, java a fontos, akkor én is kommunista vagyok.

Te?

Igen.

Hát, igen, egy rendes ember az általában az szokott lenni egy bizonyos értelemben. Viszont annyi minden ragad rá mindenre, hogy már nincsenek csupasz eszmék. Szomorú a világ. Nem lehet olyan könnyen éldegélniük a valamirevaló embereknek, akiknek nézeteik vannak, és azt akarják, hogy igazság legyen, meg hasonlók.

Te végül szomorú ember lettél?

Én? Nem. Belátom, hogy ilyen a világ.

Akkor inkább bölcs ember vagy.

Igen. Belátom, hogy úgy általában a világon nem lehet segíteni. De igyekezni kell a saját mércénk szerinti becsületünket megőrizni. Meg kell próbálni, hogy a lelkiismereted lehetőleg nyugodt legyen. Van lelkiismeret, úgy látszik. És azt meg kell próbálni egyenesben tartani. A valakiknek sokkal nehezebb. Én sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű.

Mindig te voltál a valaki.

Á, nem! Úgy könnyű, hogy valaki nem rendelkezik hatalommal, nincsen hatalmi eszköze, meg ambíciója sem. Azért, ha valami tennivaló volt, mindig megtaláltak, és megbíztak mindenféle intéznivalóval, például a Szikra Könyvkiadó szakszervezeti elnökének is meg akartak tenni. Aztán egy szép napon megjelent a szakszervezeti elnök, és búsan, pironkodva mondta, hogy sajnos nem lehetek, mert... elfelejtettem, képzeld elfelejtettem, hogy mit mondott, miért nem lehetek. Talán azért, mert a papám ki van zárva a pártból. Valamiből kizárták, igen. És igen, akkor volt kizárva a papám, még emlékszem, hogy mit műveltem: mindennap nagyobb nál nagyobb tiltakozásokat kellett írnom a kommunista párthoz, amiért az apámat kizárták. De nem a magam nevében, hanem az övében. Ő kért meg erre. És írtam, hogy mi jut eszükbe: kizárni valakit, aki pedig olyan önzetlenül szolgált.

80

Amikor mesélted az életedet a fiaidnak...

Nem igazán érdekelte őket.

És az unokáid? Nem mondták, hogy mama, büszkék vagyunk rád?

Nem, á, dehogyis! Soha nem jutott senkinek nálunk eszébe ilyen, hogy bárki bárkire büszke legyen. Addigra már nem érdekelte ez az embereket. Az, hogy mi történt 44. december 21-én vagy az ötvenes években, ez ki a kuttyát érdekelte? Senkit.

A fontos, hogy a gyerekek, unokák tanultak, építkeznek. Meg hogy nem tart örökké a tél, a fagy. Mindig eljön a tavasz, mióta forog a föld a nap körül.

Várady Tibor

Élet a világháború alatt a Takovska utcában

a 12 123. sz. iratsomó szerint – és rögtön

Amikor 1941 áprilisában bevonult Becskerekre a német hadsereg, a katonák végigmasíroztak az utcánkon. A Takovskát (mely az utcánkkal párhuzamos) kihagyták. Nem tudom pontosan, mi volt a Takovskában a háború alatt. Valószínűleg senki sem tudja már. Egy iratsomóban, melyről korábban írtam, azt látom, hogy Reinitz Bélát, a feleségét, Löwy Margitot, csakúgy, mint Gregor fiukat, a belgrádi haláltáborba hurcolták. Ők a Takovska 2.-ben laktak. Nem biztos, de az a valószínű, hogy nem a Takovskában tartóztatták le őket. Mint a legtöbb becskereki zsidó, szökni próbáltak a német bevonulás előtt, de nekik ez nem sikerült. A szomszédok nem tudhatták pontosan, hogy mi történt, de azt tudták, hogy Reinitzék nincsenek már ott az utca elején. Valószínűleg kerülték is a házat, remélve, hogy így a félelem is egy kicsit odébb marad. Sok mindent próbáltak kerülni az emberek. Volt, amit sikerült, volt, amit nem. Igyekeztek félre is tenni dolgokat – a padlásra vagy valamilyen póttörténelembe. Az iratokban azt látom, hogy veszekedések is maradtak a sikerrel félretett dolgok között.

81

Így néz ki ma a Takovska 5.

A 12 123. számú ügyirat azt mutatja, hogy a Takovska 5.-ben özvegy Csorba Andrásné volt a háztulajdonos. Vele lakott Gizella lánya is. Voltak házrészek, melyekben nem ők laktak. Merschorf Imre kibérelt két szobát, egy műhelyt és egy istállót. Szódásmester volt. Ő maga nem lakott a Takovska 5. alatt, de ott termelték és onnan szállították a szódáját. A háznak van egyébként egy utcára nyíló udvara. A kapun lovas kocsival is be lehetett hajtani. (Ma ez már nehéz lenne, mert autók állnak a kapu előtt.)

Azt hiszem, a perek idején sem nézett ki nagyon másként. 1942 decemberében indultak a perlekedések, 1943 szeptemberében végződtek. Én négyéves voltam. Valamennyire emlékszem is ezekre az évekre, de eskü alatt nem merném tanúsítani, hogy amit félretettem, azok valóban a saját emlékeim, és nem utólag hallott valósággrészletek. Mindenesetre megmaradt (így vagy úgy) az emlékezetemben, hogy akkoriban nagyon sok volt a rögtön. Amikor valami lövöldözés volt az utcán, apám is, anyám is, Maška háziaszszonyunk is, ezt ismételték: „rögtön a pincébe”. Ott aztán féltünk is, és kártyáztunk is.

A „rögtön” a házunkon kívül is nagyon jelen volt. Néhány hónappal a német katonák bevonulása után, 1941. október 10-én, a katonai parancsnokság egy külön rendeletet hoz kukoricaaratásról. Így indul a német és szerb nyelvű rendelet:

VERORDNUNGSBLATT

DES BEFEHLSHABERS SERBIEN

Bestellungen nimmt die Staatsdruckerei Belgrad an. Einzelpreis 0.20 RM.

ЛИСТ УРЕДАБА

ЗАПОВЕДНИКА СРБИЈЕ

Поруџбине прима Државна штампарија, Београд. Примерак 0.20 рајхсмарка.

№ 20

Belgrad, den 10. Oktober - Београд 10 октобра

1941

INHALT — САДРЖАЈ

SEITE
СТРАНА

1. Verordnung über die Einbringung der Maisernte — Уредба о уношењу жетве кукуруза . . . . .

147

VERORDNUNG

über die Einbringung der Maisernte.

Auf Grund der mir vom Oberbefehlshaber des Heeres erteilten Ermächtigung verordne ich was folgt:

§ 1.

Da die Maisfelder kommunistischen Bänden als Versteck dienen, ist mit der Abernung und dem Schnitt des Maisstrohes sofort zu beginnen.

УРЕДБА

о уношењу жетве кукуруза

На основу овлашћења датог ми од Врховног заповедника војне силе наређујем следеће:

§ 1.

Пошто поља кукуруза служе комунистима као скровиште, има се одмах почети са жетвом и сечењем кукурузовине.

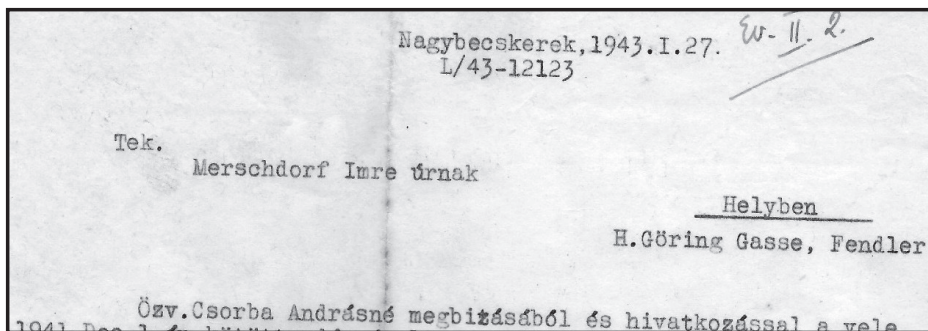
Tehát a rendelet szerint „rögtön” (németül „sofort”, szerbül „одмах”) hozzá kell fogni a kukoricatöréshez és szárvágáshoz. Be is kell hordani a kukoricát. Az első paragrafus első bekezdésében az is meg van magyarázva, hogy miért: mert a kukoricásban kommunista bandák rejtőzködnek. A katonai parancsnokság döntései kidobolás által lettek közzétéve. Nem tudom, mikor dobolták ki a bánáti falvakban az október 10-én kinyomtatott rendeletet, de az biztos, hogy utána nem igazán maradt idő. Színre lépett a „rögtön”. A rendelet második paragrafusában tisztázva lett, hogy mi lesz azzal, aki nem arat rögtön, és nem hordja be azonnal a kukoricát. A késésért halálbüntetés jár, vagy „enyhébb esetekben börtön”. Súlyos volt akkoriban a „rögtön”-nek.

Tudom azt is, hogy egyszer, a nyár vége felé, reggel fél hat tájt, német katonák zörgettek durván az ablakon. Több ablakunkon is. Az egyik be is tört. Mondták, hogy rögtön nyissuk ki a kaput. *Sofort!* (Azonnal!) – kiáltották többször is. Apám pizsamában szaladt előbb az ebédlőbe (mert ott volt a kapukulcs), majd a kapuig. A katonák berontottak, kutyákkal pásztázták végig az udvart. A csirkeólat is végigvizsgálták. Nyitva hagyták a kis drótkaput, utána több csirke is kiszaladt. Az apám ott volt (még pizsamában), de nem merte rögtön visszaterelni a csirkéket, mert ebben azt láthatták volna, hogy szembeszegül az akcióval. Én a házban maradtam, az udvarra néző ablaknál álltam az anyámmal, aki terhes volt. Kislányt várt. Ezt akkoriban még nem lehetett előre tudni, de sejteni lehetett. Körülbelül egy hónappal később meg is született a húgom. A kert vizsgálatában a kutyák is szerepet kaptak. Felénk is többször irányult a „*sofort*” felszólítás. A csapat nagyon tüzetesen kutatott, de a lakásba nem jöttek be. Szüleim és a nagyapám később többször visszatértek a kérdésre, hogy mi a fenét kereshettek az udvarban. Ha egy rejtőzködő partizánt vagy menekülő zsidó ismerősünket keresték volna, biztos bejönnek kutatni a lakásba is. Erre volt is korábban példa. Mi lehetett ezúttal az, ami csak az udvarban rejtőzhet? A hangulat olyan volt, hogy nem lehetett megkérdezni. Találgatni is nehéz volt. Egy ebédnél – már a háború után – nagyapám azt mondta, hogy „egyszer ez is ki fog derülni”. Hetven év telt el azóta. Máig sem derült ki. Most már csak az adhatna esélyt, ha a dokumentum-prózáról átváltok regényre. De ezzel várok még.

Azt tudom, hogy akkoriban sok más területen is a „rögtön” lett irányadó. A piacon is. Például akkor, amikor egy szomszédnő bekiabált hozzánk az ablakon, hogy van a piacon paprika és tojás. Anyám azonnal szólt a Maškának, hogy menjen a piacra, és vegyen paprikát, de rögtön, mert hamar el fogják adni. (Tojást nem kellett sürgősen venni, mert tyúkok is voltak az udvarunkban.)

Arra is emlékszem, hogy egyszer egy néni vasvillával a vállán ment az utcán, de egy fiatal (lehet, hogy frissen képzett) rendőr rákiáltott, hogy azonnal tegye le a vasvillát.

Az azonnaliság korában éltünk. És amiből sok van, annak válfajai is terjednek. Hangsúlyosan jelen volt a „rögtön, amint lehet” eligazítás (vagy parancs) is. Az utasítás kimondásakor legtöbbször figyelmen kívül ma-

radt, hogy mikor is lehet majd pontosan a rögtön. De így is bizonyítani sikerült a rögtönre kész magatartást.

Voltak dolgok, melyek hiányoztak is 1942-ben és 1943-ban. Sok kályha maradt tüzelőfa nélkül, és ennél még több vétke maradt büntetés nélkül. Aztán a háború után a történelem előbb büntetést tudott beszerezni. Lendületes volt a megrendelés, a beszállítás hozadéka pedig olyanoknak is kijutott, akik nem voltak igazán vétkesek. Tüzelőfa tekintetében is volt haladás, de csak lassan és fokozatosan. Egy ideig egy házban csak egy szobára jutott tüzelő.

Ezeket a történelmi tényeket az iratok nem cáfolják. De mutatnak árnyalatokat is. Látom, hogy voltak vétkek, melyek 1943-ban is büntetést nyertek. Ha a megszállók és tetteistársaik bűnei nem is, Merschdorf Imre vétke igen. Nem tudom, hogy próbált-e arra támaszkodni, hogy német neve volt. Valószínűleg nem, mert megmaradt az „Imre” mellett, nem cserélte fel „Emmerich”-re. Az sem segített, hogy a per idején a Hermann Göring utcában lakott. Vagyis, amint egy levélben látom, a „H. Göring Gassé”-ban. És ez akkor ott volt nálunk, „Helyben”.

Csorba Gizella (a háztulajdonosnő lánya) 1943 elején indított becsületsértési eljárást Merschdorf Imre ellen. A vád kulcspontja az volt, hogy „1943. január 26-án vagy 27-én” Imre minden ok nélkül azt mondta Gizellának, hogy „szemtelen”. Nagypám bírósági beadványa szerbül lett megfogalmazva, de – hogy minden pontos legyen – a sértő szó ott áll magyar eredetiben is. Tehát „bezobrazna / szemtelen”. A magánvádban ott áll az is, hogy milyen szankciót kérnek: „példás büntetést”. 1943 februárjában.

Imre ekkor 44 éves volt. A bírósági iratokban ott áll az is, hogy Szécsányon született, nő, gyermeke nincs, római katolikus, írástudó, szódát termel, és katonai szolgálatát már teljesítette. (Itt az is megerősítést nyer, hogy bánáti magyar volt, mert ha bánáti német lett volna, be kellett volna vonulnia ismét katonának. Valószínűleg *sofort*). A védője Luka Mijajev ügyvéd volt. A neve ismerős, nagyon valószínű, hogy találkoztam is vele, de most, ahogy megpróbálom felidézni, hogy hogyan is nézett ki, milyen hangulata volt, érzem, hogy inkább a név aromája irányít, mint az emlékezet.

Imre nem tagadta egészen a vádat, de átrajzolta és keretbe helyezte. Elmondta, hogy azon a bizonyos januári napon a magánvádoló (Gizella) ablaka előtt haladt az udvarban. Gizella szőnyeget porolt, majd kihelyezte

őket az ablakpárkányra – de nem csak ezt tette. A válaszbeadvány szerint oda is köpött Imre felé. Ő ezt jogosan nehezményezte, de ezután sem szidta Gizellát, hanem csak megfogalmazta, hogy mi történt. Ezt mondta: „ha az ember békésen halad a saját útján, és utána köpnek, akkor ez szemtelenség”.

A szófaj alakult kulcskérdéssé. Vagyis hogy „szemtelen” vagy „szemtelenység” lett kimondva – és milyen kontextusban. Március 8-án tartották a szóbeli tárgyalást, és ezután a bíróság eljutott az igazságig. Elsősorban Vargáné született Sipos Erzsébet révén, aki szintén a Takovska 5. alatti házban lakott (mert a férje Imre kocsisa volt). Ő volt az egyetlen tanú. 1943-ban inkább hitek határozták meg az igazságot, de ebben a konkrét esetben mégsem eszmék és hitek, hanem Vargáné, született Sipos Erzsébet. Amint az ítéletben olvasom, ő „a kritikus időpontban” az udvaron állt, és hallotta, hogy a vádlott kimondta a „szemtelen” szót. (Tehát nem „szemtelenység”, hanem „szemtelen” volt a közlés kulcsszava.) A magánvádlót (Gizellát) nem látta sem az ablaknál, sem az ajtónál, amikor elhangzott a szidás. Abban sem biztos, hogy csukva volt-e vagy nyitva állt a szoba ajtaja. Azt azonban látta, hogy miután elhangzott, hogy „szemtelen”, Gizella kijött a szobájából, és a vádlotthoz fordult a következő kérdéssel: „miért vagyok én szemtelen?” Imre azonban nem válaszolt.

Vargáné jó megfigyelő volt. Tárgyilagos is, és nem érdekeket követett, mert olyasmit mondott, ami nem igazán felel meg a férje munkaadójának. És emellett – amint ez ott áll az ítéletben – „csak 2-3 méternyire állt az eseményektől”. Tehát mindenképpen hiteles tanú. Ezt a bíróság is így látta. Mivel az ő vallomása majdnem teljes összhangban áll Gizella állításai-val, 1943. március 26-án a becskerekai járásbíróság arra a következtetésre jutott, hogy Imre vétkes.

Míg olvasom, hogy a járásbíróság mennyire meggyőzőnek ítélte Vargáné meglátásait, felvetődik, hogy a tanú sok mást is láthatott a Takovska utcában a háború éveiben. Csak hát nem kérdezte őt senki. Aztán később azok a meglátások váltak hitelessé, melyek nem a jelenben és két-három méter távolságról, hanem a jövőben egy távoli íróasztalnál alakulnak – és el lett fogadva, hogy akik ott ülnek, azok pontosan tudják, hogy mi volt annak idején a Takovskában. Fontos lenne, hogy a Vargánék észrevételei se maradjanak ki a történelemlátásból.

Egyébként a bíróság kellő figyelmet szentelt annak is, hogy valóban példás és pontosan megszabott legyen a büntetés. A következő döntés született: Imre köteles 600 dinár büntetést fizetni, mert az ajtó előtt minden ok nélkül azt vetette oda Gizellának, hogy ő „szemtelen”. A pénzbüntetés átváltható 10 nap fogságra. És – a korszellemtől egy kicsit eltérve – ott áll az a kitétel is, hogy a büntetés végrehajtása nem rögtön következik, hanem egy évre elhalasztják. Jovanović bíró írta alá az ítéletet.

Tehát mégis voltak 1943-ban – a világháború alatt – olyan vétkesek, melyek nem maradtak büntetlenül. Viszont ezzel még nem oldódott meg minden a Takovska 5. alatt. Továbbra is folytatódott egy per, mely még 1942 decemberében indult. Itt özvegy Csorba Andrásné (Gizella anyja) a

felperes, az alperes pedig ismét Merschdorf Imre. Vargáné természetesen itt is tanú, de ezúttal többen is tanúskodnak. Vargáné mellett (akit a bíróság helyenként „Erzsi”-ként említ), megjelent Bart Antal, Varga Péter (a kocsis – egyébként Erzsi férje) és Palatinus Lajos is. Ezúttal felmondásról van szó. Csorba Andrásné felmondott Merschdorf Imrének. Imre azonban azzal érvelt, hogy a felmondás szabálytalan, indokolatlan és érvénytelen. Ezúttal az események központjában tulajdonképpen nem Imre, hanem a kocsisa, Varga Péter állt. Ő ott ténykedett a Takovska 5.-ben, és szállította is a szódát. Most ezzel kapcsolatban eszembe jut, hogy hozzánk is hoztak szódát. Szekéren érkezett. Logikus lett volna, hogy a Takovska utcából hozzák, mert nagyon közel volt. De másként emlékszem. Az van előttem, hogy bal oldalról jön a szódáskocsi (bal oldalról, ha kifelé nézünk az ablakon). A Takovska pedig tőlünk jobbra volt. Persze az is lehet, hogy én most egy poszt-Takovska szódásra emlékszem.

1942. december 2-án Csorba Andrásné több felmondási okot is felhoz. Az egyik az, hogy a bérelt szobákba beköltözött Imre kocsisa a feleségével (Varga Péter és Erzsi), és odaköltözött egy diáklány is. Imre ezt nem tagadja, de azt állítja, hogy Csorba Andrásné ebbe tulajdonképpen beleegyezett. Ezenfelül Csorbáné közvetetten is elismerte, hogy befogadja a kocsist, mert vele tisztíttatta a ház előtti utcarészt, és ezért fizetett is neki havonta 50 dinárt. Mijajev ügyvéd felhozta azt az érvet is, hogy ha Csorba Andrásné mégsem egyezett volna bele, hogy a kocsis ott lakjon, az sem felmondási ok, mert Imrével kötötte meg a bérleti szerződést – és Imre fizet is. A kocsisra a szódásüzemnek van szüksége, mert ő szállítja a szódásüvegeket. Valójában nem albérlő, hanem a bérlő alkalmazottja. Tehát nincs szükség külön beleegyezésre a kocsisal kapcsolatban.

Fel lettek hozva további indokok is. Egyeseket a bíróság fontosnak ítélte meg, és ezért 1943 januárjában kiszállt a helyszínre egy szakértői csoport, hogy felmérje a dolgokat. A helyszínelők több ponton igyekeztek igazságig jutni, egyebek közt bűzügyben is. Mert a felperes szerint a kocsis a szemetet Csorba Andrásné ablaka elé dobja, ezért Csorbáné nem tudja kinyitni az ablakot, és nem tudja szellőztetni a lakást (mert nem friss levegő, hanem szemetészag fordulna a szobákba). Tehát fontos volt megállapítani, hogy hová rakják a szemetet. Palatinus Lajos tanúvallomása rámutat arra is, hogy milyen elemekből állt a szemet. Palatinus is Imre alkalmazottja volt. Elmondta, hogy hét hónapig dolgozott a szódás-műhelyben, és egyszer sem látta, hogy az ablak elé raktak volna szemetet. Ehelyett a szemétdobrába rakták, és a szemétben, más elemek mellett, rendszeresen volt lószar is. A szemétdomb körülbelül tízlépésnyire volt a konyhától. A helyszínelők azt állapították meg, hogy a szemet a szemétdobrába van helyezve. Ki lett az is hangsúlyozva, hogy ez nem zárja ki, hogy korábban a kocsis egyszer-kétszer egy ideig az ablak előtt hagyta, de ha így volt is, ez csak rövid ideig lehetett. A vizsgálatok felfedtek egy alternatív bűzőket is – az elhanyagolt kerti illemhelyet.

A kérdést tovább bonyolította, hogy Csorbáné szerint a kocsisnak kötelessége lett volna sűrűbben elhordani a szemetet a lószart is tartalmazó

szemétdombról. Az volt a helyzet, hogy nem jártak rendszeresen a szemeteskocsik. Azt nem tudom, hogy ennek a háború volt-e az oka, vagy egy háborútól független autonóm gondatlanság. Mindenesetre szükség volt magánkezdeményezésre, hogy ne állandósuljon a szemét. Varga Péter szerint ő hordta is a szemetet, de további bizonyítékok híján a kérdés eldöntetlen maradt. A helyszínelők – és később a bíróság is – arra a következtetésre jutottak, hogy a bűdösség kérdésében nem alakult olyan bizonyított tényállás, mely indoklná a felmondást.

A felperes azt is felhozta, hogy a szódáskocsi kárt okozott, mert neki-hajtott az első és hátsó udvarokat elválasztó kapunak, és ennek következtében eltört néhány kapudeszka és elszakadt a drót. Emellett a kocsis állandóan fát hasogatott az udvaron, és felsértette a kövesutat.

Imre szerint a kapun keletkezett kár nagyon kicsi volt, és helyrehozták. Emellett Varga Péter csak egyszer-kétszer aprított fát az udvaron. A helyszínelő bizottság megállapította, hogy az első és hátsó udvart elválasztó kapun a kocsi valóban eltört korábban egy nagy deszkát, de ez pótolva lett néhány kis deszkával.

Miután mindent mérlegelt és megfontolt, figyelembe véve korábbi és újabb jogszabályokat is, Maksimović Stojan bíró Imrének adott igazat. Az ítélet 1943. január 29-én született. A bíróság úgy látta, hogy nincsen szükség külön beleegyezésre ahhoz, hogy Imre alkalmazottai ott lakjanak a bérelt házrészben. Emellett a kocsis valóban okozott kárt a kertajtón, de ez nem volt szándékos, és helyre is hozta. Fát pedig csak „egyszer vagy kétszer” hasogatott a bejáratí kövesúton, és ezt abbahagyta, amikor Csorbáné figyelmeztette. Tehát ha voltak is hibák, nem történt nagyobb baj, nem volt elegendő ok felmondásra.

Mivel fontos ügyről volt szó, itt nem lehetett megállni. Csorbáné fellebbezett, de ezúttal sem járt sikerrel. 1943. március 30-án a bíróság elutasította a fellebbezést.

Itt talán megállhattak volna a dolgok, de 1943-ban nehéz volt megállni. Búvóhelyeken sem ültek nyugodtan az emberek, hanem idegesen mozgolódtak. És közben állandóan történt valami. Ahogy már elmondtam, négy nappal a másodfokú döntés előtt (1943. március 26-án) a bíróság Gizellának adott igazat Imrével szemben. Amikor a felmondási perben az ítélethozók asztalára kerültek a dolgok, ez még nem volt tény. De hamarosan az lett. És esély is lett. Újabb bizonyítékot nyert, hogy a bérlő nem viselkedik rendesen. Mert azt mondta a tulajdonosnő lányának, hogy „szemtelen” – és ezért jogerősen el is ítélték.

Csorbáné nem várt sokat, mert az új esély ott volt a kezében. A felmondás nem sikerült, de majdnem egy időben kapta meg a másik ítéletet, mely mutatja, hogy mégsem Imre a győztes. Tehát büszkeségre is volt ok. Lehet, hogy ezután magas sarkú cipőben jött el (azért is, mert alig ötpercrenyire volt az irodánk a Takovska 5.-től). Ismerem az irodát, sok klienst is láttam, azt hiszem, fel tudom idézni Csorbánét. Amikor leült a székre a nagyapám (vagy talán az apám) asztalával szemben, a fejkendőjét is levehette, majd odatette az asztalra az ítéletet, mely szerint Imre vétkes.

Úgy tette le, hogy az az oldal látsszon, melyen a rendelkező rész olvasható. (Egyébként a büntetőírást egy másik példányra ott volt az irodánkban, csak nem Csorbáné előtt az asztalon.) Csorbáné a saját példányát nézte, kísértésben lehetett, hogy öklével diadalmasan rácsapjon a papirosra. De visszafogta magát, és lassan, méltóságteljesen helyezte rá az öklét. Jelezte, hogy innen kell folytatni.

Az irodánk folytatta is. 1943. április 22-én újabb felmondási per indul. Ki lett hangsúlyozva, hogy olyan bérlőről van szó, aki szidja a tulajdonosnő lányát. A beadvány visszatér a kerti kapu megkárosítására, hozzátéve, hogy azóta a szódáskocsi nekiment az utcai kapunak, és azon is kárt okozott. Szóval ez már tényleg sok.

Ezúttal a bíróság is ezen az állásponton volt. (Előzőleg persze Imre is válaszolt, és június 22-én sor került egy szóbeli tárgyalásra is, de mindez nem változtatott az új alaphelyzeten – vagyis azon, hogy átbillent a mérleg.) Ismét Maksimović Stojan bíró írta alá a döntést – 1943. július 27-én. Az ítélet szerint „Merschdorf Imre köteles azonnal átadni özvegy Csorba Andrásnének a Takovska utca 5. szám alatt bérelt lakást”. Emellett köteles a perköltségek címén kifizetni 1508,50 dinárt. (Amikor ezt Gizella – Csorbáné lánya – elolvasta, remélem, nem sértődött meg azon, hogy a perköltségek két és félszeresét teszik ki annak az összegnek, mely az ő becsületének megsértéséért volt fizetendő.)

Ezek után, 1943. augusztus 14-én, Mijajev ügyvéd beadványt nyújt be Merschdorf Imre nevében, és két ponton is próbálkozik. Először is azt javasolja, hogy hívják fel a feleket, hogy tegyenek esküt a szófaj kérdésében. Vagyis abban a kérdésben, hogy vajon Imre azt mondta-e, hogy Gizella „szemtelen”, vagy azt, hogy „szemtelenség”-ként minősíthető Gizella viselkedése. Itt nem született siker. A bíróság úgy látta, hogy ez már egy lezárt ügy.

De felvetődött az alperesi beadványban egy másik kérdés is. Az ítélet meghatározta, hogy pontosan mikor kell Imrének átadnia a bérelt szobákat, műhelyt és istállót. A bíróság szerint *odmah*, vagyis „rögtön”. A helyzet nem volt sem könnyű, sem egyszerű, de – amint ezt már a szöveg elején is próbáltam magyarázni – nagyon menő volt akkoriban a „rögtön”. Az ösztönök is erre igazodtak. Lehet, hogy Maksimović bíró, aki az ítéletet fogalmazta, Santayanát is olvasta, aki már jóval korábban megmagyarázta, hogy hova sorolandó, és hogyan intézendő, ami nehéz. Szerinte: *The Difficult is that which can be done immediately; the Impossible that which takes a little longer*. Szóval: „A Nehéz az, ami rögtön elintézhető, a Lehetetlennel egy kicsit várni kell.” Így, bár Csorbáék és Imre pereiben nagyon bonyolódtak a dolgok, és bár nehéz volt eljutni az igazságig és rendezni a helyzetet a Takovska 5.-ben, kézenfekvőnek mutatkozott, hogy amit a jog kikövetkeztetett, az „rögtön” elintézendő. Tehát Imrének rögtön ki kell költöznie.

Mindenesetre a bíróság azt állapította meg, hogy Imrének rögtön ki kell költöznie. Itt azonban felbukkant egy kérdés, melyre Santayana sem figyelt eléggé. Mert tisztázatlan lehet, hogy mikor is van a rögtön. Ezt a

kérdést tette az asztalra Luka Mijajev ügyvéd. Felhozta érvként azt is, hogy bár Csorbáné a végén a „rögtön” mellett kardoskodott, korábbi felszólításában emlegetett egy napot is: 1943. november 1-jét.

Ezúttal (másodfokon) három bíró döntött: Rocsnik Rudolf elnök, és mellette Aleksije Muravljev és Vladislav Božič. Ők ismét fontolóra vettek mindent. 1943. szeptember 17-én úgy döntöttek, hogy érvényes marad a felmondás, de világosabbá kell tenni, hogy mikor van a „rögtön”. Ez el is dőlt. A bíróság kimondta, hogy a „rögtön” megjelölést az „1943. november 1.” dátum kell hogy pontosítsa.

Most, hogy még egyszer átlapozom az összes iratokat, még jobban látom, hogy nagyon igyekeztek a párviadal résztvevői. A beadványok, tanúvallomások – csakúgy, mint az ítéletek – részletesek, gondosan vannak megfogalmazva. Ahol meggyőző volt az egyik vagy másik álláspont, ott döntés született. Vannak olyan vitapontok is, melyeknél az érvelés és elemzés nem hozott egyértelmű eredményt. Ilyenkor döntés nélkül, de pontosan részletezve helyeződött elénk az elemzett dilemma. (Például az a kérdés, hogy vajon az ablak előtt hagyott szemétből vagy a gondozatlan kerti illemhelyről áramlott-e a szobába bűz.)

Az elmúlt Covid-években majdnem minden ismerősöm került a nagyobb színtereket. Mert nem volt elég immunitás (vagy nem volt elegendő immunitásba vetett bizalom). De az ilyen vagy olyan rátermettséget továbbra is kellett valahogy gyakorolni. A kispályák és pótpályák felértékelődtek. Ilyesféle állapot alakult Bánátban is a háború éveiben. A helyzet az volt, hogy a bánáti jogászok és ügyfelek többsége nem rendelkezett megfelelő immunitással a történelemmel szemben. (Olyan immunitással, mely a kegyetlenségek iránt közömbösséget eredményez, és a nagypályák áldozataival való együttérzést is semlegesíteni tudná.) A nagypályán zajló események iránti érzéketlenség hiányában a Takovska 5. pályáján igyekeztek rátermettséget mutatni.

Még hozzá sikerrel. Mert az odaadó és alapos munka eredményeként az emberiség számára kiviláglott az is, hogy mikor van a rögtön. 1943. november 1-jén, hétfőn.

A fény játéka

Botos Péter munkáiról

*Mert az üveg helyébe berill került s kristályok,
a nap gyönyörű fénye rajta úgy sziporkázott,
hogy ki az ablak mesteri indáit
sokáig nézte, könnyen elveszíthette a szeme világát is.
Albrecht von Scharfenberg: Az ifjabb Tituel*

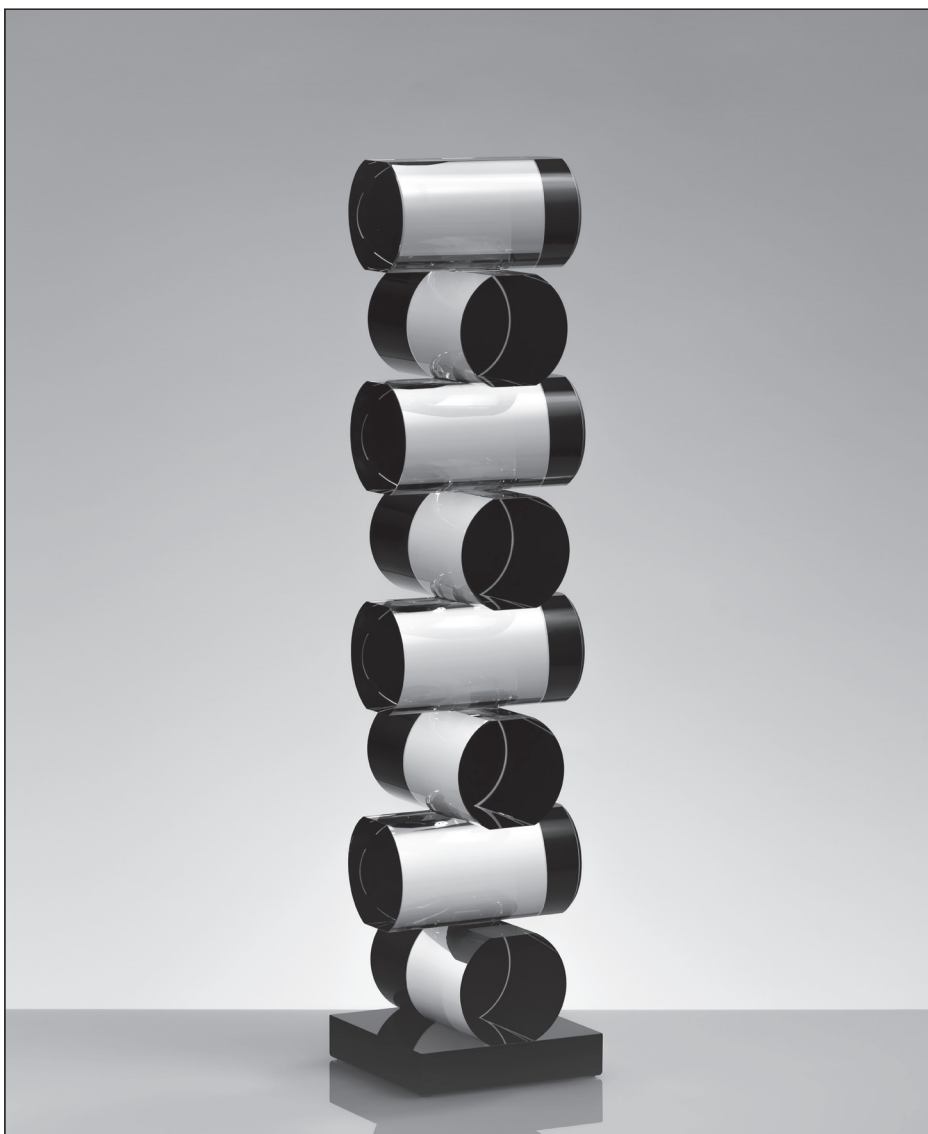
Botos Péter üvegszobrai természetük szerint ellenállnak az értelmezésnek; felkínálják magukat a tekintetnek, de – ahogy az üveg a fényt – megtörik, viszsza-
szaverik és átengedik magukon, azaz tulajdonképpen elkerülik, hogy szilárd tárgyként jelenjenek meg. Maguk helyett a fényt mutatják be, annak játékát, változékonyságát és bizonyos esetben hiányát, ahogy az árnyékok éles kontrasztjában jelentkezik. A szemlélőnek kifejezetten meg kell magát erőltetnie, hogy a tárgyat magát próbálja meg látni, ami persze önmagában lehetetlen: sohasem a dolgot magát, hanem mindig a visszavert fénysugarakat látjuk.

Mégis, a figyelem átrendezésével lehetséges fogalmat alkotnunk a szobrokról: az egyes sorozatok felépítéséről és belső struktúrájáról. A *Kocka* című sorozat tiszta geometria, az egymásba ékelődő elemek sajátos térbeli viszonyait és egymásra gyakorolt hatásait vizsgálja, míg a *Gömbök / Ellipszisek* az ívelt felületek egymás mellettiségére épít. Tárgyuk a tiszta geometrikus formák által épített struktúra, a magába zárt vizualitás. Más sorozatok azonban túllépnek ezen, és a szigorú felépítettség mellett megnyílnak más értelmezések felé. Az *Oszlopok* függőleges kompozíciók, melyek a nehézkedést és az egymásra helyezett mintákat vizsgálják, hogy asszociációként megjelenhessen a teher nélküli tartó reneszánsz művészetből ismert motívuma is. A *Kapu* nem klasszikus bejárat vagy antikizáló diadalív, hanem a kortárs brutalista építészetet idéző struktúra, ahol az egymáshoz illesztett hasábok távolról megismétlik az ősi, három kőlapból épített (trilithon) motívumot. Hasonló művészettörténeti párhuzamra épít a *Gömbkereszt* sorozattal, ahol a térbeli, egyenlő szárú keresztek Malevics szuprematista kompozícióit idézik. A *Fibonacci* sorozat a matematikai definícióra épül, és a jellegzetes arány szerinti növekményt jeleníti meg vizuálisan.

Ez a csoportosítás a művek formáján és kompozícióján alapszik. Létezik azonban egy másik lehetőség is, ami talán jobban illeszkedik az anyag tulajdonságához, az üveg fényhez való szoros kapcsolatához. Botos jellemzően homogén színfelületeket használ, hogy a törések és különböző pászmák egymáshoz való viszonya nyilvánvalóbb legyen. Vannak azonban művek, amelyek éppen az ellenkező utat választják, és megpróbálnak ellenállni magának a fénynek fekete felületekkel. Az ebből eredő feszültség az, ami különlegessé teszi őket, mert saját természetük látszólagos megtagadásával éppen azt emelik ki.

Gárdonyi László

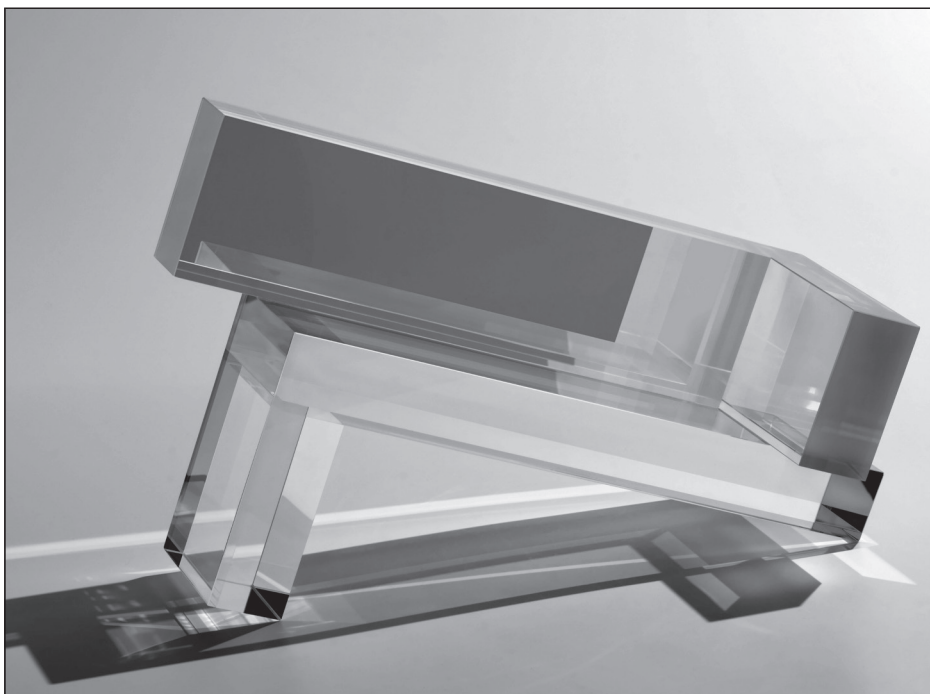

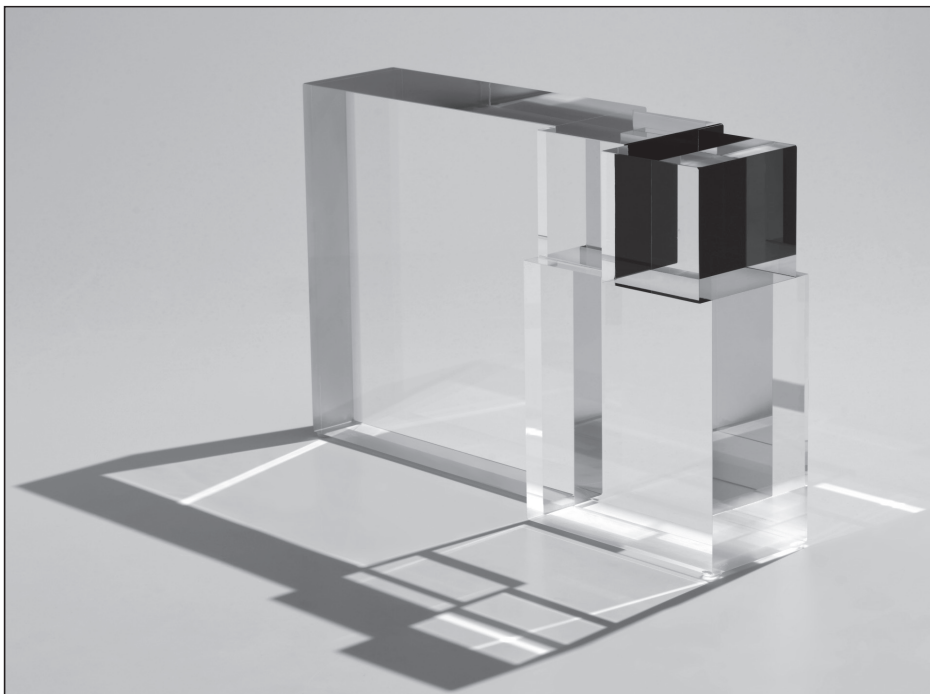
Botos Péter: Építkezés hengerekből. 2021

Botos Péter: Hasábok keresztel. 2023

Botos Péter: Két L. 2019

Botos Péter: Fibonacci. 2017

94

Botos Péter: Hommage á Moholy-Nagy. 2020

Acsai Roland

Apa-triolett

Nem tudtam aludni éjszaka,
pedig csend volt, mindenki aludt.
Csak dobolt a szívem tam-tama,
nem tudtam aludni éjszaka.
Aki vagyok, magam is apa,
magam elé idéztem aput.
Nem tudtam aludni éjszaka,
pedig csend volt, mindenki aludt.

95

Kávéfőző-triolett

Feltettem a kávéfőzőt a gázra,
és hallgattam, hogy mit kotyog.
Néztem, hogyan játszadozik a lángja,
feltettem a kávéfőzőt a gázra.
Csak szólt a hétköznapi kotyogása,
arról beszélt, mit rég tudok.
Feltettem a kávéfőzőt a gázra,
és hallgattam, hogy mit kotyog.

Tea-triolett

Kanállal kevergetem a teát,
és forogni kezd előtttem az örvény.
Ha elnyelne, mi lenne odaát?
Kanállal kevergetem a teát.
De jó lesz nekem még ez a világ,
hiszen számtalan dolog ide köt még.
Kanállal kevergetem a teát,
és forogni kezd előtttem az örvény.

Hóbogyó-triolett

A hóbogyók megértek
már mind a bokrokon.
Ezt hozta most az élet:
a hóbogyók megértek.
Esőben áll a lélek,
esője monoton.
A hóbogyók megértek
már mind a bokrokon.

Hó-triolett

Mintha gyerekkor hullna, hull a hó.
De tudjuk, hogy ez sem marad meg.
Csak ennyi, mi erről elmondható:
mintha gyerekkor hullna, hull a hó.
A gyerekkor már rég nem lakható.
Vége van, elmúlt, annak kampec.
Mintha gyerekkor hullna, hull a hó,
de tudjuk, hogy ez sem marad meg.

Kálvária út

Kabócahang szabálya,
hogy ismételni kell.
A napraforgó árnya
napóráként figyel.

A templomkert rigója
még csattog egy kicsit:
a Mária-szoborra
hullatja hangjait.

A szent család csak hallgat,
a mozdulatlanok,
de ők márványból vannak,
száz éve állnak ott.

A délelőttre jön majd
egy újabb délután,
egy árny előttünk főt hajt,
és átmegy a szobán.

Józsa Sarolta Réka

Ha

A kerítésről még alig
pattogzott a festék, látszott,
szerették nagyon, már-már
értelmesnek tűnő mintázatba
hajtogatott fémrudak, meg-
támasztottam rajta
a homlokom, hatoljon
belém, ha van üzenet,
hideg volt, rendeltetésszerű
és fehér, elválasztani egymástól
az ismerőst és a kintet,
az otthon illúziója,
egy csipet art deco,
a reggel kékje erőtlén ahhoz,
hogya feltámassza az
újjászületésért nyújtózó
ágakat, nem akartam
menni sehová, pocsolyákba
gyűlt, lassan szikkadó értelem,
ami mozgatta a tegnapot, ma
nem visz előre semmi, ma
megálltam, s talán már itt
maradok, ki megy a gyerekeimért
az iskolába, ha... ...
– csak állok az utcán,
és egy idegen kerítésbe
kapaszkodok.

Kabai Lóránt emlékére

„a jegenyefák nem nőnek az égig”,
mondta, és szomorú volt a szeme,
sötét, és valami fizikai törvény-
szerűségről magyarázott,
nem érdekelt annyira se,
hogyan keressek később, kezében
zafírkék gin és angostura tonik,
az estében volt valami eleve
elrendelt, az asztalon diófa lazúr,
a körmömmel karcoltam bele
hetedízig az életrajzomat -
az esélytelenek nyugalmaival,
persze, hogy is másként,
réz cigarettatárcából venni ki
az utolsó utáni szálat, elszívni,
mint valahány lehetett volnát,
mert úgyszólván amit elemelj,
se akit megvált, hordhatod
évtizedeken át ugyanazt a ruhát,
az utca meredek, egy irányba
lejt - még nem látod, de már
bomlásnak indult az anyag,
hallgatásból emelt,
átkozottul ismerős falak.

Augusztus, Szárszó

légüres tér
egy kis szünet
kitámaszthatsz ismerős
szorongásaidba
le vagy kicsatolhatod az övet
mást magadat ha akarod
persze négyesben is
beveheted a kanyart
s ha szerencséd van
még átcsúszol a lecsukódó
sorompó alatt
megállsz lehajolsz
közönséges kenderből
sodort egy szál cigi
kiszálltál felhők
egy magára hagyott
kocsi üresben járatott
motor meguntad hogy
úgyse jutsz sehová
a nadrágod régi ócska
és szakadt mi történhet
mondod utolsó vagy első
fölösleges kérdés
a vonat kereke alatt

lassan kezd már látszani

lassan kezd már látszani... mint
egy fordított kémiai reakció, újra
láthatóvá váló betűk egy rég
elázott képeslapon, túl soká
állt a postaládán, a kézbesítő
olyan hanyag, folyton csak lecsapta
a tetejére, persze lehet, hogy jót
akart, egy kis spórolás az idővel,
meg az enyémmel is, ki tudja, mennyi
van még úgyis, de aztán eleredt
mindig az eső, és sokáig vesződtem,
hogyan kibetűzzem, mit is írhattál,
olyan rég nem láttalak, tudom, a munka
meg a gyerekek, a kifogások között
elvész a lényeg, hogy miért is nem
jöttél, csak írtál nekem tényleg, hogy
felejtettük el, csak együtt kéne lenni,
nem mindig írni, nem a kibúvókat
keresni, lassan kezd látszani újra,
a felhők fölött átsejlik az Isten,
a templomból már elér újra az
ablakunkig a harangszó, bár maradtunk
volna idejében csendben, lassan kezd
látszani újra, hogyan is élhettünk volna.

Kürti László

lárma

hazamégy vétlenül, nézd át a ruhádat,
nincs olyan, hogy idegen hajszálak
fonják be ingedet, gatyádat. és mi van,
hogyha mégis? tátod a szádat bambán,
és kelletlen ágaskodik a levetett fürdőszobai
halmon, domborzati táj a póre igazság előtt.
nincs közöd a kövön heverő gönchöz,
sem idegen haj- vagy ismerős tollfoszlányhoz.
a magyarázkodást kinőtted, pitizéshez
sosem volt gyomrod. hiába lenne, ki kérdőre
vonjon, nincs történet, nincs büntett, pásztoróra
vagy partizánakció. unott vagy és ma született bárány,
de ismersz minden harci fogást, ellencsapásokat.
mindenki elmehet a picsába! a hit marad
meg a nyugalom, nagy jeleneteknek vége!
tomboló nyarakon is spájzhűvös sört iszom.

A forradalmár utazik

regényrészlet

Bejelentette a könyvszedő, hogy útra kél. Súlyos okát tudja adni: itthon a könyvei kinyomtatása lehetetlen, hiába adja be a cenzúrára Pesten, hiába adja be Budán. Őbenne a hazafiság úgy buzog, hogy a hon az első, és a család a második. Ilyen az ő természete, és egészségesebb, ha nem küzd ellene.

Oly fontosak a magyarságnak a művei, hogy feltétlenül ki kell nyomatnia őket. Ezentúl nem gondol se pályázattal, se cenzúrával. Ha a munkái csorbítatlanul sürgősen meg nem jelennek, a magyarság a föld színéről el lesz törölve. Kiadót és nyomdát kell találnia, és persze világot is kell látnia, mert ha a gyermekek nagyobbak lesznek, a távollétét még inkább megsínylik, most kell hát elindulnia. Nagy író ő, és még nagyobb lesz, ha tapasztalatokban gazdagabban hazatér.

Teréz nem hitte el, hogy megtörténhet e galádság. Nem lehet hozzá a Jóisten ennyire kegyetlen.

Nem is volt, mert elküldte az útra készülőhöz az ifjú ügyvédet, Galgóczy Károlyt a pesti Magyar Színház direktorának, Fáncsi Lajosnak a felkérésével, hogy tanítson magyar nyelvet a magyar színészeknek.

103

Teréz fellélegzett.

Micsoda ajánlat! Amióta együtt élnek, nem volt ehhez fogható! Nem kell többé nevelősködni, Kállayné kereshet új tanítót!

Nem sokáig habozott a férje. Köszöni, de az állást csak akkor foglalandja el, ha az útvjáról megjött.

– El kell hagynom kedves családomat is, hogy kötelességemet teljesítsem hazám, nemzetem iránt, ami rám nézve a szeretett családnál és mindennél drágább.

Ezt üzente vissza a nagy hírű direktornak, a magyar nyelvű színjáték vezérének a német–magyar nyelvtankönyvek és szószedetek szerzője. Terézt alig tartotta meg a lába. Az ifjú küldönc, aki zsinóros mentébe és kackiás bajuszba volt öltözve, a színházban eszerint a gazdasági tanácsnok is színész, sértődötten vonult ki a kocsihoz.

Kérdezte Teréz, miből fog ő megélni a gyerekekkel.

Mondta a férje: a Gondviselés meg fog segíteni, bízzál.

Éppen most segített volna! De lehetetlen, hogy elmegy. Ennyire pocsék, mint most tettet magát, ember nem lehet.

A könyvszedő számolgatta, mi mennyibe kerülhet Európában, érdeklődött a tapasztalt utazóktól, följegyezte, amit mondtak, és a pénzt gyűjtögette. Kállaynétól vissza nem térítendő adományt kapott, nem árulta el, mennyit. Mészáros Ignác doktor, Kállayné háziorvosa adott harminc forintot kamat nélkül, hosszú lejáratra. Pólya Józsi, aki nem adott kölcsön, noha tehető

lévén megtehetette volna, azt javasolta, hogy Teréz a Császárfürdő mellett vegyen ki lakást a gyerekekkel, a kénés fürdő jót tesz, a kén a higanyt semlegesíti; egyúttal kénpor bevételét ajánlotta, hogy kívül-belül kitisztuljanak.

Szedett már ként Teréz, ezért nem szoptathatta fél évnél hosszabb ideig Kálmánkát: a kén bekerül a tejbe.

Teréz még akkor sem hitte el, hogy magára marad, amikor beköltöztek a Császárfürdő közlében lévő ház egyik szobájába. A háziúrnak volt még két háza Újlakon; amióta a fürdő divatba jött, megtollasodott. A könyvszedőék taligán cipelték a matracot, a konyhaeszközöket, a könyveket. A gyerekek egymást váltva hol segítettek tolni, hol vitették magukat. Kétszer kellett fordulniuk; a végén a két kisebb gyerek a taligán aludt, a szülők húzták-tolták, Ilka pedig mellettük félálomban ballagott.

Író ilyen nyomorultul még nem költözött, állapította meg a könyvszedő ke-serűen. Ebből is látszik, hogy a műveit Európában mielőbb ki kell adatnia.

A Tömő utcai házukat Teréz adja bérbe; a teljes bevételt elköltheti.

Leírta a névsort, hogy a távolléte alatt kikhez nem fordulhat Teréz segítségért. Bajza József folyóiratának, az Athenaeumnak a szerzői a lap aljáig értek. A Tudományos Akadémia 200 forintos pályázatára olyan verseket nyújtott be e nagy tekintély, amelyekről a könyvszedő, Garay János és Kunoss Endre a kassai literátusi lapban megírták, hogy nem originálisak, hanem idegenből másolások, és ezzel Bajza a jutalomtól elesett. E bírálatot Bajza kisszerű, hiú, gyermektegy módon rosszul viselte, és ahol lehet, bosszút áll.

Teréz arra gondolt, hogy talán nem kellett volna az irodalmi potentátot megbántani, és akkor az Athenaeum is közölte volna.

A tiltott neveket a férje felmondatta vele.

– Segítségért a legjobbakhoz fordulj! – szólította fel. – Kossuth és hívei a rendelkezésedre állnak!

Az útlevelet nem akarták kiadni, Teréz reménykedni kezdett. Várakoztaták, hitegették, végül Kállayné közbenjárására behívatta Szőgyény László helytartósági tanácsos, és érdeklődött, mi célból is akar utazni. Felelte: gazdasági tekintetből. Mind a ketten tudták, hogy nem igaz, az útlevelet végül mégis kézhez kapta, büszkén mutatta Teréznek.

Pozsonyba indul, közölte a könyvszedő, a további úti célt egyelőre nem tudja.

Teréz sejtette, hogy Lipcsét, ahol az ellenzéki magyar könyveket nyomják, nem fogja elkerülni.

Gönyűig hajózik a pesti kikötőből, Győrött betér a bátyjához, hátha ad kölcsön. Ha már ott van, fölkeresi az ottani ellenzék vezérét, Zichy Ottó grófot, aki remélhetőleg beleolvas valamelyik kéziratába, megtetszik neki, és ő is adakozik.

Már Óbudáról intézte a dolgait a könyvszedő, amikor hazaérve mondta: megkereste bizonyos Lázner Sándor, és kérte, vigye magával a kéziratát, és nyomassa ki. Lamennais abbé könyvét fordította magyarra, címe: „Egy hívőnek szavai”. Annyira kitartóan kérlelte ez a Lázner, hogy végül megvette tőle 20 forintért, hátha nyereséggel tudja majd kinyomatni.

Teréz őrjöngött.

– Húsz forintot adni egy idegennek! Hátha kém?! És ha neked nem kell, miért nem adtad a kedves családnak?! Egy hónapig megéltünk volna belőle!

Még ha gyűlölné a gyerekeit, de nem gyűlöli! Még ha undorodna a hitese feleségétől, de nem undorodik! Nem Kállayné miatt történik mindez, ez valami hatalmas elvakultság, valami eszelős szenvedély!

– Kiféle ez a Lázner Sándor?! Kikaparom a szemét!

– Nem tudom!

Mosolyogva mondta, terve sikerült: a felesége megjegyezte a nevet, és ha vallatják, e nem létező személy nevét fogja mondani, nem pedig Kazinczy Gáborét, aki a részletek szerzőjeként a könyv kicsempészését és kinyomtatását rábízta, és nem kért érte semmit, egyrészt nem szorult rá, másrészt tisztában volt az utazó anyagi helyzetével.

Nem gondolta, hogy Teréz Lamennais abbé nevét megjegyezte, amikor a nevezetes könyv három fejezete megjelent magyarul, a fordító neve nélkül, de a könyvszedő akkor a nejének elárulta. Léven a nagy Kazinczy unokaöccse, a magyar irodalom vezéri szerepét óhajtotta magának Kazinczy Gábor, akit Bajza József szintén nem kedvelt, mert ő is plágiummal vádolgatta. A közös ellenség, az irodalmi diktátor hozta közel egymáshoz a két szerzőt, a nemest és a jobbágyivadékot.

Látta már Kazinczy Gábort Teréz a Csigában meg másutt, ahová a férje jártában-keltében beugrott, ő pedig elkísérte. Érzékelte az alacsony férj, a délceg feleség kísérője, hogy Kazinczy Gábor szálfá tartása, tekintélyes arcszórzete, domború homloka és szellemes beszéde miként hat a feleségre. Nem tudhatta, hogy valahányszor tetszetős küllemű fiatalurat látott a férjével leereszkedően beszélni, Teréz szívében a szánalommal elegy anyai szeretet az idős férje iránt felparázslott.

Azt mondja az abbé, hogy Isten akarata az állandó haladás, mindenütt létezik, ez szabja meg a világ folyását. Amely társadalom nem halad, az meghal. Nem kell félni a nagy társadalmi átalakulásoktól, hanem ellenkezőleg, és úgysem lehet ellene szegülni.

Szép elvek.

Azt is mondja Lamennais, és magyarul is fogja mondani, hogy a társulások szabadságát követeljük, mert emberi adottság, hogy a közös érdekek közös hitelvek révén egyesülnek. Természeti jog az egyesülés, mert egyedül az ember ki van szolgáltatva a hatalomnak. Vae soli, kiált fel az abbé, ami azt jelenti, hogy jaj a magányosnak! Ahol az osztályok szolidaritása gyöngé, ahol elszigetelt egyének vannak, ott a törvényeket szabadon át lehet hágni az egyén kárára.

– Hát nincs igaza Lamennais-nak? – kiáltotta a prelegálást rendkívüli módon kedvelő könyvszedő. – Hát nem éri meg ezen elvek kinyomtatása az áldozatot?

El kellett ismernie Teréznek, hogy ezen elvek kinyomtatása szükséges.

Franciául a kiválasztottak már több mint tíz éve hozzájutottak e szövegekhez, a pozsonyi országgyűlés ifjú írnokai és titkárai gúnyolódó előadás is tartottak a nyomán; sokáig emlegették e hőstettet, és a könyvszedő kö-

reiben újra meg újra megemlékeztek róla. Az ifjak a szoba közepére fátyol borította asztalt állítottak, rajta feszület és vért jelképező borral teli edény. Az asztal körül az ifjak által megszemélyesített alakok ültek: Ferdinánd császár, Metternich herceg és Reviczky gróf kancellár, a vérpoharat egymás után kiüríték, s közben a tudomány és a gondolatszabadság ellen szónokoltak bőszen. Kívánták, mit Lamennais abbé kárhoztat, hogy a királyok, mint hajdanában, továbbra is félistenek legyenek, Metternich figurája pedig kijelenté, hogy a fejedelem csak akkor uralkodhat szerencsésen, ha első miniszterének a hóhért választja.

Elítélték az ifjakat ezen előadásért, melyről a besúgók részletesen jelentettek; volt, aki belehalt, volt, aki beleőrült.

Kérdezte Teréz, nem túl veszélyes vállalkozás-e a francia abbé könyvét kinyomtatni.

– Veszélyes, de a fordító neve nem fog szerepelni.

– Lázner Sándor neve?

– Az övé.

Az építészek pompázatosná varázsolták a Császárfürdőt, új, félkörívű csarnokot építettek, és Veli bég fürdőjét is hozzácsapták. A környéken felment a lakbér, messzi földről érkeztek a tagjaikat fájlalók, szekértábor született a fürdő körül, odatelepült az óbudai zsibvásár. Nyolcvan forintot kellett fizetniük a tulajnak előre, a szoba félévi bérét, noha Szent Mihály öt hete elmúlt.

Teréz fel nem foghatta, hogy dőlhetett be a férje a doktoroknak. Biztosan jutalékot kapnak a paciensek után, és a koldust is ráveszik, hogy dagonyázzon. Hol a savas vizet javallják mindenre, hol a lúgosat, hol mindkettőt.

Egy nappal a búcsú előtt kirándultak a Rózsadombra. Június közepe, süttött a nap, szőlők között haladtak, a domboldalban birkák legelésztek. Alattuk a fürdő. Jobbra a távolban a Vár, tovább a Gellért-hegy, balra a laposan elnyúló Pest a Duna-parti palotasorral, szépséges látvány, festő ecsetjére méltó.

Boldogan futkostak a gyerekek, a néptelen környéken visonghattak, Teréz, nyakában Kálmánkával, keserűen kaptatott a nyomukban. Jól kitalálta az apjuk, hogy ezt a szép napot őrizték meg az emlékezetükben, a boldogságot, amikor mindhármójukat szóra méltatta, csuda történeteket mesélt, megnevezte a mezők virágait és kóróit, amelyek tébolyultan virultak a tiszteletükre, és Ilkát meg Etelkát, akik a virágneveket magyarul és latinul utánamondták, megcírógatta.

Ilka megállt, és amikor az apja ránézett, hátrafutott, megsimogatta Kálmánka lelógó lábát, majd viasszaladt az ösvényen az apjához, aki idősb lányának gesztusát hajának ismételt megsimításával, mosolyogva hagyta jóvá. Etelka irigyen nézte, a dicséretes cselekedet nem neki jutott eszébe. Teréz majd felrobbant Ilka ripacskodása láttán. Láttá, Etelka habozik, utánozza-e a nővérét, végül mégsem futott hátra az anyjához és Kálmánkához. Teréz majdnem megdicsérte.

Alig indult útnak a könyvszedő, Teréz a gyerekekkel visszahurcolkodott a házukba. Az előleget az újlaki háziúrtól visszakérte, a háziúr megriadt a tekintetétől, és visszaadta. Abból fognak élni, utána pedig, ha a vándor nem

tér haza időben, éhen vesznek. Oly gonoszul nézett, hogy a fuvarosok nem mertek többet kérni a szokásosnál.

A gyerekek csalódottak voltak és dühösek. Hát mégse jár nekik a szebb ház. Pakolás közben nem mertek csapkodni, magukban dúltak-fúltak.

Az orvosnövendék Varga Ágostont ajánlotta be maga helyett a könyvszedő Kállaynéhoz házitanítónak. Magas, szorgalmas, lelkes fiú volt Ágoston, még az orvostanhallgatók között is feltűnően demokrata; őt küldte Kállayné pár nap múlva Újlakra, nézze meg, mi van a családdal. A könyvszedő forradalmi nézeteinek lelkes híve a nyomukat sem találta. Rohant a hírrrel Kállaynéhoz, aki a hétszemélyes kocsin kiküldte a Tömő utcába.

Teréz és a gyerekek nyomorultul festettek. Ágoston előbb-utóbb kénytelen volt kiabálni, hogy rögtön menjenek vele a Beniczky-házba, a teljes ellátás, beleértve az orvosit, a férje hazatértéig Kállayné asszony által biztosítva lesz. Teréz visszakiabált, berekedt, aztán a gyerekekkel együtt a találomra összeszedett cókmokkal felszálltak a kocsira. Nem láttak még ilyen drága kocsit belülről a gyerekek, elnémulva bámészkodtak, a hintó falát tapogatták, mitől olyan fényes, és nem jutott eszükbe, hogy ezért vagy azért a babáért visszaforduljanak.

Ágoston úgy érezte, hogy az úton végig szórakoztatnia kell Terézt, aki tűrt. Ágoston igen jól volt értesülve szellemi mestere útjáról és szándékairól. Elmondta, hogy a pozsonyi Schaiba könyvtáros révén akarja a férj kinyomatni a „Józan ész” című munkáját, a többi kéziratát pedig rábízza azzal, hogy küldje el Lipcsébe, akkor nem kell magának cipelnie. Abban reménykedik, hogy a kiadó 400 forintért veszi meg, de azzal is megelégszik, ha a felét megkapja előlegben.

Négyszáz forint! Ha csak a harmadát hazahozná, fél évig megélnének belőle.

A Beniczky-ház földszintjén kapott Teréz a gyerekekkel egy udvari szobakonyhát. Lett volna kétszobás lakás a másodikon, de Teréz tiltakozott, a magasban szédül, mondta, és ha ablakot most, kiesik. Választását Ágoston elfogadta, sejtve, hogy az árat sokallja, mert Kállaynétól nem akar elfogadni semmit.

Teréz valóban eltökélte, hogy megkeresi a lakbért, és csak végső esetben kér kölcsön. Ágoston reggel érte jött, és felkísérte Kállaynéhoz az elsőre. Kállayné takarosán volt öltözve, könnyezett, megölelte és letegezte. Teréz megköszönte a kocsit, a megszólítást elkerülte.

Még csak nem is csinos. Meglátszik, hogy negyvenéves. Megnyugtató, de bosszantó is.

Ágoston feszülten ült. Láttá Teréz, hogy mind a két nő kéne neki, nem csak az úrinő, akit a mesterétől örökölt. Ha a nála huszonöt évvel idősebb vén kecskének két nője volt, neki is legyen.

Teréz néhány év kihagyás után ismét fehéreneműt varrt. Még az Orczykert mögött kezdett varrni a szomszédságnak, miután Karacs Teréztől megtanulta a szakmát; az Üllői úti Amon fuvarosék és az ismeretségi körük lett a vevőköre, de születtek a gyerekek, és elmaradtak. Most több megrendelést szeretett volna elérni. A divatos varrónők sok lánnyal dolgoztak; a gépesí-

tett varrás fel volt már találva, de drágább lévén, mint a kézi, nem tudott elterjedni.

A divatot kellett követnie minden varrónőnek. A Beniczky-házban az első és második emeleti lakók járatták az Életképeket és a Honderút, a Garay János szerkesztette Regélő utódait, meg a Pesti Divatlapot, amelyekben a francia divatlapokból átvett színes divatábrák is nyomattak; a cselédek a régebbi példányokat egymásnak mutogatták. Látott már magyar divatlapokat Teréz, mert a férje mindent elolvasott, amit magyarul kinyomtak, és ezekben a lapokban a magyar szerzők népszerűsítése céljából verseket és tárcákat is közöltek.

Fehérnemű-szabásmintát a magyar lapok nem közöltek. A varrónők és az eladó lányok a szemérmetlen bécsi és párizsi divatlapokat a csempészekről szereztek be.

Nem járhatta végig Teréz a kávéházakat, hogy ajánlgassa magát, túl sokan ismerték az irodalmi és nyomdai körökben. Maradtak azok a megrendelők, akiket az ismerősök szereztek. Jól dolgozik, lett az általános vélemény, és hozzátették: szegény asszony, elhagyta a férje. Teréznek kevesebbet fizettek, mint más varrónőknek, ehhez egymástól függetlenül az összes megrendelő tartotta magát, talán nem is egyeztettek egymással; és még ők mondták, hogy a férje tisztelői.

Ágoston kiszedte Terézből, mennyiért dolgozik, elszörnyedt, elmondta Kállaynének, aki dühös lett, üzent Kossuthnak, Kossuth szólt Széchenyinek, Széchenyi pedig Ypsilanti hercegnek, legalábbis Ágoston ezt mesélte, miután váratlanul megjelent egy jól öltözött szolga, és azt tudakolta Teréztől, hajlandó-e rumburgi vászonból próbát varrni. Magával hozott két ingre való anyagot, Teréz igenlő válaszára otthagyta. Az elkészült munkával a cégnél meg voltak elégedve. Többet kínáltak a szállító révén, mint a magánmegrendelők, és az általuk beszerzett jó minőségű lenvászonnal öröm volt dolgozni.

2 forint 30 krajcár és öt forint között volt egy-egy női ing ára a boltban, a svájci mellel és strájfokkal készült pedig 4 forint 30 krajcár és nyolc forint között. Darabjukért Teréz a sablon bonyolultságának és a méretnek megfelelően kapott 15-20 krajcárt. Ha egy nap alatt végzett egy svájci mellel, elégedetten sóhajthatott fel: feleannyit keresett, mint egy napszámos. A díszes férfiingek elkészítéséért többet adtak volna, de azokkal Teréz nem akart bajlódni, mert kevésbé szaporák. Szívesen vitte volna az elkészült darabokat Ypsilanti Váci úti boltjába, hogy a szállítást megspórolja és egy-két krajcárral többet kapjon, de nem engedték. A cég szállítója vitte ki a vásznat a bedolgozóknak, és ő vitte el a kész darabokat kocsival és a vállas kísérelével. Fizetni az anyagért nem kellett, de a szállító gondosan strigulázta, miből mennyit vett át Teréz, aki szorongott, amíg az alapanyag már és a kész ing még ott volt a lakásban, ki ne rabolják. A szállító darabra fizetett, és persze nem mindig ugyanaz a szolga, volt négy-öt erre szakosodott, egyféleképpen öltözött alkalmazott; nagy hálózatot működtetett Ypsilanti, a két fővároson kívül a nagyobb vidéki városokat is ellátta. A cég azt hirdette, hogy ezerféle árucikket forgalmaz, és ingyen postáz.

Ypsilanti Alekszandrosz herceget Pesten nemigen lehetett látni, Bécsben időzött a mágások körében, ott lett a magyar nők, valamint Széchenyi István pártfogoltja. Az újságolvasók tudták, hogy a herceg kadétiskolát végzett Oroszországban, hová az apjával, a görög szabadsághős Konsztantinosz Ypsilantival menekült, kit a franciák a törököknek elárultak.

A szabadsághősök fehéreneműboltot nyitnak, és különösen akkor cselekszenek így, ha hercegnek születtek.

Úgy gondolta Teréz, hogy hazatérvén a férje a pénzkereset ezen módját utólag jóvá fogja hagyni. Még nevelő célzatot is lehetett a rabszolgamunkának tulajdonítani: Ilka figyelte, hogy dolgozik az anyja, és a piciny, levágott vászondarabokat ügyesen fércelgette egymáshoz.

A Beniczky-ház cselédeivel Teréz jól kijött. A kocsisok tisztelték, mert csúnyán tudott németül káromkodni. Az egyetlen magyar kocsis, a másodikon lakó Perényi báró embere, Miska, a drusza azért becsülte, mert magyarul is. Néha hoztak ajándékba ezt-azt, egy kis lopott krumplit, egy kis hagymát, egy kis hullott gyümölcsöt a piacról. Estefelé kiültek a cselédek a belső kertbe, és amíg az urak korzóztak a palotasoron, pletykáltak. Megbámulták az elkészült, száradó ingeket; Teréz nem hagyta, hogy összefogdossák.

– Alles für die Augen, nichts für die Hände! – mondogatta. A keresztanya, aki fölnevelte, azt állította, ez volt az első mondat, amit kiejtett a száján.

Megrótta volna a német szóért a férje, de nem volt jelen. A gyerekek is gagyogtak már németül, nem voltak többé a világtól elzárva.

Ilka emlékezett, hogy nekik a német tilos, és kezdte az anyja magyar kiejtését javítgatni. Teréz dühös lett, és ráripakodott. Pont olyan zsarnok lesz, mint az apja. Ilka megszeppent, és várta, hogy az anyja bocsánatot kérjen, de nem kért. Etelka megrémült, ölelte és vigasztalta a nővérét; tőle félt, az ő felügyeletére volt bízva, amíg az anyja dolgozott.

Kálmánka halkán sivalkodott, gyöngye volt a tüdeje.

Teréz vizet hordott, vásárolt, varrt, főzött, az udvaron a hokedlira tett tekőben mosott, és gondosan, többféle vasalóval vasalt. A kicsi gallérvasalót külön megbámulták, a cégtől kapta használatra. Az ingeket tisztán és vasalva vették át. Ha napközben nem száradtak meg, Teréz a padláson a kitergetett ingek mellett aludt éberen.

Ilka vigyázott a testvéreire. Kálmánkának megszabta, hogy merre kúszhat, Etelkának, hogy kimehet-e az udvarra, és amint kiment, behajtotta; ezt játszotta órákon át. Jól olvasott magyarul, és franciául sem felejtette el, amire az apja tanította, mert mániákusan, kitartóan ismételtette. Szőke volt és kék szemű, akár az anyja. Vézna maradt, a vízhordástól Teréznek meg kellett kímélnie. „Teljesen arányos, sem gömbölyű, sem hosszúkas, hanem közép s hideg márványszerű arc; hosszúdad vágatú, nagy kék és kissé bennülő szemek; orr nem éppen legszebb görög metszetű, de egyébként szabályos; száj összeszorított vérszín ajkakkal, nem nevetésre alkotva... Gazdag hajzata szőkés, már-már gesztenyeszínre hajló; szemöldöke barnább hajánál, nem gazdag, de eléggé kitűnő”, írta az apja utólag.

Az egész ház a Múzeum mögötti kútból cipelte a vizet, közelebb esett, mint a Duna. Állították, hogy jó kút, mert mély, a Széna-piaci lószar nem éri el.

Teréz néha szomszédoknak is hozott vizet egy-két krajcárért.

Kállayné hívta Terézt, legyen a házvezetőnője, szépen megfizeti.

– Nem voltam a cselédje senkinek.

– De nem cselédnek alkalmaználak! Te irányítanád a cselédeket!

– Nem nekem való a kisbíróság.

– Értem már a férjed választását!

Javasolták a szomszédok, hogy váljon el, úgyse jön haza a férje, nem boldog, hogy eltartsa a családját, nem azért ment el. Biztosan kint marad, ahol van megélhetés, vagy pedig hazajön, de nem Pestre, és sose derül ki, hol alapít új családot. Biztatták, hogy akadhat a horgára obsitos katona is akár. Teréz a fejét rázta, ugyan ki vesz el egy öregasszonyt három beteg gyerekkel.

Ugyanazokat a füveket ajánlották a gyerekek bajára a magyarok és a németek. Az Orczy-kertben gyűjtött növényeket Teréz megfőzte, itatta őket, és a főzetbe merített priznicet tett a mellükre; másodnaponként tiszta ruhát adott rájuk. Nem maradtak éhesek, de étvágyuk sem volt.

Etelka köhögött és hányt. Ágostonnak orvosnövendékként mondania kellett valamit. Úgy látta, hogy vörheny; vagy meghal, vagy túléli, de azért vigye Teréz kórházba. Háromutcányira esett a Kerepesi úton a Rókus. Teréz a hátára kötött batyuban, mint a rőzsét, odavitte Etelkát, és bent maradt mellette. Etelka hamar meghalt, a kórházból vitték a temetőbe. Pólya doktor elintézte, hogy a szegénysoron ingyen hantolják el, Teréznek csak a papért kellett fizetnie.

110

A gyerekek nem láthatták kisírt szemmel. A temetőből hazafelé a toloncháznál megállt, ott mások is szoktak sírni, könnyezett egy sort, és kitalálta, hogy Etelka Győrbe utazott a Jani bácsihoz, aki feltáplálja.

– Boldizsék gazdagabbak!

– Daruvár sokkal messzebb van Győrnél.

Akkor ők is Győrbe akartak menni.

– Most nem lehet. Majd ha Etelka hazajön.

Ágostonnak diktálta a levelet, aki visszaolvasta. Teréz tiltakozott, mert a „meghalt” helyett „örökre elszunnyadt” volt írva.

– De hát ez írás! – csodálkozott Ágoston. – Írásban fentebb stílusban fogalmazunk!

– De én nem ezt mondtam!

– Drága Teréz, a rendőrségi kihallgatáskor a vizsgálóbíró jegyzetel, aztán írásba teszi a vallomást, és az a hiteles, amit ő ír le, akármit mondott is a gyanúsított! Hiába tiltakozik, ha nem az van leírva! Mindenki finomít, amikor ír, a költő is! A kegyed férje is! Ez a módja! A levél nem olyan, mint az országházi beszéd, amit a gyorsíró szó szerint köteles lejegyezni!

Ágoston megígérte, hogy átadja a levelet egy Pozsonyba indulónak; ott az illető könnyebben megtudhatja, merre tartózkodik a címzett.

Korábban is üzent a siralmas állapotukról, de nem tudhatta, átadták-e, válasz nem jött. Az utazó megjegyzi az üzenetet, és külföldön vagy leírja és elpostázza, vagy személyesen közli a címzettel, vagy továbbmondja valakinek, aki a címzett tartózkodási helyére utazik. Nem jó, ha levelet találnak

az embernél; ha nincs is aláírva, sem megcímezve, akkor is kiverik az emberből, ki küldi és kinek, vagy ha nem bántják is, bezárják.

Ágoston úgy számított, hogy a németektől a vándor már Londonba érkezett. Teréz nem kérdezte, honnét tudja Varga, amit ő nem; talán a Kállay Béni gyerek árulta el.

– London! – ismételte Teréz.

– Nagyváros Angliában.

– Anglia!...

November lett, és Kálmánka is meghalt. Teréz Ilkának azt mondta, hogy Kálmánka is Győrbe utazott. Részletesen el kellett mesélni, hogy festett a szerke, amelyre föltette Kálmánkát, milyen útitársra bízta, miként viselje gondját, milyen mesét mondjon neki, és kellett-e fizetni érte. Kellett. Mennyit? Egy forint húsz krajcárt. Az több, mint öt sima ing. Jól számolt Ilka, hatvan krajcár egy forint. A testvérei után akart menni Győrbe, de nem az ennyivaló miatt, hanem mert gombkötő szeretne lenni, és különben is utazni szeretne.

– Majd utazol. A gombkötészet nem női szakma.

Teréz fohászkodott, hogy Ilka gyógyuljon meg, az apja úgyis őt szereti egyedül. A kisdedekkel nem tudott mihez kezdeni: nem lehetett beszélgetni velük, nem tudta idomítani őket.

Öt hónap múlva ért haza a világjáró ugyanabban a védőegyletes darcruhában, amiben elment, de új csizmában, a talpa már kilyukadt. Londonban érte Etelka halálhíre, és a németeknél Kálmánkáé. Etelka miatt, mondta, álló nap zokogott, ahogy csak egy olyan apa tud sírni, aki nem látta a gyermekét halva, mert annál nagyobb szenvedés nincs. Ha látja meghalni a gyermekét a szülő, jól kisírja magát, és kész. Te láttad meghalni őket, te nem tudod, mi az igazi fájdalom.

Azt is mondta, hogy rajta kívül senki sem tud gyászolni igazán. Csodálták is Londonban, és elismerték, hogy úgy sír, ahogy férfi nem szokott.

Ilka csúnyán köhögött. Teréz lefogyott és összeaszott. Csodálkozott a forradalmár, hogy a Beniczky-házban laknak, de nem kifogásolta. Hamarosan úgy emlékezett, hogy a belvárosi lakásbérletét ő találta ki. Az óbudai házról nem esett szó.

Megnézte a pesti temetőben a két kicsi hantot, fejfájuk nem volt. Kérdezte, mennyibe került a pap.

– Beszentelte őket?

– Hogyne.

– Ilka ott volt a temetésen?

– Nem. Azt hiszi, Győrött vannak.

– Helyes. Mihelyt tőlünk telik, állítatunk kősírt mind a négy gyereknek – mondta a gyászoló atya.

Teréz mondta, hogy Kossuthot is kereste a Tigris szállóban, de nem volt ott, vagy letagadták. Nem tudta Teréz, hogy a szerkesztők közül melyik szakállast hogy hívják, Kossuth később nem üzent érte.

– Nem ő már a szerkesztő – mondta a férje.

Elmondta, hogy Kállayné és Varga Ágoston sokat segített, kuncsaftoknak ajánlották, akik később egymásnak, és elég gyakran dolgoztattak vele. El-

mondta, hogy Ágoston szerint Kossuth és Széchenyi révén került Ypsilanti varrónői közé.

A vándornak voltaképpen jól ment a sora, bár hiányzott a bicska, de hát bicskát nem lehet vinni, elrabolják, és még le is kaszabolják; sokszor kiforgatták, de látták, hogy nincs mit elvenni tőle, hát elengedték. Többször gyalogolt, két-három mérföldet is megtett naponta.

A németeknél, képzeled el, nem egész krumplit ültetnek el, hanem félbe vágottat, hogy hamarabb kicsírázzon! Egyszerre kettőt-hármat ástott ki a földből, hazavitte, ha volt szállása, és a kávéval együtt megfőzte. A kávé vásárolni kellett, maga pörkölte és zúzta össze kővel. Hetekig ki lehet húzni krumplival és kávéval. Gyümölcsöt is lehet lopni, bár északon zord a klíma. A dohányt, azt venni kell.

A kéziratait Pozsonyban hagyta, előleget nem kapott. Mégis jó, hogy a kéziratok nem voltak nála, mert Ausztriába érve letartóztatták, és ha nála vannak a kéziratok, lecsukták volna. A pozsonyiak németföldi nyomdászokkal is kapcsolatban állnak, Pesten is megfordultak, behálózzák Európát. A kéziratok baj nélkül megérkeztek Lipcsébe, és jóval korábban, mintsem ő odaért. Wigand Károlyt, a lipcsei nyomdászt a házassága előtti időből, még Pozsonyból ismerte, de ezt a nevet Teréz azonnal felejtse el.

Teréz emlékezett a névre, ő nyomta ki a szerző neve nélkül Batthyány Kázmér könyvét a Schutzvereinről.

Mondta a világvándor: az útvjáról márpedig könyvet fog írni, Európában az útleírásokat nagyon keresik, itthon is óriási siker lesz, ebből fognak meggazdagodni.

Párizsban fogadta maga Étienne Cabet! A házigazda a látogató magyaros franciaságát nehezen tűrte, latinra váltott, de hát a francia forradalmár azt is jobban beszélte; más egy nyelvet tanítani és olvasni, mint beszélni, tudjuk; de a nagy Cabet sem tökéletes, hiába tud franciául, hiába tud latinul, hiába a világ vezető szocialistája, mert neki a magyar nyelv szláv! Még ilyen számárságot! Úgyhogy ezzel a kettejük dialógusa véget is ért. Csak nem fog olyan filozófussal társalogni, aki a magyarokat szláv-nak tartja?!

Bezzeg Londonban! Épp hogy megérkezett, az ott élő magyar szűcsöknek már harmadnap előadást tartott arról, hogyan és miképpen harcoljanak a jogaikért! és az előadása annyira tetszett nekik, hogy két font tiszta jövedelemmel honorálták! pedig nem szokták!

Azon tűnődtek, vajon maradjanak-e a Beniczky-házban, amikor a hazaérkezett vándort máris hívatta Kossuth, és azt mondta: „A rendőrségről kiszívárgott, hogy a Lipcsében kinyomott Népkönyved miatt az elfogásodra készülnek. Menekülj, én neked minden segítséget megadok!”

Teréz nem fogta fel rögtön.

– Veszélyben forgok! – kiáltotta a férje büszkén.

Az útja nem volt hiábavaló: megjelent a Népkönyv! Megjelent a Népkönyv! Széchenyi István, ezt mesélte Kossuth, annyira megharagudott, hogy haragját szétkürtölte, ezzel hívta fel mások figyelmét a műre; Kossuth Lajos is elolvasta, és igen tetszik neki!

Amikor továbbindult Lipcséből, tele volt kétséggel. Meg is róttta magát, minek hagyta ott a kéziratait. Ezen rágódott Londonban és Párizsban, és mégis megjelent!

És a „Sajtószabadságról nézetei egy rabnak” című munkája is megjelent, mert azt is látta Kossuthnál! Nem is az első kiadás van meg neki, hanem a második! London van kiadási helyként feltüntetve, ami persze megtévesztés, és a szerző nincsen megnevezve. Kossuth mutatott neki egy sajtóhibát, amely több helyütt is előfordul, először a 16-ik oldalon: a „zsarnok” helyett az van szedve, hogy „szarnok”! De nem szándékos e tévesztés, noha még néhányszor előfordul, mert több helyütt a „zsarnok” helyesen szerepel. Német nyomdász szedte, csoda, hogy több hiba, néhány helytelen egybeírásón kívül, nincs benne.

Boldog volt az elírástól is a szerző.

Nem szeretné megint elhagyni a maradék családját, de hát az üldöztetés! Őt üldözik! Hát mit tehetne? Többet tud-e vajon segíteni rajtuk a börtönből, mint a száműzetésből? Ugye hogy nem! Úgyhogy amint üzennek érte, azonnal elmegy.

Teréz még mindig nem értette, mit beszél.

– Menekülnöm kell! – mondta a férje türelmetlenül. – Kossuth nem akarja, hogy elfogjanak, és vallomást csikarjanak ki belőlem!

– Még szerencse, hogy csak egy gyermekünk maradt életben, mert vele könnyebben kibírom, mint hárommal.

– Valóban – mondta a száműzetésbe készülő tárgyilagosan.

– De ha az az egy sem fog megmaradni!?

– Meg fog maradni – mondta a könyvszedő magabiztosan. – A legjobb orvosokat bízzák meg a kezelésével, Kossuth megígérte, és ő fizeti! Fiath István van ezzel megbízva, jelentkezni fog. Az ország legjobbjai az én barátaim, a Batthyányak, a Perczelek, és amióta a magyarság legfontosabb könyvei megjelentek Lipcsében, megtanultak becsülni! Ideje volt! Szavahihető férfiak, a nemzetnek a legjobbat akarják! Te pedig a nemzetnek a házasságunk révén elsőrendű tagja vagy! Segíteni fognak orvossal és pénzzel!

Teréz kifakadt.

Amíg távol volt, az elvbarátok feléjük se néztek. Írók, szerkesztők, kiadók, nyomdászok, senki. Szívesebben ülnek a kávéházaikban, melyik csoport melyikben, de egyaránt fáj nekik a gondolat, hogy a kávé vagy a sör mellől ki kellene mozdulniuk.

Hát igen, részvétlen népség. De nagy emberek akadnak közöttük.

Hajnalba indult, hogy meg ne lássák. Fagyott. Budára megy ladikkal, mondta, a Sárosfürdő elé. Négyfogatú várja.

Négyfogatú! Az nem lehet másé, mint Kázmér grófé.

Hajnal lévén nem kellett elbúcsúznia Ilkától.

Cabet négy kötetét cipelte a zsákjában a francia forradalom történetéről, hogy lefordítsa, amíg odavan. És egy új, rendkívüli fontosságú könyvet is tervez megírni a robot és a dézsma eltörlésének feltétlen szükségességéről; a címe az lesz, hogy „Nép szava Isten szava”. 14 millió lakosból nem adózik 800 ezer nemes, a többiek viselik a terheket; ez nem maradhat így. A tizedet

el kell törölni. A papságot szét kell kergetni. Választójogot mindenkinek. Polgárjogot mindenkinek. Hiába Tudományos Akadémia, hídépítés, részleges reformok, ámitás az mind, amíg az álladalom úgy marad, mint van.

– Ez már az útikönyv?

– Nem, de annál is kelendőbb lesz!

Még este megfogadta, hogy gyakran küld levelet, majd elhozzák a bizalmasok. Ha Ilka nem gyógyul, Pólya Józsi bármikor fogadja, hiszen tapasztalhatta. Ha a távollét elhúzódna, az anyát és a gyereket kiviszik hozzá, hogy egyesüljön a család, ezt is megígérték.

Csókkold meg helyettem Ilkát, mondta, és útnak indult.

Eltelt a november, eltelt a december, Teréz nem kapott hírt. Kállayné és Ágoston sem tudott semmit, nagyon sajnálták. Vagy előlük is titkolták a hollétét, vagy megtiltották nekik, hogy beszéljenek.

Miska kocsis karácsonykor beugrott Terézhez, vitt neki és Ilkának egy stanicli Wiener Teezuckert. Ő azt hallotta a gazdájától, Perényi bárótól, hogy Bécsben azt rebesgetik: Teréz férje Párizsba ment.

Bécs? Párizs?

Majláth gróf szerint Metternichnek ezt jelentették.

Botos Péter: Kapu. 2019

Kívülállók*

[...]

7 § Az ember értékét azon anyagi és nem anyagi javak határozzák meg, amelyekkel hozzájárul az össztársadalmi jóléthez. A létezés biológiai tény, amelyhez nem járul veleszületett méltóság. Az emberi méltóság kizárólag valamely társadalmi tevékenység eredményeként valósulhat meg.

8 § A Köztársaság minden polgárának joga van az emberi méltósághoz, ugyanakkor joguk van arról lemondani is. A Köztársaság az egyén autonómiájába nem avatkozhat be, az egyén saját életéről hozott döntése minden esetben szuverenitással bír. A Köztársaságnak nem feladata az egyén méltóságának előmozdítása és védelme, ez kizárólag az egyes állampolgárok kötelessége.

9 § Ha valamely állampolgár úgy dönt, hogy nem él emberi mivoltából fakadó lehetőségeivel és kötelességeivel, a Köztársaság többi polgára köteles azt elfogadni, ezért az ezzel szemben tanúsított passzív magatartás az irányadó és elvárt a társadalom részéről.

10 § A Köztársaság területén mindenkinek joga van a gondolat és a lelkiismeret szabadságához, amelyből következik az egyéni döntések szuverenitása.

11 § A Köztársaságban minden állampolgár kötelessége és érdeke saját létbiztonságáról gondoskodni. A Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészségre, amelyről való gondoskodás az egyén felelőssége. Senki nem kényszeríthető eme javakra saját akarata ellenére.

12 § A Köztársaság minden polgárának egyéni felelőssége az öngondoskodás.

13 § A Köztársaság polgárainak saját szociális biztonságuk megteremtését, megélhetésükhöz szükséges ellátást a maguk számára kell biztosítaniuk öregség, betegség, rokkantság, özvegység esetén.

14 § A Köztársaság elismeri, ugyanakkor nem tekinti kötelességének érvényesíteni mindenki jogát az egészséges környezethez, a szociális biztonságához.

15 § Bármilyen hátrányos vagy előnyös megkülönböztetést a törvény büntet.

16 § A Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását nem gátolja, esélyegyenlőséget az állam nem teremt. Az esély megteremtése mindenkinek személyes felelőssége.

---

* Újabb részletek egy készülő regényből. Egy előző részlet márciusi számunkban jelent meg.

Nincs hivatalos adat arról, hogy bárki túlélte volna ezt a büntetési nemet. Az életben maradás lehetősége kizárt, előfordulása a nulla értékhez közelítő hibaszázaléknak tudható be. Ha vannak is túlélők, még évtizedeket kell várni az adatokra, mivel minden dokumentumot titkosítottak a lehető leg-hosszabb időre, mint ahogy az áldozatok száma is államtitkok. Aki mégis életben tud maradni az adott körülmények között, az már legfeljebb kutatási célokra alkalmas. Az új büntetést hivatalosan magánelzárásnak hívják, nincs is ebben semmi újdonság, semmi különös, de a nép mindent kiszagol, s már régóta sejtik, hogy egy kifinomult halálbüntetésről van szó. A speciálisan kialakított magánzárkákban a rabok néhány nap alatt megtébolyodnak és meghalnak, ami a konstrukció tulajdonképpeni célja.

A halálbüntetést évtizedekkel ezelőtt kiiktatták, mert már nem szalonképes. Csakhogy az emberi létezés drága, a halál hosszú távon kifizetődőbb. Ízléses megoldásként az új szankció nem halálra ítéli a bűnösöket, hanem éppen hogy létezésre; együttlétre önmagukkal a világon kívül, a látható, hallható, kézzelfogható, érzékelhető létezés teljes nélkülözésére. Magánelzárásnak keresztelték minden felhajtás nélkül. Akik a folyamat részesei lehettek az ötletrohamtól az első halálesetig, ingermegvonásos terápiának csúfolták egymás közt, egy gúnyos mosolyt formálva a szavak artikulációja köré. Nyilvánosan ezt a szót soha nem ejtik ki, mert a Köztársaság polgárainak csak azt mondják el, amire érettnek tartják őket. Nagyrészüket nem is vágyik többre, az igazság többletére, mert egy tökéletesen működő világ illúziójára fizetik az adójukat. A hatalom úgy szoptatja emlőin a polgárokat, hogy jóllakatja elégedettségvágyukat, és büszkén nézi, ha egy kis nyálbuborék megjelenik az ajkukon. A Köztársaság már nem fáradozik azon, hogy elámítsa a lelkiismeretét, mert elkorcsosult, mint egy felesleges testrészt, s csak azok képesek még meghallani a hangját, akiket nem kísértett el a megtévesztés.

Olyan halálnemet eszeltek ki a törvényeket súlyosan megszegőknek, hogy nem is kell kivégezni őket, a konstrukció végez magával, mármint az ember nevű konstrukció. Itt-ott hallani szóbeszédet különleges cellákról, eltűnt emberekről, de az utcai információ nem információ, a hiteles világ képét csak a Köztársaság vetítheti. A civilizált polgárt még a gondolat is felháborítaná, hogy ízlésvilágába beengedje a barbárságot. Egyébként pedig – amíg nem érintettek, sőt talán még azután is – nemigen érdekli ez őket. A polgárok a birkásodás, a legyintés évszázadába léptek.

Nem kellett sokat várni, hogy a korszakalkotó ötlet alapján zárkák épüljenek, felhangozzék a mély morajlás, ahogy az ajtó végérvényesen rázárul ideiglenes lakójára s a cella gyomra pépessé, köpetté eméssze a bűnöst. Az ingerelvonás a büntető igazságszolgáltatás legmodernebb intézménye, az állam által elkövetett gyilkosság legsterilebb formája. Fő erénye, hogy hihetetlenül gyorsan öl.

Amikor bekísérik az elítéltet, kivilágítva láthatja új lakhelyét, amely szeplőtelen fehér színű, puha környezetet körülölelő, négyszer négyméteres

cella. Ágy nincs, a sarokban vécékagyló, a falak és a talaj párnázott, hogy verhesse bele a fejét, aki már nem bírja magát elviselni. Tíz másodperc, a fények kialszanak, és beáll a folyamatos sötétség. Az első veszteségük a látás. Megvakulnak, és ezután már nem kell sokat várni az örületre. Napok kérdése. A lakókra rátapad saját maguk állandósága, amelytől nincs hová szabadulni. Az itt és a most foglyaivá válnak. A kívül és belül már nem megkülönböztethető, mert a kívül nem létezik, és így a belül értelmezhetetlenné válik. Csak akkor áll be változás, ha eléri az önkívület állapotát, ami egé-szében önerőből teljesíthető, ha valaki megbolondul.

Naponta egyszer etetik őket, elég egy rövid altatás, hogy a vénába csöpögiön a zacskó tartalma. A Köztársaság nem tudna tükörbe nézni, ha éhen halnának a felügyeletére bízott rabok, vagy netán kiszivárogná bármi valót-lanság arról, hogy embert kínoznak a börtönökben. A humanitásra mindig nagyon kényes volt. Táplálják őket, mégis éhesek, de korántsem bánják. Az ízlelés banális örömet megvonják tőlük, s az éhség válik élvezetté a gyomor létének megtapasztalásával, s mint bármilyen tapasztalat vidáman üdvöz-lendő, bár hamar ráunnak, mert nem nyújt tartós kielégülést a semmi kö-zepén. Mohón figyelnek minden testi jelre, kordulásra, szélre, nyomásra, sajgásra. Még a vizeletüket sem érdemes meginniük, egyhangú, unalmas aroma, de ha akarnák, se tudnák, mert a vécékagyló is okosabb, mint ők. Még le sem ér a termés, már szívja is el kapzsi módon.

Az emberi lény nem úgy jön a világra, hogy sokáig bírja a sötétet, a tel-jes csöndet, megfosztva látványtól, ízeztől, szagoktól. Mivel mozgásukban szabadok, és a bőrt nem nyúzzák le róluk, az érzékelés legnagyobb felülete megmarad. Sokan ezt karmolásszá, csipkedik, vakarják, mígnem a vér ki-serken, s nyalhatják, míg el nem kopik. Ez volt az egyetlen érzékelés, amit a tudós elmék nem tudtak kiiktatni a jó ízlés keretein belül. Nem lenne come il faut, mondták, bár a Köztársaság nem érti az idegen szavakat.

A semmi megteremtése költséges, de megéri, mert eredményesen műkö-dik, és gyorsan visszahozza az árát. A bűnözők fogyatkoznak, nincs vissza-esés, a kártékony elem lassan csak a mezőgazdaságban használt fogalom-má válik. A teljes elszigeteltség létrehozása professzionális színvonalat kíván, különben nincs értelme az egésznek, ha beszűrődik bármi, ami életet lehel-het a rabokba. Ők már nem a börtön, nem a Köztársaság, hanem saját ma-guk foglyai. Először a vakság köti le minden figyelmüket, azt hiszik, ennyi a világtalanság. Mennyire együgyűek! Egyiküket az üres tér képzete fojtotta meg, és belefulladt önmaga zárt terébe. Kint a világban azért maradnak meg akár nyolcvan-kilencven évig is, mert nem érzik, hogy össze vannak zárva önmagukkal. Az ember egyetlen esélye az életben maradásra, hogy el tudja vonni magáról a figyelmét, s úgy rendezi be a világot maga körül, hogy saját magától a lehető legtávolabb éljen.

A büntetés rövidtávú, pontosabban nincs is megszabott időtartama. Mi-nek? Úgysem húzzák sokáig. Amikor elkezdődik, minden hallott szóbeszéd ellenére a fogoly reménykedik, hogy kibírja, hogy ő lesz a kivétel. Kivétel nem akad, hiába próbálják bemesélni maguknak, hogy csak pihennek egy jót odabent, kikapcsolódnak az életből, de az ítélet szövege nem utazási

prospektus. Hamis büszkeségük arra bázíroz, hogy az ember mindig is hírhedt túlélő volt. Akármilyen kegyetlen körülményeket kreál a világ, marad túlélő. Hála az Úrnak, az evolúciónak, ki melyik mesére tud jobban elaludni. Ez a kreatúra, vagy képződmény, kinek miből következik az itt levés, mindenhez alkalmazkodott, a leghidegebb éghajlathoz, a forrósághoz, éhséghez, a fájdalomhoz, de önmagához nem tudott. Ördögi csapda.

Az ingermegvonás megöli az időt, érzéketlenné teszi a lakót arra, hogy a volt és a lesz között árnyalni tudja a tartamot, ami a póre, folytonos jelenre kényszeríti. Először a reggel, este, nappal, éjszaka veszíti el minden értelmét, később a jelen úgy marad felszínen, hogy a jövőt és a múltat is megfojtja. A jövő a jelennel már véget is ér. A múlt emlékeiből némelyek fel tudnak építeni egy hamar leomló világot, és abban próbálnak berendezkedni. Túl korán hullik szét, még annyi levét sem ereszt, hogy megfürödhessenek benne. Amiben nagyot mártóznak, az az idejekorán megérkező rákfene, az önsajnálát. Ekkor már vége a racionalitásnak, amely még egy nagyon rövid ideig védhet a téboly ellen.

Karla életben maradása szokatlanul hosszú, amit nem tudnak kizárólag a bőrfelülete túlzott érzékenységének tulajdonítani. Aggasztja a tervezőket, tartva attól, hogy talán mégis hibás az ötlet. Valamit talán félreértettek az alapok vonatkozásában? Sokáig azt gondolták, hogy a szabadság a legtöbb, ami az embernek jár, és a legnagyobb büntetés az, ha elveszik tőlük. A szabadság, mint kiderült, súlyos, fejnehéz. De ez csak a kezdet volt. Hogyhogy eddig nem vették észre, ami a szemük előtt hevert? Ami nélkül nem élhet az ember: az inger, a világból jövő végtelen sokaságú inger. A hagyományos elzárás nem világtalanítja a bűnöst, bárki túléli anélkül, hogy leállna az agya, valamelyik szervének működése, vagy netán megtébolyodna. A magánelzárás a világon kívülre, a semmiben veti az embert, csak meg kell fordítani a homokórát és várni, mikor lesz az élő halottból valódi. Nem orvosok, nem pszichológusok, nem a büntetés-végrehajtás kreatív csapata jött rá a nyilvánvalóra; ők nem voltak elég szabadok a gondolatok társításában. Élt egy Elif nevű tudós, aki az ember és a világ relációját analizálta újra és újra. Hívei hamar megunták, végül majdnem teljesen elfeledték önismétlő bíbelődéseit. Nos, a büntetést nem is ő találta ki, vagyis az elvi lehetőségét igen, nem sejtve, hogy halála után milyen sikert fog aratni a Köztársaság életében. A kísérleti szakasz biztató eredményeket hozott, minden az elmélet helytállóságát erősítette. Sikerült az embert egyenletként felírni. A Köztársaság megmondhatja a polgárainak, hogy milyenek, és ők el is hiszik, hogy olyanok, mert ez tudomány.

Karlát azért ítélték el, mert segített az anyjának. Segített neki meghalni, bár nem kérdezte, hogy akar-e. Tudta, hogy a legsúlyosabb büntetést fogja kapni, mert képtelen volt megbánni tettét, és hazudni sem akart róla. Nem értette, miért kellene bármiről hazudnia. A büntetés még nem a halál, gondolta, de ha az, akkor sem akar ellene tenni semmit. Nem akarta megúszni. Mikor először lett sötét és teljes csend körülötte, megnyugodott, és ez a majdnem kellemes állapot nagyon sokáig nem múlt el. Hogy meddig, és tényleg sokáig-e, azt maga nem tudhatta, de már-már szégyellte, hogy

nem feszeng, s várta a világelvonás tüneteit, hogy történjen valami, de csak azt vette észre, hogy ilyen nyugalmat soha sem érzett odakint. Ilyen lehet a halál, merült fel benne. Ijesztő volt a gondolat, hogy az életet élni nem is neki való szerep volt.

(...)

Mióta a vallás kikerült a hétköznapi tudatból, sőt még az ünnepnapiból is, a Köztársaság, az Önrendelkezés és a Magántulajdon szentháromságára esküsznek. Aki arra vetemedik, hogy javakat szeretne anélkül, hogy maga is hozzájárulna a társadalom jólétéhez, annak nincs elnézés semmilyen fórumon. Senki nem húzhat hasznót a Köztársaságból. A törvények azokat védik, akik a közös célt építik. Aki nem termel elvi vagy anyagi javakat, annak ne legyen igénye sem. A Köztársaság nem tart el senkit, ingyen nem juttat semmit. Aki erre áhítozik, nem veszi észre, hogy egy olyan korban él, ami már régen elmúlt. Tényleg volt olyan történelmi időszak, amikor a semmirekellők kényelmesen élhettek mások pénzén, a társadalom jóléte nekik is csepegtetett. Beszélnek erről néha, de már csak legendárium, mert nem élte meg senki a Köztársaság polgárai közül. Vannak, akik mégis elhiszik, minden abszurditása ellenére.

A börtönökben fogvatartottak az államnak dolgoznak ingyen és a saját fenntartásukért cserébe, ami a szigorú racionális minimum. Nem kell törődni a méltóságukkal, hiszen szabad akaratukból mondtak le róla azzal a tetükkel, amellyel a Köztársaság törvényeit megszegették. Családtagjaik nem látogathatják őket, csomagot nem küldhetnek. Akit várnak odakint, marad esélye, akit nem, az utcán végezheti egy parkban, ahonnan elegáns, fekete színű nylon öltözetben távozhat. A nőknek könnyebb, mondják, a testükre nagyobb a kereslet. A törvény ezt nem bünteti, mindenki arra használja fel a saját testét, amire akarja. Mióta a szabad akaratot hatóságilag elrendelték, ugyanolyan üzletnek tekintik a prostitúciót, mint bármelyik más adásvétel jellegű cserét. Már régóta nem keverik bele az erkölcsöt.

Mielőtt Karlát a végleges helyére szállították, a gyűjtőben volt a többi női rabbal. Kilógott a sorból, törékeny, sápadt volt, mégis olyan tekintettel, mintha át tudná vele fúrni a betonfalat. A nők között nemtelennek érezte magát. Nem vonzódott senkihez, sem barátot, sem anyát nem keresett a nála idősebbekben. Csodálta, csodálkozott rajta, hogy a többiek még mindig nők, hiába nincs férfi a láthatáron. Aki nőnek született, az is marad, akárhogy fordul fel a világ körülötte. Karla mintha nem tudta volna, minek született. Az anyja néha kisfiúnak öltöztette, a haját mindig rövidre vágta otthon a fürdőszobában, hogy ne legyen vele gondja. Talán azon merengett olykor, miért is lánya lett, noha fiút szeretett volna? De lehet, hogy csak meg akarta védeni valamitől. Amikor kamaszodott, anyja azt mondogatta neki: „Te még azt a lapos seggedet sem tudod viselni”.

Iskolás korában irigykedve nézte a többi lányt a tornaóra előtt az öltözőben. Esményképe egy nagyon kövér osztálytársa volt. Titokban leste, ahogy vetkőzik. A hasán, a derekán, de még a hátán is csikokban szakadozott,

repedezett a bőr, ahogy hízta magára a kilókat számolatlanul, és már nem bírta a zsír nyomását. Ha levette a nadrágját, az óriás bugyiból kilógott a hasa. Nem felül, hanem oldalt, abból a lyukból, ahová a lábbal kell bebújni. A hája hurkálódott, és Karla elképzelte, hogy telis-tele van étellel. Rémült naivsággal tudta bámulni az ilyen testi betegségeket, mert ő annak látta, betegségnek. Ahogy a lány bandzsítva vigyorgott, Karla irigyelte, mert gyűrűk voltak az ujjain. Nem a gyűrűket, hanem a kedvet, amivel reggelente felhúzza az ujjaira, hogy szebb lehessen, pedig olyan reménytelenül taszító volt. És irigyelte, mert mosolygott, nevetett, és soha nem rágta a körmét a fájdalomküszöbön túlra. Amikor Karla kislány volt, mindig ékszerrel vett az anyja születésnapjára, Olcsó, túlcicomázott nyakláncokat, vagy gyerekes gyűrűket, de az anyja soha nem vette fel egyiket sem. Pedig ő azért ajándékozta meg velük, mert úgy látta, anyának lenni és szépnek lenni ugyanazt jelenti.

Az anyja magatehetetlenül feküdt, mozdulatlanul. Ágyba vizelt, ha úgy tartotta kedve, de még csak a megkönnyebbülés sem látszott rajta. Karla nem tudott mit kezdeni a húgyszaggal. Ezeréves, még a régi piacon vásárolt kölnisüvegeket vett elő, hogy belocsolja vele az ágyat, de a pipereszag hol elnyomta, hol inkább felerősítette a bűzt. Szilveszter éjszaka az anyja szagától émelve várta az újévet.

Vajon hány napja? Végül értelmetlennek találta a kérdést, és nem tette fel többet, mert nem lehet napnak nevezni az idő ütemét a sötétben. Látnia kellett a világot ahhoz, hogy mérni tudja az időt. Ott bent nem fénylik, de ha fénylene, sem látná, mert a vaksághoz, a valódi büntetés első állomásához már elérkezett. Szemét becsukta, mert nyomta a sötét, mintha láthatatlan ujjait fúrná be a szemüregébe. Összenőhet a szeme úgy, mint a vakondoknak? Szórakoztatták bizarr kérdései, amelyek tétlen agyát foglalkoztatták. Vajon volt már a születésnapja vagy még hátravan? Hányat kell még aludni addig? Különlegesnek érezte azt a napot, de amióta elmúlt a gyerekkori ajándékok ideje, mindig jelentéktelenül telt el. Pedig ezen a napon figyelmet érdemelne, amiért nem kell okosnak, jónak, szépnek lennie, csak lennie kell, mert megszületett. Soha többé nem engedheti, hogy így történjen. Magának kell különlegessé tennie, öneki, mert ő született. Ha tudná, mikor van, kitáplálna valami ünnepi gondolatot. Úgy érezte, az idő hozzáragadt, nem múlik, és ha majd a holttestét kiviszik a fényre, akkor napra pontosan ugyanannyit idős lesz, mint amikor rázárult a cellaajtó. Néha reménykedett benne, hogy elnyelődik a sötétségben. Vagy már el is nyelte, csak nem vette észre? Nem volt hozzá semmi csinnadratta?

Az elején egész jól ment neki. Csak várakozott. Talán majd egyszer történik valami szokatlan és új. Jön valami érdekes. Hogy mi lesz az, nem tudta, de hitte, és résen kellett lennie. A boldogtalanságot alig lehet megkülönböztetni a megbolondulástól. Hát persze, hogy a szenvedés nemesít, megedz, de kikérte magának, mind a mennyiséget, mind a minőséget. Ha már túl sok lesz, majd csak belehülyül, szerencsére nem kiválasztott, és nem is csodagyerek. Kíváncsi volt, hogyan fog rájönni, hogy elment az esze. Ha már nem ő lesz, hanem valami önelvesztett tébolyult, az lesz az elmúlás igazi pillanata?

(...)

Ha lenne ott valaki, nem látná, mert feketék lennének. Annyira sötét van, hogy még látomásai sem lehetnek a sarokban álló alakokról, rémekről. Fekete minden, még hallucinálni sem lehet, mert már amit a fejében kitalál, az is fekete. Feketék az emberek, mint hatéves korában voltak. A születésnapjáról már fogalma nincs, mikor van vagy volt, ebben az új valóságban. Gyerekkorában mindig számolta, hányat kell még aludni az ajándék kicsomagolásáig. A hatodikon nem volt ajándék. Akkor látta az anyját először sírni. Addig nem tudta, hogy a felnőttek is sírnak, mert az élettel csak egy gyerek lehet olyan elégedetlen, és csak egy gyerek félhet annyira, hogy viszorogva könnyezzen.

A háznak a vendégszobájában volt a koporsó. A nénikéje is bömbölt, de Karla azt hitte, hangosan nevetnek, és velük együtt nevetett. Hallott már a halálról, de a lelki fájdalom foghatatlan volt még számára, s hogy a kettő között bármilyen kapcsolat is lehet, az már túl felnőttes volt neki. Egyre több ember gyűlt össze, mindegyiken fekete ruha. Egy kanapé sarkában kuporgott, a felnőttek beszéltek, sírtak, nyüsztettek. Anyja, apja eltűnt, otthagyták a fekete emberekkel. Néha valaki megkérdezte tőle, hát te ki vagy. Csak hallgatott, mert abban a nagy házban, a sok fekete ember között elfelejtette, hogy kicsoda ő. Nem volt ott senki, aki helyette válaszolt volna a kérdésekre. Nem tudta, miért kell egy kanapé végébe szorulva ülnie órákig, egyre álmosabban. Nem lehetett aludni menni, mert a ház tele volt a fekete emberekkel. Pisilnie kellett. Kifurakodott a fürdőszoba irányába. A folyosón minden szoba ajtaja nyitva volt. A nagyszobában egy asztalon egy fehér láda volt. Abban feküdt. Nem látott bele, de tudta. Körbe állták, üldögéltek, hallgattak, nyöszörögtek. Anyja is ott állt, vörös szemmel ránézett, majd elfordította a tekintetét és ráborult, bele a koporsóba, és rázkódott. Karla kijutott a vécére, és végre pisilhetett. Nem lett volna szokatlan, hogy hatévesen bepisil, mert valami elvonta a figyelmét. A fekete emberek között nem akart megszégyenülni. Vissza akart furakodni a kanapéra, ahol a nap fele már eltelt. Úgy érezte, az az egyetlen biztos pont a házban. Az ő menedéke, ahol bármire gondolhat, nem látnak bele a fejébe, s úgy tehet, mintha nem is a szobában lenne, hanem valahol máshol. Mire visszajött a pisilésből, már az a kis hely sem volt ott, ahová a feneke beférkőzhetett volna. Elfoglalták a fekete felnőttek. Észre sem vette senki, hogy kiszorították. A kanapé karfájára ült, és lefekvésig onnan bámészkodott. Egy kövér fekete asszony két pofára zabálta a pogácsát felváltva a linzerrel, nyelve hozzá a taknyát. Fekete erdőben eltévedt gyereknek érezte magát, aki nem fél, csak éppen nagyon unatkozik.

Elmúlt a hosszú este, az éjszakából egy darab. Lefeküdtek, az anyja és apja közt maradt neki hely az ágyban. Mikor elsötétedett és mindenki aludt, akkor kezdett el félni a másik szobában fekvő asszonytól, aki valaha a nagyanya volt. Nem tudta, miért fél, de olyan érzése volt akkor éjjel, mintha teljesen egyedül lenne, nincs vele senki, kivéve őt, aki meghalt. Az ő jelenléte volt a legvalóságosabb saját magán kívül. Érezte szülei alvó testét, mint a forgolódás kemény akadályát, mégis úr volt és sejtetem a sötét szobában,

mert mindenki meghal egyszer, akár fekszik mellette valaki, akár nem. És a meghalás olyan, mint ami a sötét szobához hasonlít, mert akkor lehet megérezni. Félt, egyedül volt, hiába bújt anyjához. Érezte, hogy van valami, ami soha nem engedi az embernek, hogy elhagyja magát. Mintha titkot hordana, amit mindenki tud, csak nem hordják magukkal, hanem eltették valahová. Egy nagy szatyorral a kézben nehéz elegánsan haladni, nehéz könnyűnek lenni. De az élet akkor is nehéz és aprólékos. Minden jön be kéretlenül, még az éjszaka csendje is ingerrel teli.

Botos Péter: Gömbkereszt .2018

fontē

NATURA

Természetes ásványvíz

123

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

Telep

Tücsök hosszan beleszívott a hüvelyk- és a mutatóujja közt összecsiszpve tartott cigarettába. A parázs felizzott. Mélyen letüdőzte a füstöt, hunyorgott is hozzá. A csikket egy erőteljes pöccintéssel eldobta a szemközti pad felé. Rá sem nézett a pad támláján mellette ülő gyerekre, csak a válla fölött szólt oda neki: „Sanyika, tapossad csak el!”, és fejével az aszfalton heverő, parázsló csikk felé bökött. A barnára sült, vézna fiúcska engedelmesen leugrott, eltaposta a csikket, és visszaült volna Tücsök mellé, ha az időközben odaérkező Klotyó el nem foglalja a helyét. Sanyika a világ minden kincséért sem szólt volna rá a valamennyiüknél fél fejjel magasabb, hórihorgas fiúra, ugyanakkor nehezeére esett elfogadni, hogy ilyen könnyedén kitúrhatják a Tücsök melletti helyről, és egyáltalán, a padról. Tücsök másik oldalán ugyanis Csabi terpeszkedett, Klotyó mellett meg Zolti. Arról szó sem lehetett, hogy valaki az ülőkét válassza a támla helyett.

Tett hát egy hirtelen mozdulatot, és elindult a szomszédos lépcsőház irányába. „Hova a faszomba mégy?”, böffent rá Klotyó, mire Sanyika visszatért a padhoz, és olyasmit motyogott, hogy csak meg akarta nézni, nem jön-e le Andi. A név hallatán Tücsök felmordult. „Andi? Minek neked Andi, te? Kicsi a te pöcsöd Andihoz!” Rövid hatásszünetet tartott, hogy mind rá figyeljenek, majd sokatmondón hozzátette: „Múltkor megpináztam a strandon.” Klotyó felszívta a taknyát, krárogott, köpött egyet a pad mellé, aztán megjegyezte: „Azt te csak álmodtad.” Tücsök szeme megvillant. Kivette szőke lófarkából a gumit, lesimította a haját, és újra összefogta. Így akart időt nyerni a válaszádához. Nem sokan mertek Klotyónak ellentmondani. „Nem álmodtam. Tiszta csupasz a pinája, isten bizony, borotválja. A meleg vízben ültünk, bátyámmal voltam, Andi meg Erikával, vagy hogyishívják, tudod, az a girhes. Már haza akartak indulni, de mondtam neki, fontosról van szó, üljön már egy kicsit mellém. Mellém ült, geci, első szóra. Mondom, járnék vele. Erre vigyorog. Mondom, mért nem vette még észre, milyen szerelmes vagyok bele már vagy két hónapja. Erre elkezd, hogy ne szívassam. Mondom, dehogy szívatom, esküszöm, szeretem. Magyaráztam neki még vagy tíz percre, mondtam, elviszem a Sirályba, tudom, szeretet diszkóba járni. Na, oszt addig-addig, míg beleült az ölembe, én meg elkezdtem a combját simogatni, erre vigyorgott, hogy ne csikizzem. Ilyen egy hülye piccsa! Érted, nekem már áll felfele a farkam, baszd meg, ez meg vigyorog, hogy csikizem. Mondom, smároljunk, akkor nem fog tudni vigyorogni. Azt mondja, ő még senkivel nem smárolt. Faszom se hiszi el, tavaly már Elekessel járt, bátyámnak mesélte Elekes. Mondom, ne izguljon, csak dugja be a nyelvét a számba, és engedje, hogy én is bedugjam neki az enyémet. Erre megint vigyorgott, de utána engedte. Jól smárolt, tutira gyakorolta már. Megint simogattam

a combját, de már siettem, el akartam jutni a bugyijáig. Nem ellenkezett, amikor benyúltam, szerintem élvezte. Bedugtam az egyik ujjamat, húzgáltam egy kicsit ki-be, aztán a másikat is mellé, két ujjal pináztam. Na, akkor valahogy észbe kapott, kiugrott az ölemből, hogy mit képezelek. Kirohant a vízből, a girhes Erika már a törülközőnél várta, aztán eltűntek, a buszmegállóban se értük őket utol, pedig bátyám még fütyült a sofőrnek, hogy várjon meg, de bezárta az ajtót a faszszopó.”

Zolti szólalt meg először. „És?” Tücsök ingerülten kérdezett vissza: „Mi és?” Zolti kifejtette részletesebben: „Akkor most jártok?” Tücsök felcsattant: „Hogy az istenbe járnánk, te állat? Azóta nem is láttam.” Leugrott a padról, és szétvetett lábakkal megállt a társaság előtt. Csabi odanyújtotta a cigis dobozát. „Ne idegeskedjél már, baszd meg. Vegyél egy szálát. Tegnap hoztam a Panni boltjából. Ajándékba adta. Érted, a-ján-dék-ba. Akció volt, két sportszelet mellé járt egy doboz cigi.” Jelentőségteljesen meglapogatta a térdnadrágja combján elterülő méretes zsebet, és nagyon elégedett volt a saját szellemességével. Utána hosszú percekig csend következett, cigiztek.

Klotyó törte meg a hallgatást egy hangos és hosszú, igazi Klotyó-féle finnással. Ezen mind elkezdtek nyerítve röhögni. Sanyika ámuló pillantást vetett a borostás arcú fiúra. „Ezt hogy csinálod? Megtaníthatnál!” Klotyó szánakozón nézett a gyerekekre. „Egy faszt, kisfiam, ez műhelytitok. Apáról fiúra száll nálunk, ez a családunk specialitása. A nőket is ezzel hódítjuk meg.” Megint röhögtek, majd a Zolti pisszegésére abbahagyták. „Pszt, pszt! Ott jön Andi.” A szomszéd lépcsőház ajtajában tényleg felbukkant egy szőke lány. Dús haja a válláig ért, sortot és rövid pólót viselt strandpapuccsal. Kezében nejlonszatyrot lóbált, a kisbolt felé indult. Klotyó rekedtes, mutáló hangon elbődült: „Andi-Mandi, itt a randi! Hova sietsz, szépségem?” Csabi komolyságot erőltetve érdeklődött: „Tényleg borotválod?” Zolti szinte prűskölte a szavakat: „Melyik ujjá jobb Tücsöknek? Az egyik vagy a másik?” A lány elvörösödött, meggyorsította a lépteit, és egy „Idióták!” felkiáltással befordult a ház sarkán.

Tücsök tombolt. „Mekkora geciládák vagytok, baszd meg! Ezek után biztos nem fog velem járni!” Klotyó közömbösen kérdezte: „Mér? Járni akarsz vele, vagy csak megkúrni?” A kék szemű fiú pillanatnyi gondolkodás után megvonta a vállát: „Nem nagy különbség. Elég, ha egyszer hagyja magát.” Zolti és Csabi egyetértésben bólogattak: „Na látod, akkor mit izgulsz. El lesz intézve.” Tücsök továbbra is ideges volt: „Mi a faszomról beszéltek? Úgy őrzi a nagyanyja, mint a Dárius kincsét, vagy mi a picsát. Elbasztátok nekem, pedig még kiengeszteltem volna a múltkoriért.”

Klotyó is leugrott a padról. „Hát engeszteljed, baszd meg, ne rinyájjál! Gyerünk utána a boltba. Tücsök vesz Andikának jégkrémet, megkérleli szépen, és szent a béke, ásó, kapa, nagyharang. Csabika hazamegy, lehozza a kazettás magnóját, Zolti szerez bele négy elemet.” Sorban leugráltak, félrepöckölték a csikkeket, és elindultak; Zolti és Csabi a tér túlsó sarkán álló tizemeletes irányába, Tücsök és Klotyó pedig a három háztömbbel odébb lévő éjjel-nappali ABC felé. Sanyika tétovázott, mivel nem kapott utasítást. Végül Tücsökék nyomába eredt. A bolthoz érve előreügetett, belesett az aj-

tóból, és készségesen jelentette a másik kettőnek: „Még bent van. Valamit tárgyal Pannival.” Klotyó rendelkezett: „Akkor én Tücsökkel bemegyek, te meg itt megvársz. Világos, kisfiam?” A kisfiú sűrűn bólogatott, és betömött a szájába egy ráógumit.

„Kézcsókom, hölgyeim!”, a boltba lépve Klotyó túljátszott udvariassággal köszönt, majd a pult mögött álló, vörösre festett hajú, kissé nyúzott arcú fiatal nőhöz fordult. „Panni-Manni, fogok kérni két doboz sört, három cigit, meg elveszek egy Balatont.” A nő az italt és a cigarettát a pultra rakta. Klotyó mézesmázás hangon folytatta: „Meg adjad már vissza, légy oly drága, a Bon Jovi-kazettámat, amit vagy száz éve kértél kölcsön. Ha nem gond.” Ezalatt Tücsök Andihoz somfordált, és legszelídebb arkifejezését felöltve megszólította: „Figyelj csak, bocsi a múltkoriért, nem akartam genyó lenni, tényleg járnék veled, mondjál már igent.” Klotyó elvette a pultra rakott magnókazettát, a többi árut kaján vigyorral visszatolta az eladó lány elé, aztán a haverja segítségére sietett. „Mondjál már igent neki, Andi-Mandi, megőrül érted, már minket is megőrjít a rinyálásával, nem tud nélküled élni. Nézzél már rá, tiszta idegroncs, aludni se bír.” Tücsök a padlót bámulta, és átkozta magában Klotyót az eltúlzott színjátékért. Amaz nem kapott észbe, és heves gesztikulálás közepette folytatta: „Meglépetést szervezett neked ma estére, tiszta romantikus lesz, meglátod, csak legyél otthon.” A lány szabadulni szeretett volna az ostromgyűrűből, a kijáratnál csak annyit vetett hátra a válla fölé: „Oké, meglátom.”

126

A fiúk kinyomakodtak Andi sarkában, hónuk alá kapták Sanyikát, és viszsztatértek a ház előtti padra. Addigra Csabi a magnóval és Zolti a négy elemmel azon munkálkodtak, hogy működésre bírják a szebb napokat látott készüléket. Klotyó kezükbe nyomta a Bon Jovi-kazettát. „Ezt rakjátok be! Van egy lassú szám a B oldalon, bedofrózisz vagy mi. Az kell ide, lánykérés lesz”, és Tücsökre kacsintott. Csabi levette megkopott baseballsapkáját, gondterhelten vakarta a fejét. „Nemtom, mi a faszom van, nem tekeri a szalagot.” Zolti a kezében tartott napszemüvegében nézte az orrát, és egy pattanást vakart el rajta, láthatóan sokadszorra. Tücsök türelmetlenül kikapta cimborája kezéből a magnót, felnyitotta az elemtartó fedelet, kivette a kis hengereket. „Szerintem ezek lemerültek. Nem volt másik?” Zolti a fejét rázta, kézfejjével letörölte a véres-gennyes cseppet az orráról, kézfejét beletörölte a nadrágjába. Klotyó körülnézett: „Akkor iszkiri, ki merre lát, kerítsetek már négy kibaszott elemet. Kérdezzétek meg Pannit, a szomszédokat, az újságosnénit, akit akartok. Tíz perc múlva gyülekező.”

A megbeszélrt időben újra együtt volt a csapat. Keserves képet vágtak valamennyien, nem sikerült feltöltött elemeket találniuk. Sanyika cincogva megszólalt: „Ne kérdezzük meg Andi nagymamáját?” Klotyó tüstént leugatta: „Normális vagy, kisfiam? Épp a vénasszonytól kunyeráljunk?” Azonban Tücsök, aznap már másodszor, ellentmondott Klotyónak: „Szerintem is kérdezzük meg. Harapni csak nem fog!” És már indult a kaputelefon felé. Alulról a második gomb mellé volt kiírva a szülők neve: Szekeres. Tücsök megnyomta a gombot, és magában fohászkodott, hogy ne a lány, hanem a nagyanyja szóljon bele. Jól számított. „Igeen?” – hallotta az öregasszony

fátyolos hangját a műanyag dobozból. Tücsök elrendezte a vonásait, mint-ha beszélgetőpartnere nem csupán hallaná, de látná is. Csak ezután vágott bele, a lehető legudvariasabb hangján: „Kezicsókolom, Andi barátai vagyunk, elnézést a zavarásért, csak nem tetszene tudni adni négy darab elemet, mert van itt egy magnónk, amivel Andinak szeretnénk egy kis meglepetést okozni, de sajnos lemerült az elem, és nem forog benne a kazetta.” A néni csak annyit mondott: „Pillanat”, és letette a telefont. Tücsök értetlen arccal bámult a többiekre, akik viszonozták a tekintetét, és szemöldökük, válluk mozdításával igyekeztek bizonytalanságukat kifejezni.

Néhány perc múlva a szikár, szigorú tekintetű néni megjelent az ajtóban, és katonás léptekkel odament a padhoz. „Tessék, itt van két zsebtelep. Csak ez volt itthon. Tegyétek el ajándékba. Cserébe kotródjatok innen jó messzire, a színeteket se lássam többet. Andrea nem a barátotok. Szeptembertől a városközpontban fog gimnáziumba járni, oda költözünk. A szülei befejezték a lakás felújítását, amit még a múlt tavaszon vettek.” Azzal sarkon fordult, választ sem várva eltűnt a megrepedt üvegű lépcsőházi ajtó mögött.

A fiúk néhány másodpercig bámultak egymásra, a magnóra, a néni hült helyére. Ezúttal Csabi, aki a magnó tulajdonosaként bizonyos előjogokkal rendelkezett, állt elő egy ötlettel: „Baszki, szerenádozzunk egyet a Panninak. Csak úgy, torokból. Hátha mégiscsak kapunk a két lapos elemért cserébe normálisat.” Zolti azonnal tódított: „Vagy valami mást. Lehet, hogy ő is borot...” Klotyó közbevágott: „Majd Tücsök kipuhatolja. Előbb kipuhatol, aztán bekeményít, ugyebár?” Mindnyájan nyerítve röhögtek, feltápászkodtak a padról, cigarettára gyújtottak, és elindultak a kisbolt felé. Útközben Tücsök éneklésbe fogott, amelybe hamarosan bekapcsolódtak a haverok is: „Jééégből vagyooók, talán fel sem olvadoook...”

Helyesbítés

A Mozgó Világ 2023. évi 5. számának 57. oldalának első bekezdésében Államszocializmus című, Bokros Lajos könyvéről készült írásomba – figyelmetlenségből – rossz, hibás, a szerző könyvének gondolatmenetét félreértelmező szöveget írtam. A helyes szöveg: „Bokros könyvének igazi újdonsága, hogy olyan szerzők munkásságát elemzi, mint a nagy öreg, a »renegát« Kautsky és öt későbbi kortárs, Hannah Arendt, Friedrich Hayek, Karl Polányi, Karl Popper, Joseph Schumpeter, akik már a nagy szovjet csisztká, a 30-as évek terrorjának időszakára előtt, minden rokonszenvük, minden kapitalizmusban tapasztalható zavar ellenére is a szocializmusról írott műveikben arra a következtetésre jutottak, hogy a szocializmus bár lehetséges, de nem kívánatos és – Schumpeter és Polányi Károly kivételével, akik a kapitalizmus válsága miatt azt elkerülhetetlennek tartották, nem is elkerülhetetlen.” Az olvasóktól és a könyv szerzőjétől, Bokros Lajostól a könyvének a szocializmus elkerülhetetlenségét elemző következtetését rossz szul interpretáló szövegem miatt elnézést kérek. (Csillag István)

Ezer tiltakozó még nem tömeg

Cser-Palkovics Andrással beszélget Kardos Ernő

128

– *Polgármester úr, előfordulhat, hogy rövidesen bejelentik: az ön által vezetett városba, vagyis Székesfehérvárra is telepítenek egy kínai akkumulátor-összeszerelőt?*

– Nem tudok arról, hogy a városunkba akkumulátorüzem költözne, tudomásom szerint az állam sem készül semmilyen gyártelepítésre, és az önkormányzat sem tervezi ezt.

– *Több településvezető hitte ugyanezt, aztán a Magyar Közlönyből értesült arról, hogy víz- és energiafaló, valamint környezetszennyező kínai akkumulátorgyár települ a városába. Miért lenne ön kivétel?*

– Nézze, a város ipara szerves fejlődés eredménye, szinte bármilyen új üzem telepítése kizárható. A város határába ugyanis már kitehethetnénk a „megtelt” táblát! Az ipari parkok szépen prosperálnak, gyáraink folyamatosan bővülnek. Az önkormányzat célja ma elsősorban az, hogy a már működő vállalkozások – a kis hazai cégek és multik – folyamatosan fejlődjenek, s a megszülető új technológiát meglévő üzemükbe, Fehérvárra telepítsék. Új, jelentősebb üzem idetelepítésének nincs realitása, mert sem hely, sem szabad munkaerő sincs már a városban. Ráadásul önkormányzatunk hosszabb távon sem tervez ilyen irányú fejlesztést.

– *Viszont a kormányfő a jelek szerint ragaszkodik az akkumulátor-*

üzemek telepítéséhez. Azt mondta, hogy több összeszerelő lesz, mint ahány LMP-tag, s tudjuk: Orbán Viktor nem tréfál. Még a kisvasút vonalát is meghosszabbítja Bicskéig, ha arról van szó. Szóval lesz kínai akkumulátorüzemük, vagy sem?

– Nem lennék szomorú, ha a kisvonal egészen Fehérvárig jönne, mert nagyon jó kirándulási lehetőség lenne a fehérvári családoknak és az iskoláknak, hiszen a gyönyörű alcsúti arborétumba lehetne vele eljutni. Ami pedig az akkumulátorgyárat illeti: ismerem a politikusok által gyakran használt mondást, mely szerint soha ne mond, hogy soha! De most mégis úgy gondolom, hogy Fehérvárra akkumulátorüzem nem költözik. Ha egyáltalán felmerült volna, arról tudnék, hiszen már szólt volna a Nemzeti Beruházási Ügynökség. Az intézménnyel nagyon korrekt a kapcsolatunk, de eddig semmilyen jelzés nem érkezett. Akkumulátorokhoz szükséges alkatrészeket persze eddig is gyártottak helyi üzemek, és ez biztos így lesz a jövőben is.

– *Feltételezem: Ácson is azt mondta az önkormányzat, hogy nem lesz akkumulátorgyár. Aztán mégis lesz. Igaz, botrány is lett. Tiltakozásul lemondott a település képviselő-testületének fele. Ennek ellenére mégis megépül a gyár. De sokkolja az emberek idegrendszerét a tervezett szroksári vegyianyag-elosztó is, ami*

ellen már állást foglalt a fővárosi közgyűlés, a Fidesz politikusai is ellene szavaztak. Ezek után miért ne lehetne Fehérvárra telepíteni egy kis környezetszennyező akkumulátor-összeszerelőt?

– Soroksár esetében Orbán Viktor maga jelentette be a közelmúltban, hogy vegyianyag-elosztó márpedig nem lesz.

– *Ez igaz, de az Átlátszó-cikk szintén egy kormány-előterjesztésre hivatkozott, tehát a kormányzat tervei között már szerepelt az ügy, és úgy tudni, hogy az eddigieken felül még két városba telepítenek akkumulátorüzemet. Gondolja, hogy ön meg tudná akadályozni, ha a kormány nagyon szeretne itt egy ilyen üzemet?*

– Azt, hogy településen belül hova lehet szennyező üzemet építeni, azt a helyi építésügyi szabályzat írja elő. Ezt felülről nem lehet. Ezek szerint azt kell mondanom, hogy ahová a kormány akkumulátorgyárat telepít, ott az ipari betelepülésre a helyet valószínűleg a helyi önkormányzat maga nyilvánította ipari területté.

– *Vagyis az állam jogosan épít?*

– Mindenki, így az állam is a jogi keretek között hozhat döntéseket. Jelentős nagyságú ipari beépítésre szánt terület egy van még városunkban, de az önkormányzati tulajdonban van. Vagyis az önkormányzat akarata, hozzájárulása is kellene egy Fehérvárra telepítendő akkumulátorüzemhez, de mi nem támogatnánk egy ilyen kezdeményezést, mert a város ipari üzemek tekintetében már korábban betelt. Székesfehérvár ipara kifejezetten nagy és erős, ezt kívánjuk megtartani jó együttműkö-

désben a jelenleg a városban működő gazdasági szereplőkkel.

– *Akkumulátorüzem épült rajtaütésszerűen Gödön, Fóton, Komáromban, Iváncsán, Vácon, Debrecenben és Győrben is. Szinte mindenhol tiltakoznak ellene a lakosok, de még az önkormányzati vezetők is. Lehet, hogy a kormány egyszerűen einstandolta az ipari területeket?*

– Alig hiszem. Talán a helyi önkormányzat elfelejtette, hogy ipari területté nyilvánította a telephelyeket. Persze én ezt innen, Székesfehérvárról nem tudom pontosan megítélni, ahogy azt sem, hogy valójában egy-egy településen élők közül mennyien támogatnak vagy sem egy adott beruházást. Ezt nem nekem, hanem az ott élőknek kell eldönteniük.

– *Vagyis ha az akkumulátorüzem helye nem lenne ipari terület, akkor nem lenne építkezés, nem lehetne politikai botrány, mert nem lenne einstand?*

– Ezzel, sajnos, elkéstek. Az ipar-telepítés bejelentése miatt már ki is alakult a politikai vihar. Az országos politikában pró és kontra hangzanak el szélsőséges vélemények az akkumulátorgyárak ellen és mellett. Véleményem szerint az ügyben a helyi közösség számára mindig fenn kell tartani a döntő szót, de azt sem szabad elfelejteni, hogy az önkormányzat finanszírozása az iparűzésiadó-bevételeken keresztül történik. Tehát, ha bármely település fejlődni szeretne, s arra törekszik, hogy saját mozgástere is maradjon bizonyos döntésre, akkor iparra szüksége lehet! Az ipar juttatja ugyanis a településeket ahhoz az adóbevételhez, ami

a fejlődést garantálja. Ezeket a bevételeket tudják a település működési színvonalának fenntartására, óvodák, iskolák fűtésére, közvilágításra és utak, parkok, egyáltalán az életkörműmények fejlesztésére fordítani.

Vagyis több szempontot kell összeegyeztetni, ami nem is olyan könnyű. Különösen azokon a helyeken nehéz, ahol nem szoktak hozzá, hogy a saját problémáikat saját maguk oldják meg. Fehérváron az iparosítás a városban már 1930-tól elkezdődött, a meglévő üzemekre később ráépült az úgynevezett szocialista nagyipar; közte a Videoton, az Ikarus, a Köfém, hogy csak a legnagyobb cégeket említsem. Nálunk alakultak ki először az országban az ipari parkok a kilencvenes években, ami a város számára nemcsak munkahelyeket, de komoly önkormányzati bevételeket is jelent. Jelentős ipar nélkül nincs munkahely és nincsen fejlődés sem egy nagyvárosban. Ezt kell tudni összeegyeztetni a fenntarthatósági szempontokkal.

– *Ezzel azt mondja: ha az államtól elvárják, hogy munkahelyet teremtsen, akkor a helyi fejlesztések érdekében a városlakóknak el kell viselniük bizonyos fokú környezetszennyezést. De végső soron az embereknek joguk van az ipartelepítés megakadályozására, tehát visszautasíthatják az erőszakos kormányzati ipartelepítést?*

– Ne feledjük, hogy az elektromos mobilitást éppen környezetvédelmi célokból támogatja kiemelten az Európai Unió. Az ezzel kapcsolatos beruházásokért pedig óriási verseny van a tagállamok között. Én egy másik település vonatkozásában nem tudom megítélni, hogy mekkora ereje lehet a helyi tiltakozásnak. Szé-

kesfehérvár ügyeiben rendelkezem döntési kompetenciával, nem lenne korrekt más településekkel kapcsolatban véleményt formálni.

– *Debrecenben komoly az ellenállás, erről biztosan értesült, ámbar, ha a közmédiát nézi, akkor aligha.*

– Nézze, ha ezer ember hangosan tiltakozik valami ellen egy kétszáz-ezres városban, akkor bármilyen hangos is az ellenállás, az nem tekinthető többséginek. Tiltakoznak pár százan, de közben a helyi önkormányzattól elvárják a fejlesztéseket, a jobb tömegközlekedést vagy a korszerű utakat. Mindezeket viszont csak pénzből, a helyi adóbevételekből lehet biztosítani. Nem beszélve arról, hogy mekkora fejlődést jelent majd Debrecen életében a BMW. Ennek azonban vannak alapfeltételei.

– *Nem nagy ár ez? Hisz környezetszennyező, tehát egészségre káros energia- és ivóvízfaló üzemek telepítését kell tudomásul venni!*

– Ahhoz, hogy bizonyos üzemek megkapják a működési engedélyt, szigorú hatósági előírásoknak kell megfelelni. A hivatalok nyilván vizsgálják a gyár egészségügyi hatását, és nem engedélyezik olyan akkumulátor-összeszerelő üzem vagy bármely más ipari üzem telepítését, amelyek bizonyos határértékeket átlépnek.

Bízunk kell az európai és magyar szabályozásban és azokban a hatóságokban, amelyek az üzemeket a telepítés és a működés idején is ellenőrzik. Mi azt tapasztaljuk Fehérváron, hogy a szigorú előírásokat az üzemek saját érdekében is betartják, ahol mégsem, ott a hatósági ellenőrzések szankcionálják,

akár leállítják az egészségtelen tevékenységet. Bizzunk az állami, önkormányzati hatóságoknál dolgozó emberek szakértelmében.

– *Persze, azt is tudjuk, hogy a kormányzat nem tartja indokoltnak a környezetvédelmi minisztérium fenn tartását, tehát az ellenőrző hatóságok komoly szakmai irányítás nélkül dolgoznak. A ma is fideszes Illés Zoltán sokszor bírálta emiatt a kormányzatot, ugyanis a kiszabott büntetéseket a nagy cégek röhögve kifizetik.*

– Fehérváron azt tapasztalom, hogy a helyben működő cégek normakövetők, tehát önként is betartják a szigorú előírásokat. Ezt kiegészíti a hatósági fellépés és a büntetés. Ráadásul ezen cégek vezetői is az adott városban élnek a családjukkal. Felelős vezetők.

– *Korábban ön is szigorúbban fogalmazott, egyszer azt nyilatkozta, hogy az embereknek egyre kevesebb beleszólásuk lehet a helyi ügyekbe. Azt javasolta: szeretné, ha pártpolitikától függetlenül érdemi egyeztetés folyna a mindenkori városvezetők és a mindenkori kormány között. Ezért nincs érdemi vita az akkumulátorgyárakról?*

– Kétségtelen, korábban a két hatalmi ág között volt egy természetes egyeztetési mechanizmus, amíg a polgármesteri és az országgyűlési képviselői tisztség nem volt egymással összeférhetetlen.

– *Közbevetőleg: ezt a Fidesz-kormány szüntette meg, a választás előtt.*

– Korábban közel száz polgármester ült a közel négyszáz fős Országgyűlésben, s egy-egy kormányza-

ti előterjesztéssel szembesülve az adott párt frakcióülésén és a szavazáson is képviselhették az önkormányzati szféra érdekeit. 2014-től azonban összeférhetetlen lett a képviselői és a polgármesteri tisztség, amit helyesnek tartok. Ez két különböző közéleti feladat. A változással azonban a természetes érdekegyeztetési mechanizmus is megszűnt, s a helyébe lépő új fórumok közel sem működnek a korábbihoz mérhető hatékonysággal. Közel harminc éve létezik a Megyei Jogú Városok Szövetsége, amely félévente tart közgyűlést. A közelmúltban volt is egy kifejezetten konstruktív ülésünk Esztergomban, amelyen néhány kormánytaggal is tudtunk egyeztetni. Napi ügyekben azonban ez nem elég! Indokolt lenne egy ennél szorosabb egyeztetés, különösen a fontos szakpolitikai ügyekben. Ez persze kicsit rajtunk, az önkormányzati szövetségen és a polgármestereken is múlik, nemcsak a kormányzati tényezőkön. Ugyanis mi sem mindig tudjuk pontosan megfogalmazni, hogy milyen együttműködési mechanizmusra lenne szükség. Ami nem is csoda, mert időközben teljesen átalakult az önkormányzati munka feladatköre, csökkent a jegyzői, tehát a hatósági tevékenység, nőtt a polgármester ügyköre. Véleményem szerint az önkormányzatoknak nagyobb szerepet kéne kapni az építésigazgatási ügyek hatósági felügyeletében, akkor például az akkumulátorüzemek telepítésére nagyobb befolyása lehetne a helyben élő közösségeknek.

– *Ezzel a legfelsőbb szintű egyeztető fórum létrehozásának ötletével nincs egyedül. Támogatja az ötletet a XVI. kerület ugyancsak fideszes polgár-*

mestere, Kovács Péter is. Valójában miért nem jött létre ez a fórum?

– Igazából mi, polgármesterek sem jártunk kitartóan az ügy megoldása után, a kormány pedig meg van elégedve a Belügyminisztériumban működtetett egyeztetési mechanizmussal. Nekem ezzel az a problémám, hogy a BM kizárólag az önkormányzatokat érintő ügyekben tud egyeztetni a településekkel. Pedig a kormányzat igen széles körű együttműködésre kényszerül az önkormányzatokkal, ezért is szükség lenne további egyeztető fórumra.

– Például a kormányzat államosítani akarja a CT- és az MRI-, tehát az egészségügyi képalkotó vizsgálatokat, aminek előre láthatóan szintén botrányszaga van.

– Ez ma még egy tervezett intézkedés csak, keveset tudunk róla, ahogy a hatásairól is, nem szerencsés tehát előre ítélni. Nyilvánvalóan ez a tervezett intézkedés is hat a településen élők életére, ahogy a járóbeteg-rendelők korábban kilátásba helyezett államosítása is. Ez utóbbi ráadásul eleve önkéntes, tehát éppen az adott önkormányzat döntheti el, hogy él-e ezzel a lehetőséggel, vagy maga működteti tovább a szakrendeléseket. Általánosságban elmondható, hogy azokban az ügyekben, amelyekben nincs megfelelő egyeztetés, megjósolható, hogy az érdekeiket sértve érző önkormányzatok ellenállnak. Az egyeztetésre, illetve a jogszabály-előkészítésre nem marad elég idő, s ezért aztán egységes álláspont nem tud kialakulni. Ez igen sok félreértés forrása. Ezek érzéseim szerint sok esetben megelőzhetők lennének.

– Épp ezért kérdezem majd az álla-

mosításra kerülő védőnői hálózatról, illetve az iskolarendszer államosításáról, valamint a státusztörvényről, amelyet bosszútörvénynek is nevez a köznyelv. Mindezek tükrözik a mai politikai viszonyokat. Életrajza szerint ön 15 évesen – a rendszerváltás előtti évben, '89-ben – lépett be a Fideszbe. Mi vonzotta az akkor még liberális párthoz?

– Olyan családban nevelkedtem, amelyben fontos volt a közösség ügyeivel foglalkozni. Hívó szüleim arra neveltek, hogy a körülöttünk zajló eseményeket igyekezzünk saját értékeink szerint formálni, s mi magunk is vegyünk részt a közösségi munkában. Így aztán a családban egyedülként beléptem a Fideszbe, szüleim soha nem voltak párttagok.

– A szülei nem aggályoskodtak? Hiszen – amennyire emlékszem – a rendszerváltás a felnőttek szemében sokáig nem tűnt kockázatmentes vállalkozásnak. A szülők nem féltették a politikától?

– Volt ilyen félelem, hiszen '74-es születésű vagyok, '89-ben még középiskolás diák voltam. Jól emlékszem, hogy egy vasárnap nagyszüleimmel ebédeltünk, s nagyapám evés közben annak rendje, módja szerint szidta a Kádár-rendszert. Mire a nagymamám aggódó hangon megszólalt: vigyázz, papa! Meghallják a szomszédok. Csak jóval később tudtam megfogalmazni, hogy én olyan világban szeretnék élni, amelyben az ember nyugodtan elmondhatja a véleményét. Lázadó gyerekként mindezt inkább csak éreztem, de – nyilván a magam szintjén – szerettem volna megváltoztatni azt a világot, s ebben a szüleim nem akadályoztak, s abban sem, hogy belépjek a Fidesz-

be. Aktivistaként jártam a várost, plakátokat ragasztva, szórólapokat osztogatva készültünk az első szabad választások kampányára. Természetesen a legfiatalabb párthoz sodródtam, az összes többi rendszerváltó erő korban is távol állt tőlem. Eleinte azonban nem gondoltam arra, hogy magam is politikus legyek, bár később a székesfehérvári Fidelitas alapító-elnökeként egyre aktívabban részt vettem a helyi politikában. Lebilincselte a Fidesz szabadságvágya, bátorsága. Mindez közvetlenül azelőtt történt, hogy felvettek a Pécsi Jogtudományi Egyetemre.

– *Abban az időben nagyon népszerű volt a Fidesz, teleszórták plakátokkal az országot. Ha valaki még emlékszik: a választási plakátokon az orosz elnök, Brezsnyev fizikai undort előidézve csókolja szájon Honeckert. Ezzel szemben a Fidesz egy ifjú csókolózó párt ajánlott helyette, mondván: lehet választani. Emlékszik még?*

– Jól emlékszem, jártuk a várost, és a vidéket, szinte minden házba behívtak bennünket, s bár előre szóltak, hogy a Fideszre nem szavaznak, de süteménnyel kínáltak bennünket. Nekünk meg jólesett az emberek áradó szeretete. Az ilyen kedves fogadtatás már '94-ben is elképzelhetetlennek tűnt. Azóta pedig végképp a múlté lett. Sajnos. Pedig a szabadságot, mint óriási adományt és lehetőséget, ünnepként is meg lehetne élni.

– *Miután elvégezte az egyetemet, és az ifjú dr. Cser-Palkovics visszatért Fehérvárra, gondolom, pályakezdő lett valahol.*

– A Videotonban kaptam először munkát, ott is szakvizsgáztam; elő-

ször jogi előadóként, majd jogtanácsosként dolgoztam. Hét évig első sorban gazdasági, pénzügyi joggal foglalkoztam, nagyon sokat tanultam.

– *Közben önkormányzati képviselő, majd országgyűlési képviselő lett?*

– 2002-ben az önkormányzat közgyűlésében lettem képviselő. Az Országgyűlésbe négy év helyi képviselőség után, 2006-ban kerültem be a Fidesz területi listájáról. Először ellenzéki, majd kormánypárti képviselő lettem, tehát mindent kipróbáltam.

– *Mi vitte a helyi politika felé?*

– Az országos politika törésvonalai nekem túl nagyok voltak, rendre felülírták a helyi testület munkáját is. A megosztottság miatt a város érdekei sokszor csorbát szenvedtek. Ezért városvezetőként ma is törekszem arra, hogy a nagypolitika konfliktusait tartsuk a város falain kívül.

– *Abból az időből csak egyetlen témát hoznék szóba. Az első, 2010-es kétharmados győzelem után a Fidesz előtt történelmi lehetőség nyílt. A rendszerváltás után ugyanis először vált lehetővé, hogy kétharmados többséggel döntsön az állambiztonsági múlt átláthatóvá tételéről. Vagyis mondjuk ki: nyilvánossá tehették volna az ügynökaktákat, amiből az ország megtudhatta volna, hogy a múlt rendszerben ki volt besúgó és titkos ügynök. Miért nem éltek a lehetőséggel? Azért, mert az ellenzék, nevezetesen Schiffer András terjesztette elő a törvényt?*

– Az biztos, hogy jó lett volna valamilyen módon lezárni az ügynökkér-

dést és más olyan témákat is, amelyek a '90 előtti rendszerből akár a politikában, akár a gazdaságban átmentődtek a rendszerváltoztatást követő évekre. Komoly adóssága a politikának, hogy 33 évvel a rendszerváltás után ezeket az ügyeket még mindig nem orvosolta a parlament.

– *Miközben más, egykori szocialistának nevezett országokban már rég kinyitották az ügynökaktákat.*

– Nem vagyok a téma szakértője, de én is úgy gondolom, hogy szerencsésebb lett volna, ha későn is, de leleplezzük, és az ország megismerte volna besúgóit. Felmerült, hogy a meglévő hiányos bizonyítékok alapján talán már nem is lenne hiteles az ügynöknévsor, de minél később kerülnek nyilvánosságra az adatok, annál kevésbé maradnak hitelesek az információk. Az idő sajnos ezt a sebet nem tudja begyógyítani, de 1990 óta soha nem éreztem erre komoly elszánást.

– *Igen, mert az MDF és a kisgazdák soraiban is akadhattak ügynökök, ezért az SZDSZ képtelen volt az MSZP-ből ezt a lépést kicsikarni. A Fidesz is megfutamodott, ami ugyancsak beszédes hallgatás.*

– Ma úgy gondolom, hogy a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ ezzel a témával kiegészíthette volna a paktumot, ahogy a megfelelő jogállami keretek között mozgó igazságtétellel is. Sajnos úgy érzem, hogy ez a téma egészen addig a politika asztalán marad, amíg valamelyik párt meg nem oldja. Őszintén szólva, ma nem látom, hogy ki lehet az. Lassan a társadalom is elveszti az érdeklődését.

– *A Fidesz első kétharmados győzelme önt országos politikusként érte, de aztán visszatért Fehérvárra, győzött a helyhatósági választáson. Miért nem az országos politikát választotta, emlékszik még a megfontolásaira?*

– Két alapvető ok miatt választottam a várost. Minden és mindenki ide köt, a családom háromszáz éve él a városban. Minden hozzátartozóm a környéken vagy Székesfehérváron élt. Sokáig úgy éreztem azonban, hogy 36 évesen még nem vagyok elég bölcs a polgármesteri feladatra. A város vezetéséhez szerintem kell élettapasztalat, amit csak a korrall lehet megszerezni. 2010 után átmenetileg egyszerre megkaptam a képviselői és polgármesteri feladatot is. Nos, akkor megtapasztaltam azt, hogy ha a városban csinállok valamit, akkor annak gyorsan látszik az eredménye. Persze, ha elrontunk valamit, az is hamar lelepleződik. Ez nekem tetszik, közel áll a személyiségemhez. Ez a másik ok, amiért Fehérváron maradtam.

– *Erre ösztönözte vagy az ellenkező irányba terelte volna a pártelnök-miniszterelnök Orbán Viktor is? Milyen a viszonyuk, jó néven veszi, ha ön nem is ritkán kritizálja a kormányt? Vagy odaszól Tarlós Istvánnak, hogy „ha Budapest nem akar, akkor Székesfehérvár szívesen lenne az új főváros”. Komolyan gondolta?*

– Izgalmas munkát végeztem a parlamentben és a Fideszben is. Részt vehettem az alkotmányozásban, és dolgozhattam a Fidesz elnöki stábjában, ahol egyébként Szijjártó Péterrel is jó barátságba kerültem. 2010 nyarán aztán Orbán Viktorral is leültünk beszélni az én politikai

jövőmről. Felvetődtek lehetőségek, de abszolút én választhattam, hogy merre akarok haladni. Nem is volt kérdés, ha dönteni kell, akkor én a polgármesterség mellett döntök.

2014-ben pedig már nem is kérdezték, hogy mit szeretnék, mert tudták, hogy polgármester szeretnék maradni, feltéve persze, ha a fehérvári emberek is bíznak bennem. Ma is ezt érzem helyes döntésnek, ugyanis a helyi politizálás feladatának a közösség megteremtését tartom. A közösségszervezésnek pedig a legelemibb része a közös nevező, a közös otthon kialakítása. Ezért is kerülöm azokat a témákat, amik a helyi közösségeket megosztják. Ha nem ezt tenném, akkor én is ásnám azt az árkot, amit a nagypolitika naponta megtesz. Persze figyelem az országos politikát is, és időnként megszólalok, de elsősorban az önkormányzatot is érintő ügyekben mondom el a véleményemet.

Egyébként sosem kaptam még csak megjegyzést sem a szakpolitikai kritikáimért a kormányfőtől. Ezek sosem öncélúak ugyanis, hanem Székesfehérvár érdekeit védik, ami pedig a dolgom városvezetőként. A kérdése másik részére utalva pedig, Budapest gyönyörű fővárosa a magyar nemzetnek. Ez azonban nagy felelősséget is ró rá, ez alól nem bújhat ki.

– Ezzel azt mondja, hogy a nagy politika az ország megosztására, a politikai családok szembeállítására ösztönzi a választókat?

– Ez szerintem nem magyar sajátosság, én ezt tapasztalom a világon mindenhol, Amerikától Európáig. Mindenhol ez a kommunikációs harc lényege. Talán a helyi politikusok tudnak ezen a trenden változtatni. Megengedhetnek maguknak együtt-

működőbb magatartást, egyeztetést az ellenféllel.

– Visszatértünk a beszélgetésünk elejéhez, vagyis az országot megosztó ügyekhez, amiből van bőven. Ön például a közelmúltban megköszönte a fehérvári védőnők évtizedes munkáját, pedig a közelmúltban ezt a hálózatot is államosították, ahogy az iskolákat is. Továbbá csökkentették a fizetésüket is. Van-e már olyan védőnő Fehérváron, aki az államosítás és a fizetéscsökkentés miatt beadta a felmondását?

– A védőnőket az egészségügyi dolgozókkal együtt tüntettük ki, amit minden évben megteszünk. Közben természetesen megköszöntem a munkájukat, amit eddig az önkormányzat keretei között végeztek. A jövőben pedig az állam lesz a munkáltatójuk.

– Azt elmondták önnek, hogy a védőnőket alaposan átverték, hisz azazal, hogy államosították a hálózatot, kevesebb lett a fizetésük?

– Erről nem beszéltek nekem, tudomásom szerint minden védőnő folytatja a szakmát, vagyis mind a 29-en aláírták az állam által ajánlott munkaszerződést. Persze tudom, hogy a védőnők között akad, aki nem szívesen hagyja el az önkormányzati szektort, ahol eddig megbecsülést talált. Mások viszont teljesen önállósították volna az állami rendszeren belül a védőnői hálózatot, vagyis sokféle vélemény van. Személy szerint én nem örülök annak, hogy a védőnők elkerültek az önkormányzattól, s az egészségügyi ágazat alá tartoznak majd. Szerintem ugyanis a védőnők nem csak egészségügyi kérdésekben adnak gyakorlati se-

gítséget a kisgyermeket nevelő családoknak. Ennél ők komplettebb feladatot látnak el; mi például három gyermeket nevelünk, s rendkívül hasznos tanácsokat kaptunk a védőnőktől. Főleg az első gyermek esetén szorultunk segítségre.

Ha viszont ez már így alakult, akkor nem értem, hogy az iskolai védőnők miért maradnak nálunk, miközben az iskolák fenntartója az állam, ami az egész védőnői hálózatot elvitte; leszámítva az iskolákban dolgozókat. Nyugodtan lehetne egységesíteni az egész rendszert, s ha az iskolák fenntartója az állam, akkor az iskolai védőnők is tartozhatnának oda. Akkor egységes lenne a rendszer, s akkor tudhatnánk, hogy a védőnői hálózat munkájáért az állam vállalja a felelősséget. Hiszen a politika felelősségről is szól, de szerintem ez előbb-utóbb megoldódik majd, és ez egy egységes rendszer lesz.

– *Mindenesetre a Veszprém megyei Pétfürdőn három védőnőből három felmondott, mert úgy érezték, hogy az állam szétveri ezt a hungarikumnak számító hálózatot. Előfordulhat ez Fehérváron is?*

– Jelenleg semmit nem tudok erről, az én információim szerint szerencsére mindenki folytatja a munkáját, köszönet nekik ezért. Igen, sajnos kevesebbet fognak a kezdeti időszakban keresni, hiszen eddig az önkormányzat biztosított nekik cafeteriát, jelenleg pedig az állami munkáltató ezzel a lehetőséggel nem élt. Ennek a változásnak az időpontja július elseje, ezen már túl vagyunk, eddig minden zökkenőmentes, remélem, hogy a védőnői hálózat működése továbbra is akadálytalan lesz, mert nagy szükség van rá!

– *Az ígértnél viszont mindenképp kevesebbet keresnek majd a pedagógusok! A közelmúltban elfogadták a státusztörvény szövegét, amit az államfő sietve alá is írt. A törvény mindenesetre tovább korlátozza a pedagógusok jogait, a sztrájkjogát, s az ígéret ellenére a tanárok fizetését sem rendezte, hanem a jövőbe toltta. Az egyik tanár – névvel, címmel – az interneten jelentette be, hogy harmincvalahány év tanítás után szeptembertől a helyi közlekedési cég buszvezetője lesz. Ilyen esetekről hallott már Fehérváron is?*

– Ilyen esetről nem hallottam, arról persze tudok, hogy komoly feszültség van a köznevelési rendszerben. Hozzáteszem: ez a probléma nem az elmúlt egy-másfél évben jelentkezett, több évtizedes.

– *Ez valószínű, de a Fidesz sem másfél éve van kormányon, hanem tizenkét éve. Tehát lett volna elég idő az oktatás színvonalát és a tanári fizetéseket emelni, ha erre lenne komoly a szándék. Nem gondolja?*

– Az alacsony tanárbérek ügye még csak nem is tizenkét éves probléma, már gyermekkoromban is hallhattam a tanáraimtól, hogy azért sem szabad pedagógusnak menni, mert a fizetésekből nem lehet megélni. Pedig – ugye – én sem ma voltam diák. Az én feleségem is középiskolai tanár, tehát pontosan tudom, hogy mennyi a jövedelme. A kormány komoly, 800 ezer forintos átlagbért emleget, ami egy jelentős és korrekt emelkedést jelentene. És ugye nem csak arról van szó, hogy néhány lépésben emelkedjenek a jövedelmek, de azokat szinten is kell tartani.

– *Ön szerint egy uniós ország berendezkedhet arra, hogy a sokat szidott Brüsszel fizesse tartósan a magyar pedagógusok fizetésemelését? Miközben az oktatás színvonalának emelése nélkül egy ország sem tud fejlődni.*

– Úgy tudom, hogy a pedagógusok béremelésének döntő részét a magyar állami költségvetés fizeti, csak a hiányzó részt fizeti majd az unió.

– *A kormány mégis azzal magyarázza a tanári fizetésemelés halasztását, hogy az EU-források nem érkeztek meg, a költségvetés hiánya meg az egekbe szökött.*

– Igen, de ez egy többéves program, aminek a bevezetése okoz gondot, ezért indítanak uniós pénzből. Nyilván nem mindegy, hogy mikortól kell a nemzeti költségvetésnek helytállni. Mindez az önkormányzatokat is érinti, mert a pedagógusok közé soroljuk az óvodapedagógusokat is. Tehát az óvónők és óvó bácsik béremelése már a helyhatóságok feladata.

Talán abban is reménykedhetünk – gondolom, ez nem egy helyi politikai túlzott optimizmusa –, hogy előbb-utóbb azért megérkeznek az uniós források is, amelyek nélkül nem lehet elindítani a béremelést. Mi, a Megyei Jogú Városok Szövetségének legutóbbi közgyűlésén részt vevő városvezetők – ellenzéki javaslatra – egyhangúlag elfogadtunk egy nyilatkozatot, amelyben arra kérjük az uniós döntéshozókat, hogy az önkormányzatoknak járó fejlesztési forrásokat, az egészségügy területére jutó fejlesztési forrásokat, valamint a pedagógusok béremeléséhez szükséges összegeket soron kívül utalják ki Magyarországnak. A településvezetők tehát példát mutat-

tak, mert ezt nagyon fontos politikai döntésnek érzem, s bízom benne, hogy kérésünk meghallgatásra talál Brüsszelben. Ez az ország és a települések érdeke.

– *Ebből az is következne, hogy az önkormányzatok kapnák meg az országnak járó támogatást, amelyet ma jogállami megfontolások miatt visszatartanak?*

– A településfejlesztési támogatások a jövőben is az államon keresztül érkezhettek. Egyébiránt fontosnak érzem azt is, hogy léteznek már közvetlenül pályázható uniós források, amelyek megszerzésében a magyar települések eddig nem teljesítenek túlságosan jól; nem tanultuk még meg a közvetlen pályázás lehetőségét. A Megyei Jogú Városok Szövetségének közgyűlésén az állam felajánlotta, hogy a pályáztatás ügyében hajlandó a városoknak segítséget nyújtani.

– *Ez jól hangzik, főleg, ha az ellenzéki önkormányzatoknak is segítenek. Egyébként a pedagógusbéremelés csak egy lépcső az oktatás rendbetételében, szükség lenne modern tananyagra, könyvekre és szabad szellemre, szóval olyan dolgokra, amik még sincsenek. Ön korábban azt nyilatkozta, hogy az oktatás ügyét nem lehet pártpolitikai szinten megoldani. Magára maradt ezzel a gondolattal?*

– Mindenekelőtt: szükség lenne a tananyaggal, a tankönyvekkel kapcsolatban is szakmai konszenzusra, s a tanár, illetve a diák leterhelhetőségéről is kellene valamiféle szakmai álláspont. El kéne tudni dönteni, hogy a 21. században milyen tartalmat kellene oktatni az iskolában, s

mit kezdjünk a digitalizációval, hogyan engedjük azt be az iskolákba. Fehérváron van egy Alba Innovár nevű digitális élményközpont, és ehhez kapcsolódó okostanterem módszertani hálózat is, amit helyi forrásokból, vállalkozókkal együttműködésben hoztunk létre. Ehhez képzünk tanárokat, akiknek pluszjövödelmet biztosítunk. Ugyanis azt gondoljuk, hogy a modern tartalmakat be kell engedni a tantermekbe, de hogy milyen mértékben, az már szakmai kérdés. Ilyen ügyekben három gyermek édesapjaként sem mernék dönteni, ezt szakembereknek kell eldönteni. Most is, de korábban is hiányoltam, hogy ezekről a témákról sablonos álláspontok vannak, de nem érezhető mögöttük a kierielt szakmai konszenzus.

– *Mindez azt jelenti, hogy államosították ugyan az iskolákat, de a központosítás csak újabb problémákat termelt, azonban nem oldott meg semmit?*

– Én azon polgármesterek közé tartoztam, akik nem feltétlenül örültek az iskolák állami fenntartásba vételének. Egyetértettem a nagyvárosok vezetőinek többségével, de azt el kell ismernem, hogy tananyagról, könyvekről, pedagógusi fizetésekről korábban is az állam döntött, nem pedig az önkormányzat vagy az iskola. Egyébként az említett problémák megjelennek az alapítványi és egyházi fenntartású iskolában is. Ezért van szükség az említett ügyekben szakmai, és az alapján politikai konszenzusra.

– *Mindenesetre az állam a feszültségeket úgy oldotta meg, hogy a jelen helyzettel elégedetlen tanárokat kirugdosta. Ez lenne a megoldás?*

– Nem, de helyben én is elmentem a sztrájkolni készülő tanárokhoz, s kértem, hogy a munkáltatót ne hozák nehéz helyzetbe. A szabályokat ugyanis mindenkinek be kell tartani. Miközben persze a jogszerű tiltakozásokat mindenki számára biztosítani kell. Szerencsére Fehérváron ebben konszenzus van, miközben volt tüntetés és sztrájk is.

– *Kirúgás is volt?*

– Tudomásom szerint nem volt, a tankerület békésen vezényelte le a tiltakozást, és a tantestületek, az intézményvezetők, valamint a helyi szakszervezetek is korrektül jártak el.

– *Nyilván az ön személyes kérésére, mert a célja a helyi közösség szervezése, nem pedig a szereplők szembeállítás?*

– Maradjunk annyiban, hogy minden szereplő együttműködve, felelősségteljesen kezelte a konfliktust. Felajánlottam minden helyi tantestületnek, hogy szívesen megyek el hozzájuk egy beszélgetésre. Örülök, hogy voltak, akik éltek ezzel a lehetőséggel. Számomra is nagyon hasznos konzultációk voltak ezek. A megoldatlan témák sajnos a tantestületeken belül is élezik a konfliktust, amit személy szerint sajnálok.

– *Önök mit tudtak tenni?*

– Annyit, hogy a város önkormányzata a fejlesztések során prioritásnak tekinti az iskolák felújítását. Több mint húszmilliárd forint értékben valósul meg az iskolafelújítási programunk a Modern Városok Program keretében, a kormánytól kapott nemzeti forrásból. Emellett az uniótól érkező forrásokat is köl-

tünk az iskoláinkra. Szeretnénk folytatni ezt a megkezdett folyamatot, hiszen a város tanárainak és diákjainak is az érdeke.

– *Polgármesterént tudja majd a tanárhiányt enyhíteni?*

– Ha lehet, helyben segítünk. Az én feladatom, hogy amit mi hozzá tudunk tenni a városi iskolarendszer fejlesztéséhez, a tanárok megbecsüléséhez, azt a lehetőségeim szerint megtegyem. Ehhez szükség van arra a több mint tíz éve tartós gazdasági fejlesztésre, amit elértünk. Az ebből fakadó bevételeinkből tudjuk segíteni a helyi oktatási rendszert. Fejlesztani, helyi programokat indítani, bérlakásokat biztosítani, ösztöndíjakat adni.

Tartozom valahová, azt a közösséget természetesen támogatom, de közösség is tudja, hogy szuverén emberként mindig a város érdekeit fogom elsőnek tekinteni.

– *Bár az önkormányzatok részesültek a rezsicsökkentésből, a fűtési szezonban több intézményt bezárására kényszerültek. A kormánypárti vagy az ellenzéki önkormányzatok kaptak nagyobb támogatást az államtól?*

– Nem pártpolitikai, hanem adóerő-képességi alapon kaptak a települések támogatást. Ez azt jelenti, hogy mi 230 millió körüli kompenzációt kaptunk, és tudnák olyan baloldali városokat mondani, amelyek bőven egymilliárd forint felett kaptak. Ezeken a településeken az adóerő-képesség jóval alacsonyabb, mint nálunk. Reméljük, hogy mind az áram, a gáz vagy a távhő ára csökken majd a következő hónapokban, ami a legjobb rezsicsökkentés lesz.

– *Az adóerő-képességről jut eszembe, hogy Budaörs és Budapest önkormányzata pert indít az állam ellen, mert a kormány magasabb adót, szolidaritási járulékot vet ki, mint amennyi pénzt megkap a két település a feladatai elvégzéséhez. Ez nem az ellenzékiekre kirótt büntetés? Van ennek értelme?*

– Ha az lenne, akkor nem Győr és Fehérvár fizetné – lakosságarányosan – az egyik legtöbb szolidaritási hozzájárulást. Mi 6,6 milliárdot fizetünk, amit magam is aránytalanul magas összegnek tartok, holott szükség lehet valamiféle kiegyenlítő mechanizmusra az önkormányzati szférában.

– Nem akarták perelni a kormányt?

– Mi azért nem kívánjuk jogi útra terelni az ügyet, mert szerintem a politikai problémákra inkább politikai megoldását kell keresni. Információink szerint Budapest és Budaörs azért perel, mert azt állítják, hogy nagyobb a befizetésük az állam kasszájába, mint amennyi normatívát kapnak.

Nálunk ez nem így van, mi a 6,6 milliárdhoz képest nagyjából tízmilliárdos normatívát kapunk, tehát többet kapunk az államtól, mint amennyit befizetünk. Ezért nem is akarjuk az ügyet jogi útra terelni.

Az a vád viszont nem igaz, hogy az állam meg kívánja emelni a szolidaritási hozzájárulást, hiszen 2024-ben is az ideivel megegyező lesz a számítás módja. Ha valahol – nálunk is – emelkedni fog a fizetendő összeg jövőre, annak oka a gazdasági növekedés és/vagy az állandó lakosságszám növekedése lesz. Szerintem minden városvezető csak örül annak, hogy ha nő a helyi gazdaság. Ez

szerencsére folyamatos tendencia a 2010-es évek elejétől, így nagyon jelentős mértékben emelkedtek a települések adóbevételei. Ennek ellenére az infláció miatt át kéne tekinteni az önkormányzatok költségvetését, mert komoly költségemelkedést jelent az energia árának emelkedése, és a közétkeztetés fenntartása is egyre nagyobb terhet jelent.

– *Az állam végül is megtalálta a politikai megoldás arra, hogy Karácsony Gergely beperelte a költségvetést. A kormány úgy döntött, hogy ha az önkormányzat tartozik az államkincstárnak, akkor attól megvonhatják az állami támogatást.*

– Az indoklással még egyet is lehet érteni, mert a törvény szerint az adót fizetni kell. Ha azt várjuk el az emberektől, vállalkozásoktól, hogy jogkövetők legyenek, például adót fizesse, akkor az államnak és az önkormányzatoknak jó példát kell mutatniuk. Az egy másik kérdés, hogy a szolidaritási hozzájárulás mértékét szerintem is csökkenteni kellene, nem is beszélve annak elosztásáról.

– *Több tíz- vagy akár százmilliárdos összegről van szó. Erre mondta ön, hogy ezt a pénzt épp úgy nem látja senki, mint Colombo feleségét?*

– Valami hasonlót mondhattam azért, mert szerintem az nem megy, hogy néhány nagyváros viszi a hátán az ország gazdaságát, miközben mi, akik befizetjük a szolidaritási járulékot, nem tudunk saját forrásokból fejlődni. Ez nem igazságos.

Szerintem az a jó fejlesztéspolitika, ha az állam, az unió és az önkormányzat saját forrásaiból fejlesztjük a településeket. Ilyen a Modern Vá-

rosok Program, amelynek keretében nagyon sikeres fejlesztések történtek.

– *Nem akarom rontani a hangulatot, de ezt a programot a korrupció gyanúja is körülengte, ön is hangosan kifogásolta a túlárazásokat. Fehérvár átmenetileg le is állította a kórház bővítését, a jégcsarnoképítést és az iskolafejlesztést. Kevesellte a pályázók számát is, pedig lassan megszokjuk, hogy Garancsi István cége és a Mészáros gyerekek vállalkozásai jelentkezik a közbeszerzésekre, és persze igencsak túlárazott pályázatot írtak.*

– Nem állítottam, hogy korrupció történt, én azt kifogásoltam, hogy az építőipari árak hihetetlen arányban, mértékben és gyorsaságban emelkednek, amit a meglévő közbeszerzési struktúrában nem lehet normálisan kezelni. Nem tudtam elmentni amellett, hogy nincs verseny az igen jelentős beruházások elnyeréséért, ami szerintem elfogadhatatlan. Másfél-két év, amíg egy ötletből ma tervek lesznek, közben azonban követhetetlen módon emelkednek az árak. Ezt a drágulást a jelenlegi közbeszerzési rendszer képtelen kezelni.

– *Az eredeti pályázatot végül visszavonták, ezzel sikerült az árakat érdemben csökkenteni?*

– Valamennyi beruházás kivitelezése ma is folyamatban van, az építők tartják a határidőt, s az eredeti költségkeretet is sikerül tartani, tehát érdemes volt új pályázatot kiírni.

– *Focizzunk egy kicsit, ez ma a közélet része. El tudja még mondani a Videoton rendszerváltáskori összeállítását, vagy a mostanit?*

– Természetesen mindkettőt el tudom mondani, már csak azért is, mert gyermekként átéltem az UEFA-kupa-menetelés csodáját a sóstói stadionban. A kapuban Disztl Péter, a mezőnyben Csongrádi Ferenc, Szabó Józsi, Majer Lajos, utóbbi kedvenc játékosom volt, 7-es volt a mezének a száma, emiatt azóta is ez a kedvenc számom. A mai napig emlékszem a mámoros sikerekre, ahogy az azóta megnyert bajnokságokra, elért kupagyőzelmekre, s persze a nemzetközi sikerekre is.

Remélem, hogy a csapat újra összeszedi magát, mert szükség van egy jó csapatra. A sport és kultúra közösséget tud teremteni a városban. A mai napig szeretek meccsre járni. Ott rengeteg különböző gondolkodású ember megfordul, közös céllal. Szurkolnak, kikapcsolódnak, szórakoznak, s közben a város számára is fontos ügyek mellé állhatnak.

– Gondolom, nem véletlenül kezdte a hajdani, sikeres csapat összeállításával, hisz a mainak a kiesés ellen is küzdeni kellett.

– A mai napig kijárok a csapat meccseire, érdeklődéssel figyelem azok játékát, akik sokat tettek a fehérvári labdarúgásért. Nyilván ma is meg lehet találni azokat az egyéniségeket, akik a csapatért, a városért küzdenek.

– Talán a pénz rontotta meg a csapatot, talán más. Mindenesetre évekkel ezelőtt Fehérváron 15 milliárdért építettek egy korszerű stadiont. Építés közben ön már kiszámolta, hogy mennyibe kerül majd a pálya fenntartása? Ezért szállt ki a fenntartásból?

– Mi nemcsak egy stadiont építettünk, hanem egy városrészt rehabilitáltunk. Sóstó és környéke természetvédelmi terület, ahol utakat, járdákat újítottunk fel. Sőt, a város másik részén meg tudtuk menteni a Csónakázó-tavat is. Ez egy komplex program, aminek része volt a stadionberuházás. Mi ezt azzal az elszánással kezdtük, hogy az új létesítmény – benne a stadion és a csapat – költségvetése ne legyen magasabb, mint amit korábban a felnőtt csapatra, valamint a stadion fenntartására fordított az önkormányzat. Az önkormányzat az elmúlt két évben – részben az energia árának robbanása miatt – egy fillér támogatást nem adott a klubnak.

– A pénz megvonása nem volt politikailag kockázatos? Hiszen a miniszterelnök fociörülete közismert. Nem rossz pont a Fideszben a futballpénzek megvonása?

– Biztos vagyok abban, hogy akár a miniszterelnök úr, akár a többi fideszes vezető megérti, hogy ha van egy 7-9 milliárdos költségvetéssel működő profi labdarúgóklub, akkor az önkormányzatnak nem kell a felnőttcsapat költségvetéséhez hozzájárulni. Persze dolga lehet az önkormányzatnak a stadion működtetése, amit egyéb programokra is használunk. Szóval, nem látok politikai kockázatot, nagyobb rizikó lett volna, ha a fehérváriak azt kérdezik, hogy az önkormányzat miért finanszíroz közpénzből egy gazdag egyesületet.

– Főleg úgy, hogy a pletyka szerint havi 17 milliót, nagyjából 50 ezer eurót is kereshet egy focista a csapatnál. Ami sokkal több, mert ebből

a pénzből kedvezményesen adózik a futballista. Ezt a politika tette lehetővé, gondolom, a fehérváriak is hőrögnék emiatt.

– Ezek csak pletykák, mint mondtam, én nem láttam szerződéseket, s ezeket az összegeket nem is szeretném kommentálni.

– *Viszont a Mol bejelentette, hogy a továbbiakban már nem támogatja a csapatot. Tehát aligha lesz itt 9 milliárdos költségvetés. Talán az eltűnt fizetések és a rossz eredmények miatt távozik a szponzor is?*

– Ezeket a találgatásokat hallom én is, de nincs beleszólásom, nem is szeretném a pálya széléről kommentálni. Mindenesetre a tulajdonos és Juhász Roland sportigazgató is kilátásba helyezte a fizetéscsökkenésről szóló szerződéseket.

142

– *Mennyire kell csökkenteni a 17 milliós havi fizetést, hogy az ösztönző legyen?*

– Ezt sem tudom, mindenesetre a hírek szerint megpróbálnak teljesítményarányos bérrendszert kialakítani. Ez aligha okoz meglepetést. Amíg jöttek az eredmények, addig senki nem kérdezte, hogy miért magas a focisták fizetése.

– *Polgármester úr, a helyi sajtóban akad olyan orgánus, amelyben önt bírálni merészelik, vagy alkalmazza a Fidesz-stratégiát, a köztelevízióba ön sem enged be ellenzéki gondolkodású politikust?*

– Szerkesztési ügyekbe nem szólok bele, és természetesen engem is kritizálnak a városban.

– *Van olyan újság?*

– Elvileg bármelyik megteheti, ha

mégsem vállalkoznak rá, akkor megteszi ezt a helyi ellenzék.

– *Bejutnak a helyi sajtóba? A Fidesz nem engedi a köztévébe a versenytársakat.*

– Ha bármelyik ellenzéki párt nyilvános sajtótájékoztatót tart, és a városi tévét is meghívják, akkor természetesen teret kapnak a nézeteik, javaslataik, kritikájuk megfogalmazására is. Persze, ha nem tartanak sajtótájékoztatót, akkor a helyi sajtó nem tud miről beszámolni. Szerintem a politikában el kell végezni a munkát, vagyis dolgozni kell, hogy arról be lehessen számolni.

– *Gondolom, ezt adta ki a helyi sajtó vezetőinek. Betartják ezt az előírást?*

– Olyan, hogy kiadtam, nem értelmezhető, hiszen nincs, nem is lehet kézi vezérlés. Ha az ellenzék összehív egy sajtótájékoztatót, s a helyi média nem megy el, akkor szerintem joggal mondják, hogy a tevékenységükről a sajtó nem számol be. Viszont ha az ellenzék nem hív össze sajtótájékoztatót, akkor nem kifogásolhatja, hogy a helyi média nem számol be az eseményről.

– *A Facebookon azért több kritikát kap, mint a helyi sajtóból. Felvetették például, hogy miért nem lehet utólag visszaneézni, és hozzászólásra is kereshetővé tenni a városi közgyűlést, ahogy az ugyancsak Fideszes vezetésű Szolnokon vagy Törökbálinton?*

– Tudni kell, hogy a kérdező egy olyan céget képvisel, aminek olyan rendszere van, amit el szeretne adni az önkormányzatnak. Ez is hozzátartozik a kérdéshez, illetve az is,

hogy a közgyűlések nyilvánosak, s a döntésekről, illetve a szavazásokról is részletesen beszámolunk.

– Gondolom, leinformálta a kérdezőt. De feltételezem, ha az önkormányzat vezetése szeretne egy visszaneézhető rendszert, azt máshonnan is megvehetné, ha akarná.

– Honlapunkon mindenki tud tájékozódni az önkormányzati döntésekről, s persze a szavazás eredményeiről is. Ha ez bármilyen nehézséget okozna, akkor egy pillanatig sem gondolkodnék a vásárlás előkészítésén. A fehérvári emberek pedig folyamatos tájékoztatást kapnak a helyi ügyekről a város oldalain vagy éppen az én közösségi médiafelületeimen is. Folyamatosan kérdezhetnek, magam válaszolok a legtöbb kérdésre. Az országban pedig elsőként indítottuk el a közmeghallgatást online térben, amit időről időre folyamatosan megtartunk. Óriási érdeklődés mellett zajlanak ezek.

– Az interjú eddigi részéből is egyértelmű, hogy ön időnként saját kormányával is vitában áll, és ezt el is mondja. Szokták ezért zárt ülésen kritizálni? Mondjuk Orbán Viktor nem hívja időnként magához?

– Sosem kaptam ilyen jellegű kritikát. Tagja vagyok a Fidesznek, mint politikai közösségnek. A legfontosabb feladatom pedig adott: csapatkapitányként irányítom Székesfehérvárt. Azt képviselem, ami szerintem a városunk és az itt élők érdekét szolgálja.

– Beszéltünk arról, hogy egy liberális pártba lépett be a rendszerváltáskor, a Fidesz viszont mára egy illiberális párt, kiszorult az európai

konzervatívok közül, s a populista szélsőjobb felé kormányozza magát. Ön vállalja még a Fideszt? Tud azonosulni a pártjával és kormányával?

– Évtizedek óta ehhez a politikai közösséghez tartozom, ha nem érténék egyet a meghozott kormányzati intézkedések többségével, akkor másfelé vettem volna az irányt.

– Viszont rendszeresen vitatkozik saját kormányával is...

– Azokról az intézkedésekről fogalmazok meg markánsabb kritikát, amelyek hátrányosan érintik a várost. Ha ilyen van, akkor erről azonnal tájékoztatom a fehérváriakat. Akkor is, ha a téma vitát indít parlamenti döntéshozókkal, miniszterekkel, netán a miniszterelnökkel. Ez így történik majd a jövőben is. Ahogy azt is mindig elmondom, ha a város közössége segítséget, támogatást kap a kormánytól. Szerintem ez így korrekt.

– No de ön egy olyan fideszes politikus, aki hangsúlyt fektet az oktatásra, amit pártjáról nem lehet elmondani. Az ön városában teret nyert a robotika, a digitalizáció, komplex képzéseket indítottak a Corvinus fehérvári campusán, továbbá létrehozták a digitális tudásközpontot. Hogy fogja az ebből adódó feszültségeket oldani?

– Szerintem a kormány számára is fontos az oktatás, még akkor is, ha az ágazat érdekében hozott döntéseket elég sokan kritizálják. De hát demokráciában élünk, nem?

– Illiberális demokráciában...

– Szerintem ennek megvitatása zsákutcába vezet. Hagyjuk ezt.

– *Majd a szavazók döntenek. Nem tudom, figyelte-e, de az utóbbi időben elsősorban függetlenek nyerik az időközi önkormányzati választásokat. Miután lassan elkezdődik az önkormányzati kampány, Fehérváron készítettek-e bármilyen felmérést, mennyire maradt erős a Fidesz a városban, illetve ön mennyire őrzi a népszerűségét?*

– Lehet, hogy vannak ilyen kutatások, de ha vannak is, én ezeknek az eredményét nem ismerem. Annyi bizonyos, hogy az önkormányzat ilyen kutatást nem rendelt meg, úgyhogy friss információkkal nem rendelkezem. Tudok viszont egy készülő, nagymintás kutatásról: jövő év június 9-én lesz az önkormányzati választás, annak az eredménye évekig mérvadó lesz.

– *Valóban, az alaptörvény 11. módosítása szerint egy év múlva, 2024. június 9-én tartják az önkormányzati választást. Viszont a testületek, polgármesterek mandátuma a jövő év őszéig érvényes. Az önkormányzatokban egyszerre lesz hivatalban két polgármester, két testület. Mondja, mit fognak csinálni?*

– A jogszabályi környezet egyértelműen rendelkezik, hogy a hivatalban lévő polgármesterek és testületek mandátuma 2024 októberéig szól. Tehát a ma hivatalban lévő testületek döntési joga is addig van érvényben. Az új választáson bizalmat szerzett polgármestereknek az év októberéig nem lesz döntési joguk.

– *Nem lesz ebből politikai zűrzavar?*

– A 3200 település valamelyikén biztosan lesz, de olyan település is akad majd, ahol kulturáltan szervezik az átmenetet, és szerintem ez lesz a többség. A jogszabályokat mindenkinek be kell tartani, s a leköszönő polgármesternek vagy testületnek el kell fogadni a helyzetet.

– *Okos dolog volt az uniós választást és az önkormányzatot egyszerre tartani? Ez nem csak az ellenzéki, de a kormánypárti szavazókat is megzavarhatja, nem gondolja?*

– Az uniós választási időponthoz kell alkalmazkodni, ami június 9-e. Törvényileg az önkormányzatok vezetésének mandátumát rövidíteni nem lehet, szerintem ezt fontolgatta a kormány, de végül szerintem helyesen döntött. Ezért ezt az átmeneti kényelmetlenséget tudomásul kell venni mindenkinek. Itt Fehérváron, remélem, egyszerű lesz a helyzet, nem lesz semmilyen változás, és folytathatjuk a munkát.

– *Beszéltünk róla, hogy a kormányzás terhét cipeli a Fidesz minden jeleltje, ezért ma a függetlenek az esélyesek. Kérdés, hogy ön függetlenként indul, vagy a Fidesz színeiben?*

– Őszinte ember vagyok, mindenki tudja rólam, hogy az én politikai pártcsaládom a Fidesz, tehát jövőre is a párt színeiben indulok a választásokon. Nyilván ehhez az is kell, hogy a Fidesz politikai szabálya szerint a párt engem jelöljön polgármesternek Székesfehérváron.

A szittyá harcmodor és más katonai történetek

Kaiser Ferencsel, Szent-Iványi István
és Vadai Ágnessel beszélget Herskovits Eszter*

P. Szűcs Julianna Nem kedves kötelességem, hogy az egyik megígért résztvevőt „kimentsem”. Mondom ezt idézőjelben, aki az utolsó pillanatban mondta le a részvételt azzal az indokkal, hogy nem tudta, politikus is lesz a kerekasztalban. Nem tudom, mire számított, de azt kell mondjam, hogy akik itt vannak, politikusok vagy nem politikusok, de mindenképpen értelmiségiek. Ez egy értelmiségi szalon, függetlenül attól, hogy kinek milyen címkéje van. Nem szeretek megjelenés előtt álló cikkekről beszélni, de Szelényi Iván a nyári duplaszámunkban fogja megjelentetni a Fidesz-korszak értelmiségéről szóló elemzését. Neki szerzett jogai vannak, hogy az értelmiségről beszéljen, és fölveti különben is azt, hogy lehet-e egy politikus értelmiségi. Szelényi azt mondja, természetesen lehet, és egész szép számú példát hoz. El kell mondanom, hogy az utóbbi hónapokban sok olyan élmény ért, amely erősen szegregálta a politikusokat. Meglepett. Valósággal gettóba zárják a politikusokat, és hiába mondta – az ezúttal visszalépő – negyedik szereplő, hogy mindegy, melyik oldalon ülnek; azért arra kíváncsi lettem volna, mi történt volna, ha a másik oldalon ülő politikusok-

hoz invitáljuk. Mindenesetre nem jött el. Ezt mintegy hangulatfestő háttérinformációként mondtam, tulajdonképpen indiszkréciót követtem el, de az is indiszkrécia, hogy volt egy negyedik személy, aki bejelentette a részvételét, meg is kapta a részleteket, igazolni tudjuk, de az utolsó pillanatban kihátrált. Átadom moderátorunknak, Herskovits Eszternek a szót.

Herskovits Eszter *Kormányzati katonapolitikáról fogunk beszélni, és nagyjából ott folytatom, ahol Juli abbahagyta, merthogy ezt a témát igen nehéz nem belpolitikai kontextusba helyezni, hiszen az egész NER-nek ez egyfajta ideológiai alapja, megnézhetjük az ezzel kapcsolatos kommunikációt vagy az oktatást. 2023 szeptemberétől például már nagyon sok gimnáziumban honvédelemóra is lesz. Az volna a kérdésem, hogyha megnézzük a 2024-es költségvetést, azt látjuk, hogy nagyon sok elvonás van benne értelemszerűen, rengeteg olyan adó, amit megemelnek annak ellenére, hogy azt mondták, ki fognak vezetni. Viszont egyetlen vagy talán szinte csak egyetlenegy területen emelkednek a kiadások, és ez pont a honvédelem. Védelmi költségvetésnek is nevezik. Nyilvánvalóan azzal indokolják, hogy háború van a szomszédunkban. Valóban indokolt-e ez a fajta haderőfejlesztés és forrástöbblet,*

* A pódiumbeszélgetésre 2023. június 13-án került sor Budapesten a Szakszervezetek Házában. A résztvevők: Kaiser Ferenc katonai szakértő, Szent-Iványi István külpolitikai szakértő és Vadai Ágnes, a Demokratikus Koalíció árnyékminisztere.

amit most előirányoztak a költségvetésben.

Vadai Ágnes Köszönöm szépen a meghívást. Azért amellet nem megyek el szó nélkül, hogy a negyedik meghívott alapítványát a NER-es Batthyány Lajos Alapítvány támogatja, ezért politikai bátorsággal ki mondom, hogy a NER-esek láthatóan nem szeretnek beszélgetni, vitatkozni. Pedig pont az ilyen szakmai szalonnok lennének alkalmasak arra, hogy normálisan beszéljünk a hazát érintő kérdésekről. Kicsit a múltból. 2010 és 2015 között a GDP egy százaléka alatt költött az akkori kormány a hadseregre. Ez azt jelentette, hogy lényegében a béreket tudták fizetni, egy-két laktanyában egy-két helyiséget ki tudtak festeni, de alapvetően semmilyen fejlesztés nem történt. Aztán '15-ben, amikor elkezdődött a szíriai konfliktus miatt a menekültáradat, azt gondolták, mégiscsak kellene vásárolni egy-két dolgot, hiszen addigra már megépültek a stadionok. Elkezdtek tervezni, 2018 és '22 között elkezdődtek a beszerzések, jellemzően közbeszerzés alóli mentesítésekkel, amelyek összege pontosan nem mondható meg, de szerintem 5-10 ezermilliárd forintról lehet beszélni, az időtáv pedig 2020–2035. Nehezen követhető, hogy mire költenek, mert honvédelmi alapnak nevezik, de élek a gyanúperrel, hogy a költségeket azokra a haditechnikai beszerzésekre fordítják, amelyekre korábban megkötötték a szerződéseket. 2010 és '18 között lényegében legatyásodott a Magyar Honvédség eszközparkja, tehát erre a fejlesztésre szükség is van. De azzal, hogy alapba helyezik, sokkal nehezebben nyomon követhető, hogy mit, mikor, mennyit fizetnek ki.

Kaiser Ferenc Köszönöm én is a meghívást. Mindamellet, hogy egyetértek képviselő asszonnyal, európai kontextusba helyezném a dolgot. 1991 után egész Európa elkezdett látványosan egyre kevesebbet költeni a honvédelemre, általában a védelmi kiadásokra. Ezt szoktuk békeosztaléknak nevezni. Meghalt a nagy gonosz sárkány, a Szovjetunió, és a legtöbb európai ország viharos tempóban csökkentette fegyveres erőinek létszámát és a rájuk költött pénzt. A mi problémánk az volt, hogy a Magyar Néphadseregre a nyolcvanas évektől kezdve nem nagyon költöttek. Ez azonban nemcsak Magyarországra volt igaz. Ha megnézzük az 1999-es csatlakozásunktól kezdve a NATO-államok védelmi költségvetését, azt látjuk, hogy a legtöbb ország esetében a túlélés dominált. Nagyon rosszul teljesítettek a mediterrán országok, az olaszok, a spanyolok is. Hozzáteszem, a spanyoloknál még ma is éppen csak meghaladja a GDP egy százalékát a védelmi kiadás. Nem csak az Orbán-kormány kezdett 2015-ben kapcsolni, Európa ekkor eszmélt, mert a 2014-es krími agresszió és a kelet-ukrajnai események rádöbentették az európai politikát, hogy te jó ég, látható és valóságos lett a katonai fenyegetés. Merthogy Oroszország bekopogtatott, vagy inkább berúgta az ajtót, és kiderült, hogy mégiscsak kellenek katonák ahhoz, hogy támadás esetén mindenki megvédje a saját országát. Ezt mindenki gyorsan belátta. A NATO-statisztikák azt mutatják, hogy volt egy-két ország, hagyományosan a görögök meg a törökök, amelyek egymás ellen fegyverkeznek, az amerikaiaknak az egész világgal vannak elintézendő ügyeik, tehát ott egészen más a mű-

veleti környezet, a globális gondolkodás a jellemző. A britek meg a franciák szintén globálisan gondolkodtak, de a németek legendás alulteljesítők. Na most nincs addig baj, amíg nincs katonai fenyegetés. A kormányok sokáig nem tekintették döntő kérdésnek a honvédelmet, mert nem volt jól érzékelhető veszély. Magyarország biztonsági környezete is stabil volt. Ha nincs katonai fenyegetés, a politika érthető módon nem feltétlenül költ a fegyveres erőkre. Mindez '14-ben, '15-ben megváltozott. A tervek az eddig lezajlott háborúk tapasztalataira épülve készültek, a tábornokok azt mondták, harcokcsikat és gyalogsági harcjárműveket kell vásárolni. Miközben a legfrissebb tapasztalatok azt mutatják, hogy a modern háborúban nem feltétlenül a „nagy vasakra” van leginkább szükség. De a szerződéseket korábban megkötöttük. Az akkori katonai vezetés a hagyományos fegyverek vásárlására helyezte a hangsúlyt. Kialakult aztán egy vita az idősebb tábornoki kar és a fiatalabb tisztek között arról, hogy jó háborúra készülünk-e fel. Nem lehet tudni, hogy a nyugati nehéztechnika, annak legkorszerűbb változata, amit beszerzünk, mennyire lesz jó és használható. Hozzá kell tenni, ahhoz képest, amit az ukránok bevetnek, mi sokkal modernebb eszközöket veszünk. Viszont a könnyű kézi páncéltörő és légvédelmi eszközök vásárlására nem jut elég figyelem, mert nincs rá pénz, hogy mindent egyszerre lecseréljünk. Annyira még az amerikaiak sem gazdagok. Hasonló helyzetben voltak egyébként az oroszok is, akik 1991-től 2005-ig lényegében egy darab új fegyvert nem vettek, holt a katonai logika szerint minden fegyverrendszert húszévente vagy

teljesen korszerűsíteni kell, vagy ki kell dobni a kukába. Mert olyan szinten elavul, hogy már veszélyesebb a kezelőire, mint azokra, akik ellen bevetjük. És ez az elavulási ciklus bőségesen kifutott a Magyar Honvédség esetében. Az, hogy most minden beszerzés mennyire indokolt, más kérdés. Én például a Falcon nevű fútgépek megvásárlásával nem teljes mértékben tudtam azonosulni, de kétségtelen, hogy egyszer ezt is meg kellett lépni. Zárójelben mondom, hogy amikor ezeket az üzleteket megkötöttük, a forint még sokkal erősebb volt. Ennek a levét issza jelenleg az ország.

Szent-Iványi István Előrebocsátom, hogy kakukktojás vagyok, nem vagyok katonapolitikai szakértő, elsősorban külpolitikai szakértőnek tekintem magam, úgyhogy én más aspektust vetnék föl. Mindemögött természetesen van ideológia is. Vissza-visszatér a közbeszédben Magyarország úgynevezett középhatalmi státusza. Ezt Orbán Viktor maga is többször megfogalmazta számos beszédében, azt célozta meg, hogy Magyarországnak a térségben középhatalmi státusszal kell rendelkeznie. Hogy ez pontosan mit jelent, nagyon nehéz megfogalmazni. A nemzetközi politikában a nagysága miatt középhatalomnak nevezik Törökországot, Ázsiában pedig Indonéziát. Ezek a középhatalmak. Azt mondhatnám, hogy a nyugat-európai nagy országok már csak középhatalmak, és nem nagyhatalmak. Franciaország, Németország vagy Nagy-Britannia őrzi ugyan a nagyhatalmi státusz emlékét, de ma már ettől nagyon messze vagyunk. A térségünkben a középhatalmi státusz elérésére jó esélye

van Lengyelországnak, meg a háború után például Ukrajnának. Magyarországnak viszont erre nem sok az esélye. De érdemes megkérdezni, hogy tulajdonképpen mire jó ez a középhatalmi státusz. Miért jobb ez azon túl, hogy jobban kidüllesztheti a politikai vezetés a mellét, hogy lám, középhatalmak vagyunk. Valójában ez a mi szempontunkból nem sokat ér. Középhatalomnak olyan országokat lehet nevezni, amelyek népességszámban, gazdasági erőben, katonai erőben a környezetük fölé nőnek, tehát jelentősebbek, fajsúlyosabbak. Egy ilyen státusz annak, aki ezt valóban birtokolja, bizonyos előnyöket jelenthet, főleg, ha vannak úgynevezett alárendelt szövetségesei, olyan partnerei, akik követik őt, akik fölnéznek rá. Magyarország ezzel a képességgel nem rendelkezett soha, mostanában az esélyét is teljesen elveszítette. Látjuk, hogy hol tartunk most a külpolitikában. Magyarország elszigeteltsége egyre jobban mélyül. Itt már nem arról van szó, hogy ki-magasodunk, hanem hogy mi esünk ki vagy eshetünk ki a létező rendszerekből. Többször felvetődött a NATO kapcsán Magyarország státusza, ki-zárni egy NATO-tagot nem lehet, a NATO alapszerződésében nincs erre vonatkozó rendelkezés, csak nagyon bonyolult eljárással lehetne kezdeneyezni a bécsi konvenció 65. cikke alapján, de most a háborús helyzetben senki nem fogja kockáztatni. De az, hogy az ország súlytalanná válik, és átlépnek rajta, vagy egyszerűen nem veszik komolyan, már bekövetkezett. Az Európai Unióban hasonló a helyzete Magyarországnak, amit a magyar kormány idézett elő, ez azért mindannyiunkat sújt. Na most ilyen helyzetben középhatalmiságról áb-

rándozni merő ostobaság. Nyilván a katonai beszerzéseknél volt olyan elképzelés, hogy ezzel meg lehet vásárolni egyes országok jóindulatát. Ez elsősorban a korábbi német vezetésre vonatkozott. Nem véletlen, hogy volt olyan év, amikor a magyar beszerzések voltak a legmagasabbak.

Kaiser 2021-ben történt.

Vadai Amikor megelőztük Szaúd-Arábiát...

Szent-Iványi Megpróbálták megvásárolni a németek jóindulatát. Amikor azt lebegtették, hogy amerikai rakétaelhárító rendszert vásárolnak, akkor az amerikai kapcsolatokat próbálták javítani ezen a réven. Látjuk, hogy nem sikerült. Egyébként a jelenlegi német kormány és az amerikai adminisztráció ezekre a kérdésekre kevésbé érzékeny. A német hadiipar nagyon jól érzi magát, hihetetlen sok a megrendelése, nem tudja teljesíteni, mert közben maga Németország is elfogadott egy százmilliárd eurós fegyverkezési programot, ami iszonyatos összeg. Most sorra mondják le az országok az orosz megrendeléseket, és átállnak főleg amerikai, de részben német fegyverekre. A lényeg, hogy a magyar megrendelésekkel már nem lehet jóindulatot vásárolni.

Vadai Annyit szeretnék hozzátenni, hogy a Rheinmetall Hungary Zrt. csak 49 százalékban magyar tulajdon, 51 százalékban német tulajdonú, miközben eddig még csak költségvetési pénz ment bele. Abszolút rossz üzlet ebből a szempontból, mert a gyár építését is az adófizetők pénzéből fedezték, és a megrendelés is a magyar

adófizetők pénzéből van. A beszerzések mellé fölépítették a magyar hadiipar és az autóipar mítoszát, de ez valójában nem magyar hadiipar, hanem külföldi cégeknek kiépített hadiipari kapacitás sok magyar költségvetési, adófizetői pénzből. Ez megint problémás. A politikai bevásárlás kapcsán én nem fogalmaznék annyira óvatosan. Az, hogy Angela Merkel ma már nincs a politikai térképen, a legjobb dolog, ami Magyarországgal történhetett, mert ő az európai uniós egység mindenáron való megőrzése érdekében mindig háttérbe szorította a magyarországi korrupcióellenes és a jogállamiságért folytatott küzdelmet. Angela Merkel véleményem szerint rengeteg kárt okozott, különösen kancellársága utolsó időszakában, és nyilvánvalóan azért nem tette szóvá soha az aggályait, sőt, Sopronban még azt is mondta, hogy az európai uniós forrásokat Magyarország jól használta föl, merthogy ezekből a forrásokból nyilvánvalóan részesült a német hadiipar, az autóipar. A másik, hogy az összes bevásárlás ad hoc alapon történt. Az Egyesült Államoktól azért vettünk rakétarendszert, mert ez volt az egyetlen módja annak, hogy Orbán Viktor bejusson végre az Ovális Irodába. Sosem vitatta az ellenzék, hogy fejleszteni kell a Magyar Honvédséget, odaálltunk a vegyes hasznosítású helikopterbeszerzés mögé is. A terv az volt, hogy 150 milliárd forintot elköltsünk olyan helikopterekre, amelyeket használna a rendőrség, a mentőszolgálat, a katasztrófavédelem és a hadsereg. Helyeseltük. Ehhez képest minden évben meghallgattam Hende Csabát, hogy most már mindjárt megvan a 150 milliárd, mindjárt megveszszük a helikoptereket. Rájöttünk aztán, hogy csak és kizárólag politikai

ötletelés és haszonszerzés céljából ment a beszerzés. Ennek lett a következménye, hogy mindig azt vásároltuk meg, amit eladásra kínáltak. Amikor például a mesterséges intelligenciáról vagy az új típusú anyagokról, a kvantumvilágról beszélünk, akkor az nagyon távol van a Magyar Honvédségtől. Téves úton járunk, nincs világos önértékelés és jövőkép, ennek következtében nem tudjuk, hogy milyen hadseregre is van Magyarországnak szüksége. A Zrínyi 2026-ot csak Colombo felesége programnak szoktam hívni, mert mindenki beszél róla, de úgy egyben még igazán senki se látta.

Herskovits *Ejtsünk szót a katonai vezetésről is. Nehéz elmenni szó nélkül amellett, ami a Honvédelmi Minisztériumban történik. Nem lehet tudni, hogy miért kezdődtek a lefejezések. Jött egy vezérkari főnöki csere, és az a Böröndi Gábor lett a vezérkari főnök, aki egyébként tapasztalt NATO-katona, a hadszíntéren és a NATO-irodákban is otthonosan mozog. Mennyire lehet azt remélni, hogy a honvédségből modern hadsereg lesz?*

Kaiser A Magyar Honvédség tisztikara elkötelezett a NATO irányába. Aki akárcsak egyszer-kétszer járt az Egyesült Államokban, Németországban, itt, ott, amott, misszióban, látja a magyar szempontból végtelen anyagi lehetőségeket meg azt az elsőprő technológiai fölényt, amivel a NATO rendelkezik. A magyar katonai felső vezetésnek olyan túl sok szabad szava egyébként a stratégiai kérdésekben sosem volt. Hozzá kell tenni, hogy ez a világ rendje, mert amikor a katonák döntenek magukról, azt katonai diktatúrának nevezzük. Te-

hát egy normálisan működő országban civil kontroll van, viszont hozzá kell tenni, erre mondta az egyik német ismerősöm, hogy a legkomolyabb civil kontrollt a náci Németország gyakorolta a hadereje fölött. Amikor a politikai vezetés szó szerint a tisztek életéről, haláláról is dönthetett, tehát az sem feltétlenül jó, meg kell találni egy ideális egyensúlyt. A katonai vezetés is keresi a helyét. Tény, hogy az ukrainai háború egy rakás tabut megdöntött. A régi iskola tisztjei, akik még a szovjet, ahogy szokták mondani, a birodalmi időkben kezdték meg a szolgálatukat, mára már szinte mind nyugdíjban vannak. Közülük sokan mondták a régi idők tapasztalataira támaszkodva, hogy az oroszok biztos győznek. Hát mi, a „hülye, koszos nyakú, kóchajú civilek” – ez a rendszerszintű titulunk – azt mondtuk, hogy 180 ezer ember egy 600 ezer négyzetkilométeres országot, amelynek van egy 200 ezres hadereje, nem biztos, hogy azonnal elfoglal. Nekünk lett igazunk, bármilyen meglepő. Sok tabut megdöntöttek a közelmúlt eseményei. Nem csak nálunk zajlik a bizonytalan jövőkére-sés. Óriási pánik van például az indiaiaknál meg a kínaiaknál, mert ők nagyrészt orosz technikával és döntően orosz vezetési elvek szerint képzelték el a jövő háborúját, és most az látszik, hogy a király meztelen. Tehát az oroszoktól mindenki sokkal többet várt. A háború bebizonyította, hogy a harcokci nem biztos, hogy mindenre jó, az olcsó drónok olykor hatékonyab-bak tudnak lenni. Az olcsót úgy kell érteni, hogy egy teljesen felszerelt Volkswagen Passat árából kijön egy olcsóbb cirkáló lőszer (közismertebb nevén kamikaze drón), míg mondjuk, egy Leopard2 A7 Plusz ára, amit mi

veszünk, 8-9 millió euró per darab. Tehát ahhoz képest egy ötven-, vagy a nagyobb képességű eszközök esetében százezer dolláros cirkáló lőszer, ami, mondom, egy-két felső középkategóriás autó ára, aprópénz. Amúgy nem temetném a jelenlegi magyar katonai vezetéset, mert személyes tapasztalataim alapján állíthatom, van köztük egy csomó tehetséges, motivált, jól felkészült szakember. Egy részüket szó szerint a hazaszeretet tartja a pályán. Ennek a mostani váltásnak az okát nem értem. Mondhatnánk, hogy a NATO-s tiszteket tették ki, de ez nem igaz. Egyesek szerint az előző miniszter embereit tették ki, de Ruszin-Szendi Romulusz altábornagy úr is az volt. Egy oka talán van, hogy az a törvény, amiben megszabták, hogy nem lehet a katonának 55 évesen nyugdíjba menni, bedugította a rendszert. Hatvanöt éves korukig bent kellett maradniuk a seregben. És felfelé lépegetett mindenki. Egészen egyszerűen túl sok lett a magas rendfokozatú tiszt. De például Szolnokról elküldtek egy embert, pedig egyedül neki volt meg egy típusra egy speciális szakszolgálati vizsgája. Tízmilliókat beleraktak, hogy megszerezze ezt a különleges tudást, ő oktatta volna a többi, és azonnali hatállyal elküldték. Mi ebben a logika? Én mégis optimista vagyok. Látom azt a szakembergárdát, amely képes levezényelni a modernizációt. Azt nem lehet tudni, hogy a politika mennyire fogja ezt hagyni. Vannak látványprojektek, amelyeket a politika generál. A minisztérium például menjen fel a Várba. Hú, de jó. Történelemszakként fájlalom, mert a Hadtörténeti Intézet és Múzeum volt az a hely, ahol múzeum, könyvtár, levéltár, térképtár, tehát minden megvolt egy helyen,

most pedig „szétrobbantották”. Érttem én, hogy minden minisztériumnak, aminek lehet, a Várban van a helye, de ez egy nemzetközi szinten is magasan jegyzett kutatóközpont volt. Azt pedig, hogy a tényleges katonai képességekkel mi fog történni, azt az idő fogja eldönteni.

Szent-Iványi Én ebben abszolút kívülálló vagyok, de az első komoly probléma a miniszter kinevezése volt. Sokan azt várták, hogy a választások után korrekció lesz a magyar külpolitikában, erősödik az igazodás az európai fősodorhoz vagy a nyugati világ főáramához. Erre tettek is utalásokat a magyar vezetők, lengyel forrásból tudjuk, hogy megígérték a lengyel vezetésnek. Jött az új kormány, ami nagyszerű lehetőséget teremtetett volna Orbán Viktornak, hogy a szükséges korrekciót megteremtse. Ehhez képest három kulcspozícióra olyan embereket nevezett ki, akiket Nyugaton „moszkovitáknak” neveznek. Az első számú moszkovita Szijjártó, a második Rogán, aki az egész Kreml-párti propagandát vezényli, harmadikként Bobrovniczkyt, a honvédelmi minisztert nevezték meg, aki akkor még, amikor kinevezték, gyakorlatilag egy orosz hadiipari vállallattal közös vállalatot, Transzmasz Vagont vezetette a Dunakeszi Járműjavítóban. Vagongyárnak nevezi magát, de valójában ez egy tankgyár, ami vagonokat is gyárt. Ez már maga nagyon rossz optikát adott a dolgoknak, egyébként azt igazolta, amit mindenki gondolt is a dolgról, hogy itt akkor valóban megy tovább ugyanaz, amit láttunk azelőtt. Folyamatosan foglalkoztatja a világot, hogy ennek mi az oka. Cikket írtam a *Gazeta Wyborcza*-ban, hogy mi van

e mögött a külpolitika mögött, mert sokan nem értik, egyszerűen nem tudják fölfogni. Azt írtam meg, hogy az ismert körülmények alapján racionálisan nem lehet megmagyarázni ezt a külpolitikát. Ez egy önsorsrontó, öndestruktív, életveszélyes külpolitika. De ne zárjuk ki, hogy vannak olyan ismeretlen körülmények, amelyeket nem tudunk. Nem mondom, hogy az ország számára, de a vezetés számára létezhetnek racionális okok. Vannak találgatások, hogy mi állhat emögött. Ez volt az első pont: fejétől bűzlik a hal. Utána a második, ami kívülről nagyon rosszul nézett ki, ez a nagyon gyors vagy nagyon nagy szabású leváltássorozat. Mindenki megörökönyödött, hogy a szomszédunkban háború dől, egy nagyon súlyos biztonságpolitikai kihívás közepette vagyunk, és akkor lefejezik a hadsereg vezérkarát. Ez majdnem olyan, mint amit Sztálin csinált a háború előtt Tuhacsevszkijékkal és az ő tiszteivel. Mondjuk az ittenieket nem végezték ki, már az is eredmény... Tudták, hogyan kell csinálni, volt egy olyan aspektusa, amit a magyar média nem kapott föl, gyakorlatilag a hírszerzést, a katonai hírszerzést, az elhárítást, a titkosszolgálatot szinte teljes egészében lefejezték és átszervezték. Pusztító jellegű volt, amit végrehajtottak. A harmadik, amit említenem kell, Böröndi Gábor szereplései és nyilatkozatai. Közismert, amit a lengyelek, illetve a II. világháború kapcsán mondott, hogy ha akkor a békefolyamatot elfogadták volna, akkor nem lett volna második világháború. Egyébként ez nagyon érdekesen rímel Sztálinnak a '39. októberi *Pravda*-cikkére, amiben azt mondta, hogy a nyugatiak a demokrácia cégére alatt csinálják a háborút, és Hitler

folyamatos béketőrekvéseit elutasították, és akkor megérdemlik az egészet, ők a hibások. Böröndi okfejtése elképesztő volt, nagy diplomáciai botrányt kavart, a lengyel nagykövet is tiltakozott. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyre rosszabbak a magyar-lengyel kapcsolatok, amelyek eléggé mélyen vannak. Böröndinek más zavaros kijelentéseiről is tudunk. De az intézkedései is fölvetik azt a kérdést, hogy milyen szakmai színvonalon áll a magyar hadvezetés. Az a legfőbb reform, hogy kötelező a fegyverviselés a laktanyában a katonák számára? Meg azt mondja, hogy vért és könyveket ígér. Volt itt már minden, megbüntette például a sofőröket, mert szerintük ők viszik ki a híreket. Az eddigi tevékenysége nagyon balkánias ízű. És önmagában az, hogy a vezérkari főnök ennyit szerepel, az is megkérdőjelezhető, nem szoktak ennyit szerepelgetni a vezérkari főnökök, és főleg a politika területére meg egyáltalán nem szoktak betévedni, miként ő megteszi. Nyilván van benne megfelelési kényszer, meg akarja szolgálni a bizalmat. Volt egy időben kegyvesztett vagy legalábbis kicsit félreállított. Lehet, hogy úgy érzi, neki most ezt kell tennie. Nagyon rosszul néz ki az egész.

Vadai Az ominózus 8/2023-as kormányrendelet úgy érkezett, mint északi sötétségbe a hirtelen napfény, senki se számított rá. A 45 év feletti, 25 év szolgálati viszonytal rendelkező emberek nem egyfajta kritérium alapján lettek kirúgva, hanem a miniszter kénye-kedve szerint. A kormányrendelet azt mondja, hogy a miniszter dönti el, hogy kit rúg ki, éppen ezért fordulhatott elő, hogy nyilván megsúgták neki, hogy akkor

ezt meg azt ki kéne rúgni. Beleesett egyébként 45 év alatti is, beleestek tiszthelyettesek is, tehát mindenki, ahogy esett, úgy puffant. Viszont hadd ismertessem Böröndi Gábor életének egy igen érdekes szakaszát. Debrecenben összeül a katonai tanács Szilvássy György kémperének elsőfokú tárgyalására. Az egyik ülnök Böröndi Gábor volt. Első fokon elkaszálják Szilvássyt és letöltendő szabadságvesztésre ítélik. Jogerősen végül fölmentik, és megállapítják, hogy az elsőfokú eljárás tele volt hibával. Tehát úgy hoztak ítéletet, hogy semmilyen jegyzőkönyv vagy a jegyzőkönyvek jelentős része nem készült el, tehát nem írták le. Ahogy jeleztem, az egyik ülnök Böröndi Gábor volt. Ezt követően Böröndi Gábor a szárazföldi erők parancsnoka, a Magyar Honvédség vezérkari főnökhelyettese lett. Ez az ember egy echte Fidesz-szolga. Senki ne gondolja, hogy a parkolópálya olyan szörnyűséges volt, mert a NATO és EU katonai képviselőjét vezetni Brüsszelben mégsem szibériai munkatábor. Tehát nem az volt, hogy akkor kirúgták őket a hadseregből, úgy, mint egyébként 2023-ban kollégáik egy jelentős részét, nagykövetek lettek, és egyéb pozícióba csücsültek be. Tehát Böröndi Gábor katonai pályafutása, különösen a vezérkarban történő tevékenysége teljes mértékben összekapcsolódott a Fidesszel, ugyanígy a Kovács József is. Talán már kevesen emlékeznek rá. A katonai titkosszolgálatnak volt a vezetője, majd most már szépen öltönyben a miniszterelnök mellett parolázik nemzetbiztonsági tanácsadóként. Böröndi Debrecenből érkezett, Kovács Hódmezővásárhelyről, tehát olyan vidékekről, ahol nyilván azért

mégiscsak, hogy mondjam, kevésbé az ellenzéké volt, legalábbis egy ideig a vezető szerep. Böröndi Gábor katonai karrierje, és nem szeretném lebecsülni a képességeit, de azért nagyon szervesen összekapcsolódik a Fideszével. Megérkezett végül a vezérkari főnöki posztba. Azzal, hogy ennyi ostobaságot összehordott, és az ellenzék és az elemzők is azt mondták, hogy mennie kell, lehet, hogy megtartják, mert egyébként a Fidesz így szokott eljárni.

Szent-Iványi Meghosszabbítjuk Bicskéig.

Vadai A vezérkari főnöki meghallgatásán szittyá gondolkodásmódról és nukleáris elrettentésről beszélt. Amikor megpróbálták elmagyarázni, hogy a szittyá gondolkodásmód egy általánosan bevett kifejezés a katonák között, megérdeklődtem a katonák között, szokták-e használni. Nem igazán. De értem, hogy van a vezérkari főnöknek megfelelési kényszere. A Központi Nyomozó Főügyészség különben megállapította, hogy nem követett el bűncselekményt a megálázó bánásmód tekintetében, amit a sofőröknek rendelt el, de ez az egész, plusz ez a 8/2023-as kormányrendelet, ami a 45 év feletti katonák esetében 24 év szolgálati viszony után lehetővé teszi a kirúgásukat, egyetlen dolgot fog megakadályozni, a hadsereg iránt némi érdeklődést mutató, a hadsereg számára fontos tudással rendelkező új generáció beérkezését. Ha valaki azt látja, hogy itt 45 év felett te már öreg vagy, már nem kellesz a hadseregnek, akkor nehéz azt gondolni, hogy sokan fogják ezt a pályát választani, mondjuk hivatásosként. Ha meg valaki azt látja,

hogy jön egy vezérkari főnök, aki tulajdonképpen azt csinál, amit akar, és a kiképzés arra való, hogy megalázzuk a beosztottakat, végképp elmegy a kedve attól, hogy katona legyen. Könyörgök, ez már nem a Magyar Néphadsereg, itt nem beszélünk már így az emberekkel. Ez itt egy professzionális hadsereg. Ha professzionalitást várunk el a katonáktól, akkor a katonai vezetőktől is professzionalitást kell elvárni. Márpedig az nem profeszszionális hozzáállás, hogy valaki azt mondja, hogy pletykálnak a sofőrök, ezért elviszi őket „kiképzésre”. Azt egyébként kevésbé hangsúlyozta a sajtó, hogy Horthy Miklós önéletrajzát kellett hajnal kettő és négy között felolvasniuk a megbüntetett katonáknak. Mennyire vonzó a huszonéveseknek, ha azt hallják, hogy 45 évesen kirúgnak véletlenszerűen, és egyébként jön egy sokcsillagos vezérkari főnök, és szittyá gondolkodásmódról, nukleáris elrettentésről, fura történelmi kontextusba helyezésről beszél, majd egyébként azt lehet olvasni a sajtóban, hogy akkor ő most bosszút áll, mert szerinte a katonák egy része pletykás. Ez borzasztóan nem profeszszionális.

Herskovits *Az önsorsrontó politika része Svédország NATO-csatlakozásának blokkolása, és még számos példát lehetne sorolni az elszigetelődésre. Kezd hatni az agymosás is, hiszen a Policy Solutions legújabb kutatásából kiderül, hogy két év alatt megduplázódott és jelenleg 26 százalék azoknak az aránya Magyarországon, akik szerint szorosabb együttműködésre lenne szükség az oroszokkal. Milyen veszélyei lehetnek ennek politikai szinten, illetve a magyar társadalomra nézve?*

Vadai Ha a NATO kontextusában nézzük a magyar kormány tevékenységét, kettős folyamatot látunk. Én ezt nemzetközi magánynak szoktam nevezni, együtt jár a a transzatlanti közösségen belül a perifériára sodródással. Mostanra a NATO-ban is egész egyszerűen átlépnek Magyarországon és a magyar kormányon. Szóval még pár évvel ezelőtt az volt, hogy érdemben próbáltak vitatkozni a magyar kormánnyal még a NATO-n belül is, és érdemben próbáltak megoldást találni arra, hogy a magyar kormány politikai igényét kielégítsék. Én azt látom, hogy most már meg sem próbálják, inkább alternatív utakat keresnek arra, hogy hogyan kerüljék meg a magyar kormányt. A svéd NATO-csatlakozás ratifikációjának késleltetése kisztíli biztonságiór-álláspont. A finnekre rábólintottak, de a svédekre nem. Azt mondták, hogy a Fidesz-frakció vitatkozik a jelenlegi magyar miniszterelnökkel...

Kaiser Ez valahogy nincs meg vizuálisan...

Vadai A második ilyen ügy, amiben a NATO miatt folyamatosan kritikát kapunk, az nyilvánvalóan az Ukrajnával kapcsolatos magyar kormányzati álláspont. És senki nem mondja azt, se Brüsszelsből, se máshonnan, hogy itt fegyvert kell küldeni, hogy itt katonát kell küldeni, hogy itt át kell engedni bármit, az a retorika, amit a magyar kormány ebben nyom, és ahogyan ehhez egyébként fölhasználja az összes rendelkezésre álló médiumot, és azt mondja, hogy Ukrajna adja föl a területét, ezt ugye egyre többször halljuk, hogyha a Nyugat nem küldene fegyvert, akkor már régen

megoldódott volna a konfliktus, hogy amikor mindenki megpróbálja még a saját nemzetközi cégeit, bankjait is rávenni nagyon erősen arra, hogy fejezze be az oroszokkal való bármilyen közvetítőkön keresztüli üzletet, és akkor a Szijjártó fogadja és az Orbán fogadja a Roszatom képviselőit, a Szijjártó Minszkbe és Moszkvába jár. Ennek annyira rossz az optikája, hogy a lengyel képviselők magukból kikelve szoktak velem beszélgetni. El szoktam nekik mondani, hogy majd továbbítom a ti szövetségeseiteknek, a ti magyar barátaitoknak. Tehát a lengyelek, azok, akik azért nagy hangon vannak ebben az ügyben, és nyilvánvalóan nagyon sokat tesznek, aminek, csak mondom, az lesz az egyik következménye, hogy amikor elkezdődik majd Ukrajna újjáépítése, mert el fog kezdődni, és ott több ezer milliárd euróról vagy dollárról beszélünk, akkor Ukrajna egészen biztosan azokkal az országokkal fogja ezt az üzletet megcsinálni, akik ebben az ügyben nagyon korrekten támogatták az ukrán nép küzdelmét. És most mondom, egészen biztos vagyok benne, hogy Magyarország ezekből a lehetőségekből, amikor majd odaérünk, hogy infrastruktúrát kell építeni, nem fog kapni semmit, és össze kell tennünk majd a két kezünket, hogy Kárpátalján marad-e végül magyar, ezt őszintén mondom. A magyar kormány tette a legtöbbet azért, hogy Kárpátalján minél kevesebb magyar legyen. A harmadik az úgynevezett demokratikus ellenállási központ. A Capitolium „ostroma” után az Amerikai Egyesült Államokban a republikánusok és a demokraták a képviselőházban kitalálták, hogy akkor most a NATO-n belül is föl kellene állítani egy olyan központot, ami a jogállá-

miság védelmével, a társadalom biztonsgátudatosságának növelésével, a demokrácia kérdésével foglalkozik. Tehát tulajdonképpen ez egy olyan központ lenne, ami segítené a tagállamokat abban, hogy a demokratikus folyamataik erősek legyenek, és olyan még egyszer ne történhessen, mint ahogy a Capitoliumot megostromolták. Azt hiszem, az egyik ostromló pasas, aki vezető volt, az 18 évet kapott. Tehát ott azért szépen osztogatják ezeket, nem engedik ki a terroristákat, nálunk ez is megtörtént. Mostanra Magyarország maradt az egyetlen olyan ország, amelyik lényegében valószínűleg azért, mert fél a jogállam és a demokrácia szavaktól, mint ördög a tömjénfüsttől, egyszerűen ellenáll ebben az ügyben. Itt viszont az amerikaiakkal kerülünk szembe. Tehát szembekerülünk a teljes északi világgal és nyilván az összes NATO-országgal Svédország csatlakozása ügyében, Ukrajna ügyében szembekerülünk a korábbi szövetségesünkkel, Lengyelországgal, de természetesen a teljes NATO-val, és a demokratikus ellenállás központ tekintetében szembekerülünk az Amerikai Egyesült Államokkal és az egész szövetséggel. Az álmoskönyvek szerint ha mindenkivel szembekeverülsz egy szövetségben, és minden nap azt mondják, hogy itt van ez az ország, amit úgy hívnak, hogy Magyarország, ami ezt meg ezt csinálja, az azért nem fogja elősegíteni azt, hogy a te véleményedet, a te álláspontodat, a te érdekeidet figyelembe vegyék. A magyar miniszterelnök az elmagányosodási folyamatból és a perifériára való sodródásból egyetlen módon tudna visszafordulni, hogyha gyökeresen másfajta külpolitikát folytatna. Ez viszont lény-

gével, a rendszerével ütközik. Úgyhogy amíg ők maradnak, addig ez a fajta perifériára sodródás és keleti, inkább diktatórikus, autoriter rendszerek vezetőivel való pragmatikus kapcsolat megmarad, mert Türkmenisztánba nyilván nem kulturális megfontolások kapcsán mennek, hanem a pragmatikus gázszerződés ügyében. Magyarország az elmúlt két évben semmit sem tett azért, hogy az orosz energiahordozókról leváljon, miközben Európában mindenki rengeteg erőfeszítést tett, rengeteg pénzt áldozott rá. Magyarországnak és a németeknek kellett az orosz gáz különösen, de Magyarország mindenképpen köti az országot az oroszokhoz, aminek nincs számunkra ismert racionális oka. Egyre inkább azt gondolom, hogy ennek nem racionális, nem politikai, hanem valamilyen személyes oka van. Nagyon rossz ez az országnak, nem fogják elfelejteni a szövetségeseink. Északi barátaink sem fogják soha megbocsátani azt, amit a magyar kormány művelt ebben az ügyben. Úgyhogy nagyon-nagyon pesszimista vagyok.

Szent-Iványi A finn-svéd csatlakozásról mondanék pár szót, mert ez az egyik eklatáns példája annak, hogyan csináltak önmagukból meg a saját embereikből is bohócokat. Küldték a Hende Csaba vezette delegációt, akik úgy jöttek haza, hogy akkor már mindent megértettek, és minden rendben van, és ki is tűzte a parlament a mindkét ország csatlakozásáról szóló szavazást március 30-ra. Tizenhatodikán Orbán Viktor Ankarában járt, Erdoğannal tárgyalt, és nyilvánvaló, hogy ott megtudta, a törökök megkötötték az alkujukat a finnekkel, és leválasztották őket a

svédekről. Ők ugyanis mindkettőt elleneztek, és kitűzték a finn csatlakozás ratifikációját. Ettől Orbánék pánikba estek, és erre jött az, amire Ági utalt az előbb, hogy hirtelen, megmagyarázhatatlanul, indok nélkül leválasztották ők is a finn csatlakozást, és előrehozták 23-ra. A svédet meg a levegőben hagyták. Na most, hogy mi várható végül? Nem lehet tudni. A minap Svédország átadott egy a törökök által régóta követelt állítólagos kurd terroristát, azaz kiszolgáltatót egy kurd vezetőt. Szerintem ez az ára annak, hogy Erdoğan jóváhagyja a svéd csatlakozást, ennek fejében kapná meg Törökország az F-16-osokat. Már egy éve zajlik a huzavona Amerika és Törökország között. Kellett egy gesztus, ezt a svédek megtették, átadták a kurd politikust, akit egyébként személyesen nagyon sajnálok, mert nem sok jót jósolok neki Törökországban. Nem véletlen, hogy Orbán Viktor is tárgyalt az isztambuli BL-döntőn Erdoğannal, Szijjártó is rögtön fölvette a kapcsolatot az új török külügyminiszterrel, el is árulták, hogy szóba került Svédország csatlakozása. Elkezdték szokás szerint kapkodni. (A NATO július 11-i vilniusi csúcstalálkozásán... – a szerk.)

Ukrajna kapcsán a NATO semmi mást nem várna el, csak egy kicsit lojálisabb magatartást. Az EU-ban már más a helyzet, mert ott aztán nagyon keményen betartanak, és nagyon sokszor. Most is a magyar ellenzés miatt áll az ötszázmilliós békekeretből finanszírozott fegyverutánpótlás Ukrajnának, áll az egész 11-es csomag Magyarország miatt. A 3-as csomag több mint egy hónapig a magyar vétőfenyegetés miatt csúszott, ez volt a híres Kirill pátriárkás ügy, amikor le is vették Kirill pátriár-

kát a listáról, folyamatosak a nagyon furcsa ügyek. Ilyen volt a fogolyszabadítás ügye is. Zavaros történet, és mindent elkövettek azért, hogy ebből diplomáciai botrány legyen, mert ezt egyébként meg lehetett volna oldani anélkül is szerintem, de ahhoz jobb kapcsolat kéne az ukrán vezetéssel, föl kellett volna venni a kapcsolatot, meg kellett volna mondani, hogy mi ezt szeretnénk, és mit szólnak hozzá. Szerintem ez kezelhető lett volna, de inkább sunyiban csinálták, legyünk őszinték.

Vadai Mint mindig mindent.

Szent-Iványi És ezt nem is mondták volna el, hogyha az orosz ortodox egyház nem ad ki egy közleményt. Amikor ezt kiadta, és a Reuters megkérdezte a magyar kormány szóvivőt, akkor az volt rá a válasz, hogy fake news. És másnap is, ez a szokásos, teljesen olyan, mint a Kreml reakciója, először mindent letagadnak, és amikor már cáfolhatatlan, akkor kezdik csöppögtetni, hogy azért mégiscsak volt itt valami. Tehát ez is egy olyan ügy, ami foltot hagy és a magyar-ukrán kapcsolatoknak nem használ. De van itt egy másik ügy is, az ukrán nagykövet ügye. Az ukrán nagykövet asszony tavaly augusztus végén elment, azóta nem hagyták jóvá az új ukrán nagykövet befogadó nyilatkozatát, aki egyébként nem akármilyen kárpátaljai magyar, Fegyir Sándor, sokan ismerik, ungvári egyetemi tanár, aki önkéntesként kiment a frontra, a frontról tartja meg az óráit interneten, és közben pedig egy tűzérségi egység parancsnoka, ő lenne a nagykövet. Hónapok óta áll az ügy. Érdekes, hogy Novák Katalin a státusztörvényt egy pillanat alatt alá

tudja írni, és minden ilyen törvényt gond nélkül, Budaházy elengedését egy pillanat alatt aláírja gond nélkül, ez az ügy viszont ott fekszik az asztalán most már közel fél éve. Ezek mind jelzik azt, hogy milyen a viszonya a magyar kormánynak Ukrajnához. És akkor ott jön az, amiről Ági beszélt, hogy ez milyen hatással lesz a kárpátaljai magyarok megítélésére. Nyilván nagyon negatív, és nem nagyon számíthatunk arra vagy nem számíthatnak arra, hogy kedvező megítélés alá esnek. Milyen hatással lesz a majdani újjáépítésben való részvétel, akárhogy is végződik a háború, Ukrajna itt lesz mellettünk, és egy fontos ország lesz a szomszédságunkban, és mi hozni fogunk egy borzasztóan elrontott, feszült, ellenséges kapcsolatot. Ezt sikerült magunkból kipréselni.

Herskovits *Várjuk a hozzászólásokat, illetve a kérdéseket.*

Kardos Julianna Azt a kérdést szeretném föltenni, amiről úgy veszem észre, hogy kevés szó esik. Az egyik Koszovó mint háborús lehetőség. Hallottam a külügyminiszterünk beszédét Belgrádban, a televízió közvetítette, az egy szabályos uszítás volt. A második kérdésem, hogy mi a véleménye erről az úgynevezett fogolycseréről, ami látszólag jó dolog, a foglyok mosolyogtak, mert valószínűleg kárpátaljai magyarok voltak, de mint diplomáciai dolog ez megegyezett? A harmadik pedig, hogy mást se hallok a különböző állami csatornákon, mint hogy világháború lesz. Ezt mondják, a csapból is ez folyik. Én olyan korban nőttem föl, amikor azt mondták nekem, hogy ha valamit sokat ismételnék, az be is következ-

zik. Ennek nem lehet más oka, mint hogy azt akarják, hosszabbodjék meg a szükségállapot. Vagy mi más lehet az oka?

Kaiser Röviden. Koszovóban szinte biztosan nem lesz fegyveres konfliktus, ott ennél a konfliktusnál mind a két oldal „túltolta a biciklit”. Jól jelzi egyébként, hogy a NATO első körben Albin Kurti koszovói miniszterelnököt is „lecsezte, mint a pengős malacot”, tehát kaptak egy komoly tockost az albánok, mert ez nem kis részben az ő provokációjuk miatt következett be. A NATO eleve mondta, hogy nem kéne ezeket a polgármestereket hivatalba helyezni. Antonio Tajani olasz külügyminiszter – és egyben miniszterelnök-helyettes – szintén figyelmeztette a koszovói miniszterelnököt, de nem kevésbé határozottan beszélt a szerb elnökkel is. Giorgia Meloni olasz miniszterelnök is mindkét politikusnak elküldött egy határozott üzenetet. Szerbia álláspontjának megértéséhez egy szerbet idéznék a jelenlegi háborúról: a szívem Oroszországgal van, az eszem meg Ukrajnának drukkol. Tehát a szerbek pontosan tudják, hogy nekik Európa az irány. Egyszerűen nincs más út. Ahhoz viszont egyezségre kellene jutnia koszovói albánokkal, amire viszont nem igazán van reális esély. Jól jelzi a szerb lakosság véleményét, hogy Novak Đoković teniszcsillag is kedélyesen uszított az eseményekkel párhuzamosan zajló Roland Garroson, amit végül meg is nyert. A szerb sportoló Koszovó kapcsán Szerbia történelmi jogaira hivatkozva követelt igazságot a szerbeknek. Déli szomszédaink most vannak túl a saját Trianonjukon, és ha belegondolunk, mi, magyarok,

jó, itt elsősorban nem a jelenlévőkre gondolok, de a magyar társadalomnak van egy jelentős része, amely mindezt több mint száz év elmúltával sem tudja megemészteni. A szerbek nyilván le tudnák rohanni Koszovót, katonailag meg tudják tenni, de mit csinálnak az ott lévő NATO-kontingenssel? Aleksandar Vučić van annyira realpolitikus, hogy pontosan tudja, meddig mehet el, és most ő is elért a falig. Azóta enyhült egy kicsit a helyzet.

Lesz-e világháború? Az összes nemzeti és nemzetközi (NATO, EU) szintű biztonsági stratégiában, a magyarban is egyébként, benne van, hogy minimális valószínűsége van egy globális konfliktusnak, senki nem akar világháborút. Gondoljunk bele, az oroszok Ukrajnával sem bírnak. Jó, hát ott van mögötte a teljes nyugati világ a maga több mint negyvenezermilliárd dolláros bruttó nemzeti össztermékével, de nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben, ha eszkalálódna a konfliktus, akkor rögtön atomfegyverrel nyitnának az oroszok. Mert ha az ukránokat sem tudták legyőzni, akkor mit csinálnának a NATO-val? És vegyük ki a képletből a törököket, mert ők lehet, hogy nem szállnának be, de például a lengyel haderő ütőképességben azért messze jobb, mint az ukrán, és nem melleleg egyébként most úgy fegyverkeznek, mint az őrült. Tehát Oroszország a hagyományos fegyverrel vívott háborút a NATO ellen biztos elveszítené. Ehhez egy darab amerikai katonát nem kéne átküldeni Európába. Nukleáris háborút meg nem érdemes vívni. Carl von Clausewitz, ahogy mondani szoktam, az NKE hallgatói által méltán utált, porosz tábornok írja *A háborúról* című munkájában, hogy a

háború az akaratérvényesítésről szól. Az a célja, hogy a másik fél azt tegye, amit én akarok, hogy tegyen. Tehát nem azért vívok háborút, hogy embert öljek, hanem hogy érvényesítsem az akaratomat. Nukleáris fegyverekkel vívott háborúban az akaratok is megsemmisülnek. Tehát fenyegetőzni lehet az atomfegyverekkel, ebben Medvegyev volt elnök a rossz rendőr jelenleg az orosz politikában, aki sokszor borzasztó meredek kijelentéseket tesz. Amikor viszont például az Sz-300-as rakéta lezuhant Lengyelországban, és két embert megölt, akkor ott mindenki leizzadt. Mindkét fél mindent megtett azért, hogy elkerüljék a konfliktus eszkalálódását. Tóth Péter mondta nekem közel húsz éve, hogy a lengyelek azt szokták mondani, németet ölni dicsőség, oroszot ölni élvezet. Ez pontosan jelzi Lengyelország viszonyát a háborúhoz is. Találtak később egy elkészült orosz Kh-55-ös robotrepülőgép-roncsot, messze bent Lengyelországban, sőt, Moldovában meg Romániában is estek már le roncsok, illetve az orosz rakéták és robotrepülőgépek rendszeresen repülnek át a moldáv légtéren. Mászt mondok: Romániában rögtön a háború elején lezuhant egy MiG-21-es, meg rögtön utána a pilóta keresésére kiküldött mentőhelikopter is. Nyílt titok, hogy azt az oroszok lötték le őket. Kína sem akar háborút, mert Európa meg az USA a prémiumpiaca.

Szent-Iványi Ami a koszovói konfliktust illeti, egyetérték Kaiser Ferenczel. A szerbeknek van egy alapvető dilemmájuk az ukránok kapcsán is: hogyha elfogadnák Oroszország álláspontját és támogatnák, akkor el kéne fogadni Koszovót is. Ez nagyon nehéz ügy. Nem

állhatnak nyíltan Oroszország mellé sem, bár szeretnének, és éppen ezért nem is szavazták meg, illetve nem szavaztak az ENSZ-határozat ellen sem, hanem tartózkodtak, mert ezt nem tudják megoldani. Most Koszovó kapcsán volt egy elképzelés Hashim Taçi és Vučić között, volt egy tárgyalás a területcseréről, ami arról szólt volna, hogy Észak-Koszovót és Preševo völgyét átadják Szerbiának, ami albán többségű, megkapják, de hát egyrészt sem a szerb, sem a koszovói albán közvélemény nem vette igazán jó néven, ráadásul közben Taçit elvitték Hágába, és most is ott ül a bíróság előtt, valószínűleg kap néhány évet háborús bűncselekményekért, tehát ez kútba esett. Nem látom a rövid távú megoldást. De háború szerintem ott nem lesz. A világháború kapcsán csak annyit mondanék, hogy szerintem ez egyértelműen belpolitikai célokat szolgál. A kormány az elmúlt másfél évben ráállt arra, hogy ő a békepárti, mindenki más háborút akar, mindenki más háborús uszító, és ők egyedül, akik a békét akarják, és hát itt világháború, ugye kozmikussá kell tenni a veszélyt, hogy igazán fontos legyen az ő békepártiságuk, mert mindenki más majd nukleáris háborúban fog elpusztulni, de mi nem, mert a mi kormányunk megvéd minket. És sajnos úgy tűnik, hogy ez a propaganda hat a társadalom egy részére.

Vadai Háborúpártiak vagyunk, migránspártiak vagyunk, oltásellenesek vagyunk, tehát minden, ami rossz, minden, ami gonosz, az mi, az ellenzék vagyunk. Tehát ez egyfelől nyilván retorika, másodsorban azért ne felejtjük már el, hogy a NATO-országok közössége jelenleg a világ

legerősebb gazdasági és katonai szövetsége. Aki ezzel szembemegy, annak vége. Tehát Kína egyedül van, Oroszország egyedül van. A NATO önmagában is több országból álló szövetség az Atlanti-óceán két partján, továbbá nekünk szövetségeseink vannak Japánban, Dél-Koreában, Ausztráliában, Új-Zélandon. Tehát a világ számtalan pontján van ennek a szabad világnak szövetségese, nem vagyunk egyedül. És erről mindig szeretnek bagatellizálva beszélni, de azért én nem becsülném azt le, amit a NATO és az Amerikai Egyesült Államok vagy akár egy Törökország képvisel. Mi egy nagyon erős szövetség tagjai vagyunk. Aki normális, az ezzel nem akar szembeszállni. Hozzáteszem, nyilván Medvegyev az, aki nyomja ezt az atomdumát teljesen komolytalanul. Hát azért, hogyha összehasonlítjuk a szabad világ és Oroszország rendelkezésére álló eszközöket is, akkor abban is van azért különbség őszintén szólva. Úgyhogy ez itthon egy nagyon jó retorika, és valóban vannak olyanok, akik ezt elhiszik. Nyilván a Magyar 1-et és a Kossuth rádiót hallgatják.

Kaiser A Hír TV-t ki ne hagyjuk!

Vadai A fogolyszabadításról. Örülünk, hogy itt van tizenegy ember, aki megmenekült, szomorúak vagyunk, hogy sok száz még nem, még szomorúbb vagyok, hogy az ukrán gyerekekért egy lépést nem tettek, akiket konkrétan az oroszok elraboltak, pedig ott kellene humanitárius akció igazából, mert tizenegy felnőtt férfi könnyebben túlél egy ilyet, mint sok száz gyerek, akiket szó szerint elvittek a szüleiktől. De mi lesz a sorsa azoknak a kár-

pátaljai magyaroknak, akik ezután kerülnek fogságba? Mit csinálnak? Mi az ára ennek? És mi lesz ennek a következménye Magyarországra nézve? Mert azt mi megkérdezzük, az ellenzékiek, és velünk nem foglalkoznak, ez egy dolog, de ezt meg fogják kérdezni Washingtonban és Brüsszelben, Varsóban, és egy nap meg fogják kérdezni még ennél is intenzívebben Kijevben, és valakinek válaszolnia kell majd rá. Ezek az emberek magyarként, magyar állampolgárként kerültek látókörbe, és valószínűleg úgy hozták őket át Magyarországra. Rendkívül rossz szájízú az egész folyamat. Az illetet vagy teljesen titokban tartják ezeknek az embereknek a biztonsága

érdekében, vagy mindent nyilvánosságra hoznak. Ez a kettő lehetséges. A kettő között, amit a magyar kormány újfent választott, az a legrosszabb megoldás.

Szent-Iványi Szijjártó azt mondta, nem is tudott róla...

Vadai Persze.

P. Szűcs Azt hiszem, így kerek az egész, de azért tele volt ez a mai délután rengeteg ellentmondással, amelyből az egyik az, hogy miközben a magyar kormány a békepártiságtól duzzad, körkörösén egyedül vagyunk, és mindenki ellenfél. Köszönöm a részvételt!

A Prigozsин puccs/felkelés margójára

Beszélgetésünk után egy héttel került sor Oroszországban a Wagner-csoport vezetőjének lázadására. Résztevőinket arra kértük, kommentálják utólag az eseményeket. Mennyiben változtatja ez meg Oroszország ukrajnai invázióját?

Kaiser Ferenc szerint Június 23-án és 24-én egy államcsínynek indult, végül lázadássá csituló és lényegében semmit el nem érő eseménysor zajlott Oroszországban. A Wagner katonai magánvállalat vezetője, Jevgnyij Prigozsин exbűnöző, a Putyin által magasba emelt oligarcha nagyot harapott az őt etető kézbe. A lázadásnak több tanulsága volt. Ugyan nem csatlakoztak hozzá tömegek, azaz az orosz társadalom nem kívánt részt venni benne, de az emberek a „legitim” elnök és politikai rendszerének védelmében sem mentek az utcára. Azaz az egyszerű emberek úgy érezték, ez nem az ő harcuk. Kivárta az események lezárultát a politikai és gazdasági elit zöme is, többen külföldre menekültek. A fő tanulság ezek alapján: Putyin ugyan meggyengült, de messze nem olyan gyenge, mint azt sokan az első pillanatokban remélték.

Vadai Ágnes úgy értékelte a világszerte visszhangot kiváltó eseménysort, hogy még nem telt el annyi idő, hogy a Prigozsин-ügyben világosan lehessen látni. Ukrajnából kivonulnak a Wagner-csoport tagjai. Ez jó.

Ugyanakkor fehéroroszországi jelenlétük kihívás, és ezzel számolnia kell a NATO-nak. További gond, hogy Maliból most vonul ki az ENSZ, és a Wagner ott is jelen van. A Wagner jelenléte biztonsági kockázatot jelent, Prigozsinnal meg nélküle is. Putyinnal most először fordult elő, hogy nem volt ura egy komolyabb helyzetnek. Ugyanakkor két olyan ember 24 óránál rövidebb konfliktusa volt ez, ahol az egyik egy háborús bűnös, a másik meg egy háborús bűnös zsoldos. Oroszország ennél sokkal jobbat érdemel.

Szent-Iványi István a következő választ adta: Döntő fordulatról semmiképpen nem beszélhetünk, hiszen paródiaszerűen ért véget a a Prigozsин-féle lázadás, de alábecsülni sem szeretném a jelentőségét. Putyin az elmúlt 23 évben még soha nem szembesült ilyen veszélyes és a hatalmát ennyire komolyan veszélyeztető kihívással. Ezt egyébként az esemény után a katonai vezetők előtt tartott beszédében maga is elismeri, amikor azt mondja, hogy Oroszország a létét és fennmaradását fenyegető polgárháború előtt állt. Ezzel nagyon ellentétes Orbán álláspontja, aki a *Bild*nek adott interjújában jelentéktelen eseménynek nevezi a lázadást. A lázadás rámutatott a rezsим tényleges gyengeségére és sérülékenységre. A lázadók gyakorlatilag puskalövés nélkül foglalták el a Déli Hadseregearancsnokságot Rosztov-na-Donuban, majd gyakorlatilag ellenállás nélkül haladtak 600 kilométert Oroszország belsejében, és 200 kilométerre megközelítették Moszkvát. Érdemi ellenállásba nem ütköztek. A moszkvai vezetés reszketni méltóztatott, egyes hírek szerint maga Putyin is elmenekült a városból, de a NATO-országokat durván fenyegető Medvegyevről biztosan tudjuk, hogy Ománba menekült, Sojgu védelmi miniszter családja a magángépén Dubajban landolt, a moszkvai repülőteret elárasztották a rendszer különböző rendű-rangú kegyencei, akik 5000 dollárt is adtak a menekülést jelentő repülőjegyért.

Fontos jelzés, hogy sehol nem álltak ki tömegek Putyin rendszere mellett. Ellenben Rosztovban és Voronyezsben ünneplő tömeg köszöntötte a lázadókat. Ez nagyon aggasztó jel Putyin és rendszere számára. Nem tudjuk jelenleg, hogy mi van és főleg, hogy mi lesz Prigozsinnal, az FSZB elkezdte a kihallgatásokat a tisztek körében. Várhatóan kemény leszámolás következik, egy sztálini típusú tisztogatás. Prigozsин személyes sorsáról nehéz mit mondani. Egyrészt ő népszerű, mint a bahmuti hős és a Putyin-ellenesek egyik reménysége, tehát mártírt csinálni belőle veszélyes, ugyanakkor a rendszer idáig úgy működött, hogy kíméletlenül leszámolt mindenkivel, aki szembefordult vele. Volt, akit megöltek, másokat száműztek, évtizedekre börtönbe zártak. Ha ezt most nem teszik meg, az már a gyengeség jele, és felbátoríthat további tiltakozókat. Szerintem megkezdődött a végjáték. Orbánnal ellentétben korántsem vagyok olyan biztos abban, hogy Putyin 2024 után is elnök marad, de talán még abban sem, hogy megéri 2024-et.

És hova álljanak a romániai magyarok?

Az utóbbi időben a közéleti viták központjába került, hogy miként értelmezzük a romániai magyar politikai átalakulásokat. Fölmerül, bár ritkábban, mint kellene, hogy valójában merre tart a román és a magyar, illetve ez utóbbi elkötelezett nyúlványaként a romániai magyar politikai osztály.¹ Ne áltassuk magunkat: nyomukban ott jár az erdélyi értelmiség és a „köznép” (átlagemberek) többsége. Sokféle válasz megfogalmazódott, és továbbiak is előadhatók, mint a domináns virtuális nemzetegyesítési diskurzus vagy az antiglobalista baloldali értelmezési kísérletek adaptációi. Egységes, konszenzusos interpretáció és jövőkép nem mutatkozik.

Néhány kiegészítést téve mérvadónak tekintem a Magyar Bálint és Madlovics Bálint által kidolgozott elemzési keretet, a posztkommunista rendszerek evolúcióját egységesen leíró, általános neostrukturalista megközelítést. Ez a makroszint viszont csak általános keret, a romániai magyar „kisvilág” általánosabb betájolására elég csupán. Ezért közelebb lépve sajátos helyzetünkhöz, kibontom azt, amit populizmusok címszó alatt írok le, mégpedig a sajátosan magyar, a román és ezekhez helyzeténél fogva valamelyest integráltan a romániai magyar populiz-

must. Ezt követően kifejtem a romániai magyar társadalomra jellemző (ó)konzervatív (néhol viszont éppen alt-right beütésű) és illiberális ideológiai álláspont egyre jellemzőbb társadalmi beágyazódását és annak korlátait.

a) Komparatív strukturális háttér

Ami Magyarország és Románia helyét illeti a posztkommunista államok által kirajzolt politikai térben, azt Magyar Bálint és Madlovics Bálint² a nyugati és a posztkommunista államokra jellemző politikai cselekvések eltérő struktúrájával és működésmódjaival (mind az aktorok, mind az intézmények szintjén), a különféle dimenziók, mezők szétválasztottságának mértékével jellemzik. Claus Offe³ elméletére támaszkodnak, amikor a *politikai, gazdasági és társadalmi* szférák elkülönülését teszik meg kritériumként a nyugati liberális demokráciák versus posztkommunista rezsimek megkülönböztető szétválasztására. Offe nyomán szerzőink három szétválasztott és autonóm területet

² Magyar Bálint – Madlovics Bálint, *A posztkommunista rendszerek anatómiája. Egy fogalmi keret*, Noran Libro, Bp., 2021. A kötet eredetileg angolul jelent meg, azután oroszul és spanyolul is, az ősszel fog román nyelven megjelenni a kolozsvári BBTE Kiadójánál.

³ Claus Offe, *Politikai korrupció: fogalmi és gyakorlati kérdések*, in: A bizalmat érdemlő állam építése a poszt szocialista átmenet időszakában, Kornai János – Susan Rose-Ackerman, szerk., 97–119. o.

¹ <https://transtelex.ro/kozelet/2023/05/04/transtelex-dialog-rmdsz-erdely-politika> és <https://maszol.ro/belfold/Fidesz-RMDSZ-ertekek-erdekek-es-politikai-gyakorlat>

különböztetnek meg: 1. a *politika szférája*, mely állami és törvényes keretek között zajlik, jellemzője a választások nyomán kialakuló legitim hatalom, az elszámoltathatóság, a világosan szabályozott hierarchiák együttműködése; 2. a *gazdaság*, ami a piaci szabályokon és törvényesen szabályozott szerződéseken épül; 3. a *civil társadalom*, mely önálló és önszerveződő, a résztvevők „közösségi tevékenységének mércéje az azonos értékek és erkölcsi normák” – mint Offe kifejti.

Fontos megjegyezni, hogy az egyházak helyét csak érintőlegesen tárgyalják, viszont Offe és azután magától értetődően Magyar–Madlovics a *közösségi*, a *civil szférába* helyezik azt, annak keretei között értelmezik. Meggyőződésem, hogy fölvethető egy negyedik szférabeli összefonódás, ami megkülönbözteti a nyugati, liberális demokráciákat a posztkommunista államoktól és társadalmaktól, ez pedig a *szekuláris állam* és az *egyházak összefonódása* a hatalmi erőterben. Az állam és az egyházak szerepének világos elkülönülése, illetve annak mértéke szintén lehet a két rendszer különbségének differentia specificája.

Ma Oroszországban, akárcsak Szerbiában, Romániában és egyre inkább Magyarországon az állami, azaz szekuláris és az egyházi szférák, elsősorban az oktatás, a szociális intézmények, de az egyéb közpolitikák területén is, egymásba hatolnak. A szekuláris állam egyre több funkcióját, törvényes közpolitikákat alakító és hatalmat, illetve társadalmat működtető köteleességét – hol nyíltan, hol hallgatólagosan – átengedi, illetve kiszervezi egyházi intézményeknek.

Az egyházak politikai hatalomra tesznek szert, mert mozgósítanak, mert hatalmon levő vagy arra törekvő, többé-kevésbé széljobbos populista politikai pártok törekvéseit visszhangozzák, illetve propagálják. Ezáltal olyan hatalmi gócpontok jönnek létre, amelyeket szinte lehetetlen ellensúlyozni. Ilyen az orosz ortodox egyház és a putyinista autokrata-oligarchikus állam összefonódása, amikor az egyház háborús uszítónak áll. Ilyen a román ortodox egyház, a parlament és a kormány, melyet kontrollál akkor, amikor jogot formál oktatási curriculumok és családpolitikák legfőbb formálójá címre.⁴ Ilyen a magyarországi egyházak és az illiberális állam esete, ahol az egyházak gyakorlatilag mérvadóvá lettek oktatási-nevelési és szociális kérdésekben, de a családpolitikában is döntőképesek, együttműködve persze a világi hatalommal.

Az egyházi és világi intézmények összejátszása mellett – a magyar kormánypart ezt garanciának tekintti az itteni támogatások elosztásában és a vagyongyarapodás tekintetében – a romániai magyarokat tömörítő egyházak (sokszor hagyományos magyar egyházaknak mondják, helytelenül, mert sem a római katolikus, sem például az evangélikus egyház nem az, hiszen híveik jelentős része nem magyar) a politikai vezetéssel és egymással versengenek a megszerezhető magyar költségvetési pénzek lehívásában, az ottani

⁴ Ha elfogadjuk, hogy Ion Iliescu, aki az elmúlt rendszerben ateistának számított, hirtelen ortodox hívővé vált (saját bevallása szerint), Klaus Iohannis jelenlegi elnök az első román államfő, aki nem ortodox. Ez viszont ahhoz vezetett, hogy távol tartja magát minden, az ortodox egyházzal kapcsolatos kérdéstől, soha nem is nyilatkozik.

hatalomhoz való lojalitási versenyben. A magyarországi költségvetésből származó (egyébként egyszerűen a miniszterelnöknek tulajdonított) támogatások nagy részét nem is a világi vezetők, hanem az egyházak hívhatják le és oszthatják tovább a romániai magyar társadalom felé.

Sommásan fogalmazva a poszt-kommunista rezsimnek erőterében és az ehhez a körhöz tartozó államok általános hatalmi politikai berendezkedése, gazdaságaik és társadalmuk pályája tekintetében ma Románia, mint „patronális demokrácia”, viszonylag közel áll a liberális demokráciához, Magyarország viszont – Oroszország társaságában – a „patronális autokráciához” áll közelebb.⁵ Az orbáni illiberalizmus mindent egybevetve kissé nyugatosra hangolt putyinizmus – egyelőre – békés formában, ezért nem meglepő, hogy ma a magyar uralmi osztály oroszpartí, míg Románia minden igyekezetével ukránpartí és atlanti elkötelezettségű.

Tekintsünk el attól a ténytől, hogy lényegében nem beszélhetünk semmiféle reális pluralizmusról a romániai magyar politikai mezőny esetében, hiszen befelé egyetlen

pártként érvényesíti hegemoniáját, kifelé viszont erősen decentralt, kétfelé tekintő, Janus-arcú, de saját hangját nem találó párt (és csatlósai) uralja a mezőnyt, és láthatóvá válik a csapdahelyzet. A szöveg írása közben történt, hogy a romániai magyar párt kormányból ellenzékbe vonult (illetve kényszerült), és ez most hangsúlyosan budapesti orientációt valószínűsít, amíg viszont a bukaresti kormány része volt, addig többé-kevésbé integrálódott az ottani politikai főszodorba. A romániai magyar politikai establishment viszont, amikor Budapestet vazallusként követi, ugyanakkor kormánypozíciót visel Bukarestben, csapdába került: elvesztette kezdeményezőkézségét, minden üzenete ambivalens, és rengeteg dologról hallgatnia kell, azaz tovább növelni a tabutémák sorát, valamint kénytelen kettős beszédet folytatni. A romániai magyar párt strukturálisan beszűkült és minden autonómiát nélkülöző fogságbaejtettségből kifolyólag „kényszerűen populist”. Mivel elsősorban Budapest a mérvadó számára (onnan vár, illetve fogad el anyagi és szellemi támogatást), ezért jobboldali, már-már szélsőjobboldali allűrökkel bír. Paradox a helyzete, mert ezáltal a román szélsőjobbal kel versenyre, immár nem a kisebbségi sors terhétételeinek ellensúlyozásával, a kisebbségi jogok kiterjesztésének kérdésével vagy az autonómia tematizálásával, hanem Budapest illiberális és nacionalista politikai kommunikációs paneljeivel, amelyekre a főbb román pártok nem vevők, viszont a román jobbszél (legalábbis saját állítása szerint) modellként tekint rájuk.

⁵ Magyar–Madlovics (uo. 16. o.) egy háromdimenziós ábrán mutatják be a poszt-kommunista államok aktuális helyét. A fordított kúp sarkaiban, baloldalt a *liberális demokrácia*, jobboldalt pedig a *kommunista diktatúra* helyezkedik el, az alsó-középső sarok pedig a *patronális demokráciáé*. Ezen az ábrán a felső oldal a *konzervatív autokrácia* fokozatait jelzi, a bal oldali a *patronális demokráciát*, míg a jobb oldali a *piackihasznló diktatúra* fokozatait jelzi. Nos, ha ránézünk az ábrára, azt láthatjuk, hogy Románia a patronális demokrácia liberális demokráciához közelebb álló oldalán, középen helyezkedik el, míg Magyarország csak kicsivel fentebb az orosz patronális autokráciánál, a lefordított kúp alsó sarkának közelében.

Úgy, ahogyan az a Magyar Bálint-hoz⁶ köthető, de sokak által osztott és alakított „maffia-állam”, mint összefoglaló fogalom felvázolja, ebben a rezsimben az eszmei, ideológiai dimenzió csak mint az egész társadalom alárendelésének és kizsákmányolásának eszköze, alkalomhoz igazított variánsainak használata, illetve a benne rejlő mobilizálási, domesztikálási és lojalizálási potenciál kiaknázása jön számításba. A maffia-állam elmélete éppen azt mutatja meg, hogy mennyire heterogén és mennyire következetlen, de mégis hatékony a patronális autokrácia „ideológiája”, amit sajátosan magyar szóhasználatban illiberalizmusnak neveznek (de a szélsőbb populizmus is illene rá). Igaza van az elmélet kidolgozóinak és használóinak, hogy a patronális autokrácia és a legfőbb patrónus maga is gyakran ad hoc, de mindenkor hosszú távú diktatórikus rendszerének kiépítése érdekében válogat különféle eszmei és ideológiai irányzatok elemei között, és társt heterodox⁷ elméleteket. Az nem vitás, hogy a konzervatív és reakciós, alt-right elemek dominálnak, de akármilyen más ideológiai tartalom is megteszi, amikor hatalmi érdekeinek terjesztése és – az arra kaphatók és vakon követők – lojalitásának „megvásárlása” a cél.

Az Orbán-féle illiberalizmus (nem különben idolumainál: Putyin, Trump, Hszi Csin-Ping, Erdoğan) „ideológiakihasználó”, azt értékesíti minden politikai filozófiából, ami diktatórikus céljainak egy-egy

kontextusban megfelel, szemben például a kínai balos diktatúrával, amelyben az ideológia a kályha saroka, és a kapitalista piacot használják a gazdaság megteremtésére, mely aztán a kommunista párt diktatúráját szolgálja. Másfelől a ki- és felhasznált különféle nacionalista – elsősorban neokon vagy ultramontan-klerikális és ugyanakkor népiesszocialista, olykor kifejezetten nemzeti-szocialista – ideológiai nézetek közötti kapcsolat erősebb, mint csupán a válogatási helyzetnek adekvát konglomerátum.

Azt kellene tehát feltárni, hogy hogyan jön létre és miért képes sokakat meggyőzni, fanatizálni a romániai magyarság egészében az az ideológiai, lazán összefércelt kötéanyag (binder, classeur), amit a magyar populista vezér propagál,⁸ miből jön erőssége? A kérdés különösen fontos a romániai magyar politikai elit, de az egyszerű „mezei választó” szempontjából is, hiszen a maffia-állam kiépülése Magyarországon nem jár(t) együtt az itteni patronális autokrácia – vagy amint Bretter Zoltán nemrégiben publikált tanulmányában megjelent, a populista autokrácia⁹ – párhuzamos ki-

⁶ Lásd. Magyar Bálint, *A magyar maffia-állam anatómiája*, Noran Libro, Bp, 2015.

⁷ Heterodox jelentése: a hivatalos egyházi tanítástól eltérő (a szerk.).

⁸ Különös, de Orbán személyisége, egész stílusa, aligha felel meg az itteni, egyébként tradicionista középkori és idősebb közönség politikusokkal szemben elvárt modális személyiségjegyeinek. És mégis egyaránt felállva tapsolják vezetőik és csupán ott bulizók Tusnádon. Olyan kijelentések kapesán is, melyek tartalmát egyébként nem osztják, vagy csak szemezgetve, egy-egy tetszetős (nacionalista) fordulatot kiemelve éljeneznek, vagy amelyeket aztán sokszor kénytelenek újraértelmezni, mint magával az „lliberalis állam” fogalmával (is) történt bejelentésekor.

⁹ Zoltán Bretter, *Comparative populism: Romania and Hungary*, in: *Eastern Journal of European Studies*, Volume 13., Special Issue, October, 2022, 183–206. pp.

épülésével, már rég nem egy úton jár a két ország. Romániában szó sincs egy keménykezű autokrata módszeres hatalomcentralizáló és mindenféle intézményt megszálló, kisajátító uralmáról. Nem azért, mert nem volnának önjelölt akarnokok, nagyon is vannak, viszont az itt kialakult rendszer alkotmányos berendezkedés, nem teszi lehetővé az összes klienteláris formációnak egyetlen hatalmi-klienteláris piramisba rendezését. Van legkevesebb három hatalmi központ, az elnöki intézmény, a kormány (az alkotmányba foglalt félelnöki rendszer következménye), de természetesen a parlament is ilyen hatalmi központ, sőt van képviselőház és szenátus is. Románia esetében a központi hatalommal és a pártközpontokkal nemegyszer a „kis királyok” („helyi bárók”) viszonylag autonóm hatalma helyezkedik szembe, akik egy-egy megyét vagy kisebb régiót saját feudumnak tekintenek, és akként működtetnek, vazallusként kezelt szavazóikra és klientúrájukra való hivatkozással.¹⁰ Ezzel szemben Magyarországon mindenki a már-már diszkrecionális hatalmi központnak van alárendelve, egyetlen „vezér” van, egyetlen „maffiaszerű főnök”, aki egyben a korrupt rendszer feje is. További eltérés, hogy Romániában működik a hatalmi ágak relatív szétválasztottsága (bár az ügyészség/bíróság politikai kiszolgáltatására folyamatos próbálkozások irányulnak). A médiák részleges szabadsága is különbség, de általában véve is Románia EU-kö-

vető, olykor kritikátlanul is az, míg az orbáni rendszer egyre nyilvánvalóbban EU-, sőt Nyugat-ellenes. Új fejlemény, amint már jeleztem, hogy az ukrajnai orosz agresszió a két országot ellentétes pólusra helyezi, hogy Romániában a mainstream politika, a média és az elit, valamint a közvélemény megveszekedetten orosz-, ergo Putyin-ellenes, míg Magyarország – és nota bene a romániai magyarság túlnyomó többsége¹¹ – Putyin-párti. A romániai magyar politikai elit számára a „vaskéz” tehát a legfőbb igazodási pont, annak minden következményével nem Bukarestben, hanem Budapesten kell számolni.

b) Populizmusok erőterében

Amennyiben továbbra is azt a köztényt keressük, mely mind az ideológiák, mind pedig az államok működtetésének raisonját, végső soron a rezsimek működésének magját adják, érdemes reflektálni Bretter Zoltán már említett tanulmányára, mely elméleti adalékul szolgálhat Románia és Magyarország, illetve a romániai magyar politikai establishment összehasonlító értelmezéséhez. A szerző mindkét államra jellemzően a populizmust találja a legkisebb közös nevezőnek, azokat a lényeges különbségeket viszont, amelyek mégis előálltak a rendszerváltást követően, a többnyire megörökölt eltérő politikai kultúrából és mindenekelőtt az alkotmányos berendezkedések különbségeiből vezeti le. A magyar alkotmányként

¹⁰ Lásd: Magyarai Nándor László, *A közéleti korruptió román modellje*, in: Magyar polip 3. – A posztkommunista maffiaállam szerkezte, Szerk. Magyar Bálint – Vásárhelyi Júlia, Noran Libro, Bp., 2015, 521–546. pp.

¹¹ Lásd: <https://transtex.ro/kozelet/2022/12/20/oroszorszag-romaniai-magyarok-es-fokent>: <https://transtex.ro/kozelet/2023/02/24/toro-tibor-eloadas-erdelyi-magyarok-orban-putyin-nemzetegyesites>

működő Alaptörvény mintegy predestinálja Magyarországot arra, hogy „populista autokráciává” váljon, míg a francia mintára hasonlító Román Alkotmány egyenesen megakadályozza, hogy egyetlen kézbe összpontosuljon a hatalom, és azután az uralja az összes hatalmi intézményt. Tegyük hozzá, hogy ehhez a kétféle politikai vonalvezetéshez nagyban hozzájárul, hogy Romániában kiegyensúlyozott a választási rendszer, Magyarországon pedig a győztest kompenzáló, kiegyensúlyozatlan választási rendszer van érvényben.

A mindkét országra alapjáraton jellemző nacionalizmus is más-más beágyazottságú. Bretter szerint Romániában a nacionalizmus tartópillére leginkább a többség etnikai identitása és az ortodox kereszténység, ezt „tradicionális nacionalizmusnak” (etnonacionalizmus) lehet tekinteni. Míg a magyar nacionalizmus, melyet a populista hatalom évtizede épít, többnyire „liberális-individualista” (M. Weber), domináns diskurzusaik viszont, formai szempontból, nagymértékben hasonlóak, átfedik egymást.¹² Ami a politikai stílust illeti, Romániát a machiavellista-populista (the art of politics) politika próbálta többször is hatalmába keríteni, mindmáig sikertelenül. Ezt a stílust, ha úgy tetszik a „politicianism” (politicking) román kifejezés írja le érzékletesen, melynek sajátos román értelme a „tartalom nélküli forma”, a minden morális gátlástól, saját haszonra művelt politika.¹³ Ez nagy fokú kiáb-

rándultságot és bizalomválságot képes okozni, civil ellenállás hatására is, és nem képes egy erőskezű vezért hatalomhoz juttatni.

Magyarországon a politikai stílus nagyban moralizáló és polarizált, stílusát tekintve inkább Carl Schmitt politikai teológiájára hasonlít: nagyon erős és minden kontextusra kiterjed a „barát-ellenség” instant felismerése mechanizmusainak a kiépítése és gyakorlati alkalmazása, és ez kedvez az autokratikus vezér hatalma létrejöttének. Láthatjuk, hogy ismét csak meglehetősen szűk a kétféle stílus közé szorult romániai magyar politikai elit mozgástere, a kisebbségi nacionalizmus szükségszerűen liberális-individualista, szemben a román etnonacionalizmussal, ugyanakkor a politikai stílus – magyarországi mintára – moralizáló és erősen polarizáló (a politikai pluralizmus hiányában és a médiák szinte teljes uralásának következtében nem nehéz kizorítani minden más politikai irányzatot a mezőnyből, és ezt meg is teszi a romániai magyar párt, karöltve a magas klérussal).

c) Hogyan lesz a romániai magyar tradicionalizmus (alt-right) konzervativizmussá?

Többnyire történelmi, gazdasági és társadalmi, geopolitikai okokból a romániai magyar társadalom és különösen a székelyföldi társadalmi világ *kulturális meghatározottságainál* fogva mindenképpen a „párhuzamos különidejűségek” terrénuma. Ahogy a fogalmat Ernst Bloch egy tanulmányában leírja: „Nem mindegyikük van ugyanabban a

¹² Bretter

¹³ Lásd. C. Rădulescu-Motru, *Cultura română si politicianismul*, Librăria Socecu & Co,

Editia trei, Bukarest, 1904.

jelenben itt. Ez utóbbiak csak külsődlegesen vannak jelen, azáltal, hogy ma láthatók. De ettől még nem élnek a többivel egyszerre. Sokkal inkább múlt dolgokat hordoznak, az működik bennük.”¹⁴ Erről írja Hermann Bausinger,¹⁵ kiegészítve Bloch gondolatait, hogy a párhuzamos különidejűség tulajdonképpen egyidejűséget jelöl, pontosabban azt, hogy a „Különidejűség, [...] egyidejűség: vagyis eltérő, különböző történeti erőtenyezők által meghatározott elemek egyidejűsége”, „a felfogások és életmódok, az eszmék és ideológiák különidejűségéről van szó, melyek egyidejűleg a mában léteznek.” A múlt relikviái szétszórta, elemeiben mindenkor jelen vannak a jelenben, mint néphagyományok, mint köznapi, „megszokott”, egyéni és közösségi identitáskonstrukciók folklórelemei vagy folkorizáló tartalmak, mint a nálunk oly gyakori folklorizmus jelenség.¹⁶ Még a 80-as évek végén írja Bíró A. Zoltán és Gagy József: *„Régiókban (Székelyföld) a múlt század első felétől errefele gyakorlatilag mindig kimutatható volt a folklorizmus jelenléte. Ez készített arra, hogy a folklorizmust olyan »természetes« folyamatként fogjuk fel, amely életmódban éppúgy, mint ideológiai síkon több emberöltő óta létezik.”*¹⁷ Ergo Székelyföldön a regi-

onális identitás meghatározó eleme a néphagyományokhoz való ragaszkodás, amit tradicionalizmusnak nevezhetünk. Az sem ritka, szintén a már idézett két szerzőre hivatkozva, hogy a folklorizmus, de tágabb értelemben a néphagyományokhoz való erős ragaszkodás ugyanakkor a megőrzés és átörökítés rítusaival együtt „...az is jellemző [...], hogy időnként »kilép« megszokott medréből, s az élet számos területén egyetlen választási lehetőségként jelenik meg”.¹⁸

Ha a romániai magyar és különösen a székely történeti tudat felől közelítjük meg azt a kérdést, hogy a múlt miért predesztinál relikviáinak rendszerbe rendezésére és fenntartására, elég észrevenni, hogy a múlt szinte mindig „beváltatlan”, meg nem valósult, de legalábbis ki nem teljesedett „jelenvalóságként” eleme a köznapoknak. A múlt „rendező elv”, szimbolikus stratégia, az elvesztett „nagyobb egység”, melynek elemeit „vissza kell állítani, föl kell eleveníteni”.¹⁹ Eszerint hiteles öntudat csak a tradicionalista-kollektivista, a múltból „szervesen” következő, „tisztá forrásból” táplálkozó lehet. Ezt pedig a paraszti néphagyományból eredeztetik, még ha sokszor nem tudatosított módon rég nem „eredeti” elemekből, de a tradicionalizmus magától értetődő szabályainak megfelelően integrált népies (hogy giccsesnek ne nevezem) kellékekből is, „múltrelikviákból”, melyekhez utólag ragasztanak – ilyen eset többek között a kevesebb mint húszesztendős székely zászló, a

¹⁴ Ernst Bloch, *Heritage of Our Time* (fordítók, Neville és Stephen Plaice), University of California Press, 1991, 97. o.

¹⁵ Hermann Bausinger, *Párhuzamos különidejűségek (A néprajztól az empirikus kultúratudományig)*, in: *Ethnographia*, 100, 1989, 24–37. o.

¹⁶ Bíró A. Zoltán – Gagy József – Péntek János (szerk.) *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*, Kriterion, Bukarest, 1987.

¹⁷ Bíró A. Zoltán – Gagy József, *A folklorizmus hátteréről*, in: Bíró A. Zoltán – Gagy József

– Péntek János (szerk.) *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*, Kriterion, Bukarest, 1987, 63. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bausinger, i. m., 27. o.

tájjidegen kalocsai minta, de a százéves székely himnusz is csak ilyen antikolt műdal – aktuális elemeket.

Azt állítom tehát, hogy az orbáni illiberalizmus *tradicionalizmusán*, „*folklór-identitásán*” keresztül szállta meg, mégpedig közvetlenül, és tartja fogva a romániai magyar és különösen székelyföldi választókat. A tradicionalizmus domináns életmód és identitáskérdésként, „egyetlen választási lehetőséggént” a múlt század nyolcvanas éveiben mint az etnikai elnyomással szembeni *kulturális ellenállás* domináns formája jelentkezett. Mára viszont – egy egészen más kontextusban – mint a revizionista és irredenta nézeteket hordozó *etnicizmus*,²⁰ azaz olyan „szimbolikus stratégia”, mely esetünkben a folklorizmusmal telített tradicionalizmust becsatornázza az alt-right ideológia mögé, mely azután közvetlenül az orbáni illiberalizmushoz kapcsolja, különösen a Székelyföld lakóit. Az orbáni burkoltan revizionista, irredenta „rejtett projekt” – nem kétségtelen, hogy magánbeszélgetésekben nyíltan kimondják fullartárjai és a klientúra „gyengébb láncszemei” esetében is – termékeny talajra lel és szárba szökken. Csak egy apró „csúsztatás” és a tradicionalizmus ókonzervativizmussá lesz, legalább is a reprezentációkban, nem nehéz összemosni őket, és kész az a nagyon kemény ideológiai konstruk-

ció, amely domináns a mai romániai magyarság körében: kikezdhetetlennek tűnő egész. Nem is csak itteni jellemző, hiszen az elvesztett múlt kiteljesítésének ígérete, a populista mantrával mindent fölülír. Emiatt fújja Trumptól Orbánig, a romániai magyar politikai elitig (na persze ők csak szordinóval tehetik), egészen a román szélsőjobb pártig (AUR) mindenki, hogy „Make it great again!”.

Meglátásom szerint abban téved a legtöbb romániai magyar elemző (is), hogy azt feltételezi, a romániai magyar kulturális és társadalmi (folklór) tradicionalizmus önmagától fordul konzervativizmushoz, illetve maga a sorsszerű konzervativizmus. Az aktuális mainstream romániai magyar politizálásnak viszont egyenesen axiómája e téves képzet, melyet egész politikai vonalvezetésének alapjaként kezel. Egy politológus közvetlenül is elmondja ezt: „a közösség nagyobb része szükségszerűen (a „kisebbségi létből adódóan”, „strukturálisan”) konzervatív”,²¹ a párt (legfőbb?) teoretikusa pedig „strukturális konzervativizmusról” beszél, mely a kisebbségi helyzetből, mintegy automatikusan adódna.²² Márpedig ez egyáltalán nem így van, a ma tapasztalható „strukturális konzervativizmus” művi úton keletkezett, politikai kommunikációs termék, kulturális artefaktum. A párt és megmaradt értelmiségi holdudvara, valamint a magas klérus a leté-

²⁰ Tamás Gáspár Miklós az „etnicizmust” a „xenofóbiához és rasszizmushoz” kapcsolja (a székelyföldi magyar-romák esetére nagymértékben érvényes is a rasszizmus), de nem vitás, hogy az esetünkre elsősorban nem is ezek, hanem az említett revizionista és irredenta meggyőződések a jellemzőek. Lásd: Tamás Gáspár Miklós, *Antitézis*, Pesti Kalligram, 2021, 388. o.

²¹ <https://transtex.ro/velemeney/2023/02/17/liberalizmus-illiberalizmus-neoliberalizmus-erdelyi-magyar-politika-rmdsz-fidesz>

²² Székely István diagnózisát az is hitelteleníti, hogy a Fideszt még mindig „jobbközép néppártnak” nevezi, holott ez rég nincs így, még az Orbán-párt saját diskurzusában sem, de intézményesen sem, amióta kilépett az EPP-ből. <https://maszol.ro/belfold/Fidesz-RMDSZ-ertekek-erdekek-es-politikai-gyakorlat>

teményesei és működtetői annak az „átfordítási mechanizmusnak”, amely a tradicionalizmusból folyamatosan (alt-right) konzervativizmust fabrikál.²³ Márpedig ebben az esetben is a hagyományok „kitalált hagyományok”,²⁴ ugyanúgy föl lehet építeni létező erdélyi hagyományok elemeiből a szocialistát vagy liberálisat is, mint ahogyan a ma domináns konzervativizmust előállítják és használják. Ugyanúgy fontos erdélyi hagyomány a közösségi szolidaritás, melyre baloldali szociális politikák lennének felhúzhatók, mint a (kezdetben valószínű) tolerancia, melyre progresszív és liberális politikák építhetők. Az előbbi teljességgel mellőzi a politikai közbeszéd, sőt már-már teljes lehetetlenségét bizonygatják. Az utóbbi hagyományt pedig paradox módon igen gyakran olyanok hangoztatják, akik száján szitokszó a progresszió, a pluralizmus és főként a liberalizmus.

Nagy gondja a romániai magyar politikai establishmentnek – bár soha nem beszél róla –, hogy az orbáni illiberalizmus, mint szokása, egész pályás letámadást és kisajátítást, megszállást hajtott végre az elmúlt évtizedben Erdélyben is. Nemcsak közvetlenül, az itteni politikai

mainstream feje fölött átlépve fertőző ideológiailag, de egyfelől a kettős állampolgárság megkönnyítésével és tömeges megadásával adminisztratív értelemben is megköt. Másfelől pedig az anyagi támogatások, különösen a szimbolikus jellegű „befektetések”, az itteni klientúra közvetlen kiépítése és hűbéri megkötése stb. nyomán a romániai magyar (mindenféle) elitek, de különösen a politikai elit befolyását csökkenti.

Orbán leghűségesebb kiszolgálói, itteni „helytartói” a magas klérus, akik nemcsak az ígét hirdetve mosásuk össze a tradicionalizmust az illiberalizmussal (etnicizmussal), hanem gazdasági, pénzszerző képességükkel, illetve Budapestről elnyert redistributív ténykedésükkel versenyben állnak a kulturális és gazdasági szférával, miután szinte egészében maguk alá gyűrték a politikai elitet. Ezt – különösen, ha kormányon van – valamelyest elensúlyozni próbálja az itteni párt, viszont miután a „magyar pénzekre is pályázik”, kettős beszédre kényszerül, ezért „megvalósításai” elhalványulnak a nyilvánosságban és a köztudatban egyaránt.

Nagy tévedése, már-már áruvála a politikai elit többségének, hogy viszonylag könnyen föladta a transzilván identitás és viszonylagos autonómia diskurzusát (félreértés ne essék, nem az „autonómiázásnak” azt a tartalmatlan formáját értem ez alatt, aminek Orbán küldönce, Szili Katalin vetett véget hirtelen tájainkon²⁵), nyilvánosságban

²³ A fent idézett pártideológus programatikus cikkében csupa olyan „értékeket” sorol fel – nemzeti identitás megtartása, intézményi és jogi kontinuitáshoz való ragaszkodás –, melyek az erdélyi tradicionalizmusnak elemei, de nem feltétlen és ab ovo a „strukturális konzervativizmusnak”, mint ahogy következtet.

²⁴ Ahogy Eric Hobsbawm írja: „Invented tradition’ is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.” In: E. Hobsbawm – T. Ranger (szerk.) *The Invention of Tradition*, Cambridge UP, 1983, 1. o.

²⁵ Szili Katalint 2015-ben nevezte ki a magyar miniszterelnök a „határon túli autonómiaügyekért felelős megbízottnak”, egészen idén márciusi lemondásáig egyetlen érdemi dolgot tett, levette a határon túli szerveze-

és köztudatban tartását. A *politikai transzilvanizmus*, az Erdély-központú politikai projekt eltűnt a súlyllesztőben, és helyette a standard NER-diskurzus, az illiberalizmus – legjobb esetben valamelyest az itteni helyzetre fazonírozva, applikálva – a maga reakciós/revizionista/irredenta paneljeivel került a helyére. Ez ma a domináns szimbolikus projekt, természetesen a kettős beszéd leple alatt. A kettős beszéd, melybe a romániai magyar párt belekényszerült, egyre hiteltelenebb, mert a szavazók az „eredeti” NER-diskurzusra vevők, miért is támogatnák annak alárendelt „másolatát”? Nem mellékesen a transzilvanizmus tartalmát kiüresítve vége lett annak az egyensúlyozó „belpolitikai” kurzusnak is, mely igyekezett egyben tartani, integrálni a székelyföldi „többsmagyarokat” és a „többiekét”,²⁶ a Székelyföldön kívülieket, akik viszont az urbánus értelmiség legbefolyásosabb többségét adják. Hiába hirdeti az orbáni rendszerhez becsatolt székelyföldi politikai elit (van kevés kivétel, de nem mérvadó), hogy ez a régió kell a húzóereje (egyenesen „hazája”) legyen a romániai magyarságnak, ha értelmiségieket/diplomásokat folyamatosan kibocsátó és nem odavonzó

a régió, ha mind infrastruktúráját, mind gazdasági potenciálját tekintve elmaradott vidék marad a Székelyföld.

Összegezve, de le nem zárva, Magyarország az illiberális fordulattal egyre távolabb kerül a politikai Nyugattól. Nemcsak azáltal, hogy a „patronális autokrácia” vagy a „populista autokrácia” a maga hatalmi érdekeinek megfelelően intézményesen összemossa a politikai, gazdasági és civil szférát, melyek elkülönülnek a liberális demokráciák esetében, hanem a szekuláris állam és az egyházak közötti határvonal egyre gyakoribb átlépésével úgyszintén. A keleti fordulat, az EU-ellenesség és a Putyin-követő külpolitika egyre inkább elszigetelt Magyarországot a politikai Nyugaton, és ez szinte lehetetlen helyzetbe hozza a romániai magyar politizálást, beleértve a kisebbség érdekérvényesítési potenciálját is. Románia ugyanis, mint „patronális demokrácia”, EU-párti és atlantista, és történelmi okokból is ukránpárti. Nem azt állítom, hogy itt a szférák szétválasztása mindenkor működik, vagy az egyházak és a szekuláris állam közötti határvonalakat nem lépik át sokszor és módszeresen. Azt viszont igen, hogy ezt nem hosszú távú diktatúra kiépítésének szándékával teszik, a politikai/közeleti korrupciónak az elsődleges kontextusa. A NER évtizedében a romániai magyar politikai osztályt a magyarországi, maga „a vezér”, lényegében teljesen maga alá kényszerítette azáltal, hogy közvetlenül hódította el az itteni szavazókat – a kettős állampolgárság intézményével, az anyagi, de lényegében szimbolikus támogatásokkal – „hámlára kötelezte” (még mondja valaki,

tek napirendjéről az autonómiatervezetek vitáját. Lásd még: <http://systemcritic.blogspot.com/2014/07/autonomiazas-mint-pusztanyelvjatek-es.html>

²⁶ Problematis és ezért tettem idézőjelbe mind a többsmagyar mind, a szórvány fogalmat is, mert a népszámlálások tanúsága szerint Marosvásárhely után Kolozsváron (és itt még tízezer magyar egyetemistával is számolni illene, akik szintén a város lakói/használói) és Nagyváradon élnek egy tömbben a legtöbben magyarok, és nem Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában vagy Székelyudvarhelyen. A többségében nem magyar Marosvásárhely Székelyföldhöz tartozása pedig önmagában is problematikus már földrajzi helyzeténél fogva is.

hogy a hála nem politikai akaratképző erő!), fidelizálta és így a romániai magyar párt közvetítő szerepét minimalizálta.

Azután meg azzal a sokak által alig észlelt, de módszeres csúsztatással, hogy az itteni magyarok folklorisztikus és tradicionalista tudatát, identitását (alt-right) konzervativizmussá formázta át, mentálisan is megkötötte, sőt magához láncolta a budapesti hatalom a romániai magyarságot. A politikai elit – mely időközben elvesztette eredeti értelmiségi beágyazottságát – egyrészt NER-es küldetéstudattal, mely a párt rekrutációs kritériumai között az első helyen szerepel, nem áll szándékában, másrészt képtelen

ellensúlyozni az orbáni hegemoniát, igaz, eszközei is igen szegényesek. Ha a közeljövőben kimarad a román kormányból, mindent egybevetve a szélsőséges pártokkal versengő, politikai befolyását tekintve országos szinten eljelentéktelenedett kispárt lesz, Fidesz-fiókpárt csupán, melynek vezetőit és szavazóbázisát a budapesti illiberális rendszer szabadon manipulálhatja, irányíthatja.

Marad a kötéltánc, az egyensúlyozás, az össze nem illeszthető részek közötti lavírozás, a kettős (többes) beszéd, a két-, illetve még több irányba kommunikálás. És ilyen körülmények között marad a címbéli kérdés is: *hova álljanak a romániai magyarok?*

Miért okosabbak nálunk a finnek?

12 pont a konszenzusos északi elitek működéséről

Idén áprilisban Finnország a NATO tagja lett, Svédország pedig –hiába adta be tavaly a finnekkel együtt felvételi kérelmét – továbbra is a magyar és a török jóváhagyásra vár a csatlakozáshoz e sorok írásakor, július első napjaiban. Talán ötven év múlva, amikor a levéltárak megnyílnak, meg fogjuk tudni, hogy miért volt „jobb” Helsink-i diplomáciája, mint Stockholmé – azaz hogyan tudták a finnek meggyőzni a törököket és a magyarokat, hogy ne húzzák el a csatlakozásukat. Finnországot közben egymás után hatodszorra minősítették a világ legboldogabb országának. Ám ez a – Jeffrey Sachs, a kelet-európai privatizációk egyik legismertebb amerikai közgazdász-tanácsadója részvételével összeállított – mutató valójában nem is a boldogságot, sokkal inkább az élet-körülményekkel és a demokratikus intézményrendszerrel való elégedettséget jelzi. Éles tehát a kontraszt Magyarországot és Suomit összehasonlítva, ha azt nézzük, hogy az Európai Parlament 2022 szeptemberében mondta ki rólunk, hogy nem vagyunk demokrácia többé, hanem egy választási autokráciára emlékeztetünk.

Szintén 2023 áprilisában a finn szociáldemokraták csak harmadikok lettek az általános választásokon (nagyon szoros versenyben), és a világszerte népszerű szocdem miniszterelnöknőnek, Sanna Marinak távoznia kellett a hatalomból. Finn-

ország történetének az egyik legjobboldalibb kormánya alakult meg június 20-án, Petteri Orpo mérsékelt konzervatív és közepesen liberális pártja, a Kokoomus (Nemzeti Koalíció) vezetésével. Ebben a kabinetben viszont azonnal komoly zavart keltett a bevándorlásellenes Finnek Pártja (régábbi elnevezésük szerint: Igaz Finnek). Ez a párt a második helyen végzett a választásokon, így jobboldali irányultságú koalíció gyakorlatilag kivitelezhetetlen lenne nélkülük. Ám velük, a „finnpártiakkal” együtt jött Vilhelm Junnila is. A szélsőjobboldali párt legszélsőségesebb politikusainak egyike is bekerült így a kormányba, márpedig az ő korábbi politikai tevékenysége, régábbi és mostani kijelentései, közösségi médiában megjelent posztjai, Hitlerre utaló „viccei” olyan botrányt keltettek, hogy tíz nappal a „szuperjobboldali” kabinet megalakulása után máris le kellett mondania a gazdasági tárca vezetéséről.

A felsorolt híreknek egyetlen közös tényezőjük van: a konszenzusosan egységes finn elitek konszenzusra és egységre törekvése. A gazdasági és társadalmi sikerek, a friss politikai események, de még a múltbeli katonai sikerek sem magyarázhatók ugyanis anélkül, hogy megértenénk, miként működnek 1918 óta a finn elitek, és miért képesek krízishelyzetben egységesen és hatékonyabban, azaz „jobban” dönteni,

mint a magyar vezető rétegek. A konszenzusosan egységes elitek lényege ugyanis nem az, hogy a finn politikai erők mindenben egyetértenek, hanem az, hogy a döntéshozatal szabályait rögzítik, majd ezeket a szabályokat mindenki betartja. Ha ez valakinek nem megy – akár a baloldali politikusnőnek, Sanna Marinak, akár a szélsőjobboldali „viccelődőnek”, Vilhelm Junnilának –, azt a finn elit kiveti magából. (Marin és Junnila esete természetesen óriási különbségeket takar, és nem is teszünk egyenlőségjelet a két politikus közé. A kettejük közti különbségekre még visszatérünk, de a lényeg mindkét esetben ugyanaz: a közös játékszabályokat felrúgó, a konszenzus alapjait lebontani próbáló politikusok bukásra vannak ítélve Suomiban.)

Magyarországon mindez érthetetlen jelenség, konszenzusosan egységes elitekről nálunk szó sincs, legfeljebb az elitszociológiából ismert másik jelenség, az ideológiai egységes elitek juthatnak hatalomra – történelmi léptékkal nézve ideig-óráig, egy-egy ember életében persze ezek akár hosszú évtizedek is lehetnek. (Két ideológiailag egységes elit uralmi periódusa között pedig többnyire megosztott elitek hektikus váltakozása jellemzi a magyar történelmet.) Ezért aztán most megnézhetjük, hogy melyek azok a 20. századi fordulópontok a két ország történetében, amikor ugyanazon kihívások elé került Suomi és Magyarország. És azt is láthatjuk, hogy ugyanarra az aktuális kihívásra mennyire eltérő választ adott a két ország elitje.

Mielőtt a kihívások és a válaszok részleteiben elmerülnénk, érdemes

tisztázni, hogy kulturális és társadalmi faktorok is hatnak a döntések hatékonyságára. A döntés gyakorlati alkalmazásánál figyelni kell a társadalomra ható összes kulturális, gazdasági, társadalmi tényezőt – egy kihívás kezelése ugyanis csak ekkor lehet sikeres. Toynbee civilizációs elméletét alkalmazzuk itt kis országokra: a finn elit a kihívásokra sorozatban jó választ adott. Ám rossz válasz esetén – erre hazánk a példa a magyarországi szovjet típusú rendszer fennállása idején, amikor például a tulajdonviszonyok kérdéséhez még a reformerek sem mertek hozzányúlni, csak a rendszer bukásának utolsó pillanataiban – mindig ugyanabba az akadályba ütköznek a vezető rétegek. A finn elit viszont sorozatban jó döntést hozott, mert egyenlősítésre törekedett, és a különböző társadalmi rétegeket fokozatosan bevonta a hatalomba, azaz befogadó elitről van szó. Tagolt pártrendszere révén a politikai szisztéma kezelni tudta a különböző érdekeket, s a konszenzus révén össze is egyeztetette az eltérő törekvéseket. (A finn pártok alapvetően nem az érték-, hanem az érdekkülönbségekre koncentrálnak, így könnyebb is megtalálniuk a kompromisszumot.) A magyar politikai elit viszont diktatórikus és autoriter rendszerek élén az egyenlőtlenséget, a faji és etnikai diszkriminációt (zsidóság, romák, svábok, délszlávok), a vagyonek kobzást, az államosítást és a társadalom különböző rétegeinek egymás ellen hangolását választotta a 20. század jelentős részében.

Mindebből tehát az következne, hogy minden országnak a finn utat kéne követnie. A valóság azonban

egészen más, és ennek oka a döntési perspektíva, a döntések hatásának időhorizontja. Ezért nem nyilvánvaló a demokráciák sikere az oligarchikus-autoriter-diktatórikus szisztémákkal szemben. Az USA-ban dolgozó intézményi közgazdász, Daron Acemoglu szerint hosszú távon ugyan sikeresebbek gazdaságilag a demokratikus államok, de egy technológiai ciklus alatt (negyvenötven éven belül) az oligarchikus rendszerek átmenetileg jobban teljesíthetnek – ha az állam teljes GDP-je s nem az egyes társadalmi rétegek jóléte szerint ítéljük meg a sikert. (Lásd a jelenkori Magyarország példáját, amikor akkumulátorgyárakkal fel lehet pumpálni a GDP-t, de ennek hosszabb távú következményeit csak húsz-harminc-ötven év múlva láthatjuk, miközben a következő általános választásokat három év múlva rendezik.)

Ebből adódik, hogy egyetlen ember életét akár végig is kísérheti egy autokrata vezető uralma, hiszen sok esetben csak akkor válik nyilvánvalóvá a szisztéma kártékonyága, amikor már az általa okozott feszültségek, károkozások lehetetlenné teszik az uralom fenntartását.

Egy időn túl ugyanis a sikeres oligarchia is kontraproduktívává válik: a társadalmi egyenlőtlenségek oly nagyra nőhetnek, hogy a rendszer stabilitása is megkérdőjeleződhet. Azt a pontot, amíg az oligarchiát még vissza lehet fordítani demokráciába, sok antidemokratikus rendszer azonban már rég túlhaladja, mire felismerik a változtatás szükségét – erről szintén Acemoglu ír az *Oligarchikus és demokratikus társadalmak* című, 2008-ban magyarul is megjelent tanulmányában. Latin-

Amerikában például egy puccs sem változtat a társadalmi berendezkedésen – a túlzott egyenlőtlenség miatt a konszenzushoz szükséges, viszonylag homogén társadalom kialakulásának minimális az esélye. Hozzátehetjük ehhez: Machiavelli is rájött arra, hogy ha a fejedelem az autokratikus egyeduralmát fenn akarja tartani, ahhoz az egyenlőtlenséget kell fokoznia. Ellentétben a köztársasággal (ma: a konszenzusos demokráciával), amelynek inkább egyenlőséget kellene teremtenie.

Suomi társadalma sem „tökéletes”, de a finn elitnek vannak olyan tulajdonságai, amelyek ugyan nem tankönyvi példába illőek, mégis segítik az intakt, külső hatásoknak ellenálló vezető réteg kialakulását. E sorok írója kimutatta például a 2023-ban megjelent könyvében (*Kihívások és válaszok*), hogy a befogadó jellegű, nyitott finn elit 1945–1990 között a magyarnál lassabban, de folyamatosabban újult meg. Eközben az északi ország vezető rétegeinek tagjait szoros rokoni kapcsolat fűzte össze. Ha ugyanis 1945–1990 közt egy tetszőleges év bármely finn politikai csúcselitposztját nézzük, 20 százalék az esélye, hogy az e poszton lévő személy bármely rokona egy korábbi, akkori vagy későbbi politikai tisztségviselő.

Talán ez is oka annak, hogy a finnek a 20. század elejétől kezdve sorozatban jó döntéseket hoztak: belső kohéziójuk, összetartásuk megegyezte, hogy egymás között igazságosabban osszák el a hatalmat, mint más népek. 1906-ban bevezették az általános választójogot, 1919-ben egy mérsékelt politikust választottak elnökké a fehérek győztes hadvezére, a vérengző Mannerheim

helyett, 1932-ben betiltották a fasisztoid helyi mozgalmat, 1937-ben pedig meghozták a legdöntőbb lépést: az Agrárpárt és a szociáldemokraták összefogásával megszületett a társadalmi béke a két legnépesebb társadalmi réteg között, és megszületett ezzel a konszenzusos finn elit is. E lépésekkel megalapozták a hatékony védekezést a szovjetek ellen az 1939–1940-es téli háborúban. A második világháborúból való sikeres 1944-es kiugrás utáni helyes döntéseket is ez segítette 1944–1945-ben, 1948-ban és 1956-ban. E dátumok nálunk is sorsdöntők. Több fordulópontot emelhetünk ki, amikor a finn elitek „jól” (társadalmi békét, egyenlősítést akarva), a magyarok pedig „rosszul” (megosztást célozva) döntöttek, hozzájárulva száz év alatti lemaradásunkhoz:

176

1. A választójogi kérdés. Az orosz cár (egyben finn nagyherceg) fennhatósága alatt álló Suomiban már 1906-ban bevezették az általános választójogot. Ezzel a világ legdemokratikusabb választójogi reformját hozták meg, bevonva a munkásokat, a parasztokat és a nőket a döntéshozatalba. Nálunk ugyanekkor az Ausztriával együttműködő kormány megbukott, de a birodalmat veszélyeztető, az 1905-ös választásokon győztes, ellenzéki elit sem a nemzetiségeknek, sem a munkástömegeknek, sem a parasztságnak, sem a nőknek nem adta meg a választójogot. A zárt, kirekesztő jellegű hazai elitek (az 1905 előtti kormánypárt és az ellenzék sem tudott szavazójogot adni a társadalom elnyomott, a hatalomból kirekesztett rétegeinek) egyik csoportja sem állt tehát

demokratikus alapokon. Így az 1905-ben még látványosan megbukott Tisza István pár év múlva újra hatalomra kerülhetett, s Bécs-csel és Berlinnel együtt vesztes világháborúba kormányozhatta Magyarországot.

2. Fehér- és vörösteror után a finnek a demokratikus utat választják. Az első világháború után mindkét ország, Suomi és Magyarország is véres polgárháborúba keveredett, miközben mindkettő függetlenné vált. Ám míg a polgárháborúban győztes „finn fehérek” a demokráciát választották, és fővezérükből, Mannerheim tábornokból nem csináltak államelnököt, addig Magyarország antidemokratikus irányt vett. Horthy Miklóst, a magyar „fehérek” parancsnokát kormányzóvá választották, s az új kormányzó leghosszabb ideig hatalmon lévő miniszterelnöke, Bethlen István manipulált és korlátozott választójogot vezetett be. Ugyanis tartott az 1920-as titkos választásokon győztes kisgazdáktól (akiket gyakorlatilag megpuccsolt azzal, hogy társaival együtt belépett a kisgazdák közé, majd egy leválthatatlan kormánypártot kreált belőlük és saját addigi pártjából), illetve a szélsőjobboldaltól is. Demokráciáról így a két világháború között sem beszélhetünk itthon, még annak legliberálisabb, 1921–1931 közötti, „bethleni” korszakában sem.

3. Hatékony finn földreformok. A finn földreformok 1918-ban és 1922-ben radikálisak és hatékonyak voltak, életképes birtokrendszert hoztak létre, és egyenlősítő jellegűek voltak. A Nagyatádi-féle magyar földosztás pedig sokkal

szűkebb körre terjedt ki 1920-ban, s gazdaságilag életképtelen nádrágszjiparcellákat kreált.

4. A gazdasági világválság kezelése. A harmincas évek elején a finnek gyorsan kikerültek az 1929-es válságból, rekordnövekedést produkáltak, és 1932-ben letörték a fasisztoid Lapua-mozgalmat – a demokrácia tehát megerősödve került ki a krízisből. Magyarország sokkal rosszabbul teljesített: 1931-ben fizetési moratóriumot jelentettek be a bankcsődök és az állam nehéz pénzügyi helyzete miatt. Bethlen liberális-konzervatív kormánya megbukott, statáriumot hirdettek, a kormányok egyre inkább jobbra tolódtak, a gazdaságban pedig egyre nőtt az állam szerepe. Az „irányított gazdaság” jellemezte egyre inkább a magyar gazdaságpolitikát.
5. A konszenzusos elit megteremtése. Finnországban 1937-re megteremtették az elitek, illetve az általuk képviselt polgárok, parasztok és munkások konszenzusát. Összefogott ugyanis a két legnagyobb társadalmi réteget képviselő párt, az Agrárpárt és Szociáldemokrata Párt. Romsics Ignác ennek hatására ír a munkások és parasztok államáról, ami a fő sikertényezője annak, hogy a finnek rendkívüli eredményeket értek el a szovjet támadások megfékezésekor pár év múlva, 1939–1940-ben és 1944-ben is. Az 1918-as finn polgárháborúban egymást gyilkoló „vörös” munkások és „fehér” parasztok 1939-ben együtt szálltak szembe a szovjet hadsereggel, és sikeresen lelassították Sztálin csapatainak előrenyomulását. Ezzel tényleg kikényszerítették a béketárgyalá-

sokat – de csak a relatív katonai sikerek után. Mindezzel szemben 1937–38-tól Magyarországon egyre jobboldalibb kormányok kerültek hatalomra, a kirekesztő jellegű törvénykezés pedig egyre inkább felerősödött, majd belesodrótunk a második világháborúba. (A második világháborúban a finnek is a német oldalon kezdték a harcokat, de nem küldték csapataikat olyan mélyen a Szovjetunió területére, mint a magyarok. Mannerheim marsall főparancsnok ugyanis megállt az általa vélt „Nagy-Finnország” határainál, és Hitler követelőzése ellenére sem kerítette be Leningrádot, nem zárta be a németek által részlegesen kiépített ostromgyűrűt a szovjet metropolisz körül.)

6. A külföldi megszállások elkerülése. A finnek a második világháborúban elkerülték a német és a szovjet megszállást is. Aktívan harcoltak előbb a szovjetekkel, majd a Sztálinnal kötött 1944-es fegyverszünet után a nácikkal szemben is. Ezzel ellentétben Magyarországot mindkét nagyhatalom megszállta 1944–45 során. A megszállásokat előkészítette, hogy Magyarországon megosztott elitek voltak: hatalmon, és az ellenzék között nem jött létre valódi együttműködés 1938 és 1944 között, a jobboldali politikai csúcselit tovább fokozta az egyenlőtlenséget, a faji diszkriminációt. A hadsereg azonban összeomlott, a Horthy-kori elit pedig 1945-re szinte teljesen felmorzsolódott – leszámítva az egyházi vezetőket, akiket a kommunista hatalomátvétel, 1947–1948 után fog majd megtörni az új, diktatórikus hatalom.

7. A szovjet biztonsági érdekek megértése. 1944–1945-ben a finnek területük jelentős részét megőrizve, egységes, konszenzusos elittel álltak a szovjetekkel szemben, azonnal tárgyalásokat kezdeményezve, amint a háború kilátástalannak bizonyult. A szovjet biztonsági igényeket felismerve elkerülték a teljes megszállást 1944–1945-ben. Magyarország ehhez képest 1944–1945-ben hatalmi vákuummal várta a megszállókat, a korábbi elit eltűnt, elmenekült. A Horthy-kor legális és illegális ellenzéke az átmeneti demokratikus eredményeket sem tudta stabilizálni 1945 után, illetve a Moszkvából hazaérkező kommunisták a szovjetizálást tekintették célnak. Így az ország nem tudta megőrizni kapitalista gazdasági-társadalmi berendezkedését, nem tudta megvédeni a magántulajdont – mindezt pedig a megosztott hazai elit is elősegítette.
8. Szovjetizálás helyett finlandizáció. A finn konzervatív-liberális köztársasági elnök (Paasikivi) és a szociáldemokrata miniszterelnök (Fagerholm) 1948-ban egymással együttműködve felszámolták a szovjetizáció csíráit, megőrizték az ország kapitalista gazdasági és társadalmi berendezkedését, a kommunistákat kiszorították a hatalomból. Közben Paasikivi révén, aki a belpolitikában megakadályozta a szovjetizációt, a külpolitikában engedtek Moszkva nagyhatalmi törekvéseinek, azaz a finlandizáció útjára léptek. Ez azonban még „csak” a külső finlandizáció kora volt, amikor a diplomáciában Finnország figyelembe vette Moszkva vélt vagy

valós érdekeit. „A külpolitikának meg kell előznie a belpolitikát” – fogalmazta meg Paasikivi elnök a külső finlandizáció lényegét. Nálunk 1947–48-ra a kommunista párt már „leszalámizta” a kiskapártot, amely 1920 után 1945-ben is a legnagyobb párt lett a választásokon, de ekkor sem tudta a magyar „agrárpárt” a saját érdekeit érvényesíteni. A „fordulat éve”, 1947–1948 után egypárti diktatúra vette kezdetét, a szociáldemokráciát beolvasztották a kommunista pártba, az államosítások ekkor már a száz főnél nagyobb üzemekeket érintettek, és megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása is. A tulajdonviszonyok megváltoztatása utóbb a legkártékonyabbnak bizonyult a gazdaság működése szempontjából, és az államtól tetten függővé a magyarok túlnyomó többségét. A külpolitikában pedig Magyarország egyértelműen a szovjet blokk részévé vált, ezt a KGST 1949-es megalakulása is illusztrálta.

9. A belső finlandizáció kezdete. 1956-ban a finnek a „nagy sztrájk” után megteremtették a jóléti állam kezdeményeit, egyúttal a belső finlandizációt is felerősítve kooperáltak a Kremmel, de fokozatosan erősítették keleti és nyugati kapcsolataikat. (A belső finlandizáció azt jelenti, hogy a szovjet befolyás immár nemcsak a külpolitikára terjedt ki, hanem a belpolitikára is Helsinkiben.) Suomi közvetítő állam lett – gazdaságilag így tudott a világ legfejlettebb országai közé kerülni –, és a külpolitikában is növelte presztízsét. 1956-ban hazánk képtelen volt a szovjetizációt visszafordítani, elitjei újra elbuk-

tak, és megkezdődött a szovjet típusú rendszer kiépítésének második periódusa, ami gazdaságilag is tönkretette az országot 1990-ig.

10. Hatvanas évek: a jóléti állam kihívásai – a magyar gazdaság bukása, a finnek felfutása. A finnek számára itt elsősorban a svéd kihívás érvényesült. A finn lakosság jelentős része, körülbelül 300 ezer ember vándorolt ki az akkor még fejlettebb Svédországba, amelynek egyenlősítésen alapuló jóléti társadalmá óriási vonzerő volt a finnek számára. A szovjetek bizalmasa, Kekkonen finn elnök ekkor meggyőzte Moszkvát, hogy engednie kell a finnek gazdasági fejlődését, hogy megtarthassák, illetve bővíthessék exportpiacaikat. A hatvanas évek elején érte el, hogy a finnek csatlakozhassanak az EFTA-hoz, az Európai Szabadkereskedelmi Egyezményhez (amelynek ekkor még a finn fő exportpiac, az Egyesült Királyság is tagja volt), illetve már egy korábbi engedmény révén a finnek az Északi Tanács tagjai lehettek. Ezzel a skandináv országokkal együtt Finnország tagja lett az egységes északi munkaerőpiacnak is – a munkaerő szabad (el)vándorlása viszont hatékony társadalmi és gazdasági intézkedésekre készítette a finn vezetést. A jóléti állam újabb és újabb intézkedéseit hozták meg, új korporatív intézményeket hoztak létre a munkaadók és a munkavállalók érdekeinek egyeztetésére. Magyarországon a jóléti államot a gazdaság teljesítményéből nem lehetett volna finanszírozni, így a kádári életszínvonal-politika érvényesült – ennek lényege az alapellátás garantálása, évente kicsit

javuló körülményeket biztosítva. Ám még ez a „korlátozottan jóléti” politika is finanszírozhatatlanná vált a hetvenes évekbeli olajválságok miatt, amikor a magyar gazdasági vezetés nem reagált időben a külföldi kényszerre (ekkor ismerkedett meg az ország a „begyűrűződés” és a „cserearányromlás” kifejezésekkel). Végeredményben az életszínvonal-politika fenntartása súlyos eladósodáshoz vezetett. Amikor már végképp tarthatatlanná vált a helyzet, 1979-ben súlyos megszorítások következtek, ez volt a 3,60-as kenyér megszűnésének az éve.

11. A versenyképesség megteremtése. A finn márkát folyamatosan leértékelték, amivel a finn versenyképességet fokozták, így az exportpiacok kereskedelmi egyezményekkel való megnyitása mellett a finn ipari termelés is növekedett, végrehajtva a modernizációhoz szükséges szerkezetváltást. Ekkor vált az Ózdhoz hasonló veszteséges vasüzem, a Fiskars a világszerte ismert speciális termékek – például ollók, kések – gyártójává. A marketingszemlélet mentette meg az összeomlástól a hatalmas vas- és acélipari kapacitásait leépítő vállalatot. Ekkor alakult ki a Nokia modern struktúrája, amikor a cégcsoport az elektronikai és a távközlési üzletágakra kezd koncentrálni, a gumiipari és más hagyományos ágazatai mellett. Közben Magyarországon elbukott a gazdasági reform, miután a reformereknek a pártvezetés már a kezdet kezdetén megtiltotta, hogy a tulajdonviszonyok kérdését bolygassák. Ezzel a legalapvetőbb gazdasági érdekeltiségi tényezőnek, a magán-

tulajdonnak a helyreállítását korlátozták, így eleve sikertelenségre ítélték a reformot. A szovjet típusú rendszerben ugyanis az állami és közösségi túlsúlyra Kornai János szerint bürokratikus koordinációt von maga után. A magyar reformok azonban ehelyett úgy akartak piaci koordinációt bevezetni, hogy a tulajdon állami kézben maradt volna – ami inkoherenciát teremtett a szisztémában Kornai szerint, s maga után vonta a reformok 1972-es leállítását. Tragikus módon 1973-ban, az első olajválság idejére tehát, a magyar politikai vezetés elzárkózott minden alkalmazkodási folyamatától, hosszabb távon a csőd felé sodorva az államháztartást.

12. A globalizáció kihívásai. A finn ipar a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években képes volt reagálni az olajválság kihívásaira, hatékonyságát kapacitáscsökkentéssel és a marketingszemléletre való átállással javította. Az ipari termelésben a szériagyártás helyett a kereslethez jobban igazodó „flexibilis gyártás” vált uralkodóvá. Ezt a váltást a szovjet típusú rendszerek nem merték végrehajtani, hiszen ez átmeneti, strukturális munkanélküliséggel járt volna. Itt vált nyilvánvalóvá – már a hatvanas évek végétől –, hogy a diktatórikus és autoriter rendszerek félnek a Schumpeter által hangsúlyozott „teremtő rombolástól”. Azaz nem vállalják a társadalmi kockázatát annak, hogy a régi iparágakat leépítve újakat teremtsenek. A globalizációhoz igazodva Finnország a technológiaimportban és -exportban egyre inkább távolodott a Szovjetunióról, és az USA-val kö-

tött hasonló megállapodásokat a nyolcvanas években. A fejlett finn telekommunikációs, elektronikai és informatikai vállalatok így a legmodernebb berendezésekhez jutottak hozzá. A Nokia későbbi, kilencvenes évekbeli felfutását ezek az egyezmények is elősegítették. Ugyanakkor Finnország a globális kereskedelmi kapcsolatait kibővítette a nyolcvanas évekre. Suomi ekkorra az egyik legtöbb szabadkereskedelmi egyezménnyel rendelkezett – ha a világ országait nézzük.

A finn elit intaktságának és konszenzusának őrzése fontos volt a gazdasági fejlődésben. A második világháború végén csak egy ilyen elit tudott ellenállni a szovjetizálásnak, és tudta megtartani a magántulajdonon alapuló társadalmi rendszert. Helsinki nem ideális feltételek közepette ért el szinte maximális sikert, de 1985-re a világ tíz legfejlettebb állama közé került, megelőzve fajlagos GDP-ben Franciaországot. Bár 1945-ben még félperifériának számított, Finnország a kelet–nyugati kereskedelem egyik fő haszonélvezője lett a hidegháború idején, és bekerült a centrumországok közé.

E sorok írója végeredményben arra jutott könyvében, hogy a magyar elitváltások sokkal véresebbek és hirtelenebbek voltak 1945 és 1990 között, mint a finnek cseréi, de a hatvanas évektől a hazai váltások is finomodnak. Az is egyértelmű, hogy körülbelül hároméves periódusidejű fluktuációk mutathatók ki az elitváltásoknál mindkét országban, akárcsak a gazdasági ingadozásnál. Ám a finn „hullámlás” sokkal szabályosabb: a szovjet típusú rendszer

fennállása idején a magyarországi elitváltás „vérességének” mérséklődése ugyanis a csere ritkulásával párosult. A professzionalizálódás dacára a hazai szovjet típusú rendszer nem tudott működő mechanizmust kialakítani a folyamatos és vértelen elitcserére. Valójában a rendszerváltás után is megfigyelhető ez a szabálytalan elitcsere: 1990-től 2006-ig egyetlen kormány sem tudta stabilizálni magát, 2010 óta viszont nincs váltás a csúcseleit csúcsain: Orbán Viktor 13 éve folyamatosan miniszterelnök, Kóvér László 13 éve megszakítás nélkül parlamenti elnök, Pintér Sándor pedig nemcsak hogy 13 éve belügyminiszter, hanem egyre több területet próbál irányítani. (Az oktatásban és az egészségügyben látható trendeket figyelve megállapíthatjuk, ez aligha válik a miniszter és az érintett szférák előnyére.) A Fidesz által irányított kormányokra ráadásul még nagyobb mértékű folyamatosság jellemző: a két legfontosabb tisztséget betöltő Orbán és Pintér ugyanis 1998 és 2002 között is miniszterelnökként, illetve belügyminiszterként fungált.

De térjünk vissza Finnországba, és vizsgáljuk meg, hogy a konszenzusos elit hogyan próbálja fenntartani az intaktságát és hatékonyságát. Említettük, hogy Sanna Marin, a külföldön oly népszerű finn szociáldemokrata miniszterelnöknő idén megbukott a választásokon. Sokan azzal magyarázták ezt, hogy a bulizós videóinak nyilvánosságra kerülése után elfordultak tőle a szavazók. Ez azonban nem így van: a politikusnő még ma is népszerűbb a saját pártjánál, és még javított is a szocdemek választási eredményén. A kulcskérdés nem a „partivideo” volt, hanem az, hogy a finnek számára a takaré-

kosság alapvető fontosságú, márpedig a szociáldemokraták nem figyeltek oda az állam fokozódó eladósodására. Marin bukása azzal is összefügg, ami ennek az írásnak az alapvető kérdése. Azzal, hogy nem vette figyelembe a miniszterelnöknő, hogy a finn konszenzusos elitek elsősorban a külpolitikában törekednek egyetértésre. Márpedig Marin a köztársasági elnök és a saját védelmi minisztere megkérdezése nélkül ajánlott vadászgépeket Ukrajnának. Marin a nyugati sajtóban ezzel is „pluszpontokat” szerzett, már ami a népszerűségét illeti. Ám az államelnök kihagyása a döntés-előkészítésből nagy felzúdulást keltett Finnországban, ahol a külpolitika nem pártpolitikai kérdés, viszont a köztársasági elnöknek hagyományosan nagy a befolyása erre a területre. Az pedig még megdöbbentőbb volt, hogy Marin még a saját kormányának illetékesét, a védelmi minisztert sem kérdezte meg az ügyben, felrúgva a konszenzusos politizálás alapjait. Amúgy meg is kérdezhette volna őket – hiszen a finn pártok alapvetően Ukrajnát támogatják, és ebben nincs is vita közöttük.

Szintén a konszenzusos demokrácia alapjai érinti a Sanna Marin-kormány után hivatalba lépett Orpo-kabinet első nagyobb belviszálya, amelyet a Finnek Pártjának egyik politikusa váltott ki. A Hitlerre célozgató, izléstelen vicceket pufogtató, illetve szélsőséges szervezetek találkozóin korábban feltűnt miniszter, Vilhelm Junnila bukása ugyanis egyszerre több problémát is felvet. Egyrészt egy kirekesztő ideológiákat követő „finnpárti” politikus miniszterkedése összeférhetetlen lenne egy konszenzusos demokrácia működésével. Ugyanakkor Junnila bukásában az a

Svéd Néppárt játszotta a kulcsszerepet, amely az egyetlen a finn pártok között, amely a szocdemek vezette Marin-kormányban és a konzervatív irányítású Orpo-kormányban is részt vett, illetve részt vesz. Ez a svéd kisebbséget tömörítő párt a „finnpárti” miniszterről szóló bizalmi szavazáson többségében Junnila ellen szavazott, illetve nem vett részt a voksoláson. Ezzel viszont szintén felrúgta a hagyományos konszenzusos demokrácia játékszabályait.

Mindebből látható, hogy a konszenzusos elit fenntartása állandó egyeztetést, igazodást követel, s a konszenzusos elit közös játékszabályainak betartása időnként megoldhatatlan logikai problémákhoz vezet. Azaz Finnország most éppen azzal a kérdéssel néz szembe, hogy érvényesek-e a közös szabályok akkor is, ha olyanokról van szó, akik nem akarják betartani ezeket a szabályokat. A finn történelem egyébként szolgált erre már megoldással: a finlandizáció idején, amikor a Szovjetunió többször is igyekezett érvényesíteni a befo-

lyását a finn belpolitikában, végül a finn kommunistákat kellett többször is kizárni a hatalomból. Ugyanis ők maguk sem tudták eldönteni, hogy eredeti ideológiájuknak megfelelően kizárólagosságra törekedjenek, vagy beilleszkedjenek-e hazájuk hagyományos, konszenzus döntéshozatali szisztémájába – ami egyébként Moszkva érdekeinek is tökéletesen megfelelt, hiszen éppen erről szólt a finlandizáció. A válasz tehát egyszerű lett: a konszenzusos szabályok azokra voltak érvényesek, akik betartották őket, azokkal pedig, akik nem voltak alkalmasak a szabálykövetésre, a finnek nem sokat teketóriáztak. Kevesen vannak ugyanis, ezért össze kell tartaniuk, és most, 2023-ban sem engedhetik meg maguknak, hogy az amerikai szélsőjobboldal felé kacsingató Junnila vagy az ukránoknak spontán módon túlzott gesztusokat tevő Marin megbontsa a konszenzusosan egységes finn elitet, amely a nagyhatalmak közötti sikeres lavírozásnak és navigálásnak is köszönheti több mint száz éve tartó gazdasági sikereit.

Ajánlott irodalom

- Daron Acemoglu: Oligarchikus és demokratikus társadalmak. Közgazdasági Szemle, 2008. július-augusztus, 622-659.
- Daron Acemoglu – James A. Robinson: Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység elmélete. HVG Kiadó Zrt. Bp., 2013.
- Anssi Halmesvirta: Finlandizálás, a hideg béke és az intő magyar példa. Debreceni Disputa, VI. évf., 2008/9., 4-9.
- Germuska Pál: Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979). Aetas, 2014/4. 125–144.
- Gombos József: Két évszázad finn politikatörténete. 1809-2006. Szeged, 2006.
- John Higley – Michael Burton: Elite Foundations of Liberal Democracy. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2006.
- Hjerpe, Riitta: An Economic History of Finland. EH.Net Encyclopedia. (Szerk.: Whaples, Robert). 2008. február 10.
- Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadó Rt. Budapest, 1993.
- Leonard Kukić: Socialist growth revisited. Insights from Yugoslavia. 2015.
- Nyysönen, Heino: Kádár, Kekkonen és a magyar 1956 emléke Finnországban. In: Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. (Szerk.: Rainer M. János és Somlai Katalin.) Budapest, 2007. 1956-os Intézet.
- Romsics Ignác: Suomi titkai. Mozgó Világ, 2006. július.

Hónapló

Dalos György

Szükséghelyzetek

Berlin, 2023. június 16.

Délutáni szieszta közben talán félálomban nyilallást éreztem a jobb vállamban, s mire felébredtem, tompa fájdalom adta tudtomra, hogy viszonylag tartós panaszról lehet szó. Mi az oka, töprengtem. Első reflexként a nethez fordultam, beírtam a Google-ba, hogy „fájdalom a jobb vállban”. „Lüktető”, tette hozzá mintegy velem együtt gondolkodva a gép, és erre a hírre tényleg pulzálni kezdett a vállam. Bővebb felvilágosításként megtudtam, hogy a kellemetlen érzés készülő „epekörohamot” jelezhet. Ezt kikértem magamnak, de arra próbáltam visszaemlékezni, hogy volt-e már hasonló bajom. Hát persze, hangzott saját válaszom: reuma, köszvény, rossz mozdulat, sőt többi. Egyúttal elszántam magam a tüneti kezelésre. Megint csak gépi úton kerestem a fájdalom-, illetőleg gyulladáscsökkentő géleket a gyógyszertárak kínálataiban. A korábbi alkalmakkor gyöngének talált Voltaren helyett a Diclox Forte mellett döntöttem. Már-már mérnöki tudatossággal azt is elterveztem, hogy az első bedörzsölésre csak késő este kerítek sort a nyugodt alvást biztosítandó, amely másnapi munkaképességemnek előfeltétele.

El is indultam a lakóhelyemhez legközelebb eső apotékába. Csakhogy a bejáratot kötélkordon torlaszolta el, és egyszerre több plakát is hirdette, hogy az intézmény aznap zárva tart, s teszi ezt az „országos gyógyszertári tiltakozónap” (Bundesweiter Apotheken-Protesttag) keretében. Először nem fogtam fel az esemény horderejét, és két másik közeli gyógyszertárral kísérleteztem, ám az eredmény ugyanaz volt. Ráadásul egyik helyen sem hirdették meg az ügyeletes patikák pontos címét. Bele kellett tehát törődnöm, hogy a reggeli nyitásig nem tapasztalhatom meg a Diclox Forte áldásait, a fájást legjobb esetben az otthoni készletben tárolt nem túl kellemes Ibuprofen tablettákkal tudom enyhíteni. Átkoztam magamban a „tiltakozónapot”, amely már szépelgő elnevezésével is ingerelt – ugyan, miért nem vállalják a szaktársak, hogy szimpla sztrájkról van szó?

Máskor is előfordult már, hogy egy teljes körű munkabeszüntetés érdekembe vágott –2007-ben a Ferihegyi repülőtér, majd egy évvel később a Deutsche Bahn dolgozóinak leállása –, mindkettő felborította előzetes útitervemet. A gyógyszerészek tiltakozó mozgalma azonban a személyes kényelmetlenségen túlmenő kérdéseket vetett fel bennem. Mi van például akkor, ha egy cukorbetegnek fogy el hirtelen az inzulinja, vagy egy gyereknek van gyors szüksége lázcsillapítóra? Persze, el tudom képzelni, hogy a patikusok nem jókedvükből folyamodnak a hagyományos gazdasági harc eszközhöz, amint ez kiderül a tiltakozást magyarázó kommentárjaikból is: nehéz, részben álló

munka, személyzethiány, mint ők mondják, „szűk keresztmetszet a szállítá-soknál”, kevés a szakképzett munkaerő, gyöngé a bérezés. Ennél is aggasz-tóbb lehet, hogy a recept nélküli gyógyszereket és egyéb gyógyszerközetet, amelyek a patikák bevételeinek javát adták, egyre többen online felületeken rendelik meg. Érthető továbbá, hogy a gyógyszertárak mint egészségügyi in-tézmények gondjai összefüggenek a krónikusan eladósodó betegpénztárak csődtömegével. Még szerencse, hogy a szocializmusban hozzászoktam a „szűk keresztmetszetek” fegyelmezett elviseléséhez, és ez az edzettség most a sza-bad piacgazdaságban is javamra válik. S valóban: másnap reggel, mire az apotékák ismét kinyitottak, alábbhagyott a jobb vállam fájása, és a Diclox Fortét már csak szolidaritásból vettem meg.

*

„Történelmi tisztogatásra” hívja fel a figyelmet Sztres Erzsébet és Hetényi Zsuzsa a Facebookon. Eszerint az Oroszországi Föderáció több helyszínén lerombolják vagy eltávolítják a sztálini rémségekre emlékeztető jelképeket. Így jártak el az 1933–34-es ukrajnai éhínség (holodomor) mariupoli emlék-művével, valamint a moszkvai „utolsó lakhely” táblákkal, amely a lakásukról elhurcolt neves szovjetpolgárok sorsát idézte meg. Most pedig a „Kreszti” ese-te mutatja a Putyin-rendszer fanatikus híveinek arra irányuló igyekezetét, hogy mindentől megszabaduljanak, ami egy kicsit is a mai nemzedék eszébe juttathatja a sztálini idők terrorját. A „Kreszti” a leningrádi vizsgálati gyűjtő-fogház épülete volt, ide kerültek legelőször a Néva-parti városban letartozta-tott áldozatok, s innen irányították őket tovább a Gulag táboraiiba. Ez előtt a roppant háztömb előtt állt sorba 1938 márciusában Anna Ahmatova költőnő, hogy megtudjon valamit letartóztatott fia, Lev Gumiljov sorsáról, s esetleg élelmiszer- és ruhacsomagot juttasson el hozzá. A „háromszáz órás sorban állás” közben ihletődött *Rekviem* című versciklusa, amelynek teljes szövege a Szovjetunióban csak jóval halála után, 1987-ben jelenhetett meg. A ciklusá-ró vers egyfajta testamentum, amelyben Ahmatova ekként rendelkezik:

És ha valaki ebben a hazában
úgy akarná egyszer, hogy szobrom álljon –
legyen! Hogy voltam, hadd hirdesse emlék.
Csak azt hagyom meg, szobrom hol emeljék:
ne a tenger partján, ahol születtem,
s tengerhez már semmi nem fűz engem,
és ne a Cári Kertben – ott egy árnyék
vigasztalan engem keresve jár még,
de itt, ahol a vasreteszt igézve,
háromszáz órát álldogáltam érte.
Hogy ne kísértessen ott se, a síron túl:
fekete rabkocsi fékez, csikordul...
hogy elfelejtsem ajtó-csappanását,
öreganyó sebzett-vad jajdulását...
Burukkol a börtön galambja, messze,
s hajók szállnak a Néván, ködbe veszve.
(Rab Zsuzsa fordítása)

E végakarattól annyi valósult meg, hogy 1991-ben a gyűjtőfogház falán emléktáblát helyeztek el Ahmatova arcával és a fent idézett költeménnyel. Ezt a kőbe vésett mementót távolította el ismeretlen személy a múlt héten. Az 1966-ban meghalt költőnévét és hírét egyébként utcák, terek, szobrok hirdetik a volt Szovjetunió területén Odesszától Szentpétervárig, Kalinyingrádtól Taskentig – még egy meteoritot is elneveztek róla. Mindaddig úgy látszott, hogy megítélése nem függ többé a változó politikai klímától, és valami esély talán van még arra, hogy a tábla eltávolítása túlbuzgó magánakció lehetett. A liberális Jabloko párt szentpétervári képviselője mindenesetre kérelmezte a város kormányzójánál a tábla visszaállítását.

*

Jó volt csütörtökön, néhány órával a könyvhét megnyitása előtt átsétálni a Vörösmarty téren, ahol már sűrögtek-forogtak sátraik körül a könyvkiadók. Odafele egyelőre kellemesen hízelkedett a napsugár, s az Arcanum standjánál ingyen osztogattak Kádár-kori színes magazinokat, magam is zsákmányoltam néhány 1964-es Film Színház Muzsikát. Jólesett felidézni a régi könyvhetek hangulatát, noha az eredeti hét napból ma már csak szűken négy maradt, s az irodalmi élet, amelynek ez az esemény nem is olyan régen még karneváli keretet adott, mára beszorult a belharcok és túlélési gondok zsákutcájába. Mostani pesti utam első eseménye is ehhez a kimondott szükséghelyezethez kapcsolódott. A berlini Művészeti Akadémia és a hetven tagszervezetet egyesítő Akadémiák Európai Szövetsége beszélgetést kezdeményezett a kelet-európai művészet szabadságáról. A szolidaritási gesztus egyértelműen a Szépírók Társaságának szólt, amely az állami támogatások csökkentése folytán koldusbotra jutott. Ezt a helyzetet próbálta elemezni a magyar–német–cseh–francia–lengyel pódium és a hasonlóan színes összetételű közönség

185

Groteszk és mélabús helyzet adódott. A falról Konrád Gyuri nézett ránk, s talán az ő iróniája tudta volna értékelni a látványt. A még saját irodával sem rendelkező Szépírók Társasága a funkció nélkül maradt CEU-székházban látta vendégül a nyugati partnereket. A beszélgetésben terítékre került az állam szűkmarkúsága, a nemzeti-konzervatív ideológiával terhelt szellemi légkör, ám a tényleges főtéma kimondva-kimondatlanul a pénz volt. Hamar kiderült, hogy a nyugati partnerek közvetlenül nem nyújthatnak működési támogatást a Szépíróknak vagy más bajba jutott társulásoknak – legfeljebb közös rendezvények anyagi segítségével lehet szó. Végül is annyiban maradtunk, hogy a tanácskozás célja „felhívni a figyelmet a hazánkban és a térségben zajló káros kultúrpolitikai folyamatokra, a művészeti szabadságot is veszélyeztető gazdasági döntésekre”. Ez utóbbi aggodalom próféciaának bizonyult: nem sokkal a könyvhét után robbant a hír, mely szerint a Mathias Corvinus Collegium nevű kormányközeli érdekeltség 67 százalékos részvénytöbbslettel lábba megvette a Libri kiadói csoportot, gyakorlatilag a magyar irodalmi könyvkiadást.

Nyírják a pálmát

Nagyot nyert a jobboldal az önkormányzati választáson – itt, Benalmádenában például megduplázta mandátumainak számát, és látványos a jobbratolódás országosan is (hogya miért, arról majd később). Ezt az újságokból tudjuk, mert az emberek közötti beszélgetésekben továbbra is periferikus téma a politika; mi sem vesztegettünk rá túl sok szót eddig, és nem is fogunk ezután sem, de vannak dolgok, amelyeket muszáj közelebbről megvizsgálni, leginkább a tanulság miatt.

Spanyolországban az éves infláció jelenleg 3 százalék körül van, vagyis nagyjából az egyhetede a magyarnak; észrevehetetlen. Hosszú töprengés után sem tudnánk megnevezni semmit, aminek ittlétünk szűk egy éve alatt érezhetően felment volna az ára. A gyümölcsöké és zöldségeké a szezonális ingadozásokat követi, a tejé és a tejtermékeké hullámszik, azaz néha egy kicsit megnő, aztán visszaesik, de a dízelolaj például számottevően olcsóbb lett. Nem nagyon érint minket, mert a közösségi közlekedés továbbra is ingyen van, amúgy pedig az autónk benzines, de nem nagyon használjuk, mert minek. Malagába bevisz a 20 percenként járó vonat, az iskolásokat ingyenes iskolabusz szállítja, és a helyi meg a helyközi buszjáratokra is díjmentes bérletünk van állandó lakosként. Tavaly a GDP-növekedés 5,5 százalék volt, idénre 2,4, jövőre 2,1 százalékot jósolnak a friss előrejelzések. Ezek viszonylag alacsony számok, de fényévekkel jobbakkal például a megfelelő magyar adatoknál.

A spanyol ember mindazonáltal valamivel rosszabbul él, mint mondjuk két éve. Merthogy ez a semmi kis pénzromlás is több azért annál, mint ami korábban volt. A munkanélküliség 12 százalék (mindenféle közmunkás és egyéb trükközés nélkül, a valóságban), és tavasz óta csökken, valószínűleg az idegenforgalom beindulása miatt. Ha nagyobb időtávot nézünk, akkor is csökkenés van – egyetlen, a Covid miatti megszakítást leszámítva 2013 óta –, de a spanyolok szerint nem elég gyors, és viszonylag magasról, a 26 százalékos szintről indultak. Az üzemanyag összességében itt is, mint mindenütt Európában, nagyjából másfélszer annyiba kerül, mint a boldog békeidőkben, és az energia is, bár az utóbbinak látványos tempóban megy lefelé az árszintje. Egyszóval rosszabbul élés van, legalábbis spanyol viszonylatban, amit sem a politika, sem a sajtó nem próbál elhazudni, és ez nagyon jelentős különbség Magyarországgal összehasonlítva. Ha pedig az emberek úgy érzik, hogy nekik most rosszabb, akkor egy szabad országban törvényszerűen menesztik a kormány(párto)t, mert a politikai felelősség viselése ezt jelenti. És ahol szabad a nyilvánosság, azaz nincs olyan mértékben eltorzítva a valósághoz való viszony, mint nálunk, ott nem viselheti más a felelősséget, csak aki hatalmon van. Itt senki nem mondott ki vagy írt le olyan blödséget, hogy Soros György ármánykodása, Brüsszel elhibázott szankciós politikája vagy Zelenszkij elnök beteges ragaszkodása Ukrajna területéhez volna a spanyol problémák (ide ne-

künk azokat a problémákat!) okozója, de ha valaki mégis leírná vagy kimondaná, azt bizony csúnyán körberöhögnék. A spanyoloknak, mióta úgy ötven éve a jobboldali diktatúrát demokráciára cserélték, volt idejük megtanulni a politikai váltógazdálkodás kibúvó nélküli fő szabályát: mindenért a kormány felel (azt már csak mi jegyezzük meg szomorúan, hogy Francisco Franco halála és a magyar rendszerváltást betetőző első szabad választás között alig tizenöt év telt el, vagyis ha úgy vesszük, valamit már mi is tanulhattunk volna).

Mindegy, Spanyolország másképp működik, ezt már az első napokban kénytelenek voltunk megérteni: itt egyértelmű és mindenfajta abszolutizmust elutasító következtetéseket vontak le a diktatórikus múltból. Vegyünk néhány példát, hogy világos legyen. A vasútállomást, ahol a munkahely közelsége miatt általában leszállunk, Victoria Kentnek hívják. Ez a név a magyar olvasónak nem mond sokat, pedig néhány tényről talán érdemes tudni róla. Egyfelől ő volt a világon az első nő, aki ügyvédként praktizált, másrészt bizonyos értelemben ő volt a spanyol Bibó István (vagy inkább Bibó és Kéthly Anna egy személyben): jogvédő, politikus, politikafilozófus, baloldali ideológus, csak épp vagy negyedszázaddal korábban. Malagában, a szülővárosában mindenesetre – többek között – vasútállomás van elnevezve róla, aminek jogosságát a jobb- és a baloldali kormányok sem vonták soha kétségbe. (Igen, nálunk is volt Ságvári-liget, de már nincs.) Vagy itt van a főpályaudvar, amelyet Maria Zambranóról neveztek el – szintén nem sokat tudnak róla nálunk, de mondjuk egy Heller Ágnesbe oltott Szerb Antalként lehetne őt elképzelni: még utólag is nehéz eldönteni, hogy a filozófiai vagy az irodalmi-irodalomtudományi munkássága volt-e fontosabb. Mivel a Spanyolországot évtizedekre megosztó polgárháborúban férjével együtt a (baloldali) köztársaságiak mellé állt, 1938-ban száműzetésbe kényszerült, és csak 1984-ben, nem sokkal a halála előtt tért vissza, még épp megérve a demokratikus rendszerfordulatot. (És közben a szomszédos Murcia tartomány Murcia nevű városában utcája, sőt sugárútja van a nemrég kihantolt és újratemetett falangista Primo de Riverának, aminél már tényleg csak az lenne meghökkentőbb, ha magának Francónak is lenne.)

A politikai sokszínűséghez és a rendszeres hatalomváltáshoz szokott spanyol választó most épp büntetni látszik a válság(?)kezelésben európai összehasonlításban szinte példátlanul sikeres szocialista kormánypártot, ami egyfelől – nekünk – furcsa, másfelől viszont nincs itt semmi látnivaló: ez a demokrácia, így fest működés közben. A spanyol lakosság pontosan annyival úszta meg olcsóbban az egész krízist, amennyivel szabadabb a sajtója, a nyilvánossága és általában a közléte: mivel ebben a közegben nem lehet másra tolni a felelősséget, ezért a kormány kénytelen jól válságkezelni, különben elcsapják – és még így is, hogy jól csinálja, simán lehet, hogy menesztk. Most ugyanis előrehozott parlamenti választás lesz, és ha a jobboldal megőriz valamit a helyhatósági voksoláson szerzett lendületéből, akkor könnyedén nyerhet. Meglátjuk. Demokráciában élni annyiban mindenképpen megnyugtató, hogy a hatalomváltás alig jelent valamit: valaki esélyt kap rá, hogy megmutassa, lehet ezt jobban is, aztán ha nem sikerül, neki is útilapu kerül a talpára.

Amúgy meg – hogy az igazán fontos dolgokról is beszéljünk – nyírnák a problémákat. Ennek most van a szezonja, és a fontosságát hiba lenne alábecsülni:

a pálma a spanyol látkép meghatározó eleme, de ahhoz, hogy „pálmafára hasonlítson” (azaz úgy nézzen ki, ahogy mi Magyarországon a pálmát elképzeljük), és ne valami kiszáradóban lévő jukkafélére, rendszeresen nyírni kell. A pálmanyírás tudomány, már-már művészet: ha rosszul csinálják, akkor a pálma csúnya lesz vagy elpusztul. A középben lévő hajtásának semmilyen körülmények között nem szabad megsérülnie, ez a lényeg, meg az, hogy az alul lévő, másfél-két év alatt elszáradó levelek eltávolítása gyorsítja a növekedést, és egyenesíti a törzset. Egy fával harminc-negyven perc alatt végez a szakember: olyasfajta szerkezetet rögzít a cipőjére, mint amit régen a villanyszerelők használtak, amikor még fából voltak a villanyoszlopok, felszalad a törzsön, egy sarlószerű szerszámmal levágja a régi leveleket, rövidebbre nyírja a korábban levágott levelek elszáradt levél nyeleit (utóbbiakból lesz az, amit a pálma törzsének látunk), óvatosan megtisztogatja a hajtás környékét, aztán lemászik, és nagyokat lépve, mint a bűvárok a békatalppal, már indul is a következő fa felé. A konyhaablakból három pálmára látunk – most már, hogy a fákat felnyírták, leginkább csak három törzsre, a megigazitott koronák már jóval az ablakunk fölött vannak. Így viszont sokkal jobb a kilátás a túloldali szelektív szigetre, ami elsőre talán nem hangzik túl izgalmasan, de ha eláruljuk, hogy a spanyol polgárok meg az andalúziai létre berendezkedett idegenek minden megunt tárgyukat odahordják – a festményektől a bútorokig, az elektronikai cikkektől a sokszor még ki sem csomagolt játékokig –, talán egy fokkal érdekesebb. Errefelé ugyanis jólét van: az átlagfizetés a kétszerese a magyarénak (szintén a szokásos KSH-trükkök nélkül), az árak pedig általánosan alacsonyabbak, és az emberek nem ragaszkodnak különösebben a régi holmijaikhoz. Azaz karácsonykor, illetve a főszezon elején és végén minden elképzelhető és elképzelhetetlen kacatot meg értéket kidobálnak. Vannak vállalkozók, akik konkrétan abból élnek, hogy naponta többször végigjárják a környék gyűjtőszigeteit (autóval; nem is rossz kocsival), és mentik, amit menthetőknek ítélnek. A kincsek egy része hétvégén felbukkan a fuengirolai ócskapiacon, vagy fölkerül a Facebookra – semmi nem vész kárba, és a hulladékkezelő cég sem sértődik meg. Sem azon, hogy olyasmit is a szigetekre hurcolnak (dupla ágybetétet, zongorát, óriástévét), aminek talán nem ott lenne a helye, sem pedig azon, hogy a jobb cuccnak rendszerint lába kél, mielőtt még a kukásautó megérkezne.

Mióta megnyírták a pálmát, könnyebb hozzánk belesni szemből – ukrán programozók laknak ott amúgy; nem tűnt fel eddig, hogy nagyon foglalkoztatná őket az életvitelünk –, mi viszont helyzeti előnyben vagyunk, mert a mi konyhaablakunk az egyetlen, ahonnan a gyűjtősziget minden pontja belátható. Ennek folytán gyors gyarapodásnak indult a művészeti kollekciónk: vannak japán selyemfestményeink, spanyol tájaink, kínai karácsonyfaéágóink, az egyik szerzemény pedig egy kacér andalúz hölgyet ábrázol (olaj, vászon, a mestert nem ismerjük), méretes gránátalmákkal – nem a szó átvitt, hanem a hétköznapi értelmében.

Így élünk itt a pálmafák alatt, a politika vihara közepette. Apropos, turbulencia – beugrott közben, hogy mi az, ami drágább lett: a repülőjegy, leginkább azért, mert otthon megemelték az adóját.

Nincs első sor

Egyre nehezebben olvasom baloldali barátaim vitairatait. Nem a baloldali gondolatok miatt, azok frissek, egyre frissebbek, megfontolásra valók, korszerűek. Mondhatni, jót tesz a mindenre rátespedő jobboldali elnyomás a szellemi pezsgésnek, egyre makacsabbul azt gondolom: kell ez az időszak, jót tesz. Hosszú, sokkal hosszabb, mint ahogy azt tíz éve sejtettem, de még mindig a tanulási fázisban vagyunk, és ez jó. A figyelmet a hangnem, a retorika nehezíti. Ahogy a hatalom, úgy a hatalom szellemi ellenzéke (nem tévesztendő össze a politikai ellenzékkel) is egyre agresszívebb. A hangnem számonkérő, az alapvető emberi viszony a megszégyenítés, a sarokba szorítás. Talán túl nagy a feszültség már ahhoz, hogy a barátságos viták térfelén maradjunk. Talán túl nagy a tét. Túl sok már az elszenvedett sérelem. Vagy egyszerűen hiányzik a kooperatív, együttműködést célzó viselkedési kultúra.

Nem tudom, mi a magyarázat, csak azt látom, hogy bármi történik, a vége mindig az, hogy az azonos elveket valló emberek számolnak le egymással a legádázabban. Ezt láttam tulajdonképpen a gyermekotthonok ügye körül kirobbant, úgynevezett Bőjte-vitában. Ezt tapasztaltam a júniusi romániai tanártüntetések alatt. Ez jön át most, hogy a magyar kormány kontroll alá vonta a legnagyobb könyvtérjesztői hálózatot, és ezzel a sajtó után a magyar könyvkiadás és -terjesztés autonómiája is megszűnt. Ez körvonalazódik a júliusi romániai idősotthon-botrány kapcsán is.

Vegyük sorra, mi minden bontakozott ki a szemünk láttára a legkülönbözőbb társadalmi és kulturális szinteken.

A Bőjte-botrány az egyházi és civil szociális ellátórendszer hibáira, a rejtett magyar kormányzati támogatás felelősségére világított rá, és látni engedte: az ilyen elnyomó, jogsértő gyakorlat csak akkor leplezhető le, ha a sértettek, a legkiszolgáltatottabb helyzetben lévők személyes támogatást kapnak a közvetlen környezetükben. Ha van személyközi, állandó, tettere kész civil szolidaritás.

A romániai tanártüntetések a magyarországi hónapok, sőt évek óta tartó demonstrációkra rímeltek. Azzal a különbséggel, hogy amit a magyar kockásingesek nem tudtak elérni évek alatt sem, azt a román sztrájkolók egy jól kalibrált, az érettségi és a középiskolai felvételi idejére időzített sztrájjal elérték. (Legalábbis részben – a beígért béremelést, szakági reformot még számos módon kijátszhatják a gyorsan cserélődő romániai kormányok.) Tanulság? Politikai cselekvés politikai eszközökkel, szinteken, intézményekkel és következményekkel lehetséges. Ha nincsenek a romániai szakszervezetek, ha nincs a romániai sztrájktörvény, ha az amúgy meglévő társadalmi és szakmai szimpátiát nem sikerül politikailag artikulálni, megfelelő módon szervezni, ha nincs politikai tudás, ez a részsiker sem érhető el.

A Libri felvásárlása, a könyvcenzúra látványos bevezetése (például a „gyermekvédelmi törvény” által előírt rendelkezésekkel, amelyeknek megfelelően befóliázzák a homoszexuális kapcsolatokat is tartalmazó könyveket) kényszerhelyzetbe hozza a kiadókat, a szerzőket, az olvasókat egyaránt. Mészsze nemcsak a könyvpiacról szól ez a történet, hanem a melegellenes jogszabályokról, az úgynevezett magyar identitás- és kulturális leszámolásokról. Rengeteg szereplő érintett, rengeteg érdek és ellenérdek nyilvánul meg, egymástól eltérő szándékok, egymástól távol eső területek. Ha lenne mód és eszköz a hatékony ellenállásra (nincs), alig akad, aki átlátná, hogy jutunk el a melegellenes törvénytől a Mol-részvényeken át a Libri felvásárlásáig. Naná, hogy nem látjuk át, nincs magyar sajtó, amelyik elég hatékonyan, elég nagy eléréssel meg tudná ezt írni, nincs magyar könyvkiadás, ami mélységében láttatná, hogy működnek a gazdasági eszközökkel megerősített autokráciák. És ebben a nemtudásban, szellemi tévesztésben tulajdonképpen az történik, amit a magyar autokrácia akar. Még a jelentőségét is nehéz felfogni annak, mi lesz a magyar közélettel, ha nem lesz magyar kulturális élet. Nem egyszerűen lefejezik a magyar kultúrát, cenzúrázzák, centralizálják, hanem ellehetetlenítik ebben a folyamatban. A magyar kritikai gondolkodás szorul ki a szerkesztőségekből, a kiadásból – hogy a terjesztést már ne is említsük.

Miközben a tehetetlenségi erő nő Magyarországon, Romániában kitör az idősoththonok botránya. Bár a kormány egyre több pénzt fordított az előregedő román társadalomban az idősgondozásra, egyre több magánvállalkozás kínált hasonló szolgáltatást, az ilyen jellegű intézményekben egyre romlik az ellátás. Rabszolgamunka, kínzás, éheztetés – ez folyik ezekben az intézményekben. Nagyon hasonló állapotok uralkodnak ahhoz, ahogy a Ceausescukorszak árvaházai működtek. Harminc évvel a rendszerváltás és másfél évtizeddel a korrupcióellenes „harc” kezdete óta. Miért? És hogyan lehetséges ez? Azért, mert a román államban még mindig kifizetődő a közpénzek elsíbolása, még mindig politikai tőkét lehet szerezni szociális demagógiával. Mert a román állam kiszervezi a szociális ellátást a magánszférának. Piacon árul szolgáltatásként olyan gondozást, ami alanyi, állampolgári joga járna az időseknek. A legnépesebb és folyamatosan növekvő társadalmi rétegnek.

A társadalom mégsem teljesen tehetetlen és érzéketlen. Ahogy a visszaéléseket kellő erővel tematizálja a sajtó, ahogy eljut a tudatokig, mi történik a legkiszolgáltatottabbakkal, azonnal szerveződik az ellenállás. Minden szinten, az utcán, a parlamentben, az uniós intézményekben. Nem marad következmények nélkül a botrány, két hét alatt két miniszter mond le (a munkaügyi és szociális). Lemond a nyomozásért felelős rendőrfőnök, lemondanak a szakmai tanácsadók, lemond a szociális miniszter sófőre (másodállásban idősoththont működtető vállalkozó). Amit nem látnak át Magyarországon, a Libri esetében, az valahogy, valamiként összeáll Romániában. Hogy hat a szociális törvény? Melyek a következményei a demográfiai mutatók változásának, a társadalom előregedésének? Mi következik abból, ha állami feladatokat magáncégek látnak el? Komplex, vitatott kérdések, mégis folyik róla társadalmi párbeszéd. És ez a társadalmi dialógus politikai döntéseket kényszerít ki. Okos, erős, strukturális tudás.

Nem „intelligensebb” a román társadalom, még csak azt sem mondhatni, hogy aktívabb vagy érzékenyebb, mint a magyar. Kerüljük ezeket a pszichológizáló, szubjektív kategóriákat. Romániában Magyarországgal ellentétben van idő, mód arra, hogy a legkülönbözőbb pozícióban lévő emberek szót értsenek egymással. Legfőképpen: van ehhez közös nyelv. Mondhatnánk, hogy a nem jó, de a magyarországinál mindenképp reménykeltőbb romániai helyzet azért olyan, amilyen, mert itt még van jobbra szabad sajtó. És még igazunk is lenne. De ez a fajta hatékonyság egy, még ennél is mélyebb alapon nyugszik. Van egy közös nyelv, amin ez az soknyelvű és soknemzetiségű ország beszél. És van egymás megértésére irányuló akarat. Nem, ez a közös nyelv nem a román. Ez a nyelv a dolgok néven nevezésének nyelve. A megértés, a megvitatás nyelve.

Mind tudták – ez a szlogenje az idősotthonokban tapasztalt visszaélések ellen szervezett tüntetéseknek. Nem az, hogy „mondjanak le”. Nem az, hogy „ők a hibások”. Nem az, hogy „a kurva anyátok” – hogy a magyar politikai kultúra legtöbbször hallható szókapcsolatát idézzük. Mind tudták, ennyi. És benne van a felelősség, a kölcsönösség, a megértés, felismerés jelentősége. Szelíd, de határozott és megfellebbezhetetlen vád. Hetek óta arról szól a romániai közbeszéd, hogy a „mind tudták” mögött konkrétan kik vannak, milyen ismeret van. És hogy mi következik ebből az – elvileg csak az időseket érintő botrányból – a teljes romániai társadalomra.

Nincs már elég empátiája ahhoz, hogy elnézze a magyar közoktatás lezüllesztése ellen tüntetők hibáit, következtetlenségét, kompromisszumait – magyarázza Nyugatra emigrált tanár barátom. Maga is nagy vesztese a közoktatás lezüllesztésének, szétverésének. Haragja mégsem a hatalom ellen irányul, hanem azok ellen, akik a hatalommal szemben eszköztelenek, tehetetlenek. Azt mondja, ha lenne első sor, ott küzdene a barikádon a politikai elnyomás ellen – de nincs első sor, panasolja.

Néha elvesztem vele a türelmem. Vissza kell fognom magam, hogy fejére ne olvassam: nyugati emigránsként mennyivel könnyebb helyzetben van a most felmondó magyarországi pedagógusokkal szemben. Aztán mégis felülkerekedik bennem valami. Az az empátia, egész pontosan, amit vitapartnerem már nem gyakorol. Hiába kérem rajta számon személyes előnyeit, pozícióját. Akkor fogunk előrelépni, ha megérti, megértem, hogy nincs első sor. Mindig az utolsó sorból, a leghátul állókból, a legkiszolgáltatottabbakból áll össze a következő és az azután következő sor.

A társadalmi ellenállásban és megértésben hátulról haladunk előre, és nem fordítva. Most Magyarországon erre tellik. Ha kellő türelemmel és szorgalommal leszünk magunk, valamint egymás iránt, akkor lesz másként is. Ha legalább mi, ellenzékiek jól, biztonságban érezzük magunkat legalább egymás társaságában, akkor majd nő a cselekvőkedv, szaporodnak az eszközök. Legfőképpen tisztábban látjuk egymást, a kort, amiben élünk, a helyzetet, amit vagyunk. Lehet, sőt szinte biztos, hogy nem is kell első sor. Kiemelt szónoki emelvény, reflektorfény. Csak néhány pontos szó. Hogy mind tudták, és mind tudjuk. A szavak mögött legyen tartalom. Tényleg tudják? Tényleg tudjuk.

Ady kompján

Hosszú idő után végre az afrikai hóhullámban vállaltam a belgrádi Egyetemista Központ szabadtéri amfiteátrumában a 2017-ben szerb nyelven megjelent *Temetetlen múltunk* című regényem promócióját. Nem új kiadás, de mégis nagyon új, mondta az est moderátora, Tamara Marković. Elismerem, a késedelemre az én hibámból került sor, először a Covid miatt halogattam, később azért, mert szerettem volna éppen a szabadtéri amfiteátrumban fellépni, mert a regényem emlékeztet erre az amfiteátrumra. Igaz, ez a tér nem szerepel benne, csak a belgrádi Bölcsészettudományi Kar épülete, a Köztársaság tér és a körülötte lévő utcák, valamint Zimony, ahol a 68-as egyetemistatüntetések után rövid ideig tartózkodtam. Megfordultam azonban azon a téren is, ahonnan a tüntetők egy része elindult, hogy a vasúti aluljáróban bevárják őket a brutálisan közbelépő rendőrök, úgyhogy még a Központi Bizottság egyik tagját is, aki meg akarta akadályozni őket, a földre teperték és gumibottal ütlegették. Igen, voltak olyan központi bizottsági tagok, akik emlékeztek saját romantikus kommunista ifjúságukra, s 1968-ban nem hittek a szemüknek, marcangolta őket a lelkiismeret, nem értették, hogyan kerülhetett sor arra, hogy az ifjúság ellenük tüntet.

192

A szabadtéri amfiteátrumban az első gondolatom az volt, hogy a bársonyos forradalom jelenlegi vezetői között akadna-e legalább egy politikus, aki a rendőrségi gumibotok elé állva vagy a könnygáztól fuldokolva megállásra buzdítaná a bársonyos forradalom rendőreit?

1968-ban a helyzet feszült volt, a Bölcsészettudományi Kar épületét rohamrendőrség vette körül. Belgrádba utazva jóval Zimony előtt láttam a főváros felé tartó katonai teherautókat és harckocsikat. Végül minden elpukkant, mint egy luftballon, mert Tito marsall nagyvonalúan feloldotta a konfliktust. A tévékamerák előtt bejelentette: az egyetemistáknak igazuk van, és arra kérte őket, hogy segítsenek neki megtisztítani Augiász istállóját, mire az egyetemisták kivonultak a Köztársaság térre, és Titót éltetve ropták a kozarai kóló nevű népi táncot. Ezt a táncot egykor a nácik elleni háborúban Tito antifasiszta partizánjai járták. Az erdős Kozara hegység a Balkánon az ellenállás, a lázadás jelképe volt, az ott lakók évszázadokon át lázadoztak az idegen hódítók ellen.

Tito marsall a változásokat követelő lázadó ifjúság pártjára állt, hogy aztán nem változzon semmi, vagy talán rosszabbra forduljon minden, mert ezután következtek az óloméveknek nevezett hetvenes évek, majd következett a Tito halála (1980) utáni felbomláshoz és a háborúkhöz vezető válságkorszak. Utólag könnyű ironizálni a kozarai kóló bizarr és groteszk látványán, de ha valaki mélységében elemzi a történeteket, észben tartja, hogy volt ebben baljós jel is. A fiatalok hittek annak a politikusnak, aki Krleža szerint rendet tartott a „balkáni kocszában”.

Azok is, akik fájdalommal gondolnak az egykori antifasiszta néptánkra, elismerik Tito államférfíui formátumát. Mi sem volt természetesebb, hogy a könyvbemutató utáni beszélgetésben szóba került a gesztusa, mivelhogy ezekben a napokban Belgrádban hetek óta tart a sétáló tömeg szelíd tüntetése.

Kiderül, hogy nincs titói formátumú politikus a többpárti demokráciában. Pedig – ha akadna – nem lenne nagy dicsőség, csupán azt akarom mondani, hogy a titói gesztusnál sokkal rosszabb, ha a politikusok álszent és demagóg módon csalják lépre a népet.

Néhány tömeggyilkosság után az ellenzéki pártok asszisztálásával az erőszak elleni spontán tömegtüntetésekre került sor. A kormányellenes tüntetések a kormány részére váratlanok voltak, hiszen hónapokkal ezelőtt úgy tűnt, hogy Szerbia elcsendesedett. Vučić elnök népszerűsége delén volt. Az első napokban a hatalom képviselői azt állították, hogy a tüntetések súlytalanok, legfeljebb kilencezer ember tüntetett, akik hiénák és döggeszelyűk módjára visszaéltek a tragikus eseményekkel. A tömeg azonban heteken át makacsul sétált, s minden pénteken vagy szombaton tízezrek vonultak végig a megadott útvonalon, miközben egy ablakot sem törtek be. A kormány mindenre számított, csak erre nem. Vučić elnök látványos ellentüntetésre szólította fel a híveit, ami után több mint háromezer autóbusz és rendkívüli vonatjáratok biztosították a szimpatizánsok belgrádi utazását. A VMSZ is kivette a részét a tüntetésből: Szabadkáról, Kanizsáról, Zentáról, Óbecséről különbuszok szállították a magyarokat a Vučić melletti és a belgrádi sétáló elleni tüntetésre. Szijjártó Péter magyar külügyminiszter pedig szerb nyelven tett hitet Vučić mellett. Ezzel párhuzamosan a kormányzat erős ellentámadásba lendült, főleg a színészek kerültek célkeresztbe. A Szerb Haladó Párt parlamenti képviselői ócska bandának nevezték a színházi életben immár ikonikusnak nevezhető színművészeket. Ez azonban balul sült el, mert még Vučić elnök is kénytelen volt elhatárolódni saját pártjának parlamenti képviselőitől. Az ellenzéki politikusok szerint legalább százezer ember tüntetett a parlament előtt és a környező utcákban. A tüntetések folytatódtak, immár nyolc hete tartanak, s közben folytatódott a számháború a tüntetők létszámáról. Talán a külföldi hírügynökségek adatai a legpontosabbak, ők a hétről hétre tüntetők számát több mint 50 ezerre becsülik. De még erre sem mernék mérget venni.

Újvidéken is, de az est után Belgrádban is sok emberrel váltottam szót a tüntetésekről. A legtöbben nem akartak jóslatni. A hatalom arra számított, hogy a beköszöntő forró nyáron kifulladás, állították legtöbben, ám akadtak, akik pár dolgot előre láttak. Szóba került, hogy a tömeg majd radikalizálódik. Voltak, akik szerint kifulladás ugyan, de őszre búvápatakként újra felbukkan. Megint mások abban reménykedtek, hogy a békés tüntetés traumatizálja az uralkodó Szerb Haladó Párt tagságát és szavazótáborát.

Kifulladás vagy nem, egy biztos: semmi sem maradhat a régi. Mérlegelem a hallottakat, én sem merek jóslatokba bocsátkozni. Az idő múlásával egyre inkább érlelődik bennem a meggyőződés, hogy Szerbia kiszámíthatatlan, ebben különbözik Magyarországtól. A magyar polgár fegyelmezett és tekin-

télytisztelő, legfeljebb a szomszédaival, a rokonaival és a kollégaival kerül konfliktusba, a hatalommal a lehető legritkábban. Évszázadonként egyszer. A szerb közéletben viszont létezik egy erős anarchisztikus vonás, sosem tudható, hogy mikor robban ki a lázongás, de az sem, hogy hova vezet. Évek óta tapasztaltam a magányos zsörtölődést, ezt hallottam az utcán, az autóbuszokban, az üzletekben, csak hogy az megrekedt a személyes vélekedés szintjén. Zsörtölődött a nép, de nem lázadozott. Ezúttal azonban váratlanul a zsörtölődő hang lázadó kórossá formálódott.

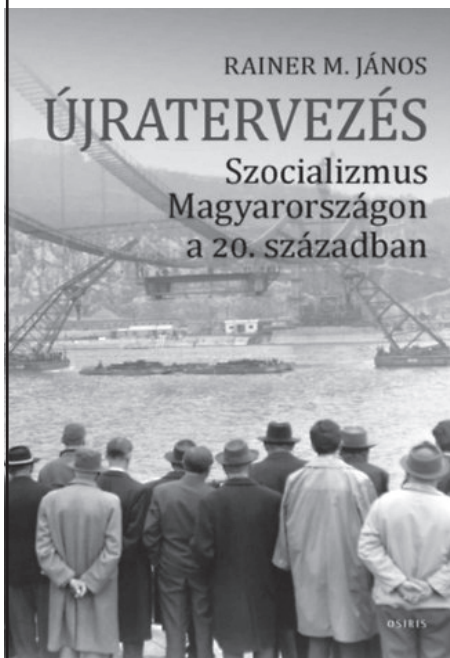
A másik váratlan dolog, hogy a tüntetők között nagy számban akadtak egyetemisták, akik „nem hallgatnak”. Ugyanakkor a középiskolások is kivesszik a részüket a sétákból, ami még az ellenzéki politikusokat is meglepte. Szerbiában ugyanis már évtizedek óta érzékelhető egy nagy nemzedéki feszültség. Az idősebbek arra panaszkodtak, hogy a fiatal nemzedéket nem érdekli a közélet, a politika, a mobiltelefon mellett tölti el a szabad idejét. Azt vettem észre, hogy a fiatalok viszont bizalmatlanok az apákkal szemben, mert azok gyávaságból elherdálták azt a tőkét, amit a nagyapák teremtettek. Átvették a kapitalizmusból azt, ami a legrosszabb, s megtagadták azt, ami a szocializmusban a legjobb volt. Ha jól emlékszem Márai Sándor tanácsára, akkor éppen fordítva kellett volna tenni.

Időközben nemcsak itt, hanem Budapesten is tüntettek. Az irodalmi est után a fiatal szerb értelmiségi nemzedék tagjaival folytatott beszélgetésből kiderült, hogy elég jól tájékozódnak a magyarországi helyzetről. Észrevettem azt is, hogy amióta az Orbán–Vučić-, valamint az Orbán–Dodik-barátság magasra hágott, Szerbiában sokkal nagyobb figyelemmel követik a magyarországi közéletet. Hová vezet ez a váratlan barátság? Azt sem értik, hogy Budapesten miért számít eseménynek, ha ötezer ember tüntet. Elképednek a magyar kormánypárti szavazótábor Putyin-barátságán, hiszen úgy vélték, hogy Magyarország már régen túljutott ezen a stádiumon. Az erősödő Horthy-kultusról is tudnak. Hiányzik-e Esterházy Péter szellemi kisugárzása a mai magyar irodalmi életben? Melyek azok a regények, amelyeket bírálnak a hatalom képviselői? Vannak-e ilyen művek? Így sorakoznak a kérdések. Még arról is tudtak, hogy a legnagyobb magyar kiadó és terjesztő új tulajdonosa egy Fidesz-közei cég. Hogyan reagáltak a magyar írók? Úgy tudom, válaszolom, hogy néhányan tiltakoztak, a legtöbben azonban kívánnak és reménykednek. Honnan tájékozódnak, faggattam őket. Az internetről, a világsajtótól, hangzik a válasz.

A tájékozottság meglep, mert legutóbbi budapesti tartózkodásom idején bizony azon lepődtem meg, hogy sok magyar író milyen keveset tud a szomszédos országok kulturális életéről. Eltűnt az a kelet-közép-európai nyitottság, amely a 80-as évek magyar demokratikus ellenzékét jellemezte. Az értelmiségi tájékoztatatlanság éppen abban az időszakban feltűnő, amikor a magyar kormány kivételes érdeklődést mutat a Balkán iránt. Mindez azonban a politikai és a gazdasági érdekekhez fűződik, és köztudott, hogy minden politikus szeretné a saját politikai érdekei szolgálatába állítani a Balkánt, miközben a saját nemzeti nagyvállalkozóinak kíván kedvező terepet biztosítani. Putyintól Bidenig mindenki ezt teszi. Szóval, nincs ebben semmi rendkívüli.

Engem nem ez, hanem a szellemi és kulturális kapcsolat érdekel. Szabó Zoltán remek balkáni útinaplója (*A Vaskapun túl*, 1937) jut eszembe, aki arra emlékeztetett, hogy apáink és nagyapáink a sötét emlékektől menekülve csak nyugatra néztek, és „tagadták, hogy a Balkán mellett vagyunk, magunk is kissé balkániasan”. Ismerjük meg a Balkánt, gondolom Szabó Zoltán nyomán, hogy magunkat is jobban megismerhessük. Ez nem a balkáni EU-ellenes szirénhangok csábításának való behódolást jelenti. Az EU-tól való távolodást sem. Még kevésbé „Európa balkanizálódásának” szándékát helyezi kilátásba, amit a belgrádi *Zenit* folyóirat alkotóinak kiáltványa hirdetett meg, hanem annak beismerését, hogy Magyarország közelebb van a Balkánhoz, mint gondolja. A Balkán – ez részben mi vagyunk, csak az a baj, hogy nem ismerjük eléggé magunkat. Ismerjük meg szomszédainkat, hogy jobban megismerjük magunkat! Attól tartok, hogy miközben Ady kompján diszkréten távolodunk az EU-tól, egyre inkább közeledünk balkáni énünkhöz, amelyet nyugatias göggel Szabó Zoltán nyomában „kissé balkániasan” lesajnálunk.

Szerzőink könyvei

Elég nagy-e a Földünk két superhatalomnak?

Kínai–amerikai feszültségócok – világszerte

Nem kétséges, hogy az amerikai–kínai kapcsolatrendszer hálója átszövi a világpolitika, a nemzetközi gazdaság és a stratégiai szembenállás szinte valamennyi góciát. A gyarapodó válságjelenségek pedig fölgyorsítják az intenzívebb diplomáciai tevékenységet. Így nem elég górcső alá vennünk a két ma már vezető világ-hatalom kétoldalú viszonyát, fontos lehet szétszálazni a háttérben zajló folyamatok olykor kusza gubancait.

Jó fél évszázad előtörténet

A nemrég 100. születésnapját ünneplő Henry Kissinger már tudományos kutatóként is a nagyhatalmi háromszögek kijátszási lehetőségeit (Talleyrand, Metternich vagy éppen Bismarck diplomáciai játszmáit) tanulmányozta. Nemzetbiztonsági főtanácsadóként, majd külügyminiszterként a gyakorlatba is átültette tapasztalatait. Az éppen egymástól elhidegült Szovjetuniót és a szintén kommunista Kínát igyekezett szembefordítani egymással. A Nixon-kormányzat mindkét keleti birodalommal tárgyalásokat kezdett, mintegy versenyeztetve őket Washington kegyeiért...

A két akkori „superhatalom” között zajlottak a SALT-1-es leszerelési egyezményhez vezető amerikai–szovjet tárgyalások. Az 1970-es évek elején eközben Kissinger először titokban, majd nyilvánosan, később

Nixon elnök látogatását előkészítve megszervezte, hogy Mao Ce-tung elnök is fogadja őket. Kissinger és Csou En-laj pekingi kormányfő kialkudta a kétféleképpen értelmezett „egy Kína” elvet, miszerint egyetlen Kína létezik, és Tajvan annak része. Megegyeztek anélkül, hogy állást foglaltak volna, milyen rendszerű is lesz ez az újraegyesített Kína. Ezt nevezik azóta is a „stratégiai kétértelműség” amerikai doktrínájának. *(Kissinger utóbb megírta: a valaha volt legintelligensebb tárgyalópartnereként ismerte meg az akkori pekingi kormányfőt, Csou En-lajt.)*

A tárgyalások nyomán a Kínai Népköztársaság elfoglalhatta méltó helyét az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt vétőjogú állandó tagja között. (Ezt addig – nyugati támogatással – a császárságot ledöntő Kínai Köztársaság jogutódjaként Tajvan bitorolta.) Washington pár év múltán diplomáciai kapcsolatokat teremtett a „kommunista birodalommal”, megszüntette tajpeji nagykövetségét, de fönntartotta, majd szerződésben is rögzítette stratégiai-biztonsági garanciáit a vele együttműködő szigettel.

A hidegháború idején az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállása és pozíciószerezési stratégiája másképp érvényesült, mint az azóta bekövetkezett évtizedekben. A Szovjetunió széthullott – ennek

folyamatát „grammra” elemezték a Kínai Kommunista Párt irányította Pekingben. A „jogutód” Oroszország megőrizte katonai képességeit (bár a közelmúltbeli Wagner-lázadás ezen is repedéseket ejthetett), de nukleáris ütőereje ellenére gazdasági törpévé satnyult.

Eközben Kína – a Teng Hsziao-ping kezdeményezte „reform és nyitás” jegyében –hajmeresztő, évtizedeken át két számjegyű gazdasági fejlődésnek indult. A kommunista vezérlésű államkapitalizmusban százmilliókat emeltek ki a mélységenységből, a külföldi tőkeberuházások és technológiai import révén nyaktörő ütemben egyre közelebb kerültek az amerikai gazdaság összkibocsátásához. (Igaz, mindmáig hangsúlyozzák, hogy a világ ma már „csak” második legnépesebb, 1,4 milliárd lelket számláló országában ez az egy főre jutó nemzeti jövedelmet tekintve közepesen fejlett „fejlődő országgá” emelte őket.)

A hidegháború lanyhulásával Washington az egypólusú világ egyértelmű vezető hatalmává vált. Ám amióta Kína rohamos fölemelkedése olyan tőkefölhalmozással és devizatartalékokkal járt, ami lehetővé tette a „Mennyei Birodalom” diplomáciai aktivizálódását, sőt, karcsúsítása ellenére is a világ legnagyobb hadserégének megerősödését. Így Peking a „többpólusú, multinacionális” külpolitikai jelszavak jegyében mind több téren követel magának azonos elbánást a világ gazdaság és a világpolitika porondján.

Washingtonban már jó ideje Pekinget nevezik meg legfőbb stratégiai riválisukként. Aligha véletlen, hogy a CIA igazgatója, William Burns a minap a *The Washington*

*Post*ban megjelent véleménycikkében „a hidegháború utáni korszak lezárultáról” írt. Egy új alapvető szembenállás időszaka kezdődött. A Két Nagy mind szembetűnőbben egymásnak feszül.

Kétpólusú világ felé?

A két mai „szuperhatalom” súrlódásait nap mint nap tetten érhetjük a hírekben. A dialógus többször elakadt. Amikor például februárban Amerika légterében fölfedeztek egy – Pekingben meteorológiaiainak mondott – kínai „kémléggömböt”, majd keleti tenger menti felségvizeik fölött lelőtték, azonmód lemondták Blinken külügyminiszter régóta tervezett pekingi látogatását.

A koronavírus-járvány (és kivált az arra adott radikális kínai „bezárkózási” intézkedések kiterjedt hatása) erősen megterhelte a kétoldalú gazdasági-pénzügyi viszonyokat, ami az egész világkereskedelemre visszasújtott.

Pedig a többször idézett tudós Kissinger egyik magyarul is megjelent kötetében így summázza a világ ma már két meghatározó súlyú hatalmának kölcsönhatását: „Mindkét ország túl nagy ahhoz, hogy domináljanak fölötte, túl egyedi ahhoz, hogy megváltoztassák, és túlságosan is egymásra utaltak ahhoz, hogy elszigeteljék a másikat.”

Ám nagy kérdés, hogy létezhetnek-e közöttük most olyan titkos háttéracsatornák, mint amit a legenda államférfi annak idején a hasznukra tudott fordítani.

Talán ebből a szempontból is érdemes utánanézni, hogy különböző amerikai „nagyaságok” milyen titkos (vagy kevésbé titkos) tárgyalásokat folytattak a nagy riválissal. Koráb-

ban Bécsben találkoztak a két diplomácia és a pénzügyek irányítói. Májusban titkon Pekingbe látogatott William Burns, a CIA igazgatója.

De a multinacionális óriások vezeterei is szinte egymásnak adták a kilincset Kínában. Mindössze két-három nappal Blinken februárról elhalasztott és nagy sokára tető alá hozott vizitje előtt, Bill Gates járt – 2019 óta először – a keleti partnereinél, hogy „globális problémák” hosszú távú megoldási lehetőségeiről tárgyaljon. És mint-hogy a kínai első ember is fogadta a dollármilliárdos filantrópot, „régi barátját”, a külügyminiszter programjának végén derült ki, hogy ő is ebben a „kegyben” részesülhet. Vagyis Pekingben is szükségét érzik a politikai feszültségek, majd a koronavírus-járvány miatt dermedt kereskedelmi-pénzügyi kapcsolatok oldásának.

Ezt sejtette, hogy nem sokkal korábban megfordult már Pekingben az Apple, a Starbucks vagy a General Motors főnöke, májusban Elon Musk Tesla-vezér (aki meglátogatta sanghaji autógyártó gigazüzemüket is), június elején pedig a JPMorgan Chase bankóriás vezérigazgatója is arra járt!

Nem csoda, hogy az amerikai külügyminiszter látogatását rendkívüli várakozás (és kivárás) jellemezte. Elvégre utoljára 2018-ban, még a Trump-kormányzat akkori fődiplomátája, Mike Pompeo járt Pekingben. A Biden-adminisztráció hivatalba lépése óta pedig ez volt a legmagasabb rangú vizit.

Antony Blinken hosszú tárgyalásokat folytatott kollégájával, Csin Kanggal, aki nemrég washingtoni nagykövetségként dolgozott, és ko-

rábbi külügyi szóvivői gyakorlatára jellemző a nyitott vitakészség. Ezt követően a kínai diplomácia első számú vezetője, a külügyminiszterből államtanácsossá (kvázi kormányfőhelyettség) előléptetett Vang Ji fogadta. Mindkét tárgyalást *őszinte, tárgyyszerű és konstruktív* szelleműként írták le, ami a diplomácia diszkrét bájával az érvek nyílt összecsapását hivatott elfedni.

Azt már korábban közzétették, hogy Pekingben egyértelműen Amerikát tartják felelősnek a kapcsolatok megromlásáért. Blinkent sem lephette meg, hogy mindkét vezető pekingi diplomata mantraszerűen idézte a lajstromot. Az Egyesült Államoknak figyelembe kell vennie Kína aggályait, be kell fejeznie a kínai belügyekbe való beavatkozást – legyen szó a demokráciadeficitokról vagy éppen az emberi jogokról. Washingtonnak le kell állnia azzal, hogy a verseny nevében aláássa Kína szuverenitását, biztonságát és fejlesztési érdekeit. Ebbe pedig Tajvantól a Dél-kínai-tenger militarizálásán át az „Egy út-egy öv” gazdasági terpeszkedési terveig minden beleérthető...

Tagadhatatlan, hogy a vezető amerikai diplomaták jó előre úgy nyilatkoztak, hogy nem számítanak áttörésre. És ha a dialógus folytatódik, az már eredményként könyvelhető el. A Blinken-látogatásnak bevallott célja volt, hogy enyhítse a kettejük közti feszültséget és a kapcsolatfelvételeket állandósítsák. Az, hogy Csin Kang külügyminisztert – később egyeztetendő – viszontlátogatásra meghívták az Újvilágba, tán enyhe reménysugarat jelent a viszonyrendszer szorító pántjainak lazítására.

Ezután mindenki azt latolgatta, hogy vajon a legfőbb vezető, Hszi Csin-ping („mindennek az elnöke”) fogadja-e az amerikai külügyminisztert – ha már három nappal korábban megtette ezt a gesztust Bill Gatesnek. Fogadta, és a jelek szerint jó légkörben tárgyaltak.

Van mit „finomhangolni”

Ám az előttünk álló időszak nem ígérkezik sétagaloppnak. A kínai vezető köztudomásúlag nincs kitéve négy-öt évente zajló demokratikus választási kihívásoknak. Tavaly októberben az addig lehetetlen harmadik vezetői periódusra vagy még továbbra is bebetonozta hatalmát, így akár további jó évtizedig az élen maradhat. Viszont a nyugati demokráciák rendszeresen működő választási küzdelmei, netán váltógazdasági rendszerük miatt ismét kiéleződhet a helyzet. Márpedig az Egyesült Államokban kissé korán elkezdődött a kemény kampány a 2024 novemberében esedékes elnökválasztásra. Ebben pedig olykor akár egy-egy ki- vagy beszólás is befolyásolhatja a nagypolitikát.

Ez történt például alig egy nappal az amerikai külügyminiszter sikeresnek mondott pekingi tárgyalásai után. Az újráválasztására készülő Joe Biden amerikai elnök egy kaliforniai kampányfinanszírozási rendezvényen diktátornak titulálta a kínai elnököt. Igaz, ha tágabb összefüggésben nézzük az „incidenst” – a

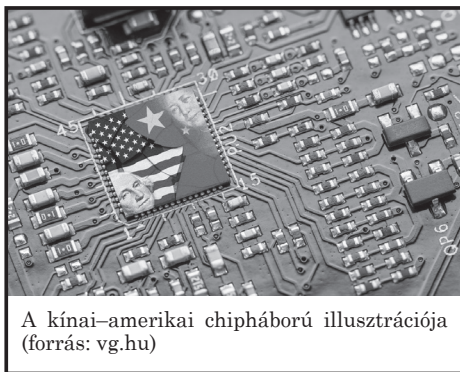
kép árnyalható. A Fehér Ház ura azal kezdte, hogy le kellene már zárni az Amerika keleti partjai fölött lelért „kémléggömb” históriáját. És ennek kapcsán tett egy oldalvágást: lehet, hogy a kínai elnök nem tudott róla, mi a célja a légi eszköznek, amely kétdoboznyi hírszerzési cuccot hordozott. Ám egy „diktátornak” illik tudnia, mit művelnek a honfitársai.

Jött is menten a pekingi igrumburgum. A külügyminisztérium és washingtoni nagykövetségük is hevesen tiltakozott. Az ügy pikantériája: a kínai állami médiumok hatáságai közlésre sem találták érdemesnek az „odafönt” vihart kiváltó incidenst! Csak hab a tortán, hogy idő-

közben a Pentagon sietve bejelentette: az általuk likvidált hőlégballon ellenőrzése során nem is bukkantak érzékeny „kémfelvételekre”.

És máris egy sietős gesztus: előbb Janet Yellen pénzügyminiszter kelt útra, majd John Kerry (volt elnökjelölt és külügyminiszter) az elnök klímavédelmi különmegbízottja Pekingbe indul. Biden elnök pedig újfent megerősítette: nem hiszi, hogy kósza megjegyzésének tartós hatása lenne a kétoldalú viszonyukra.

Az amerikai pénzügyminiszter asszony (egyes kommentárok szerint „a jó rendőr” szerepkörében) igyekezett tovább csillapítani az indulatokat. Négynapos pekingi turnéján találkozott a kínai–amerikai kapcsolatok korábbi fő felelősével,

A kínai–amerikai chipháború illusztrációja
(forrás: vg.hu)

a Harvardon is tanult Liu Hóval, aki nyugdíjaztatása után is Hszi elnök befolyásos tanácsadója maradt. Több órára fogadta őt az új kínai kormányfő, Li Csiang. Majd hosszas „konstruktív, tárgyszerű és nyitott” megbeszéléseket tartott pekingi partnerével, és egy díszvacsorán is folytatták eszmecseréjüket.

A kínaiak minden ilyen dialógus során rendre leszögezik: a kereskedelmi háborúnak, a gazdaságok szétkapcsolásának (decoupling) és a láncolatok elszakításának nem lehet nyertese. Nem csoda, hogy Janet Yellen is kiemelte: „Mi olyan egészséges gazdasági versengést szeretnénk, ami korántsem arról szól, hogy a győztes mindent visz...”

Kínai libikóka – amerikai intelmek

Nem kétséges, hogy az egész világ-gazdaságot megterhelő „kereskedelmi háború”, a Kína-ellenes gazdasági szankciók, majd a koronavírus-járvány okozta szállítási fönnekadások – bár más mértékben – mindkét nagyhatalmat sújtották. Akárha ezzel is magyarázható, hogy az újabb potenciális feszültségforrás, Putyin ukrajnai agressziójának megítélése Peking óvatosságát látszik igazolni.

Kína nem ítélte el a Kreml akcióját, de óva intett bármiféle nukleáris fegyver bevetésétől, egyben hangsúlyozta az országok szuverenitásának és területi sérthetetlenségének vezérelvét. Ezek a gondolatok az amúgy túlságosan „kiegyensúlyozottnak” látszó – és nemzetközileg megvalósíthatatlannak ítélt – kínai béketervben is jelen voltak.

Tehát a nyugati gazdasági partnerség okkal motiválhatja Kínát némi óvatosságra. Washington fo-

lyamatosan arra figyelmezteti Pekinget, nehogy orosz partnereinek nyújtott fegyverekkel-utánpótlással beavatkozzon az ukrajnai háborúba, ezért árgus szemekkel követi a két keleti hatalom esetleges további közeledését.

De nem szabad elfelejteni, hogy a pekingi stratégiák mindig is hosszú távon gondolkodtak, gazdasági-pénzügyi akciózásukat pedig hiba volna valamiféle altruista, „jótekonysági” tevékenységként fölfogni. Márpedig amikor Hszi Csin-ping és Putyin elnök kétoldalú tárgyalásait követően „határtalan barátságról” szónokoltak, nagyon is tisztában kell lennünk a földhöz ragadt valósággal. A kínai–orosz tárgyalásokon célként említették a 215 milliárd dollárnyi kétoldalú kereskedelmi volumen elérését. (Ebből a szempontból szinte közömbös, hogy a nyugati szankciók miatt „fölszabadult” energia-hordozók kínai eladásában immár a pekingi fél diktálhatja az erősen nyomott árakat, sőt kölcsönös elszámolásukat igyekeznek a dollár helyett fokozatosan jüanra átállítani.)

Eközben csak az Egyesült Államokkal lebonyolított kínai kereskedem (jelentős amerikai deficit mellett) jócskán meghaladta a kínai–orosz végösszegnek a háromszorosát. Már ez is összehasonlíthatatlan érdekeltségi különbség! Sőt, ha hozzátesszük, hogy Kína első számú partnere e téren jó ideje az Európai Unió – az orosz kapcsolatokhoz mért aránypár még szembeötlőbb. Az aprólékos kínai diplomácia ügyelt arra, hogy épp az amerikai külügyminiszter pekingi látogatásához igazítva Li Csiang kormányfőt magas szintű delegáció karéjában az Európai Unió vezető hatalmához, Berlinbe küldje.

Hálózövési kísérletek mindkét oldalon

Kínában úgy lát(tat)ják, hogy a hidegháború utáni korszak lezárultával Washington mintha vissza akarna térni ahhoz a stratégiai szövetségépítéshez, amit jó hetven évvel ezelőtt a Szovjetunió bekerítésére igyekezett alkalmazni. Tény, hogy az amerikai diplomácia nagy erőfeszítéseket tesz arra, hogy potenciális partnereit szervezetileg is közelebb húzza magához. Ezt a célt szolgálta Modi indiai kormányfő pompás washingtoni fogadtatása, az Újdelhivel egyre szorosabbra szőtt kapcsolatrendszer, hogy a Biden-kormányzat India, Japán és Ausztrália bevonásával négyes fogatot (Quad) hozzon létre. Hasonló céllal magyarázták az Ausztráliával és Nagy-Britanniával közösen kibontakozó AUKUS stratégiai társulást. És számítanak arra, hogy további támogatók közelednek a hálózathoz.

Nem csoda, hogy az eseményeket alaposan követő kínai képviselők azonnal egy „keleti NATO” kifundálásának tervével vádolták Washington. Ám aligha lehet véletlen, hogy először éppen az észak-atlanti szervezet tavalyi madridi, majd most a júliusi vilniusi csúcserkeztetére – a tagok mellett – meghívták Japán, Dél-Korea, Ausztrália és Új-Zéland legfőbb vezetőit is.

A kiéleződő nemzetközi helyzetben Kisida Fumio japán kormányfő is szorosabb biztonságpolitikai és védelmi együttműködésre törekszik a nyugati partnerekkel – mind az Európai Unióval, mind pedig a NATO-val. A kínai és észak-koreai rezsim közelségére hivatkozva a Kisida-kabinet folyamatosan emeli a védelmi kiadásokat, egyre jelen-

tősebb amerikai fegyverzet-utánpótlást „vételez”. Sőt, haderejének aktívabb külföldi katonai bevetettségét tervezi.

Hasonló törekvések jellemzik Brüsszel és Szöul kapcsolatrendszerét. A 2022 májusa óta regnáló új, jobboldali dél-koreai elnök, Jun Szogjol érezhetően keményebb irányvonalat képvisel demokrata elődjénél a Koreai-félsziget szembenállása ügyében. Több katonai támogatásra számít, miközben nem győzi hangsúlyozni az észak-koreai diktatúra folyamatos fenyegetéseit.

Eközben a kínaiak sem tétlenkednek. Az „Egy öv – egy út” globális gazdasági terjeszkedési projekt és bővülő beruházási mamuterv már eddig három kontinensre terjed ki. Ennek jegyében Peking kikötői előjogokat szerzett Dél- és Délkelet-Ázsiától Kelet-Afrikán át Európáig. „Útközben” az Indiai-óceán és a Vörös-tenger metszéspontjában, Dzsibutiban megteremtették első külföldi bázisukat, még ha állandó katonai jelenlétük mellett formálisan tengerhajózási logisztikai központnak titulálják is.

És globális érdeklődésük nem lankad. Az amerikai lapok vaskosan tájékoztattak arról, hogy Kína megfigyelőközpont létesített Kubában. Az elektronikai lehallgatóállomás legalább annyira borzolta a washingtoni stratégiák idegrendszerét, mint az a hír, hogy Peking közös katonai kiképzőközpontot kíván létrehozni Kuba északi partvidékén, mindössze 150 kilométerre Floridától és érzékeny katonai ideggócoktól.

Az sem került el a figyelmüket, hogy eközben Kína a tádzsik–üzbég–afgán hármas határ közvetlen közelében is egy „klíma-

kutató” intézményt épít. Pekingben természetesen ezt a létesítményt is éghajlatkutatási és technológiai fejlesztési központnak állítják be, de figyelemmel annak elhelyezkedésére és Kína fokozatos közép-ázsiai gazdasági-pénzügyi nyomulására, Nyugaton aggodalommal követik a térség eseményeit. Ráadásul ebben a posztszovjet térségben legalább annyira nevezhető Peking Moszkva versenytársának, semmint „határtalanul baráti” partnerének.

Talán még ellentmondásosabb, hogy a Sanghaji Együttműködési Szervezet (angol betűneven SCO) legutóbbi virtuális csúcserkeztésén is szóba került a Nyugat elleni ihletettséggű szövetség további bővítésének gondolata. Az SCO tagjai: Oroszország, Kína, négy posztszovjet közép-ázsiai köztársaság, 2017-től két dél-ázsiai nukleáris rivális, India és Pakisztán, újlag pedig Irán! Különös regionális szerveződés, különös tagsággal.

Ebből a szempontból kivált pikáns, hogy a szervezet két gazdaságilag is legsúlyosabb kulcsországa, India és Kína régóta területi konfliktusban áll egymással, a Himalája térségében nem ritkák a kisebb katonai súrlódások. Ráadásul India hangsúlyozza, hogy „a világ legnépesebb demokráciája”, többpárti váltógazdaságú rendszer – amúgy ezt az ellenzék gyakran hevesen bírálja, és a kormányzó hindu-nacionalista konzervatív pártot autokrata vádakkal illeti. Nem mellesleg Indiát („a 21. századra átszabott diplomácia jegyében”) Washington igyekszik minél szorosabban bevonni a Quad stratégiai négyes fogatába. Újdelhiben persze az el nem kötelezett mozgalom egykori alapító tagjaként

nem győzik hangsúlyozni kiegyensúlyozott, többvektorú külpolitikájukat – erről Moszkvában is tudnának mesélni!

Ebben a világméretű stratégiai-gazdasági (és politikaimodell-vitákban is megmutatkozó) versengésben Washington figyelmét elsősorban az köti le, hogy a keleti fenyegetések (Putyin ukrajnai agressziója, Kína erőteljes globális gazdasági pénzügyi terpeszkedése) közepette kellő ellensúlyt teremtsen, és ne tolja közelebb egymáshoz a két keleti hatalmat.

A közelmúltban több fórumon is idézték Joe Bidentől, mit mondott a kínai elnöknek, miután Hszi Csinping márciusban találkozott Vlagyimir Putyinnal. „Ez nem fenyegetés. Csupán egy megjegyzés. Ön azt mondta, hogy gazdaságuk függ az európai és amerikai beruházásoktól. Úgyhogy legyen óvatos. Legyen óvatos!” És mintegy sugallatának súlyt adva hozzátette: amióta Oroszország lerohanta Ukrajnát, az orosz piacról több mint 600 amerikai nagyvállalat vonult ki. Nyomós érv, pedig csak a gazdasági-pénzügyi területet érinti.

Így még érthetőbb Peking árgus tekintete az ukrajnai agressziót követő nyugati reakciókra. Hiszen a kínai–amerikai stratégiai szembenállás legkritikusabb pontja jó ideje az a Tajvan, amit Kína saját részének tekint, és ha békés eszközökkel nem sikerül, akár katonai erővel éri el az ország „újraegyesítését”. Biden elnök eddig már négyszer jelentette ki határozottan, hogy a sziget megtámadása esetén katonailag is kiállnak a különálló, demokratikus rendszer megvédelmezése mellett. Ezután munkatársai négyszer igyekeztek finomítani az újrainduló amerikai elnök kiszólásait. És a jövő

novemberben esedékes amerikai választásokig még igencsak sok idő, kemény kampányesemény vár rájuk.

Márpedig a két mai szuperhatalom kereskedelmi háborúján túl Tajvan vagy a Dél-kínai-tenger hovatarozásának ügyében szembenállásukat bizvást nevezhetjük lassan állandósuló fenyegetésnek.

Pekingi tárgyalásainak összegző sajtóértekezletén Yellen asszony küldetése kiemelt elemének mondta

a folyamatos kontaktusok helyreállítását a kölcsönös világgazdasági egymásrautaltságok korában. Egyben kiemelte: „Elég nagy ez a világ ahhoz, hogy mindkét nagyhatalom megtalálja érdekei érvényesítésének módjait.”

A két nagyhatalom szinte a világ minden pontján versenyt fut egymással. És a kiélezett hajrá bármikor élesebb súrlódásokhoz vezethet...

Források:

Henry Kissinger: Kínáról. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014. pp. 623.

Kevin Rudd: The Avoidable War. The Dangers of a Catastrophic Conflict between the US and Xi Jinping's China – A szerző mandarinul beszélő volt ausztrál kormányfő. (PublicAffairs, 2022) ISBN-13 9781541701304, pp. 432.

Steve Chan, Rumbles of Thunder: Power Shifts and the Danger of Sino-American War – A szerző Minnesotában született szakértő, a Univ. of Boulder professzora. (Columbia University Press, 2022) ISBN: 9780231208451, pp. 336.

Matthew Lee: US and China Hold Top-Level Talks, But Their Rivalry Remains Unchecked – The Diplomat/East Asia Forum, 21 June 2023. A szerző az AP diplomáciai szemleírója, volt pekingi tudósító.

Nicholas R Lardy and Tianlei Huang: Is US–China decoupling heading in a dangerous direction? – The Diplomat/East Asia Forum, 7 July 2023. A szerzők a Peterson Institute for international Economics vezető kutatói.

Az állam a tanárok ellen II.*

A bosszútörvény vesztesei

Nemcsak a heccsajtóban olvassuk, hanem reményvesztett barátainktól is azt halljuk, hogy a jogaikért küzdő tanárok és a diákok, akárcsak a szabadságért az Orbán-rendszerrel szembeszálló korábbi csoportok, lám megint vereséget szenvedtek, mert a (meghatározhatatlan portfóliójú) Pintérminisztérium június 6-án be-terjesztette a pedagógusokat és a diákokat alázó és őket tiltakozásaikért büntető bosszútörvényt,¹ amelynek még ismeretlen végrehajtási rendelkezetei hiányában csak korlátozottan értelmezhető szabályai feletti vitáját június 16-án rendkívüli ülésen kezdte meg az Országgyűlés. Ennek az írásnak az a tárgya, hogy a vereséggyőzelem ellentéppárról más képze-
teink lehetnek.

A Karmelita félénk ura

A sajtóhírekkel szemben nem éppen az önbizalom, hanem inkább az állami rettegés jele, hogy az Országgyűlés bosszútörvényes rendkívüli ülését a nyilvánosság fizikai jelenlétének teljes kizárásával tartották, ami pedig azt jelenti, hogy *a nagyméltóságú helytartótanács, mint korábban annyszor, megint sápadt vala, és reszketni méltóztatott,*²

ugyanis a törvény napirendre tűzése napján nemhogy a parlamenti pártok vendégeit, de még a látogatókat és az újságírókat sem engedték be az Országgyűlés épületébe, azaz a vita közelébe.³ Kérdezhetnénk, ha ezt az ukrán háborúra mégsem kenhetik, saját magukon kívül mit titkolnak?

Még mindig előljáróban megállapítható, hogy a demokratikus hatalmi szerkezetben természetes jelenség, hogy olykor valami balul üt ki; a politikai küzdelmekben a sikerek mellett mindennapos a politikai osztály csoportjainak és egészének folyamatos pallérozódását segítő tanulságokat hordozó vereségek él-ménye. Ezzel szemben szegény autokrata élete mindennapos életharc, ismeri ugyan a taktikai vereségeket, de csak mint fenyegető rendszeridegen balesetet, amelyet lekicsinyelhető, illetve győzelemmé stilizálható sikertelenségként visel el. Sorsa ezért, legyen túl elbukott népszavazáson vagy manipulált, semmiről szóló *nemzeti konzultáció tucatjain*, egészen a bukás pillanatáig tartó látszatgyőzelmek sorozata.

³ <https://www.facebook.com/photo?fbid=663664512441387&set=a.263449032462939.https://www.szabadeuropa.hu/a/gyakorlatilag-lezarjak-a-parlamentet-a-statusztorveny-penteki-targyalasanak-napjan/32457809.html>. Aznap nem lesznek érvényesek a korábban kiadott napi belépők. Mint írják: „Az Országgházba és a Szabad György Irodaházba napi beléptetési engedélyt nem lehet leadni, illetve az előzetesen leadottak erre a napra nem érvényesek.”

* Az első rész: Majtényi László: A bosszútörvény, avagy az állam a tanárok ellen, *Mozgó Világ*, 2023/6, 88–93. o.

¹ <https://www.parlament.hu/irom42/04255/04255.pdf>

² Lásd: <https://mek.oszk.hu/04700/04727/html/260.html>

A rendőrállam parlamentje természetesen szerint pökhendi, mert a szabadságot választó pedagógusokat, e választásuk miatti bosszúból, törvénnyel bünteti. A csendben nyakukat behúzó vagy NER-rajongó kollégáikat, lelkük rajta, szintén. Tanulság: nehogy a jövőben valami ellenállást fontolgassanak, mert akkor jön a mégbosszúbb-törvény.

Mégis ezt a pedagógusokat és diákjaikat csuklóztató politikai játszmat egészében is úgy játszották végig, hogy a NER, készulve a számára rossz forgatókönyvre, arra az esetre, hogyha mégis kellemetlen fordulatot venne a Bosszúizé – olykor még a pedagógusok követeléseinek jogosságát is elismerve –, folyamatosan nyitva tartották a menekülés ösvényeit. Ebben a pillanatban sem volt ez másként, ha például túl sokan, túl hangosak letünk volna a *Metternich herceg terén* Kossuth téren, jöttek volna a betárazott, békülékeny módosítók. Annyit a pedagógusok elértek, hogy Gulyás Gergely, nem először, belengetett a pedagógusok számára évi 10 százalékos, még az inflációt sem követő béremelést.⁴

Másfelől, ha a NER a közösségi szolidaritás elégtelensége miatt *diadalittasan* keresztül is nyomja

bűnben fogant törvényét, mint alább bizonyítjuk, az sem lesz győzelme. Ellenkezőleg.

Győztesek és vesztesek a magyar történetben, pecsovicsok kiabálnak rókalukakból

A kormány győzhet, de annak árá van/lesz. A mohácsi vésztől napjainkig ugyanis a győzelem és a vereség értelme Magyarországon megváltozott. Szabó Zoltán, arra utalva, hogy Zrínyi törökellenes harci sikereit az inkább nyugaton keresztényeket, mint Magyarországon törököket tángáló Bécs újból és újból a törökök javára elcsalta, a

Tüntetés a pedagógusokért (forrás: jelen.hu)

szavak művészetében is kitűnő hadvezér művét így jellemezte: „Amit Zrínyi nappal felépített, Bécs éjszaka lerontotta.”⁵ A Mohácsot követő vesztes századokhoz – akár a tanároknak is üzenve – az alaphangot talán épp Zrínyi Miklós adta meg: „A küzdelemhez nem kell remény.” Kortársunk Václav Havel pedig, mintha ezt a mondatot, ki tudja, így volt-e,⁶ mindenesetre mintha a kommunizmustól megszabadulás élményében pontosítva gondolná tovább, így folytatta: „A remény nem optimizmus. Nem meggyőződés,

⁵ Szabó Zoltán: *Ősök és társak*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1984, 17. o.

⁶ Václav Havel politikai-baráti környezetében tudunk egy sor kiváló magyar értelmiségit, literátort. <https://ma7.sk/kavezo/kevesen-beszelnak-a-magyarok-szereperol-a-rendszervaltasban-video>

⁴ <https://telex.hu/belfold/2023/06/19/gulyas-gergely-miniszterelnokseg-tanarok-pedagogusok-fizetesemeles-berek-unios-forras>

hogy valami jól fog végződni, hanem bizonyosság, hogy valaminek értelme van, függetlenül attól, hogy hogyan végződik.”

Hitvány uraink jogarai alatt egész életünk ebben a reménységben telik.

A leíró metaforákért a messi múlthoz fordulhatunk: Hol a te diadalod? Hol a te fullánkod, kérdezhetnénk a zsarnokoktól az Újszövetség hangján. A választ Ágoston adja meg, aki szerint az erkölcsileg megalapozatlan hatalom maga a bűnbeesés, e hatalom pusztá ereje pedig a bűnben fogant törvény.⁷

Hosszú a további névsor: azok a magyarok, akik erkölcsi megalapozottsággal az országot formálni próbálták, Rákóczi, Kossuth és Széchenyi, Deák és Eötvös, az Ady által is ünnevelt polgár: Vázsonyi Vilmos, azután a történelmi közelmúlt egyik legbátrabb szocialistája, Kéthly Anna, a konzervatív katolikus Slachta Margit, a múlt század egyik legnagyobb gondolkodója, a radikálisan szocialista és keresztény Bibó István, azaz Nemzeti Panteonunk legfényesebb nevei, mindannyian vesztesek, miközben az aktuális zsarnok farzsebéből kiabáló nevenincs pecsovicso, rogánok, lázárok látszanak győztesnek: „rókafiak nyomakodtak elő a rókalyukakból / rókaagyakba való eszméssel / hogy a történelmet gólra játsszák / a vesztest pedig a legjobb sárba taposni/ akkor legalább nem sokat pofázik.⁸ Aligha lehet bárki, aki a Pintérminisztériumra a PDSZ-szel, a notórius hazudozó oktatási

államtitkárságra⁹ a Tanítanékkel, Kövérré Hadházyval, Pintérre Pilcz Olivérrel, Dr. Maruzsa államtitkárra Törley Katával, a tankerületi főnökre a kirúgott tanárokkal szemben tekintene erkölcsileg legalább részben egyenrangú győztesként. Maga a feltételezés lenne csúfoló, sértő.

Heine még jó okkal úgy tartotta, az se volt persze elfogadható, hogy a tekintély és a szabadság vitájában a tekintély előnyt élvez. A 19. század múltával a szabadság hívei megtagadták, ez látszólag gyengítette őket, hogy a zsarnokkal szembeni erőszak rendszerint ugyancsak zsarnokságot szül. Az ellenállás rendszerint békés, miközben az állami propaganda akár egy eldobott kólásdobozt is szegény rendőrökkel szembeni támadásként tálal.

Viszont a mi világunkban már nincs a hatalom környékén sem világi, sem egyházi tekintély, csak propagandakampányokkal hülyítés van, és itt is, ott is fizetett Kirill pátriárkák. Manapság világi (vagy egyházi) tekintélyeket is legfeljebb a szabadság köreiben találunk. Paradoxon, hogy a zsarnokság és a szabadság vitájában a szabadság hívei a zsarnok nyers erőfölénye okán látszólag hátrányban vannak, mégis, ez naponta megmutatkozik, okkal rettegnek a zsarnokok a szabadság látszólag vesztes és erőtlen híveitől.

A pedagógusok esete a hazudós Nagy Testvérrel

Ugyanitt írtam az undok bosszú-törvény rendelkezéseinek egyik különösen szabadságellenes szabály-

⁷ St Augustine, De Civitate Dei https://bookline.hu/product/home.action?_v=Szent_Agoston_Isten_varosarol_I_&type=22&id=31181 d

⁸ Orbán Ottó: *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról.*

⁹ <https://telex.hu/belfold/2023/06/16/levelezes-kelebsberg-kozpont-kk-kiszivargas-honvedelem-tantargy-kerdes-maruzsa-zoltan>

csoportjáról, a legalizált spicliállam keltette fenyegetésről.¹⁰ Ez az elemzés azt vizsgálta meg, miért különösen elvetemült és alkotmányosértő a Pegasusba süllyedő Rogán & Pintér felügyelte magyar spiclivilágban a matek-, tesi-, magyar-, történelem- teljesen észszerűtlen, de törvény által szentesített, csak megfélemlítésre jó megfigyelése, lehallgatása. A kormánynak volt képe a tárgyalásokon azt hazudni, hogy elállt attól, hogy a munkáltató a pedagógus saját tulajdonú eszközein dokumentumok, adatok után kémkedjen.¹¹ Noha Dr. Maruzsa köznevelési államtitkár állítása szerint a törvényjavaslatból a privát telefonok, számítástechnikai eszközök megfigyelhetőségére vonatkozó részt törölték, ez – sértődés ne essék – ócska hazugság, a munka törvénykönyvére utalással – erről ugyancsak lásd a korábbi elemzést – a totális állam e megnyilvánulását csendben visszapakolták, hogy „ha a felek megállapodása alapján (jó vice!) a munkavállaló a munkaviszony teljesítése érdekében saját számítástechnikai eszközt használ”, akkor azt is megfigyelheti.¹²

¹⁰ Majtényi László: A bosszútörvény, avagy az állam a tanárok ellen, *Mozgó Világ*, 2023/6, 88–93. o.

¹¹ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/05/hallgat-a-pedagogusokra-a-kormany-2>

¹² https://nepszava.hu/3192287_belugy-miniszerium-pedagogus-statusztorvenytanar-szamitogep_ https://eduline.hu/kozoktatas/20230426_statusztorveny_PDSZ_sztrajktargyalas_kormany_ <https://www.szabadeuropa.hu/a/hirtelen-felindulasbol-elkovetett-torvenyhozas-a-pedagogus-statusztorveny-adatvedelmi-problemai/32383722.html>, „10. § [A köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban álló ellenőrzése] A köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban álló ellenőrzésére a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 11/A. §-ban meghatározott szabályokat kell alkalmazni azzal,

A Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete szerint harminc felett van azon rendelkezések száma, amelyek úgy kerültek a törvény benyújtott változatába, hogy azokról az egyeztető tárgyalásokon nem esett szó.¹³ *„Többször kértük, hogy a benyújtás előtt hadd tekintsük meg a tervezet végleges változatát, de erre nem kaptunk lehetőséget. Így, ahogyan arra számítani lehetett, a javaslat jó néhány meglepetést tartalmaz. Mindez azt jelenti, az egyeztetés bizonyos elemeket illetően nemhogy nem volt érdemi, de egyes részek vonatkozásában teljesen elmaradt. Ilyen formában ezt nem lett volna szabad beterjeszteni”* – nyilatkozta Nagy Erzsébet a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének képviselőjében a törvényről, ugyancsak bejelentve, hogy haladéktalanul „Brüsszelhez fordulnak”.¹⁴

A törvény alapján a régi megszűnik, új jogviszony létesül, már ha hagyják. Az ellenállás ikonikus figuráját, Pilz Olivért a miskolci Herman Ottó Gimnázium matematika, fizika és biológia szakos tanárát, a Tanítanék Mozgalom alapítóját¹⁵ követve eddig nagyjából ötezren jelezték, hogyha a törvényt elfogadják, inkább felhagynak legkésőbb a november 30-i határral a pedagógus-

hogy ahol az Mt. munkavállalót említ, azon köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban állót, ahol az Mt. munkáltatót említ, azon a 3. § 20. pont szerinti munkáltatót kell érteni.”

¹³ https://hvg.hu/360/20230615_statusztorveny_atveres_veszforगतokonyv_kicsongetes_tanar_pedagogus_HVG

¹⁴ https://eduline.hu/kozoktatas/20230607_Brusszelhez_fordul_a_PDSZ_az_erdemi_egyeztetes_nelkul_benyujtott_statusztorveny_miatt

¹⁵ <https://24.hu/belfold/2022/10/20/pilz-oliver-tanitanek-mozgalom-herman-otto-gimnazium-oktatas/>

gus hivatással,¹⁶ de van arra is adat, hogy már 2022-ben is volt ötezer pályaelhagyó magyar pedagógus. Ez, ahhoz képest, ami düledezett, már látványos összeomlással fenyeget.

A rendszer bomló legitimációja, helyünk a térségben

A NER hatalmi mítoszának egyik legfontosabb eleme dőlt most meg, amely ráadásul a ma már az alkotmányos minimumra fittyet hányó, a fajkeveredés ellen is küzdő Orbán utolsó jogállami hivatkozása. Az állami propaganda fő érveinek egyike, hogy a NER – ellentétben a 2006-os „szemkilövé baloldallal”¹⁷ – tiszteletben tartja a gyülekezési jogot. Ezt döntötték romba az általuk jogsér-

tően lezárt Karmelita előtti utcán kamaszokat verő és könnygázt fújó rohamrendőrök.¹⁸

A bosszútörvény parlamenti vitájában a kormánypárti beszélő fejek azzal érveltek, hogy a szabadságért küzdő pedagógusok mögött nincsen sem társadalmi, sem belső közösségi támogatás, ráadásul az ellenzék saját önző céljaira használja a diákokat és tanárokat.¹⁹

Ez olyan hazugság, amely reflektál a valóságra.

2022-ben a KSH adatai szerint 74 481 általános iskolai, 35 329 gimnáziumi, technikumi és szakgimnáziumi, valamint 30 750 óvodapedagógus dolgozott az országban.²⁰

A szakszervezetek adatai alapján például 2022. január 31-én a kétórás (!) figyelmeztető sztrájkban 26 782-en vettek részt, majd az ezt követő októberi sztrájkolók száma 13-14 ezerre csökkent.²¹ Ez sokkal szerényebb a romániai adatoknál, ahol „a pedagógusok a legjobban megszervezett szakmai csoportok”.²² Ugyanis Romániában – Magyarországgal párhuzamosan – ugyancsak folyt és valószínűleg nem is zárult le a pedagógusok hasonló, elsősorban a bérszínvonalért folytatott küzdelme. Romániában a három legnagyobb

¹⁶ https://hvg.hu/360/20230609_statusztorveny_pinter_sandor_belugyminiszterium_tanar_pedagogus_munka_ber_kozoktatasi_petroczi_gabor <https://telex.hu/belfold/2023/06/18/felmondott-tanar-az-eotvosbol-a-statusztorveny-volt-az-utolso-csepp-a-poharban>

¹⁷ Részlet a 2006-os rendőri erőszakot értékelő EKINT-állásfoglalásból: „4. A kormánynak maradéktalanul együtt kell működnie a rendőri jogsértések kivizsgálására tett ellenzéki parlamenti kezdeményezésekben, minisztereinek és más tisztségviselőinek kötelességük megjelenni a parlamenti bizottsági meghallgatásokon. A parlamentben az ellenzék is a népet képviseli, ezért aki nem felel az ellenzék kérdéseire, az a néppel szembeni beszámolási kötelezettségét sérti meg, és maga is aláássa a parlamentarizmust. 5. A kormányoldalhoz tartozó politikusoknak a látszatát is kerülniük kell annak, hogy elfogadhatónak tartják a rendőri brutalitást. A társadalomnak a rend iránti jogos igényét ne használják ki rendpárti, szabadságkorlátozó intézkedések érdekében. 6. A kormány hagyjon fel a gyülekezési törvény szigorítását célzó kísérletekkel. Nincs súlyos érv amellett, hogy a törvény a hatályos szöveggel alkalmatlan volna a feladata betöltésére. De még ha felvetnék is bizonyos aggályok, a módosítás ideje nem most van, amikor minden ilyen lépés a kormány politikáját bírálók elhallgattatására tett kísérletként értelmezhető.” <http://www.ekint.org/alkotmanyossag/2006-11-02/valsag>

¹⁸ https://nepszava.hu/3192151_kordonbon-tas-es-konnygaz-a-karmelita-kolostornal-galeria

¹⁹ <https://telex.hu/belfold/2023/06/16/statusztorveny-vita-parlament-egyeztetes-pedagogusok?oldal=2>

²⁰ <https://www.hrportal.hu/hr/igy-alakult-a-pedagogusok-szama-magyarorszagon-1990-ota-20221005.html>

²¹ <https://merce.hu/pp/2022/10/05/sztrajkkal-es-tuntetesekkel-indul-a-pedagogusok-vilagnapja-magyarorszagon-percrol-percre/keves-e-a-14-ezer-sztrajkolo/>

²² <https://transtelex.ro/kozelet/2023/06/14/bOrbath-endre-elemzes-rmdsz-es-a-kormanykoalicio>

oktatási szakszervezet, miután a kormánnyal nem tudtak megegyezni, általános sztrájkot hirdetett. Az ágazat teljes 300 ezres állományából 150 ezer pedagógus sztrájkolt, köztük az iskolai alkalmazottak 60-70 ezres tömegéből sokan, akik mind a 300 ezernek béremelést követelve szüntették be meghatározatlan időre a munkát.²³ Ezek a magyarországinál sokkal izmosabb adatok.

Elismerésünk a romániai tanároké, ám minden összehasonlítás pontatlan. Az elmaradás értékelése során számításba kell venni azt is, hogy a politikai élet, szabadságaink sanyarú környezete, érvényesíthetősége országról országra különbözik. Kétségtől Magyarország polgáraitól előnytelenebb helyzetben vagyunk, ha a sajtószabadságot, a tanszabadságot vagy akár a politikai ellenzék képességeit, az állami indoktrináció áradását vagy azt tekintjük, hogy a román állam a magyarországihoz képest eddig nem nyomorította meg a sztrájkjogot.

A romániai tanárok győztek, „25 százalékos bruttó béremelés jár a pedagógusoknak, jövő január 1-től pedig megkapják annak a fizetésemelesnek az 50 százalékát, amelyet az elfogadásra váró bértörvény irányoz elő. Szintén jövő évtől a pedagógusok bérezését az országos átlagkereset-hoz igazítják... A május végi-június eleji tanártüntetések Romániában társadalmi osztályokat-régiókat átfogó szolidaritási demonstrációk voltak. A csúcspontja az volt ennek a folyamatnak, amikor a szakszervezetek és a tiltakozók kiálltak a

pályakezdők béremelése mellett. Jelezték, hogy a rendszer legkiszolgáltatottabb tagjai mellett a legerősebb a kiállítás. És jelezték azt is, hogy a tanártüntetések nem csupán a pénzről szólnak. Nagyon is van mögötte társadalmi program, a közoktatás minőségbiztosításáról szóló elképzelés: ha nem lesz új tanárgeneráció a román közoktatásban, ha nem sikerül megtartani a pályájuk elején lévőket, nagyon hamar összeomlik a rendszer.”²⁴

Nagy divat, szinte nemzeti sport lenézni Romániát. Holott erre nincs ok. Sőt, irigykedhetünk.

„Ha egy egyén vagy közösség meghasonlik önmagával, elveszti önmagát, ez nem úgy történik, hogy valamelyik napon valahol elveszti azt a kiskatét, amelybe be van írva, hogy neki milyennek kell lennie. Hanem úgy, hogy valamilyen okból, valamilyen megrázkódtatás, valamilyen meggyáulás, valamilyen megzavarodás folytán elveszti az ép reagálóképességét, elveszti azt a képességét, hogy a valóságos helyzetet felmérje, ennek alapján a szükséges vagy lehetséges tennivalókat felismerje, s azokba bele is vágjon. A magyar alkat megzavarodásának összes lényeges tünetei elsősorban az ilyen értelemben vett reagálóképesség zavarait mutatják.”²⁵

Aki a tanszabadságot felszámolja, ostoba és vesztes is. Aki, ha hagyják, tanul és tanít, végül győz.

²³ <https://24.hu/kulfold/2023/05/22/altalanos-sztrajk-oktatas-romania-tanarsztrajk/>

²⁴ https://hvg.hu/360/20230612_Paraszka_Boroka_Duh_es_nevetes_A_romaniai_tanarsztrajk_tanulsagai

²⁵ Bibó István: Eltorzult magyar alkat. Válogatott tanulmányok, II. kötet, Magvető Kiadó, 1986, 614. o.

Létezik-e Kőszeg Ferenc?

A rendszerváltás előtt a demokratikus ellenzékkel szemben ellenséges reformszocialisták körében elterjedt (és általuk terjesztett) vélemény volt, hogy amíg ők termékenyek és dolgoznak, az ellenzékiek terméketlen henyéléssel, provokálással töltik az idejüket, és ellenzékiiségük igazából alkotóképességük és munkakedvük hiányát leplezi.

A *Mozgó Világ* előző számában már rátekintettünk Dalos György életművére, mely egyike a sok-sok ténynek, ami ezt a „tévhitet” cáfolja. Látjuk a többit is, ha ránézünk Kis János életműsorozatára, Konrád György kötetaineinek sorára, a rendszerváltás után csak hét évet élt Solt Otilia írásainak kétkötetes gyűjteményére, Magyar Bálint (Madlovics Bálinttal írt) magisztrális művére, *A posztkommunista rendszerek anatómiájára*, Demszky Gábor életrajzi kötetekre, Kemény István és Havas Gábor alapvető jelentőségű cigánykutatásaira, Pető Iván (Gerő Andrással írt) *Befejezetlen szocializmusa*ra, Kenedi János esszéire és utat törő állambiztonsági olvasókönyvére, Litván György Jászi-életrajzára és egyéb műveire, a demokratikus ellenzék történészei által alapított és fémjelzett 1956-os Intézet által végzett hatalmas munkára: Rainer M. János, Eörsi László és a többiek monográfiáira, Heller Ágnes, Szelényi Iván, Tamás Gáspár Miklós, Radnóti Sándor, Eörsi István munkásságára, Petri György versein túl a magyar politikai költészet hagyomá-

nyát átfogó zseniális interjúkötetere, *A szabadság hagyományára* stb. stb. De hát jelentős szerepet kapnak, rendszeresen jelen vannak (amióta lehetnek) ezek a szerzők a *Mozgó Világban* is. Ennek – az 1983-ban az ellenzékellenes reformszocialisták számára lefoglalt – lapnak az olvasói és szerkesztői tudhatják tehát a legjobban, milyen felmérhetetlen veszteség, hogy a pártállami diktatúrákban nem létezhetett legálisan és nyilvánosan működő és alkotó ellenzék.

Ezen tények közé sorakozik igen nagy súllyal Kőszeg Ferenc hatalmas publicisztikai, esszéista, memoárista és szerkesztői munkássága. Most megjelent negyedik kötetének (Kőszeg Ferenc: *Csörögnek a zászlók*. Válogatott írások 2000–2022, Pesti Kalligram, 2023, 983 o.) már a fizikai súlya is jelentős. És ez a közel ezeroldalas kötet csupán válogatás. Kőszeg honlapja (koszegferenc.hu) rejteget még nagyon is érdemes írásokat, amelyek nem fértek be a kötetbe.

Elismerés és egyetértés gyakorta elválik egymástól. Ez kiváltképp jellemző Kőszegnek és e sorok írójának kapcsolatára idestova három évtizede. Ebben az ezer oldalban annyi laudálni és vitatni való van, amennyit tízszer ekkora írásba sem tudnék belesűriteni.

Kezdem a laudációval, a vitára úgysis több hely kell.

Kőszeg stílművész. Irálya megragadó, témájától függően torokszorító vagy roppant szórakoztató, erudíciója lefegyverző, mesélő kedve kifogyhatatlan.

A kötet egyik legjobb ciklusa megvilágító erejű történelmi párhuzamokra, asszociációkra épül. Az olaszliszkai lincselés kapcsán eljutunk Lambergig, kinek meglicselése Petőfit lelkesítette, a kristályéjszakáig, '56-ig, a Köztársaság térig, mert hát „a lincselésnek megvan a nimbusza mind a jobboldali, mind baloldali radikális hagyományban”. A lincselőkre kiszabott ítélet hisztériakövető jellegét pedig érzékeltette azzal, hogy az ügyészség az általa kért ítélet súlyosbításáért fellebbezett, valamint azzal is, hogy összevetette a Simon Tibort agyonverő rendőrré és társaira kiszabott büntetéssel az olaszliszkai cigányokét.

Egy másik írás meghökkentő párhuzamában a parancsszegéssel a hazáját fényes győzelemhez segítő, hős homburgi herceg ellen hozott halálos ítéletet köti össze a Gój motorosok holokauszt napi „Adj gázt!” jelszavas tüntetésének betiltásával. Tudniillik a herceget mint parancsszegőt a törvényes rend szerint halálra kell ítélni, a „gázos” tüntetést pedig előzetesen tartalmi okokból betiltani az érvényes törvények szerint nem lehet. Aki az igazságérzete után megy, mindkét esetben a törvényes renden átlépő önkényt szolgálja, s vajon „édes mindegy a hazának: önkény / Uralkodik-e rajta vagy a törvény?” – idézi Kőszeg Kleist drámáját. A betiltást üdvözlő Mazsihisz pedig a törvénysértő utasítást kiadó és a törvénysértést megállapító bíróságot elítélő, önkénykedvelő miniszterelnök mellé

állt, s ily módon maga is erősítőjévé vált annak az önkénynek, amely a legnagyobb mértékben fenyegeti a Mazsihisz autonómiáját. A törvényes rend és az igazságérzet közötti súlyos konfliktus feloldására való a kegyelmi jog, amely végül Homburg herceget is megmentette, de ez csak pozitív döntések esetében lehetséges, olyan negatív döntések esetében, amilyen egy tüntetés betiltása, ilyen lehetőség nincs.

A stílművész háttérbe vonul, amikor az emberi jogok nevében fellépő civil politikai vezető megszólal. Akkor halálosan pontos, száraz, tényszerű, minden részletre és jogi körülményre aggályosan kitekintő írással sokkol minket Kőszeg. Például amikor a Magyarországra menekült vajdasági magyarok ügyében írt nyílt levelet 2000-ben a Magyar Helsinki Bizottság vezetőjeként. Több írásában is emlékeztet a Fidesz elfeledett nemzetárulására, amikor toloncegyezmény kieroszakolásával próbálta a háború és a katonai behívó elől Magyarországra menekült vajdasági magyarokat visszatoloncolni Szerbiába, ahol megtorlás fenyegethette őket. Ezt csak Milošević ellenállása gátolta meg.

Ugyanilyen írás elemzi a ferihegyi repülőtéren meghalt, lényegében a rajta ülő hét rendőr által megfojtott kameruni keresztény férfi, Christian Ecole Ebune esetét.

A számára fontos művekről és személyekről szóló esszéikben Kőszeg pennája fennen szárnyal. Havas Gáborról, Halász Imréről, Lakatos Andrásról, Lengyel Péterről ennél szebben, a *Rozsdatemetőről* ennél elokvensebben írni nem lehet.

A provokátor Kőszeg epatírozó ereje abban rejlik, hogy a legprovo-

katívabb állításait is higgadt logikai rendben tudja levezetni. A főlháborított polgár csak hápogni tud arra a címbe foglalt felvetésre, hogy miért is ne lehetne kettőnél több személy házasságát engedélyezni, de a levezetést logikailag feltörni nem tudja.

Egészen más jellegű provokatív állítás, hogy az általánosan, minden politikai táborban használt migráns elnevezést tisztességes ember éppúgy nem használhatja, mint a bozgot, a niggert vagy a biboldót. Ellenben tiltakozik az ellen, hogy az oláh elnevezést románra változtassák egy olyan régi korból származó szövegben, amikor a román elnevezést nem is használták. Az elnevezések ugyanis korhoz kötöttek. Egy fogalom akkor válik tisztességes módon használhatatlanná, ha tisztességtelen tartalommal itatják át, mint tették ezt a migránssal. A gyűlölettermelésnek abban a folyamatában, amelyet Antall József belügyminisztere, helyettese, eszmetársa és követője, Boross Péter indított el, amint azt Kőszeg több írásában is leszögezi.

Nem is értem, hogy azt, aki ilyen világosan láttatja az Antall–Boross-rezsim szerepét ebben a gyűlölettermelésben, miként ragadhatja magával az Antall-apológia amnéziás áramlata.

Ez a mondat már átvezet a laudációból a vitába, amelyet azonban ezzel a témával nem folytatok, mert az Antall-rezsim és az 1994-es koalíciókötés értékelése körüli vitát olyan régen és olyan sok körben lefolytattuk már, hogy minden érvünk elkopott immár a gyakori használatban.

Kenedi János publicisztikai kötete (*Hogyan kéne embert szeretni?*, Osiris, 2019) kapcsán Kőszeg ismerteti azt a történetet, hogy a *Budapest* folyóiratot szerkesztő Vargha Balázs 1980-ban egy felülről mozgatott F. elvtárs parancsára elveti annak a Kenedi által szerkesztett és előszavazott sorozatnak a tervét, amelyben a második világháború előtti nagy publicisták, K. Havas Géza, Gáspár Zoltán és mások írásait közölték volna. Kőszeg szerint (is) ekkor a főszerkesztő „egy tisztességes ember anélkül, hogy bármi aljasságot művelne, lépésről-lépésre elveszti az arcát, tartását, hitelét”, s ez csak akkor nem történt volna meg, ha kiszállt volna a főszerkesztői stálumból, amit, illetve amihez hasonló dolgot nagyon kevesen tettek meg, s ettől „a társadalom süllyedt nap mint nap »szörnyű mocsaradba, magyar történelem« (Illyés). Annyira mélyre, hogy tartósan a rendszerváltás... sem tudta kirántani onnan.”

Mi történt? Vargha Balázs, aki a Rákosi-korszak legsötétebb éveiben Révai József minisztériumában volt főelőadó, három évtizeddel és számos kiváló könyvvel, tévésorozattal később veszítette volna el „arcát, tartását, hitelét”? Akkor, amikor nem mondott le? És nem akkor, amikor elvállalta a főszerkesztőséget abban a rendszerben, amelyben a lapok főszerkesztői a diktatúra kihelyezett cenzorai voltak, és ezt világosan közölte is velük Aczél György? Hiszen Kenedi egy ilyen rendszerben kinevezett főszerkesztővel került egyáltalán kapcsolatba.

Azzal a Vargha Balázssal, aki nem csak remek monográfiákat írt Csokonairól, Berzsenyiről, hanem a gyerekek legkiválóbb irodalom-

pedagógusa is volt könyveiben is, a televízióban is a *Fabula* című remek műsorával. És ki tudja mutatni valaki ezt az arcvesztést, hitelvesztést „lépésről-lépésre” Vargha Balázs 1980 utáni műveiben? Valóban attól süllyedt a magyar nép „a történelem szörnyű mocsarába”, hogy a nagy többség nem helyezte magát egzisztencián kívüli állapotba? És ezen a ponton éppen az Aczéllal, Révaival napi kapcsolatban álló, művei formálását velük egyeztető Illyés idézendő?

Nem apróság ez, hiszen az állítás a magyar népre céloz és a rendszerváltás sorsának magyarázatához vezet. Ez a kis bekezdés rámutat egyfajta etikai maximalizmusra, amely elválaszt a társadalomtól, attól, amelyben a rendszerből kilépők és a rendszeren belül létezők aránya megfelel a szociológiai várakozásnak egy konszolidált diktatúrában.

Vargha Balázs küzdött és nyelt, voltak eredményei és kudarcai, mindenesetre Kenedi számára is vállalható lapot csinált.

A hatalommal való folyamatos küzdelmek túlnyomó részét természetesen a rendszeren belül állók vívták. Van két torzítási lehetőség. Egy: Lehet ellenzéki szemmel úgy nézni ezeket a küzdelmeket, mint ha nem is lettek volna valóságos küzdelmek. Mintha nem is lehetett volna tényleges küzdő, aki nem volt ellenzéki. Kettő: a nem ellenzéki küzdők feltolhatják magukat ellen-

zékinek: én is küzdöttem a hatalommal, tehát én is ellenzéki voltam. A Kádár-korszakból keveset fog megérteni, aki ezeken a torzításokon nem lát át.

Mindenesetre ez az etikai maximalizmus összefügg azzal az intranzigenciával, amellyel a pártállam ellenzékének egy része (köztük Kőszeg) viszonyul azokhoz, akik az egyik rendszer (akárha kritikai) konformistáiból lettek az új rendszer (akárha kritikai) konformistái. Pedig az új rendszer szempontjából ők mégiscsak stabilizáló tényezők ellentétben azokkal, akik a régi rendszer radikális nonkonformistáiból az új rendszer radikális nonkonformistái lettek, és 1992-ben is, 2006-ban is gyalázatba

borították a Kossuth teret.

Ottlik Géza regényében, az *Iskola a határon*-ban Medvét s társait a fölöttük zsarnokoskodó Merényi-bandától korábbi lakájuk és besúgójuk, egy bizonyos Tóth szabadítja meg, aljas rágalommal besározva Merényiéket. A felszabadító kézen tehát rajta volt a múlt és a jelen mocska. Ezt köti össze Kőszeg azzal, hogy „nem szeretném Orbán Viktor bukását együtt ünnepelni Balog Zoltánnal és Rogán Antallal”.

Ezzel egy bekezdésben, mintegy ennek előzményeként említi, milyen kínos volt látni 1989-ben Nagy Imrét és társait a Hősök terén együtt gyászolni azokkal, „akik részesei voltak a mártírok meggyilkolásának”.

Vajon elutasította volna-e a tizenharmadik évében járó Kőszeg, aki 1956-ban lelkesen ragasztgatta a forradalmat és Nagy Imrét éltető röplapokat a falakra, amíg le nem tartóztatták, hogy a forradalmat, ha győzött volna, együtt ünnepelje Nagy Imrével és társaival? Azokkal, akik négy-öt évvel azelőtt legalább annyira elválaszthatatlannak látszottak Rákositól, mint Rogán és Balog most Orbántól? Azokkal, akik a koncepciós perek áldozatait gyalázták és megölésüket üdvözlötték?

Másrészt ünnepelte volna-e a forradalmat azokkal az '56-os harcosokkal, akik 1992-ben leordították az emelvényről Göncz Árpádot?

Különbséget kell tenni egyfelől a mindenkori átállók között morális tekintetben. És itt bizony igen nagy különbségek vannak. Másrészt különbséget kell tenni ünneplés és kooperáció között. A második egyáltalán nem kíván olyan mértékű összetartó erőt, eszmei közösséget, mint az első.

Az a Kőszeg, aki a politikai korrektség mércéjét a legmagasabbra teszi, amikor „a tisztességes emberek” szóhasználatából (helyesen) kitiltja a migráns szót, más tekintetben nehezen tűri a szóhasználat etikai korlátozását, és – a jelenkori magyarországi civil emberi jogi mozgalom igen jelentős, ha nem a legjelentősebb személyiségeként – olykor nem érzékeny ennek emberi jogi vonatkozására.

„Aki a holokauszt után – írta egy liberális felfogású közíró, nekem jó barátom – »magyarokról és zsidókról« ír, beszél vagy értekezik, a deportáló »csendőrök mellé helyezi magát«. Egy másik barátom kifogásolta,

miért írtam valahol, hogy Rákosi Mátyás zsidó volt. Rákosi *legfeljebb* zsidó származásúnak mondható, hiszen kommunista lévén a zsidó vallásnak, a zsidó hagyománynak semmilyen elemével nem azonosult. Vajon hiszek a szabad identitásválalásban? Igen, meg kell vallanom: úgy vélem, az identitás választásnak vannak korlátai. Vannak gonosz, ki-rekesztő korlátok, de vannak olyan korlátok is, amelyek akkor is léteznek, ha nem akarunk tudomást venni róluk.” Ezek a „Zsidónak lenni” című rész bevezető mondatai.

A fent említett két barát közül az első, amint az a kötetben is olvasható, Zolnay János, a másik – ez a kötetben nem olvasható – e sorok írója.

Közös barátunk, Zolnay János fel-szólalását igen fontosnak tartom, noha nem azonosulok vele. Egyrészt azért nem, mert a deportálás, az üldöztetés számos zsidó túlélője beszél, ír, értekezik „magyarokról és zsidókról”. Kőszeg mellett például Konrád György, Kertész Imre, és akkor már több példa nem is kell. Ha ezt ők valamennyien helytelenül teszik, akkor sem állíthatjuk őket a deportáló csendőrök mellé, a maguk élettörténetével és a deportáló csendőrök ellen szóló életművükkel.

Azzal azonban egyetértek, hogy „magyarokról és zsidókról” beszélni valóban helytelen, és ennek a verbális gyakorlatnak súlyos következményei voltak és vannak. Noha ennek a szókapcsolatnak a használata természetesennek tűnik, a kerülése pedig mesterkéltnek. De hát mindig a tudatosság alacsonyabb foka érződik természetesennek, a magasabb pedig mesterkéltnek. Gyakran beszélnek a határozott magyar identitással (is) rendelkező és arra kényes cigányok

is „cigányokról és magyarokról”. Ez az önkirekesztő és a saját identitással is ellentétes beszédmód zsidók esetében sem ritka. Alacsonyan és magasan iskolázott emberek körében egyaránt előfordul.

Az identitásválasztásnak lehetnek korlátai, ez igaz. Ezek a korlátok azonban egyáltalán nem ott vannak, ahová Kőszeg helyezi őket.

Ahol valamilyen előnyt, jogot valamely nemzetiséghez, népcsoporthoz kötnek, tehát az identitásválasztás különböző előnyökkel járhat, ott fel kell állítani valamilyen korlátot, ami nagyon bajos, de elkerülhetetlen. Nem is jók ezek a nemzetiséghez, népcsoporthoz kötött előnyök, de a pozitív diszkrimináció eszközéről persze teljesen lemondani nem lehet. Magyarországon kiváltképp nem. Ennek a korlátnak azonban ebben az esetben nincs jelentősége, mert a zsidó és magyar identitáshoz ilyen előnyök Magyarországon nem társulnak. A zsidó identitásválasztásból előnyük csak azoknak származhat, akik izraeli állampolgárságot kívánnak szerezni.

Kőszeg azzal érvel, hogy „egy zsidó akkor is zsidó, ha nem hisz Istenben. Ezt nemcsak antiszemiták gondolják így, hanem a vallásos zsidók is.” Rossz érv. Tök mindegy, mit gondolnak a vallásos zsidók, az identitásválasztás alapjoga nem lehet semmilyen vallási felfogásnak alávetve, miként egyetlen emberi jog sem, például a homoszexuálisok egyenjogúsága sem. Aki fölveti, hogy miért ne lehetne kettőnél több személy házasságát elismerni, miként érvelhet vallási felfogással bármilyen ügyben?

A másik érv: „A zsidóság ugyanis nemcsak vallás, hanem közösség is, nép, amelyet el lehet hagyni, amely-

ből kiválni azonban nem lehet.” A mondat első fele igaz, de abból csak ez következik, hogy nem vallásos zsidónak is lehet zsidó identitása. Semmi más. Annak pedig, hogy a zsidó népet „el lehet hagyni, de nem lehet belőle kiválni”, nincsen semmi értelme. Játék a szavakkal. Az elhagyás maga a kiválás. A zsidó népet a történelem folyamán rengetegen hagyták el. Maristella Botticini és Zvi Eckstein *Kiválasztott kevesek* című kiváló könyvéből (Napvilág, 2021) megtudhatjuk, hogy a történelem különböző szakaszaiban, például a talmudi korban, hogy tűnt el a zsidóság nagy többsége. Fölszívódtak, beolvadtak, nyomuk sem maradt. Hol keressük azokat a „zsidókat”, akiknek ősei másfél ezer évvel ezelőtt elhagyták a zsidóságot, mert nem tudtak, nem kívántak megfelelni azoknak a súlyos és egzisztenciálisan hátrányos követelményeknek, amelyeket a zsidó közösség a tagjaival szemben felállított?!

Ami a szubjektív identitásválasztástól független, objektív tény, az a származás. Az elődök identitása ugyanis az utódok számára objektív tény. Aki zsidó identitású elődöktől származik, az az identitásától függetlenül zsidó származású. Ez azonban mindenféle származás esetében így van. A származás megjelölése, amennyiben ismert, teljességgel jogosult. A hivatalos számon tartása persze már nem az. Annak megállapítása, hogy például az 1919-es kommun vezetői vagy a pártállami diktatúra első vezetői között milyen arányban voltak zsidó származásúak, jogosult, és ez egyáltalán nem érdektelen adat, akkor sem, ha ebből antiszemiták antiszemita következtetéseket vonnak le.

Amiktől valóban nem lehet megszabadulni bizonyos történelmi körülmények között, az nem az identitás, hanem a származás következményei. A zsidó származásnak különböző korokban különböző súlyú következményei voltak. Nyolcvan évvel ezelőtt a legtragikusabban, az azt megelőző évtizedekben is igen súlyosak, manapság sokkal kevésbé terhesek, de azért vannak.

A származás következményei azonban a zsidó származásúak esetében éppen abból a Kőszeg által is átvett balhitből fakadnak, hogy aki zsidó elődöktől született, az az is marad.

Az identitásválasztás természetesen nem független attól, ami a vállalt vagy elvetett identitással együtt jár. A zsidó származásúak egy része azért szabadult meg zsidó identitásától, mert az a társadalmi tér jelentős részében stigmát jelentett, súlyos hátrányokkal és veszélyekkel járt. Ez azonban nem indokolja a szabad identitásválasztás jogának megtagadását. Éppen ellenkezőleg! Nagyobb megértés jár azok számára, akik ezt az utat választották abban a (többnyire sajnos dőre) reményben, hogy ezzel kiszabadulhatnak a stigmatizált társadalmi létből és diszkriminációból.

A szabad identitásválasztás elvének megtagadása nagyon súlyos dolog. Embertársaink önmagukhoz, önmaguk meghatározásához való jogának megtagadása. A világnézeti szabadság megtagadása is, hiszen a zsidó identitás elhagyása sok esetben világnézethez kapcsolódik. Olyan univerzalisztikus világnézetekhez, amelyekben a partikuláris identitásnak nincs szerepe. Ilyen világnézet a kommunizmus, de eredeti for-

májában a kereszténység is. (L. Pál apostol levelét a galáciabeliekhez: „Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.”) Két testvér közül Sík Sándor keresztényként, Sík Endre kommunistaként nem volt zsidó.

De hát egyáltalán, Radnóti Miklós, Halász Gábor, Szerb Antal nem-zsidó magyar identitásának diszkvalifikálása a gyilkosaikhoz illik, nem pedig hozzánk, zsidó jogvédőkhöz!

A „magyarok és zsidók” fogalmazásmód pedig, bármennyire és bármily sok irányban elterjesztette azt a hétköznapi beszédmód, mégiscsak alapvető verbális eszköze volt a zsidóság kirekesztésének a magyarországi társadalomból és mindannak, ami ebből következett.

Kőszeget az a meggyőződés vezette erre a tévútra, hogy a zsidók integrációja a magyar társadalomban elbukott kísérlet, mely illúzióknak bizonyult. (Aczél György is erre az eredményre jutott élete vége felé.)

Kőszeg szerint a magyar társadalmi emlékezet és a magyarországi zsidó emlékezet olyannyira más-képp, olyannyira ellentétesen őrzi a 20. századi történelem legfontosabb eseményeit, hogy semmiképp sem alkothatnak egy emlékezetközösséget: „A szovjet hadsereg előretörése a lakosság nagy része számára a háború végét jelentette, de egyúttal a vereséget is, a hadifogságot, a rettegést a jövőtől. A deportálást túlélte zsidóság számára ellenben a megszabadulást a rettegéstől.” Márpedig: „emlékezetközösség nélkül integráció sincs”.

Nos, sem az emlékezetközösség, sem az integráció nem olyan dolog,

amely vagy van, vagy nincs. Bizonyos szinten az egész világnak van emlékezetközössége, például az egész világ emlékszik arra, hogy voltak világháborúk. Bizonyos szinten pedig két ikertestvér között sincs emlékezetközösség. A nem zsidó Kádár János vagy Kállai Gyula kivel volt inkább emlékezetközösségben a világháború kimenetelét illetően? A zsidó származású Aczél Györggyel, Révai Józseffel vagy Jány Gusztávval? Tildy Zoltán, Desseffy Gyula, Barankovics István, Sulyok Dezső, Sztehlo Gábor, az (egyébként antiszemita) Veres Péter, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Marosán György hogy élte meg a háború végét?! Úgy, hogy a vereséget élte át, a régi rend összeomlásán, Hitler kudarcán bankódott és úgy rettegett a jövőtől?

Kőszeg maga állapítja meg, hogy a kádári konszolidáció idején „a széles értelemben vett középosztályban megszűnt vagy legalábbis elhalványult zsidóknak és nem zsidóknak a két háború közötti Magyarországon még szinte áttörhetetlen társadalmi elkülönülése. Munkahelyi, baráti kapcsolatokban akkor se sokat számított, ki zsidó, ki »gój«, ha ugyan ezek az emberek szűkebb körben zsidóztak és gójoztak. A vallás közösségteremtő erejének visszahúzódásával mindennapossá váltak a vegyesházasságok.”

Igen, ez volt az alapvető folyamat, amely nem fordult meg a rendszer-váltással, az antiszemitizmus és a zsidóság megélésének felszabadulásával sem. Kőszeg szerint „ma a zsidóság megmaradt töredékének sokkal erősebb a zsidó öntudata, mint a korábbi nemzedékeké volt, és már nem érzi magát sem magyar zsidónak, sem zsidó magyarnak”.

Ez így nem igaz. Az igaz, hogy a zsidóság mindenféle formában szabadon megélhetővé vált, ezért van a zsidóságnak egy jól látható rétege, amely erős zsidó öntudattal mutatta meg magát a világnak. Ez valóban tipikus, sok példát tudok rá. Típushiba azonban a tipikus és az általános összekeverése. A tipikus egy típust jellemez az összességben belül, amelyben több típus van. Kőszeg ezt a típust általánosítja „a zsidóság megmaradt töredékére”, mintha nem létezne az a zsidó vagy zsidó származású többség, amely éli tovább az életét abban az integrált állapotban, amelybe a kádári konszolidáció időszakában belekerült vagy beleszületett. De még az erős zsidó öntudattal élők jó részére sem igaz, hogy ne éreznék magát se magyar zsidónak, se zsidó magyarnak. A Kőszeggel közös ismerőseink körében is vannak elegendően, akik magyar zsidónak vagy zsidó magyarnak érzik magukat. Egynek itt vagyok én, aki, ha Kőszegnek igaza lenne, nem is léteznék. De ő maga sem létezne, hiszen Zolnay Jánosnak írott válasszában azért benne van, hogy külföldön „természetesen” mindig magyarnak vallja magát, „de mindig maradt bennem egy kellemetlen érzés, hogy a válaszom nem volt pontos”. Nyilván, mert a zsidó elem kimaradt belőle. De nem azért, mert a magyar elem „természetesen” benne volt. Kőszeg Ferenc tehát azt a kérdést feszegeti: létezik-e Kőszeg Ferenc?

A társadalmi integrációt sok minden gyengíti Magyarországon, de a cigányság például sokkal kevésbé integrált, mint a zsidóság, és a különböző társadalmi rétegek, világnézeti csoportok integráltságának mértéke is problematikus.

A társadalmi integráció sem olyan dolog, amely vagy van, vagy nincs. Mértéke van neki. És nem a zsidók és nem zsidók viszonya a legerősebb tényező, amely ezt a mértéket meghatározza.

Az integráció végében ezt olvassuk: „A múlttal való szembenézés a politikai küzdelem részévé vált, és ma is az. Az antifasizmus baloldali ügy, az antikommunizmus jobboldali, holott a totális rendszerek elutasítása lehetne közös ügye minden demokratának. Erre azonban jelenleg semmi esély. Az 1990-es kampányban az MDF jobb szárnya rájátszott az antiszemitizmusra, akkor azonban úgy tetszett, eredmény nélkül. [...] Mára ellenben az antiszemitizmus (meg a cigányellenes rasszizmus) politikai erővé változott: nem látni esélyt arra, hogy zsidók és nem-zsidók egymásnak feszülő emlékei megbékélnek egymással.”

A múlttal való szembenézés természetesen mindig része volt és lesz a politikai küzdelmeknek, azok ugyanis világnézeti küzdelmek (is), különböző világnézetű emberek pedig mindig különbözőképpen fogják látni a múltat. Rossz és hamis közhely, hogy a társadalomnak szembe kell néznie múltjával, és az a baj, hogy nem tud. A társadalomnak nincs sem egységes világnézete, sem egységes szeme, sohasem fog egységként szembenézni semmilyen múlttal egyetlen társadalom sem.

Ha a kommunizmus baloldali, akkor az önmagát jobboldalinak nevező tábor a legbaloldalibb és legkommunistább diktatúrával, Kínával és a fokozatosan ilyenné visszaalakuló

Oroszországgal áll egy táborban a Nyugattal szemben. A baloldaliság és jobboldaliság merő látszat, az antikommunizmus nemkülönben. Demokraták pedig a két oldal közül csak az egyikben vannak, s egyébként sem demokrata, aki nem áll szemben valamennyi totalitárius rendszerrel. Ez mindig összeköti a demokratákat, mert aki valamelyik totalitárius rendszerrel nem áll szemben, az nem demokrata. Annak aztán végképp nincs semmilyen jogosultsága, hogy a demokratákat nélkülöző és a legalábbis jelentős részben demokratákból álló táborok szembenállását valaminő zsidó-nem zsidó szembenállásként értelmezzük.

A Kőszeg által említett vita a *Beszélőben* egyébként egy gyönyörűen megformált, bámulatosan anyaggazdag írás kapcsán tört ki, amelyben Kőszeg Győri György *Megmeneküléseim* című könyvéhez kapcsolódik. Fáj belekötni egy ilyen szép írásba, de a szépség nem tünteti el a fogalmi és gondolati rendezetlenséget. Ebben az esszében már nem is a szociológiailag értelmezhető társadalmi integráció, hanem az értelmezhetetlen „lelki összeforradás” lehetőségéről-lehetetlenségéről van szó. A Zolnay Jánosnak írott válaszban Kőszeg azért eljut odáig, hogy „az a kérdés, elképzelhető-e a holokauszt után magyarok és zsidók, vagy ha tetszik, »magyarok« és »zsidók« lelki összeforradása, végső soron megválaszolhatatlan.”

Innen már csak egy lépés odáig, hogy a kérdés azért megválaszolhatatlan, mert értelmetlen.

Erzsébet királyné – emlékműtrendek

Kezdjük valami egyrészt-másrészt-tel, mert az említendő toposzok mintegy előre magyarázatot adnak mindarra, amiről beszélni fogok.¹ Erzsébet a magyarok szemében egyrészt „a magyarok barátja”, másrészt egy Habsburg felesége, s a Habsburgok úgy általában nem voltak túl kedveltek magyar alattvalóik szemében. Ez a bizonyos Habsburg-férj, mármint Ferenc József, egyrészt kezdetben az aradi hóhér, másrészt néhány év-tized múlva „Ferenc József apánk” vagy mindközönségesen „a Ferenc-jóska”. De az „Erzsébet, a magyarok barátja” toposz is csak magyarul olvasva bír pozitív konnotációval, mert romául vagy szlovákul „az elnyomóink barátját” jelenti, az ellenség barátja pedig értelemszerűen ellenség. De az osztrákok is rosszállóan néztek császárnéjukra a nemrég még rebellis magyarokkal való barátkozás miatt. Sok mindent elárul az a két hálószo-ba is a Hofburgban. Ferenc József hálószobájában egy festmény függött mindvégig, amely a budai vár 1849-es osztrák parancsnoka, Heinrich Hentzi halálát ábrázolta, Erzsébet hálószobájának falán pedig 1866-tól Deák Ferenc portréja. Bár kétségtelen, hogy az udvart gyűlölő Erzsébet nem sok éjszakát töltött Burg-béli hálószobájában a következő évtizedekben.

A forrásbázis, ahonnan az Erzsébet-émlékekre vonatkozó adatokat vesszük, Magyarország legnagyobb köztériszobor-adatbázisa, az interneten tizenhét éve létező és folyamatosan bővülő Köztérkép (kozterkep.hu). Ez a nyilvános adatbázis 2023 áprilisának közepén több mint 41 ezer szobor, emlékmű, domborműves emléktábla és emlékhely adatait és leírását tartalmazta 466 ezer fotó kíséretében. A rekordokat (vagy ahogy az oldalon nevezik: műlapokat) egy túlnyomórészt amatőrökből álló közösség tagjai töltik fel (csaknem ezer aktív tagot számlál az oldal), a kontrollt pedig maga a közösség gyakorolja. Az adatbázisból kinyert adatok így a tudományos kvantifikáció feltételeinek nem felelnek meg, a tendenciákat azonban – a rekordok nagy száma miatt – kitűnően mutatják.

Az adatbázist lekérdezve 62 valaha volt vagy ma is álló, Erzsébetre emlékező köztéri alkotást találunk. Biztosak lehettünk abban, hogy ez nem az összes (mert például nem tartalmazza Erzsébet madeirai szobrát), viszont a mai országterületet és a Kárpát-medence magyar vonatkozású emlékeit tekintve most már elég jó az adatbázis lefedettsége. A felállításuk idejét tekintve egy készült még a királyné életében, 41 darab 1899 és 1918 között, vagyis az Erzsébet halála utáni első húsz évben évente két szobrot állítottak. Ehhez képest mindössze három készült a két világháború között

¹ A szöveg a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének centenáriuma rendezett, Erzsébet királyné és a magyarok című konferencián hangzott el előadásként Pécsen 2023. április 27-én.

(1919–1945), vagyis egy negyedszázad alatt, és nem készült egyetlen egy sem az 1945 és 1989 közötti negyvennégy évben. A köztéri alkotásokban megmutatkozó emlékezetgörbe tehát már az Osztrák–Magyar Monarchia megszűntével meredeken zuhant, majd évtizedekre a nullán maradt. Ehhez képest meglepő, s nyilván ennek a konferenciának a pusztá léte is azt támasztja alá, hogy Erzsébet emlékezete a rendszerváltás után feltámadt, hiszen az elmúlt bő három évtizedben 17 új alkotással gazdagodott a királyné köztéri emlékezete.

A 62 emlékjel csak egy szám, értelmezni csak akkor tudjuk – mármint hogy sok ez vagy kevés –, ha mások emlékére készült szoborhalmazokkal vetjük össze. Kossuth, Széchenyi, Petőfi, Ady vagy József Attila persze nem ebben a ligában focizik, de próbálkozzunk más híres kortársakkal. A politikusok közül Deák Ferenc 64 találat, Táncsics Mihály 30, Eötvös József 28, Andrássy Gyula 8 találat. A művészek közül Arany János 76 találat, Jókai Mór 45, Munkácsy Mihály 31, Mikszáth Kálmán 28, Madách Imre 20 találat. A tudósok közül csak Semmelweis Ignác és Eötvös Loránd rúg labdába 30, illetve 20 találattal. A korszak 11 igen híres férfijával összehasonlítva tehát az látható, hogy csak az Arany János- és a Deák-szobrok száma több, mint az Erzsébet-emlékéké. Erzsébet királyné köztéri reprezentációja tehát ebben az összevetésben igen meggyőző.

De maradjunk még a számoknál. A Köztérképen található 41 ezer műlapból mintegy 19 ezer az embert ábrázoló szobor vagy mellszobor. Persze ebben benne vannak

az utak szélén álló feszületek és a kutakat díszítő aktok is. Az imént nem véletlenül mondtam, hogy 11 férfi szobraival hasonlítottuk össze Erzsébet szobrainak számát. Itt ugyanis egy nő szobrairól van szó. El kellene helyezni valahogy a nőket ábrázoló szobrok között is. A Köztérkép műlapjainak úgynevezett paraméteroldala azonban nem tartalmaz nemi elkülönítést, tehát automatikusan nem is kereshető. Csak manuálisan lehetne szétválogatni, de 19 ezer oldal esetén ez nagyon sok időt igényelne. Szerencsére történt már ilyen szétválogatás egy lényegesen kisebb, de azért jelentős számú rekordot tartalmazó adatbázison. A *Heti Világgazdaság* idézett nemrég egy, az *Átlátszó* (atlatso.hu) által pár éve elvégzett kutatást, miszerint a Budapest Galéria adattára szerint a főváros csaknem 1200 szobrából mindössze 150 ábrázol nőt, és közülük is csak 35 olyan van, „akinek neve és ruhája is van”. Ezeket az arányokat a Köztérkép 19 ezer, személyeket ábrázoló lapjára alkalmazva azt kapjuk, hogy kb. 2400 lehet a nőszobor és 550 a nevesített nők szobra. A szenteket kivéve persze, hiszen a Budapest Galéria adattára nem tartalmazza a szentek szobrait, míg a Köztérkép a templombelsők kivételével igen. Árpádházi Szent Erzsébetről például mintegy 150-et. Az ismert nők közül Zrínyi Ilonának 14 szobra van, Szendrey Júlia nyolcon látható, Déryné és Blaha Lujza hét-hét, Brunszvik Teréz négy, Laborfalvi Róza és Hugonnai Vilma három-három találat. Tehát míg az Erzsébet-emlékek száma a férfiakal összevetve az élmezőnyben van, a nőszobrok között toronymagasan vezet.

A 62 emlékjelből egy készült Erzsébet életében, egy obeliszk Rakamaz határában, Ferenc József és Erzsébet 1857. évi, első magyarországi látogatására emlékezve. Ez egyúttal egyike annak az öt emléknek a 62-ből, amelyiken nincs Erzsébet-ábrázolás. A többiek: Győr Révfalu 1899, Sopronkeresztúr (Deutschkreuz) 1901, Homoródkarácsonyfalva (Crăciunel) 1904, Budapest XX. kerület 1996. Közülük az időben utolsó, a Budapest XX. kerületének egy részét képező Pesterzsébeten felállított emlékkő léte és felirata önmagában is jól mutatja az Erzsébet-emlékezet változásait. Az emlékkő felirata ugyanis a kerület névadójaként emlékezik Erzsébetre, s valóban, a 19. század utolsó harmadában létrejött település a királyné után kapta

Erzsébet koronás képe

az Erzsébetfalvát nevet. 1924-ben lett város Pesterzsébet néven, csak hogy 1932-ben a város nevét Pestszent-erzsébetre változtatták. Vagyis a Habsburg-feleség nevét lecserélték az Árpád-házi szent nevére. 1996-ban pedig immár ismét büszkén állítottak olcsó emlékkövet a Habsburg-feleségnek – hol máshol, mint a Szent Erzsébetről elnevezett téren. Pesterzsébet aztán néhány év múlva egész alakos szobrot is állított névadójának. A 2004-ben felavatott szobron Erzsébet egyik kedvenc kutyájával, a Housegard nevű, hatalmas ír farkaskutyával látható. A szobor egy fotó után készült, mondhatni, az eredeti fotó háromdimenziós nagyítása, hiszen 1865-ben egész sorozat készült

Erzsébet és Housegard kettőséről Emil Rabending bécsi fotográfus műtermében.

Folytatva a formai jegyek boncolgatását, Erzsébetet nemcsak hogy meg kell mutatni, az akkori világ egyik legszebbnek tartott asszonyánál ez természetes, de lehetőleg három dimenzióban kell megmutatni. Az öt ábrázolás nélküli emlékkő mellett ugyanis csak további öt olyan van,

amelyik nem szobor, hanem dombormű. Ilyen a Bad Gastein-i 1902-ből annak emlékére, hogy Erzsébet hat-szor időzött a fürdőhelyen. A következő évből a körösladányi obeliszk portrédomborművel, amely eredetileg a helyi Wenckheim-kastély kertjében állt, és a II. világháborúban megsemmisült, de 2009-ben köztéren állították fel a rekonstrukcióját. Talán

kevésbé sikerült a portré az 1995-ös soproni emléken. A legnagyobb és méltán leghíresebb dombormű („Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál”), Holló Barnabás alkotása nem közterületen, de a közönség által szabadon látogatható területen áll, a Magyar Tudományos Akadémia székházának előcsarnokában, ott, ahol az esemény, aminek a dombormű emléket állít, eredetileg megtörtént. A dombormű „forrása” ez esetben nem fénykép, hanem egy festmény. Zichy Mihály azonos című, 1877-ben készült hatalmas olajfestményét másolta le két és fél dimenzióban Holló Barnabás.

A szobrok száma tehát 52, mégpedig 34 mellszobor és 18 egész alakos

szobor. A köztéri szobrászat, különösen a portrészobrászat konzervatív műfaj. Mivel a megrendelő a közterekkel rendelkező politikai szféra, a helyi önkormányzat, a legfőbb követelmény a hasonlóság. A műfajt tehát nem érintik meg az „izmusok”, elvárt a realista ábrázolás. És mivel e szobrok Erzsébet halála után születtek, értelemszerűen fényképek után készültek. Nincs időnk itt mindet bemutatni, csak az elsőket és néhány érdekességet.

Az első szobrot, a bécsi sztárszobrász, Victor Tilgner művét egy dunántúli faluban, Nyirádon avatták fel hét hónappal Erzsébet halála után. De egy hónapon belül követte a miskolci, Strobl Alajos műve, és Tilgner egy másik portrészobra a felvidéki Poltáron.

Az első egész alakos szobrot hol is másutt, mint Gödöllőn avatták fel 1901-ben, Ferenc József és a királyi család jelenlétében. De ugyanebben az évben készült a korfui márványszobor is, mely több helyen is állt a villa körül. Az eredeti elhelyezés ott volt, ahol Erzsébet idejében kedvenc költőjének, Heinrich Heinének a szobra állt egy glorieta alatt a villa kertjében, ma pedig a villa bejárata mellett áll Erzsébet márványszobra.

Két szobrászt ki kell emelnünk az alkotók közül, akik – egyéb nagyszabású munkáik mellett – alaposan kivették a részüket a szobortermelésből. Zala György – aki párhuza-

mosan dolgozott a Millenniumi emlékművön és az Andrassy-szobron – ugyanis hét, Strobl Alajos pedig 11 Erzsébet-szobrot készített. A köztéri szobroknál alapkövetelmény az egyediség is. A portrészobroknak tehát minél hűebben meg kell jeleníteniük az ábrázolt személyt, ugyanakkor egyedinek is kell lenniük. Ez látszólag ellentmondás, de nem kell

nagy különbségekre gondolnunk. Zala például vette a királyné úgynevezett „koronázási” fényképét (amely valójában egy évvel a koronázás előtt készült, de ugyanabban a ruhában

és ékszerekkel, amelyeket később a koronázáson viselt), s erről a fotóról készítette el a portrét. Ezt használta aztán az összes szobron, vagyis a fej és a mellrész mindegyik szobron azonos, a váll és derék körüli drapériák eltérése adja az egyes szobrok egyedi jellegét. Strobl Alajos, aki szintén a „koronázási” fotót használta, még ennyit sem foglalkozott az egyediséggel. Az ő Erzsébet-büszttjei pontos másolatai az eredeti és máig meglévő gipszszobornak – akár márványba faragták, akár bronzba öntötték. Strobl művéről még a 2000-es években is készült másolat.

Az Erzsébet-kultusz szobrokban megmutatkozó térbeli kiterjedése Európa jó részét lefedi. Az északi pólus a hollandiai Zandvoortban álló Erzsébet-szobor, a déli pedig az Észak-Afrika magasságában található Madeira – vagy ha csak a Köz-

térképen szereplőket nézzük, akkor a földközi-tengeri Korfu a legdélibb pont. Nyugat-keleti irányban pedig Svájtól Erdélyig, egészen pontosan Genftől Csíkszeredáig tart az Erzsébet-szobrok tere.

A Trianon után a határokon kívülre került Erzsébet- emlékek az 1920-as években, a határokon belül maradtak pedig a szocialista időszakban kerültek veszélybe. A határokon kívül a magyarbarátság és a Habsburg-férj tette halmozottan hátrányos helyzetűvé ezeket a szobrokat. A Szlovákiába szakadt négy Erzsébet-szobor mindegyikét eltávolították az 1920-as években, majd az egyiket már 1968-ban, a másik hármat 1990 után újra köztérre állították. A romániai hét emlék közül hat készült Trianon előtt (a hetediket 2005-ben állították Pesterzsébet testvérvárosában). Kettőt templomkertbe helyeztek

át (közülük az egyik 1944-ben megsemmisült), hármat lebontottak (közülük kettő eltűnt, a harmadik, az aradi 1926-ban Magyarországra került, de csak 1991-ben állították föl Makón). Csak a már korábban említett, Homoródkarácsonyfalván álló emlékoszlop nem szenvedett kárt – de hát ezen nem volt Erzsébet-ábrázolás. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság négy Erzsébet-emléke közül három eltűnt 1920 körül, egyet köztérről a városháza zárt udvarába

helyezték át. Az Olaszországhoz került Trieszt Erzsébet-szobrát lebontották, majd 1997-ben újraállították. A nyugati határszél két emlékéből a Deutschkreutzban állón nincs portré, csak szöveg, a rechnitzi szobor pedig minden valószínűség szerint nyersanyagként végezte a II. világháborúban.

Az utódállamokban tehát egyértelműen a pusztítás-pusztulás tendenciája volt az uralkodó. Magyarországon azonban még a szocialista időszakban sem volt ennyire egyértelmű a helyzet. Volt, ami nyom nélkül eltűnt, mint például a cecei emlékmű, volt, amihez soha nem nyúltak, mint

például a csillaghegyi szobor, és voltak, mint például a veszprémi, gyulai, szegedi és a központi budapesti, amelyeket a szocialista korszak elején lebontottak, aztán a vége felé vagy már a rendszerváltás után visszahelyeztek.

A rendszerváltozás utáni Erzsébet-reneszánsz néhány szobrát már említettük. De a többiek is konzervatívan realisták, mintha száz évvel korábban készültek volna, mintha nem is lett volna a 20. század. De hát ez részben a műfajból is ered. A mélypont azonban mindenképpen R. Törley Mária 2018-ban a budapesti Erzsébetvárosban, a Madách téren felállított Sisi-je. Ez már erősen a napjainkban divatos zsánerszobrokra hajaz – mélyen

a művészetet a gicstől elválasztó vonal alatt. Erzsébet bal kezében napernyőt tartva sétál (sok ilyen fénykép maradt fenn róla), nyakában egy medál a koronás magyar kiscímerrel, jobbában egy könyv, az alkotó szerint a versei, hajzuhataga a „koronázási” fotó szerint befonva – szóval minden, mi dagasztja a honfikeblet. Talán csak egy kutya hiányzik mellőle.

A most következő utolsó történet, amely a központi emlékhelynek szánt budapesti szobor születéséhez kapcsolódik, lehetett volna akár az első is, kronológiailag ugyanis oda kíváncskozna. De ez egy nagyon más történet, mint az Erzsébet-szobroké. Ez ugyanis arról szól, hogy Erzsébet királyné emléke hogyan segített eltüntetni a 19. század leggyűlöltebb budapesti szobrát.

Erzsébetet 1898. szeptember 10-én gyilkolták meg, egy hét múlva temették, az emléket megörökítő törvényt (1898. évi XXX. törvény a Dicsőült Erzsébet Császárné és Királyné emlékének törvénybe iktatásáról) október 10-én szentesítette az özvegy férj, és két nap múlva hirdették ki. Ez tartalmazta a következő paragrafust: „Elhatározza [mármint az országgyűlés], hogy a megdicsőülthöz méltó emlék – az önként megindult országos adakozás útján begyűlő összegek felhasználásával – állíttassék fel az ország

fővárosában...” Vagyis legyen valamilyen emlékmű Budapesten.

A budapesti közterületek fölött legfőbb halalommal bíró testület, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a budai Vár reprezentatív főterét, a királyi palota és a polgárváros határán fekvő hatalmas Szent György teret ajánlotta a leendő emlékmű helyéül. Nem minden hátsó szándék nélkül – a tér ugyanis már foglalt volt. 1852

óta ott állt a Hentzi-emlék. Ezt a 21 méter magas, 120 tonnás, öntöttvasból készült, gigantikus ereklyetartót formázó monstrumot Ferenc József állíttatta Heinrich Hentzi emlékére. Nem az államkincstárból, hanem magánpénztárából finanszírozta az emlékmű elkészítését, felállítását és felavatását, ugyanis Hentzi emléke a császári hadvezetésben és az udvari körökben sem volt népszerű, mert 1848 nyarán

Strobl Alajos miskolci szobra

Pétervárad várának parancsnokaként felesküldött a Batthyány-kormányhoz. A magyarok meg azért gyűlölték Hentzit, mert ezt az esküjét kétszer is megszegve elárulta a szabadságharcot. Az 1849. évi budai ostrom során pedig többek között a békés Pest ágyúzása, a Redout rommá lövetése és a Lánchíd felrobbantásának kísérlete fűződött Hentzi nevéhez. Görgey árulásért ki is akarta végeztetni, ettől mentette meg Hentzit a halálos sebesülés. Az ifjú császársban megfogant romantikus

kegyelet az őerte életét adó tábornok iránt élete végéig megmaradt: már esett szó a hálósobája falán függő festményről.

A Hentzi-emléket a kikényszerített politikai emlékmű hazai alaptípusának tekinthetjük: felállítása az abszolutisztikus hatalom, mi több, személyesen a császár által oktrojált, csak az *emlékeztetés* politikai akarata állt mögötte, hiányzott az *emlékezni akarás* társadalmi konszenzusa. Csak a politikai hatalom akarta a létét, a társadalom látni sem kívánta.

A „keserű emlékeket” idéző alkotás az 1867-es kiegyezést követően még három évtizedig emlékeztetett a dualista rendszer születésének árnyoldalaira. Hiszen a kiegyezés nem jelentett radikális rendszerváltást: azt a Ferenc Józsefet koronázták magyar királlyá, *akiért* Hentzi harcolt, s *aki ellen* harcolt a magyar honvédség. A mindenkori magyar miniszterelnök pedig több mint három évtizeden át kénytelen volt első pillantását erre az emlékműre vetni, ha kilépett munkahelye, a Miniszterelnökségnek helyet adó Sándor-

palota kapuján. Kevés olyan fotó maradt fenn az emlékműről, amelyen ne látszana az állandóan mellette posztoló rendőr...

Tehát amikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa éppen a Hentzi-emlék helyét ajánlotta a leendő Erzsébet-emlékmű helyéül, az egyetlen olyan lehetőséget ragadta meg a Hentzi-emlék eltávolítására, amelyre az uralkodó nem mondhatott nemet. Egyszerűen nem mondhatta, hogy neki Hentzi emléke kedvesebb, mint Erzsébeté. A Hentzi-emléket lebontották, és a hűvösvölgyi hadapródiskola udvarán, Hentzi kriptája mellett állították fel. A vele szemben érzett gyűlölet mélységét és tartósságát mutatja, hogy az emlékművet az 1918-as őszi forradalom napjaiban szétverték.

Az pedig, hogy a Hentzi-emlék eltávolításához ürügyül felhasznált Erzsébet-emléket csak 33 év múlva avatták föl, de nem a Szent György téren, még csak nem is Budán, hanem az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél egy gloriett alatt – nos, ez már egy másik történet.

Hetven második fele

Az 1986–2021 közötti évekről szóló második kötet megjelenésével teljessé vált Romsics Ignác összesen több mint 900 nyomtatott oldalnyi önéletrírása. József Attila sorainál aligha lehetne tömörebben összefoglalni a szerző önképének esszenciáját: „Magamban bízam eleitől fogva [...] Ha félttem is, a helyemet megálltam – / születtem, elvegyültem és kiváltam.” (Kész a leltár)

Most már az egész mű ismeretében erősíthető meg, amit közel egy éve e hasábokon az első kötetről írtam: erőteljes egóról tanúskodik, hogy a szerző úgy véli, ön maga, családja, tanítványai mellett indokolt 70 évesen a szélesebb nyilvánosság előtt is számot adni életéről. A terjedelem mellett a két kötet egyéb külső jegyei is ezt, az ön maga fontosságába vetett hitet jelzik: kemény borító, a szerzőről készült, mindkét kötet fedelét betöltő fénykép, most egy klasszicizáló épület előtt a távolba tekintő professzor, korábban az íróasztalánál dolgozó ifjú kutató; a hátoldalon kisebb fotón most a *Le Monde*-ot olvasó szerző, háttérben a – valószínűleg – párizsi háztetőkkal, az előző könyvön egy 1976-os fényképes diákigazolvány a Sorbonne-tól. Persze a saját élet jelentőségének hite minden publikálási szándékú önéletrírásról elmondható. Ez a memoár mindezzel együtt is, nyilván nem a könyvpiaci sikert, hanem a szerzőről fennmaradó kép megalkotását célozta.

Indokolt megjegyezni, hogy Romsicsnál a jelentős egót a tudományos rang csúcsáig vezető, töretlenül felfe-

lé tartó karrier, könyvei és más publikációi fogadtatása, a konferenciákra és ismeretterjesztő előadásokra szóló számtalan meghívás, a sokféle elismerés és messze nem utolsósorban a tanítványok által méltatott tanári munka jócskán megalapozta. Érdemes tudni, hogy történészé vált tanítványai a 70. születésnapjára egy közel 500 oldalas tanulmánygyűjteménnyel köszöntötték (*A történelem bennünk él*). Hasonló jellegű kötetet készített tiszteletére több mint húsz egri kollégája, a mai nevén Eszterházy Károly Katolikus Egyetemről (*Akit Clio elbűvölt*), és az alkalomból a kolozsvári egyetem is komoly elismeréssel adózott az ott is oktató szerzőnek.

A második kötet részletesen beszámol Romsics tanári, kutatói, publikációs tevékenységéről, munkakörülményeiről, a munkahelyein kialakult személyes kapcsolatokról, esetleges konfliktusairól; a magamban bízás érzékeltetése jól megfér azzal, hogy miként az első kötet, ez is kitér arra, mikor kik támogatták, segítették a munkáját, kik jelentettek számára megtermékenyítő szellemi közeget; tudósít hivatalosnak nevezhető külföldi útjairól, az ott szerzett benyomásairól, a magánélet egyes történéseiről, a többnyire külföldi, adriai, erdélyi, felvidéki nyaralásokon, utazásokon látottakról; tiszteletet érdemlően nyilvánosság elé tárja anyagi körülményeit, hogy bevételei hogyan viszonyultak a hazai átlaghoz, hogy bár gazdagságról nincs szó, de tisztas jólétről igen,

hogy mennyi időnként cserélt autót (mindig németre) stb. stb.

A hat fejezetcím tükrözi a lényegében kronologikus tárgyalási rendet és érzékelteti, hogy mi áll egy-egy időszak középpontjában: „Magyar-ságkutató Intézet [...] 1986–1990”; „Az ELTE docense, 1991–1993”; „Az Indiana Egyetem és az ELTE professzora, 1993–1998”; „Öt év itthon és szerte a nagyvilágban, 1998–2003”; és két fejezet, amelyeknek címei a Romsics ellen irányuló támadásokat emelik ki, „A ‘főcenzor’, a ‘sztártörténész’ és a ‘magyargyűlölő volt marxista’, 2003–2008”; A ‘legjobb tanár’, az ‘antiszemita’ és a ‘hazaáruló’, 2008–2021” és végül a 70. éven túltekintő „Epilógus”.

Már a két kötet szerzői ajánlásából is kiolvasható, hogy a két élet-szakaszról írtak szemlélete némileg különbözik. Míg az 1985-ig tartó korszakról azt mondja, hogy egy felfelé törekvő fiatalember perspektívájából, szociográfiai leírásokkal gazdagított éntörténetként mutatja be önmagán túl generációja miliójét is, addig a most megjelent könyvnél azt emeli ki: tárgya, hogy művek szerzőjeként, tanárként és más fórumok előadójaként milyen történész lett. Valóban, bár természetesen mindkét kötet Romsics Ignác története, az elsőben a társadalmi környezet bemutatása is cél, aminek külön jelentőséget ad a szerző szegényparaszti világból indulása, az értelmiségivé válás útja. A második kötet horizontja viszont lényegében a történészi tevékenység szintjén marad, elszórt megjegyzéseket nem számítva nem reflektál a társadalmi változásokra, nyoma nincs szociográfiai jellegű leírásoknak, és nem törekszik generációja miliójének

bemutatására sem. Még az olyan, közvetlen közegéhez tartozó témákkal sem foglalkozik érdemben, mint mondjuk a felsőoktatás rendje vagy az Akadémia helye, szerepe. Politikai véleményét ugyanakkor, nem titkolva a változásokat sem, több helyen is jelzi. Ír például arról, hogy 1998-ban örült a Fidesz győzelmének, onnan kisebb megbízásokat is kapott, 2002-ben viszont, történészi munkássága, az emlékezetpolitika megítélése alapján – ahogy írja – már ellenfélnek, ha nem ellenségnek tartották, a bukásuknak örvendett. Ezzel a témával legnagyobb terjedelemben a Gyurcsány Ferenchez fűződő kapcsolatáról szóló, tízoldali alfejezetben ír. A kezdeteket így látja: „Helyi értékem fontos mutatójának tekintettem, hogy maga a miniszterelnök [...] érdeklődést mutatott irányomban.” Ahogy visszatérően nevezi saját világlátását, plebejus szemlélete, értékrendje alapján rokonszenvezett a meghirdetett programokkal. 2005-ben még Gyurcsány könyvbemutatóján is szerepet vállalt. A későbbi időszakról beszámolva kritikusabb álláspontot idéz fel, de elítélően ír a sokszor hazugságokra épülő, méltatlannak tartott támadásokról is. A rész azzal zárul: számára a DK vezetője nem azonos azzal a Gyurcsánnyal, akire az ezredforduló körül figyelt fel, akitől még 2007–2008-ban is sokat remélt.

Romsics könyvében többször is szól a műveiből is jól kitetsző ars poeticájáról. Egy helyütt így fogalmaz: „[...] kerülöm a megfellebbezhetetlen erkölcsi ítéleteket, mivel meggyőződésem, hogy a humán tudományok nem dönthetnek el értékvitákat. Másrészt erénycsösznek sem tartom magam.” Máshol azt említi: „Tanári

ars poeticám fontos pillére volt a direkt politika és ideológia lehető legteljesebb kikapcsolása.” Itt is leírja: „A kutatóhoz hasonlóan a tanár sem dönthet el értékvitákat, mivel azok eldönthetetlenek.” Érdemes megemlíteni, hogy a Kossuth Kiadó általa szerkesztett, 24 kis kötetből álló *Magyarország története* sorozatának a rendszerváltás utáni húsz évről szóló darabjáról azt mondja: azért vállalta ő a megírását, és nem bízta politológusra, mert attól tartott, más nem tud megfelelni az részrehajlás nélküli, távolságtartó hozzáállásnak. Úgy látja, minden kényes kérdést szóba hozott, de a direkt állásfoglalásokat kerülte.

Az ítékezés és az álláspont közötti különbség persze messze nem elhanyagolható, a történész természetesen véleményt, értékrendet képvisel, és ezt Romsics is tudja. A memoár mindenestre más műfaj, mint a történetírás. Itt a személyes hang, a világról alkotott explicit vélemény kerülése mindenképpen hátrány, hiszen ez tenné érdekessé a szélesebb közönség számára az egyébként nem túl fordulatos élet eseményeinek akkurátus ismertetését.

Tulajdonképpen a történésziséget érintő úgynevezett emlékezetpolitika az, aminek ügyében a szerző leginkább reflektál az átélt változásokra. A motiváció elsősorban a közvetlen involváltság, a műveiben képviseltektől egyre erőteljesebben eltérő hivatalosnak nevezhető álláspont, a nézeteit érintő bírálatok és a személye elleni támadások. Ebben a kontextusban tesz rosszszalló megjegyzéseket az 1956-os Intézet felszámolásáról, a NER által alapított mindenféle történelemmel foglalkozó intézményről. Mindezt a regnáló

kormányzat identitáspolitikájának kritikájába ágyazza, de ennél nem lép tovább, nem taglalja, hogy mindez milyen szerepet kap egy rendszerépítés eszközeként.

Nincs tér itt részletesen felidézni a memoár úgynevezett Gerő-ügyet, a méltatlan és megalapozatlan antiszemita vagy a másoktól kapott magyargyűlölő, hazaáruló minősítéseket taglaló részeit. Annyit azonban indokolt megemlíteni, anno Romsics némileg akceptálta a kritikai megjegyzéseket, természetesen nem a személyét támadó szövegeket, hanem például azt, hogy az 1920 és 1989 közötti magyar sorsfordulókról írt művében nem tárgyalta a holokausztot. Most, az önéletírásban még a korábbi, igen visszafogott önreflexió is elmaradt. A fejezetcímeiben is idézett, megőrzendő szándékú címkékről azt írja, nem csak róla szólnak, hanem a magyar társadalom indulatairól, frusztrációjáról is, de azt nem fejti ki bővebben, hogy ezek a tényezők hogyan kapcsolódnak össze. Többször is említi az ország tragikusnak, sajnálatosnak nevezett politikai kettészakadtságát, de ennek lehetséges okairól, mondjuk például történelmi gyökereiről nem esik szó. Ugyanakkor érzékelhetően önmagát valahol a két oldal között helyezi el, munkái kritikussait ugyanúgy, mint a személye elleni támadásokat ebből az aspektusból interpretálja. Romsics véleménye Horthyról és korszakáról vagy Trianon okairól szemben áll a Fidesz és a Jobbik emlékezetpolitikai céljaival, tehát a magyar jobboldal nagyon is létező politikai szervezeteinek álláspontjával, valamint a nézeteikben hozzájuk közel álló néhány történész interpretációjával. Ezzel

szemben a „másik oldalról” érkezett bírálatok és támadások mögött nem létezik szervezett politikai erő, vagyis amit a középén állás jegyében Romsics itt láttat, vél, az egyszerűen kreálmány. Ennek tekinthető, hogy az olyan kritikusait, mint Eörsi István vagy Révész Sándor, valamint az antiszemitázó Gerő-írást közlő *Galamus* portált hangsúlyosan az SZDSZ-hez köti. A *Galamus*, szemben azzal, amit Romsics ír, nem volt pártlap, az ott megjelent írások ezt egyértelműen bizonyítják. Szuverén emberek személyes véleményét pedig, még ha az illetők tagjai voltak is az SZDSZ-nek, pártálláspontnak beállítani nem méltó a szerzőhöz. Ráadásul 2021-ben, a könyv írásakor az „SZDSZ-ezés” akarva-akaratlan egybecsengett a NER megbélyegző módszerével.

Már a memoár első kötetében is szembeötlő volt, hogy Romsics milyen fontos információnak tartja szereplői származását – mintha a világszemlélet szempontjából ezt determinálónak látná. Részben ezért is

érdemel említést, ahogy két, Lengyel László által szervezett, rendszeres értelmiségi eszmecesteréről, a *Korridor* és a *Kék Szalon* néven működő összejövetelekről ír. Mintha meglepve tapasztalta volna, hogy a – szerző kifejezésével – meglehetősen eltérő származású, háttérű, életkorú emberek között milyen harmóniát biztosított az intellektuális igényesség és a liberális demokrácia melletti elkötelezettség. Mindenesetre legfontosabb intellektuális élményei között tartja számon ezeket a fórumokat.

Az Epilógusból kitetszik, hogy a szerző 70 fölött nyugodt, öreguras életet tervezett, de visszahívták Egerbe, átvette a BBC History főszerkesztőségét, a megcsonkított Akadémián is kötelezettségei vannak. A 70. év a jelek szerint a tevékenységekben nem korszakhatár.

229

Romsics Ignác: Hetven év. Egotörténelem 1951–2021. 2. 1986–2021. Budapest, 2023, Helikon. 490 oldal, 6999 forint.

Kőrösi Imre

Namajdiás

Egy éven belül a legnagyobb magyarországi kiadóknál három olyan nagy érdeklődést kiváltó regény is megjelent, amelynek cselekménye Erdélyben játszódik. Recenzióm Visky András *Kitelepítéséről* a lap első idei számában olvasható – az írás a kötet rendkívül kedvező kritikai visszhangjának ismeretében különvéleménynek tekinthető –, a

Tompa Andrea legújabb, *Sokszor nem halunk meg* című regényéről szóló pedig a legutóbbiban. Erdély a könyvkereskedelemben használt algoritmusok ingerküszöbét is elérte: Vida kötete mellé a Bookline (powered by MCC) felülrértékesítő, magyarul upsales automatizmusa Tompáét ajánlja, ami alighanem annak a jele, hogy a két könyv

több vásárló kosarában is egyszerre volt benne. És akkor már megnéztem Viskyét is: a robot valamiért a *Rémtörténeteket* kínálja fel mellé Nádastól, Nádas regényéhez pedig Mohamed Mbougar Sarr könyvét, *Az emberek legtitkosabb emlékezetét*. Olvasóim ez utóbbiakról is tájékozódhattak e hasábokon, ami most el is bizonytalanított: vajon elég eredetiek-e a kritikusai választásaim. A vásárlói érdeklődéssel mindenesetre, úgy tűnik, találkozunk.

Vida Gábor *Egy dadogás története* című legutóbbi regénye önéletrajzi fogantatású könyv volt. A hős édesanyja székely, édesapja Arad megyei, vagyis tulajdonképpen alföldi: az egyetemi évekig elmesélt élet-történetnek érdekes módon inkább csak a háttere volt Erdély, mert a gyerek életének az nem volt eleven színtere, sokáig csak annyi volt vele a kapcsolata, hogy a székelyföldi vakációkra menet átvonatozott rajta. Ezzel szemben az új regény már az alcímében is erdélyi történetet, sőt *Erdélyi lektűrt* ígér.

A könyv régi krónikák stílusát idézve ezekkel a szavakkal kezdődik: „Ama nevezetes esztendőben, amelylyel történetünk fonala a kezünkbe kerül”. Az első oldalakon még olvashatók ilyen megfogalmazások: „nevezett diploma” (okirat értelemben), „a mi várunkat már akkor lerontotta az ellen”, „távol idők igazát ma hiába keresnők”, de aztán ez az archaizálóan krónikás hang teljesen elhalkul. A könyv külön címmel el látott huszonnégy fejezetéből ugyancsak az elsőben – *A hálátlan utókor* – szerepelnek az elbeszélés poétikáját érintő olyan mondatok, mint ez: „Hálátlan utókornak lenni könnyű, mert nemcsak azt tudjuk, amit az

elbeszélt események hősei nem, hanem azt is, hogy mit súgnánk nekik”, vagy ez: „arra vágyunk a múlt elbeszélése révén, hogy beleszólhasunk”. Ez utóbbi mondat voltaképp ugyanazt a problémát fogalmazza meg elbeszélői szempontból, mint amit néhány bekezdéssel lejjebb az elbeszélés, illetve az elbeszélt perspektívájából ragadnak meg a következő szavak: „az a múlt, amit nem meséltünk el aprólékos gonddal, meg sem történt”.

Ezzel nehéz lenne vitatkozni. Hiszen ahogy Bojtár Endre egyszer Borbély Szilárd *Nincstelenekjével* – pontosabban a valóság és az irodalom viszonyával – kapcsolatban írta: „rég túlhaladott” az a felfogás, amely „szembeállítja egymással az irodalmat és az eleve adott létezőnek gondolt valóságot; előbb van a valóság, aztán jön az irodalom, s az utóbbi tükrözi, »leábrázolja« az előbbi”. Arra, hogy ismereteinket nem közvetlenül a történelmi dokumentumokból vagy az ezeken alapuló tudományos forrásokból szerezzük, két példát is idéz: „A török hódoltság a magyar olvasóban az *Egri csillagok* közvetítésében rögzült, nem pedig mondjuk Hegyi Klára kitűnő tudós tanulmányai révén; hazánk 1945-ös felszabadulását az olvasóközönség *A tizedes és a többiek* kameráján keresztül látja.”

A könyv első, elméleti fejezete tehát elméletnek nem túl izgalmas, amellet talán regényfejezetként sem nélkülözhetetlen. Bár az elbeszélőnek elszórtan később is vannak a fentiekhez hasonló közvetlen ki szólásai, talán érdemes lett volna a regényt *in medias res*, a második fejezettel kezdeni: „Országos vásárnak lennie kell, ezzel mindenki egyet szo-

kott érteni”, annál is inkább, mert ez nagyon jól intonálja a könyv elejének mikszáthi hanghordozását. A narrátor egyébként még egy helyen beszél ki tartósan az elbeszélésből: az utolsó, *Folytköv.* című fejezet a regény főbb szereplőinek utóéletébe avat be, szinte címszavakba rántva össze helyenként évtizedes távlatokat. El lehet merengeni azon, mi lett volna, ha ezt a mindössze kétoldalas részt, valamint az első fejezetet az író elhagyja. Az elbeszélés mindenestre sem részleteiben, sem egészében nem szenvedett volna csorbát: a kötet szerkezete legfeljebb valamivel kevésbé látszott volna modernnek, ha a szerző lemond erről a két protézisről, amely a regény aktuális világán túlra is kiterjeszti – és nem biztos, hogy művészileg indokoltan – a narrátor illetékességét.

A Namajd nevű elképzelt erdélyi városkában játszódó történet a harmincas évek közepén, mint később kiderül, valamivel 1936 augusztusa előtt kezdődik, és a szereplők további életének az utolsó utáni fejezetben olvasható tömör összefoglalását nem számítva 1945. november 8-án fejeződik be. Az első hatvan oldal afféle környezetrajz, illetve egy olyan rendkívüli esemény leírása, amely éppen az országos vásáron történik. A bizonyos értelemben nulladiknak tekinthető első fejezet után a másodikban, a harmadikban és a negyedikben számításaim szerint minden oldalpáron legalább egy új szereplő bukkan fel, ami nem könnyíti meg az eligazodást a város vezető rétegének részletesen ábrázolt világában. De az összkép világos: a vásár idején egy Kalagor Máté nevű fiatalember érkezik a Marosvásárhely közelébe képzelt, zömmel magyarok lakta te-

lepülésre. A fiatalember megjelenése inkább csak szokatlan, de annál titokzatosabb eseményt jelent egy repülőgép landolása, amelyből két katonaruhás ember száll ki. Az egyik mintha a román király, a másik pedig egy férfiruhába bújt nő lenne. Egyedül Kalagor tudja az igazságot, hogy a pár nem az uralkodó és Elena Lupescu nevű szeretője, hanem a később igen kalandos életűnek bizonyuló Costel Enache hadnagy, aki csakugyan nagyon hasonlít a királyra, és egy Endza Sahaghian nevű, nem kevésbé mozgalmas életpályát befutó fiatal örmény nő. Endzába Enachén kívül Kalagor is szerelmes, bár az nem egészen érthető, hogy Endza miért kérleli egy papírlapra írt üzenetben: „ne me trahisse pas, je t’implore”, azaz „könyörgök, ne árulj el”. Nem világos ugyanis, hogy a városba csak akkor érkezett Kalagor kinek is fedhetné fel az ott ugyancsak teljességgel ismeretlen nő kilétét, közös ismerőseikkel pedig, úgy tűnik, nincs szoros kapcsolatban.

A szellemes beszélő nevet viselő Namajd alapvetően magyar, bár románok is élnek ott, akik főleg a közigazgatásban dolgoznak. A lakosságon belül jelentősnek tűnik a zsidóság aránya, van köztük boltos, pálinkafőző és nagyvállalkozó („tégla-báró”) is: ők a román időkben magyar zsidóknak számítanak, Észak-Erdély visszacsatolása után azonban már csak egyszerűen zsidónak. A város lakói vérmérsékletüknek, társadalmi helyzetüknek és lehetőségeiknek megfelelően válaszolnak a történelem fordulataira, amiből a fővárosok, országhatárok, államfők, utcanépek és vezényleti nyelvek változása közepette a regény történetének tíz évében jó néhány akad.

Ebbe a milióbe jól illik a tisztázatlan identitású Kalagor figurája, akit többnyire „románföldi ember”-nek vagy egyszerűen „román”-nak neveznek. „Jó öreg” jelentésű, görög eredetű névvel (kalogerosz) a keleti egyház szerzeteseit illeték. Félig vagy akár egészen magyarnak vallja magát, de nem ismeri például a birka szót, és magyarul nem tud káromkodni sem. Édesanyja, egy bukaresti cselédlány, korán meghalt, apja származására nem derül fény, ő maga jó darabig egy örmény család környezetében nevelkedik, ősei „nincsenek”. A háborús időkben a magyar oldalon megbízhatatlannak tekintik, és mint román alhadnagy munkaszolgálatos egységbe kerül, a románok pedig szökevénynek tartják. Nevét élete során írták Călugăru Mateinek, Matieunak, Kologor Mateinek, Kalagor Máténak és Cologor Mathiasnak is. Annál érdekesebb, hogy a regény egyik román szereplője egyszer ezt mondja neki: „Te vagy a legokosabb magyar, akit valaha ismertem.”

Nem rögtön világos, hogy mit keres Namajdon, ahol a regény elején egyszer csak leszáll a vonatról. Egy nem túl hangsúlyos, elejtett mondatból úgy tűnik, a legkisebb ismert Ganz-féle vízturbina hozta a városba. Ott tehát feladatot talál: „oklevél nélküli mérnök”-ként az elhanyagolt namajdi vízműtelepet akarja felújítani, majd megvásárolni, a telepet, amelynek története talán a fel-felhorgadó és el-elcsüggedő akarát, a kedvezőtlen körülmények között folytatott jobbra törés, a nehézkes, szinte lehetetlen modernizáció szimbólumaként húzódik végig a könyvön.

De Kalagornak nemcsak a munkája ütközik nehézségekbe, a sze-

relmi élete sem egyszerű: Namajdon megnősül, de házasként sem tudja kivenni a fejéből Endza Sahaghiant, akivel a háborús időkben is többször találkozik, és egy másik nővel is viszonya lesz. A kaszinó a tagjai közé fogadja (a vadásztársaság nem), almérnöki tanulmányairól majdnem papírt szerez, és a román, illetve a magyar hadseregben is tevékenykedik, különböző beosztásokban. Van a figurájában valami pikareszk, jóhiszemű és sodródó, valami Josef K.-ból, egy modern Akárkiből. De az álmodozó művészhonásokat sem nélkülözi egészen, ahogy ez a gondolata is mutatja: „jó volna idejében, azaz fiatalon meghalni, mielőtt az ember megtudja, milyen jó tud lenni az élet, amiből úgysem részesül hosszan”.

Az egész könyvre jellemző valami könnyedség – ami mégsem jelent felületességet –, talán erre utal az *Erdélyi lektűr* alcím: mozgalmas szerelmi szálaival, izgalmas történelmi háttérével, érdekes mellékszereplőivel a regény akár egy Jávor Pál főszereplésével elképzelt filmnek is alapjául szolgálhatott volna. A városka kedélyes ábrázolása egyszerre idézi fel Mikszáthot és a cseh újhulám filmjeit, miközben olykor krúdys tónusok is felfedezhetők benne.

A víztelep fő szimbólumán kívül számos motívum szövi át a regényt: ilyen a mindig átnevezett vendéglő, a város főterén álló, történelmi korú fa, amellyel nem nagyon tudnak mit kezdeni, vagy a román templom titokzatos szabotázsakciók sorával hátráltatott építése. Vannak figurák, akik inkább tűnnek egy kórus többé-kevésbé egyénített tagjainak, mint aprólékosan megrajzolt karaktereknek. Nem nevezhető szerencsésnek, ha egy szereplő leginkább

egyéni vonását a neve jelenti: jegyzetek nélkül például zavarban lennék, ha arra kellene válaszolnom, hogy kicsoda is Imre atya, Kelemen Károly vagy Elemér doktor. A minden kedvező hírre a városháza előtti performansszal reagáló Kéky hadnagy vagy Schwartz fényképész különös pályafutást befutó figurája ugyanakkor emlékezetes, de mégis mintha túl sok olyan alak lenne a könyvben, akik a cselekményt nem viszik előrébb, és a főhős karakterére vagy sorsára sem gyakorolnak fontos hatást, csak az összképet tesszik zsúfoltabbá. Az író ambíciója szemlátomást a társadalom minden fontos rétegére és a minden főbb történelmi eseményre kiterjedő ábrázolás volt, de ez érzésem szerint a regény valamiféle túlnépesedésével járt. Néhány eseményről talán elég lenne értesülni. Az új szereplők bemutatása olykor szétzilálja a cselekményt, a felléptetésük – a könyvnek értelemszerűen inkább az első felében – rendre megakasztja a történetet.

Ennek jele például az, hogy az elbeszélés néha mintegy újrakezdődik, hogy a történet folyásába majd az új karakter bemutatása után kapcsolódjunk vissza ismét. Ezt némileg külsődlegesnek érzem. Ha művészi fogás, ha játék – úgy látom, afirmatív kritikák gyakran a megoldatlan problémákat nevezik játéknak –, akkor sem látom, milyen esztétikai értékkel gyarapítja a könyvet. A főhős gyerek- és fiatakoráról például egy tízoldalas szövegrész tájékoztat, amely a könyv negyvenhetedik oldalán kezdődik: „Villany és benzomotor; az a jövő, mondta Kalagor apja még a háború végén”. Ennek a résznek mintha maga Kalagor lenne

az elbeszélője és Schwartz, valamint a város román jegyzője, Moldovan Marius a hallgatója: az utóbbi arra kíváncsi, hogy ki volt a repülővel érkezett két személy. A kérdés egyszerűségéhez képest azonban a szöveg olyan aprólékosan avat be a hős múltjába, ami olvasói szempontból érthető – végtére is valamikor csak meg kell ismerni a legfontosabb regényalak élettörténetét –, de nehéz elképzelni, hogy ezt az érintett éppen két újsütetű ismerősenek adja elő, különösen miután a jegyző érzékeltette, hogy jó titkosszolgálati kapcsolatai vannak. Az új szereplőt bevezető negyedik fejezet így kezdődik: „Anton Schwartz fotográfus gyakori vendég Namajdon, ha országos vásárt tartottak, mindig megjelent, a hetipiac is nehezen tudott nélküle véget érni”, a hatodik pedig így: „Havadi Borbálát a fiával a vonat és a botrány hozta Vásárhelyről”. Van ezekben az új szálak reflektálatlan fesztelenséggel bevezető felütésekben valami kevéssé művészi, valami gépies.

Egy interjúban, amelyet húsz évvel ezelőtt Balassa Péter Csontos Erikának adott, és a *Jelenkorban* volt olvasható, arról beszélt, hogy korábban, Móricz idején, a két világháború közötti magyar irodalomban sajátos problémát jelentett Erdély: „felrémlt, hogy a gyökerek teljesen elpusztultak, vagy pusztulófélben vannak, és valahogyan vissza kell szerezni őket. Itt nem az irredentizmusról van szó, hanem arról, hogy úgy nem lehet élni, hogy Magyarországnak nincsen Erdélye.” A pártállam időkben – a Ceausescu-diktátúra katasztrofális belső körülményein túlmenően – ezzel éppen ellentétes megfontolások akadályozták Erdély

és az erdélyi irodalom anyaországi recepcióját. Ha Balassa húsz éve úgy fogalmazott, hogy „most tud ez a távolság beérni mint irodalom. Megszűnnek a politikai-ideológiai ráarakódások”, akkor nem tudom, mit mondana ma. Foglalmam sincs, mit gondolna a művekről, de azok a történeti vagy irodalomszociológiai folyamatok, amelyeket az utóbbi időben Tompa, Visky és Vida könyvének, illetve könyveinek anyaországi kiadása is jelez, talán nem lennének kedve ellenére. A *Senkiháza* értékes darabja a Magyarországon újabban megjelent erdélyi tárgyú regényeknek, és a maga fordulatos, a szó hagyományos értelmében regényes cselekménybonyolítása, legtöbbször élénk színekkel megrajzolt alakjai,

könnyedebb, gyakran szatirikusba játszó hangja élesen megkülönbözteti mind Tompa Andrea, mind Visky András legutóbbi könyvétől. A *Sokszor nem halunk meg* baljósan induló és a főhős szempontjából nem egyértelmű sikerrel befejeződő fejlődéstörténete, valamint a *Kitelepítés* bibliai családi kálváriája után, ha nem is az alcímben bizonyára önironikus lefokozással vállalt lektúr, de a görög tragédiák után bemutatott, feszültségoldó szatírtjátékok műfaja eszébe juthat az olvasóknak Vida Gábor regényéről.

Vida Gábor: *Senkiháza*. Erdélyi lektúr. Budapest, 2023, Magvető. 424 oldal, 5999 forint.

Berlin eleste

Ha a társadalmat szervező hatalom a törvény helyett az önkény útját választja, előbb vagy utóbb eljön a pillanat, amikor szüksége lesz jól fizetett emberekre, akiknek az lesz a feladatuk, hogy az alávettettekkel elhitessék, hogy ami van, az a létező világok legjobbika, a rendszer, melyben élniük adatott, nélkülük ugyan, de értük működik, lehetőleg az örökévalóságig. Az olasz kommunista gondolkodó, Gramsci vette észre, hogy az önkénynek egyszerűbb a dolga, amikor hatalma fenntartása érdekében lemond a nyílt elnyomásról, s helyette az alattvalókra bízta, hogy szeressék meg elnyomóikat. Nincs szükség diktatúrára, mond-

ja a kommunista olasz gondolkodó, megteszi a hegemonia, mely vértelenül és fájdalom nélkül feledteti el az elnyomottakkal a szabadság különben fájó hiányát.

A hegemonia biztosítása az új, az önkényuralkodónak kedves értelmiségieken múlik, akiket Gramsci a „szerves” jelzővel illet, szemben a szabadságot szerető, ódivatú, „hagyományos” értelmiségiekkel. A hegemoniára épülő kizárólagos hatalomszerveződés előnye, hogy bármilyen ideológia nevében működtethető, csak meg kell találnia a bárdokat, akik az istenadta népet boldogító király nevét dicccsel illetik. Gramsci a hegemonia technikáját

javasolva Lenin nyomdokain haladt, de Mussolini börtönébe kerülve látania kellett, hogy javaslata a fasiszták számára is hasznos. A lelkek feletti hatalmat biztosító hegemonia megteremtésében kulcsszerepet játszó új bárdok létformája Gramsci szerint nem állhat többé az ékesszólásból, az érzelmek és szenvedélyek külsőleges és pillanatnyi ösztönzéséből, hanem abból, hogy „permanens meggyőzőként” tevékenyen részt vesznek a gyakorlati élet hatalom adta kereteinek kitöltésében, szolgálnak uraik hatalmának megszilárdítása érdekében.

A szerves értelmiség szerepére vállalkozóknak azonban csak abban az esetben van esélyük a hagyományos értelmiségiek leváltására, ha van érdemi mondanivalójuk, tehetségesebbek és kreatívabbak azoknál, akik helyére kívánnak lépni, s ez a feltétel nem mindig teljesül, mivel – mint a velszi bárdok esete is mutatja – a tehetség és kreativitás többnyire együtt jár a kritikai szellemmel és autonómiával, ami nélkül nehéz, ha nem lehetetlen a hegemon hatalomgyakorláshoz szükséges elhitető erejű szellemi alkotások létrehozása.

A hegemonia magát képező ideológia a mai magyar társadalomban a nemzeti büszkeség felkeltését, a balsorsközpontú pesszimizmus megfordítását célozza, kiegészítve a „szent”, más szóval nukleáris család idealizációjával, amiben a sportolók mellett újabban a művészeknek és a tudósoknak is jut szerep. A minden demokratikus féket nélkülöző hatalom irdatlan pénzeket költ a nukleáris családot fenyegető képzelt LMBTQ-rémek megfékezésére, valamint a nemzeti öntudat negatív trendjének megfordításán ügyködő

alkotók és alkotásaik támogatására, ami láthatóan eddigelé meglehetősen szerény eredményeket hozott. A gazdagon kistafírozott nemzetépítő organikus értelmiség akadémiákat, intézeteket, színházakat, egyetemeket kapott itthon és külföldön. A pénzhegyek azonban egereket nem zettek, az áhított remekművek sem a művészetekben, sem a tudományokban nem születtek meg.

A zárt gondolkodás mintái szerint megszerkesztett hegemon nemzeti ideológiai diskurzus témái természetsszerűen a múltból származnak. Az olimpiai bajnokaira büszke, hamis történelmi tudattal megvert, lebutított, politikailag hiszterizált magyar tömeg számára az elvesztett nemzeti nagylét álma kiapadhatatlan reményforrás, melyet az uralmon lévő politikusok minden választás előtt újrakasztanak. Instant megoldásként kínálkozik a film, melyről már Lenin is megmondta, hogy a bolsevik párt számára a legfontosabb művészet. Az egykor világhírű magyar filmművészet a fülkeforradalmat követően a hozzáértő Andy Vajna szárnyai alá bújva még fenn tudta tartani pozícióit. Vajna 2019 januárjában bekövetkezett halála után azonban a magyar filmművészet tönkre jutott, romjain családközpontú, az autoriter nemzeti ideológia dédelgetett eszméinek jegyében fogant filmek jöttek létre, melyektől a megrendelők az egyeduralmat legitimáló hegemonia megszilárdulását remélték és remélik. A múlt század 50-es éveiben is voltak hasonló próbálkozások. Szikora János Hadik András huszárgenerális 1757 októberében Berlinben elkövetett bravúros csínyéről szóló most bemutatott filmje Bán Frigyes egy-

kor *Rákóczi hadnagya* címen bemutatott filmjére hajaz, de annak bája és profizmusa nélkül.

A feleségéhez és a királynőjéhez egyaránt hű Hadik András a magyar hadtörténelem kétségtelenül egyik legdicsőbb tettét, a Habsburg Birodalommal háborúban álló Poroszország fővárosának bevételét és megsarcolását hajtotta végre. Ez a tartalom nemcsak a magyar nemzeti identitás fényezésére alkalmas, hanem a célba vett főváros, Berlin révén mai politikai áthallásokat is megenged. Nemzeti szempontból nézve a történet egyetlen hiányossága, hogy a hadvezér Mária Terézia császárnő katonájaként hajtotta végre hőstettét, bár ő maga magyar volt, és katonái is azok voltak.

A filmet támogatásra méltónak ítéelő döntéshozók szemében azonban a magyar nemzeti dicsőség előtérbe hozott szempontja semmissé tehetette a Habsburg-szál okán felhorgadó kételyeket, s így történhetett, hogy Szikora János megkaphatta a rendezés jogát. Szikora már életkoránál fogva sem lehet ideáltípusa az organikus értelmiségnek, hiszen van, aki emlékszik még kiváló alakítására Elek Judit 1980-ban készült nagyszerű Martinovics-filmjében, ahol az élesen Habsburg-ellenes költő, a vigyázó szemét Párizsra vető Batsányi János szerepét játszotta. Szikora ha lassan is, de biztosan megindult a hagyományos értelmiségből organikus értelmiséggé válás útján, aminek állomásait szaporodó érdemrendjei mutatják. Kormánykitüntetésként az első Orbán-kormány alatt 1997-ben még csak kiskeresztet kapott, amit 2018-ban a tisztikereszt követett. Legutóbb már középkeresztrel ismerték el nemzeti

elkötelezettségét. Vár még rá a középkereszt a csillaggal majd utána a nagykereszt. A másik nagykereszt, melyhez nyaklánc és az arany sugaras csillag jár, magyar értelmiséginek, ha organikus, ha hagyományos, már nem adható.

A *Hadik* is bizonyítja a jól ismert tételt, hogy egy filmet nem a megrendelő által előírt ideológiai tartalom, hanem a rendező, a forgatókönyvíró, az operatőr, a vágó és nem utolsósorban a színészek munkája tesz jóvá. A *Hadik* esetében ezek az összetevők, az operatőri munka kivételével, teljességgel hiányoztak. A rendező ugyan nem maga írta a forgatókönyvet, de feltűnhetett volna neki, hogy a szerepek egysíkúak, a konfliktusok kiszámíthatóak, a cselekmény sekélyes és szegényes, a javarészt vándorlási epizódokkal kitöltött történetben nincs elég erő arra, hogy elejétől végig lekösse a néző figyelmét. A vége poén a kesztyűkkel ugyan nem rossz, de ahhoz kevés, hogy feledtesse az előző 108 perc unalmát. A forgatókönyvet jegyző Kis-Szabó Márk helyett talán egy nemzeti Chat GPT által írott szöveggönyvet kellett volna rendelni, az legalább hozta volna a történelmi kalandfilmek kelléktárához kötelezően hozzátartozó, a múltban jól bevált elemeket. A férfi színészen jól áll a magyar huszáregyenruha, orruk alatt tömött a bajusz. Az idegenszívű intrikusoknak már az arcukról lerí a gonoszság, a nők csinosak és szilfidek, a Hadik gyerekek cukik. Sehol semmi izgalom, meglepetés.

A film igazi főszereplői a lovak, melyek Győri Márk kamerájával látatva mintha csak Leonardo da Vincinek a firenzei Városháza számára

tervezett, de félbehagyott nagyszabású festményéről léptek volna át a filmvászonra. Az eredeti festmény ma már nem látható, csak vázlatok alapján következtethetünk a festmény által nyújtott látványra. A vizuális hatáselemekre mindig is érzékeny rendező érdeme, hogy hosszú percekben át láthatjuk a mesterien felvett és vágott lovas csatajeleneteket. A filmet útjára bocsátó nemzeti érzelmű cenzorok nagy fájdalommal lehetett, hogy a dramaturgiailag semmitmondó, színpompás, mozgalmas látványelemek a nemzeti büszkeség érzésének fokozásához nem járulnak hozzá, hiszen a lovaknak nincs nemzeti hovatartozásuk, a néző sokszor nem tudja eldönteni, hogy magyar, osztrák vagy porosz lovat lát a vásznon.

Szikora filmje mindazonáltal toronymagasan kimagaslik az organikus értelmiségiekhez újonnan csatlakozott, művészi babérokra ácsingózó fiatal filmrendezők ideológiailag feltmentes munkáihoz képest, melyek ha már a hanyatló Nyugat Cannes-ban, Berlinben, Vencében megrendezett fesztiváljaira nem juthatnak ki, a Türk Tanács országaiban megrendezett fesztiválokön méltán remélhetnek díjakat.

Hadik. 2023, magyar történelmi kalandfilm, 108 perc. Rendező: Szikora János. Forgatókönyv: Kiss-Szabó Márk, operatőr: Győri Márk, szereplők: Trill Zsolt, Molnár Áron, Szabó Győző, Horváth Lili.

Csengery Kristóf

237

Koraiság, késeiség

A dal olyan a zene világában, mint az irodalomban a lírai költemény: rövid, bensőséges, és behatárolt terjedelme ellenére képes arra, hogy dióhéjban egy világot mutasson fel. A dalciklus viszont éppen a behatároltságot cselezi ki, lírai téglákból epikus épületet emelve. Vagy történet szálára fűzi fel a lírai megnyilatkozások sorát (*Asszonyszerelem, asszony-sors*), vagy hangulati-tematikus kötéanyagot használ (*A halál dalai és táncai*). A nagyközönség hajlamos azt hinni, Schubert volt az első dalciklusszerző, ám a tények cáfolják e feltételezést: Beethoven remeke, *A távoli kedveshez* (1816) hét esztendő-

vel előzi meg Schubert *A szép molnárlány* című első sorozatát (1823). Beethoven opusa ráadásul nemcsak a ciklikus forma területén úttörő, hanem abban is, hogy igen korai időpontban előlegezi meg az *egybefüggő zenei folyamatként* megjelenő ciklus vérbeli romantikus jelenségét. Egyszerűbben: *A távoli kedveshez* dalai átvezetésekkel, szünet nélkül hangzanak el, és ennek a megszakíthatatlanságnak különös varázsa van. Hirtelen úgy érezzük magunkat 1816-ban, nyolc évvel a *9. szimfónia* előtt, mintha Schumann kortársai lennénk, és az érett zenei romantika vidékein járnánk, legalábbis ami

a formai gondolkodást illeti. Ne feledjük: a mű egységének elve a zenei romantika egyik sarkalatos újítása, mind a tematikus-motivikus ökonómia (ld. tématranszformáció), mind a folyamatok egybekomponáltsága (ld. szimfonikus költemény) szempontjából.

Ehhez képest – és akkor is, ha csak a mű zenei-poétikai kvalitásait tekintjük – az *An die ferne Geliebte* számára indokolatlanul mostoha sors jutott a beethoveni termés fogadtatástörténetében: ritkán hallható, keveset írnak vagy beszélnek róla. Schubert három dalciklusáról annál többet, annak ellenére, hogy e három közül az utolsó, ha ciklus is, nem Schubert, hanem a bécsi kiadó, Tobias Haslinger akaratából lett azzá. Nem sokkal halála előtt Schubert egyebek mellett írt tizen-négy dalt is, ezek közül hét Ludwig Rellstab, hat Heinrich Heine, egy pedig Johann Gabriel Seidl szövegére készült. Schubert két másik dalciklusa (*A szép molnárlányt* már említettük, a későbbi az 1828-ban keletkezett *Téli utazás*) egyazon szerző szövegeinek megzenésítése, és történetesen e szerző mindkét-szer ugyanaz: Wilhelm Müller. De a kései tizen-négy dal esetében nemcsak a szövegírók személye különböző. A dalok között nincs semmilyen logikai kapocs: sem történet, amelynek vörös fonalára felfűzhetők volnának, sem hasonló téma, de még a karakterük-atmoszférájuk is nagyon sokféle. Van közöttük súlyos, sötét hangvétellű darab, van misztikus, van lírai, szelíd, és van könnyed, felhőtlen hangvétellű. És természetesen ennek megfelelően nemcsak a hangütés, de a fajsúly is változó. Heterogenitás jellemzi tehát a schu-

berti daltermés zárófejezetét, s ami közös nevezőként értelmezhető, az legfeljebb annyi, hogy valameny-nyi dal végsőkéig kiforrott, a művet egytől egyig igen magas rendű kompozíciós megoldások jellemzik. Haslinger kiadóként mai szóval élve jó marketingfogásnak érezte, ha ezt a tizen-négy dalt *Schwanengesang* (*Hattyúdal*) címmel egybemarkolva a zeneszerzőnek a dalműfajban megírt „végrendeleteként” adja közre. Működött és működik az elképzelés: mindmáig előszeretettel adják elő ciklusként azt, ami nem ciklus. Igaz, a „cikluson” belül a kivételes jelentőségű hat Heine-dal élvez némi integritást – ezeket a zenei gondolkodás hajlamos önálló egységnek tekinteni, joggal.

Nemrég a két említett mű, *A távoli kedveshez* és a *Hattyúdal* egy lemezen jelent meg. Felvetődik a kérdés: összeillenek? A társításnak feltétlenül van létjogosultsága, több okból is. Ludwig van Beethoven (1770–1827) és Franz Schubert (1797–1828) a közel három évtizednyi korkülönbség ellenére kortársak voltak, emellett ugyanazon zenetörténeti folyamat: a klasszika romantikába való átmene-tének részesei és alakítói. Ráadásul egy városban éltek, a klasszikus zene fővárosa, Bécs zenekultúrájának nevezetes szereplőiként, és mindkettejük körül kultusz alakult ki. Beethoven esetében e kultusz alkotóeleme a zordság, az elvadultság (egy süket, piszkos és elhanyagolt, dühkitörésekre hajlamos, alkoholista remete, akinek szobájában bűz és káosz fogadja a vendéget), Schubert esetében a sajátos baráti kör, a „Schubertiádék” inspiráló kompániája, amely főként művészekből (írók-költők, festők, muzikusok) áll, és

amelynek alapvetően férfitársaság-jellegét az utókor szemlélete a mostanra ténynek tekintett schuberti homoszexualitással is összefüggésbe hozza. Schubert számára inspiráció, de teher is volt a csodált, utolérhetetlen példakép művészete, és alighanem maga Beethoven jelenléte is. Sokáig úgy hitték, nem találkoztak. Közeli és rendszeres szellemi kapcsolat valóban nem alakult ki köztük, hiszen eltérő társadalmi körökben mozogtak, de a zenetörténet számontartja, hogy ismerték egymást, sőt, Beethoven a halálos ágynál őt meglátogató fiatalok között különös elismeréssel fordult Schubert felé, hitelesítve és jóváhagyva a fiatalabb pályatárs munkáját. Ráadásul Schubert művészetében sok a Beethoven-hatás. Egyszóval megvan a két alkotó opusai között a sajátos, feszültségteli szellemi erőter, amely termékennyé teszi, ha műveik egymásra reflektálva hangzanak fel.

A lemezen két kivételes előadó szólaltatja meg a műveket. A brit tenor, *Mark Padmore* (1961) esetében fontos hangsúlyozni az énekes sokoldalúságát. Műfaji és stílári értelemben egyaránt széles skálán helyezkednek el a kompozíciók, amelyek előadásában eddigi pályafutása során közreműködött. Britten vagy a 2022-ben elhunyt Harrison Birtwistle operái ugyanúgy szerepelnek repertoárján, mint Schumann *Dichterliebe*-je, Händel *Jephtája* és Mozart operái. Emlékezetes evangélista volt Bach passióiban. Talán nem tévedés azt állítani, hogy a közönség valamivel inkább tartja számon a művészt a régizene előadói között, mint más minőségben, és ez a daléneklés vonatkozásában sem lényegtelen információ, mivel

az a fajta körütekintő felkészülés, részletek iránti fogékonyság és stílári érzékenység, amely a régizene avatott előadóit jellemzi, kulcsfontosságú a dalinterpretáció területén. A zongorista nem kísérő, hanem egyenrangú, inspiráló partner: a japán-brit *Mitsuko Uchida* (1948) mindenekelőtt Mozart és Schubert műveinek előadójaként vívott ki általános elismerést, Bécshez igen szoros szálak kötik, hiszen tizenkét éves korától (diplomata szülők gyermekeként) sokáig itt élt és tanult, idővel természetesen a Bécsi Zeneakadémián – tanárai között olyan nagy művészeket találunk, mint Wilhelm Kempff és Stefan Askenaze. De nemcsak Béccsel és a bécsi klasszikusokkal ápol élénk és állandó kapcsolatot, hanem a kamarazenével is: neve már az 1970-es évek elejétől feltűnt a legendás hírű Marlborói Fesztivál résztvevői között, 1999-ben pedig egy másik zongoraművész, Richard Goode társaságában a fesztivál művészeti igazgatója lett. A sokoldalúság és nyitottság nemcsak Padmore-nál, nála is meghatározó: Mozart és Schubert mellett többek közt Beethoven, Chopin, Debussy, Schönberg műveinek is jelentős előadója, sőt, nemcsak zongorázik, vezényel is.

Az előadásokról túlzás nélkül állítható, hogy a legmagasabb színvonalat képviselik. Padmore éneklésének vokális igényessége és költői ihletettsége a legnagyobbak – Dietrich Fischer-Dieskau, Hermann Prey, Peter Schreier, Peter Pears – nevével fémjelzett vonulathoz csatlakozik, Uchida zongorázásának rugalmassága, atmoszférateremtő ereje és az énekszólammal való együtt lélegzése ismét csak kivételes jelentőségű elődök: Gerald Moore, Jörg Demus,

Erik Werba, Karl Engel munkásságát idézi emlékezetünkbe. Nem lehet nem észrevenni, hogy Padmore számára a dal alfája és ómegája a szöveg: éneklése eredendően nyelvi indíttatású. Német szövegejtése alig hihetően tökéletes: minden magán- és mássalhangzó abszolút hiteles színű és ízű, és valamennyi mögött egy világ rejlik. A dalok minden hangját úgy formálja meg, hogy az interpretáció a szövegben és a zenében rejlő lelkiállapotok: vágy, öröm, sejtés, félelem, csüggedés, melankólia, nekilendülés, játékosság, büszkeség érzékletes kifejezőjévé válik.

Beethoven-interpretációjának döntő fontosságú eleme a sóvárgás, az átszellemültség, a rácsodálkozás varázsának érzékeltetése. Schubert-tolmácsolásait hallgatva egyrészt újra és újra elámulunk azon, hogy a megszólalásmódok és fajsúlyok

milyen gazdag sokféleségét képes elénk tárni az énekes. Másrészt azonban az is állandó élményünk, hogy a színes kaleidoszkóp ebben az értelmezésben rejtélyes módon mégis egységes képpé áll össze. Nem nehéz ráébredni: az egységesség záloga az, ahogyan a nagyszerű tenor e remeklések kései mivoltára mutat rá, a hangvételtől függetlenül minden egyes dalban a jelentőség mozzanatát, a végső kiforrottságot helyezve előtérbe. Ily módon Mark Padmore mintha önkéntelenül mégis igazolná Tobias Haslinger kiadói gesztusát, előadásmódjával arra mutatva rá, hogy a *Schwanengesang* valóban Schubert dalszerzői végrendelete.

Beethoven: A távoli kedveshez, **Schubert:** Hattyúdal. **Mark Padmore** (tenor), **Mitsuko Uchida** (zongora). Decca.

Mélyi József

Már rég nem túl sok

Nézem a képeket és nézem a látogatókat. Járnak körbe, hozzám hasonlóan a Ludwig Múzeum tereiben, közelebb lépnek egy-egy festményhez, elolvassák a címeket, továbbmennek, mint rendesen. Ketten össze-súgnak, hogy a szarkupacot ábrázoló szobor valóban olyan-e, mint a szarkupac. A teremőr széke fölött szét-darabolt emberi testek képe, festményen. Balra az egyik kollázson egy horogkereszt, a szexmagazinokból kivágott fotókon pucér nők egymás hegyén-hátán. A teremben minden-

ki nyugodtan jár-ke. Nézegetnek. Nem tudom persze, mi lehetne az adekvát reakció: kirohanni a világból, és ordítani, vagy elfordulni és sírni. Egyetlen néző sem tesz sem így, sem úgy. A Boris Lurie és Wolf Vostell műveiből válogatott *Művészet a soá után* című tárlat, amely Németországban jött létre, és körútjának egyik állomása a Ludwig Múzeum, a budapesti helyszínen – és nyilván már máshol sem a világon – nem kavar hatalmas érzelmeket. A látogatók ebben a közegben és ebben

az elrendezésben valószínűleg egy művészettörténeti korszak lenyomataként érzékelik a többségükben több mint fél évszázaddal ezelőtt készült művek együttesét. Talán a *Westkunst*nak az Atlanti-óceánon átnyúlva egymáshoz kapcsolódó két művészi pozícióját láthatják benne, s egy ismert német és egy Kelet-Európában szinte teljesen ismeretlen amerikai művész alkotásainak különbségeit és tematikus együttállását figyelik. A képekből áradó iszonyat benne van a levegőben, de mint valamilyen távoli jelenség.

Boris Lurie és Wolf Vostell csaknem hatvan évvel ezelőtt, 1964-ben ismerkedtek össze, amikor a harmincas évei elején járó, a Fluxus hálózataiban a nemzetközi hírnév felé tartó Vostell Long Islanden tartott egy happeninget, a nála nyolc évvel idősebb, a Gertrude Stein Galériában rendezett *NO Sculpture Show*-val már erősen a művészeti üzemmel szembehelyezkedő Lurie pedig mint néző volt jelen. A happening egyik szakaszában a résztvevők egy üres medence kövezetére feküdtek, egymás hegyén-hátán; mintha a haláltáborok képeit ismételték volna. Nem sokkal a happening után Lurie levelet írt Vostellnek, amelyben így fogalmazott: „A happeningedből egyes jelenetek különösen tetszettek – mindenekelőtt az úszómedence.” A két művész levelezése és barátsága a kilencvenes évek végéig, Vostell haláláig tartott; az írásokban a legtöbb szó galériákról, eladási lehetőségekről és az intézményrendszerrel esett.

A két művész munkásságának közös témája a holokauszt volt. Pedig magukból az életutakból nem feltétlenül következett volna a szoros kapcsolat: Lurie számára a koncentráci-

ós tábor személyes élményt jelentett, Vostell pedig – akit gyerekként érintettek meg a háború szörnyűségei – a holokauszt után felnőtté vált németként próbált szembenézni a múlt és az emlékezés elviselhetetlen terheivel. Lurie Leningrádban született, gyermekkorát Rigában töltötte, zsidóként a németek ott zárták először munkatáborba, ott ölték meg anyját, naganyját és húgát, onnan került át apjával együtt a többi között a buchenwaldi koncentrációs táborba. 1946-ban sikerült kivándorolnia az Egyesült Államokba, ahol művészként nem az akkoriban a megfelelő stílus felhasználásával kínálkozó gyors sikert, hanem a provokatív, hajlíthatatlanul kritikus pozíciót választotta, s emellett kitartott élete végéig. Vostell a *Wirtschaftswunder* Nyugat-Németországában vált művésszé, annak közege, médiájának, a közelmúltra a felejtés homályát borító társadalmának hazugsága taszította; így érkezett meg a hatvanas évek elején a tengerentúlra, ahol kijelenthette: Amerika művészete „kevésbé kritikus, mint az enyém”. Vostell a későbbiekben is meggyőződéssel vallotta, hogy művészete Európához tartozik.

Ha a Ludwig Múzeumban – amelynek gyűjteménye egyaránt nyugszik amerikai és német alapokon – bemutatott kiállítás címe az *Amerika és Európa a XX. század második felében* lett volna, akkor az sem hangzott volna kevésbé általánosnak és távolságtartónak, mint a *Művészet a soá után*. Valójában nagyobb hangsúlyt is kaphatott volna a gondolat, hogy Lurie és Vostell először nem is Amerikában találkozhattak volna, hanem az ötvenes évek közepén Párizsban, ahová mindketten elza-

rándokoltak, s ahol mindketten új inspirációra találtak. Abban a Párizsban, amelynek modern művészetét nem sokkal korábban – Serge Guilbaut híres könyvének címéből idézve – „ellopta” New York. A hatvanas évek elejére Nyugaton már az amerikai művészettörténeti narratíva vált uralkodóvá, s minden, ami a stílusváltásokkal szegélyezett diadalmenetbe – amelynek addigi csúcspontja a pop-art volt – nem illett bele, kitörlődött. Ebben az időszakban úgy tűnt, hogy létezhet egy globális művészeti stílus, amely akár a tömegeknek is megfelel. Ebbe a keretbe nem fért bele sem Lurie, sem Vostell; művészetük metszéspontja pedig nemcsak a tematikus egyezésben, a megközelítésmódok vagy a technikák hasonlóságában érhető tetten, hanem mindenekelőtt a popellenességben. Míg Vostell a Fluxus művészeihez csatlakozik, addig Lurie New Yorkban inkább „gerrillacsapatot” épít, hogy a *NO!art* fogalmát és irányzatát – 1959-től Sam Goodmannel és Stanley Fisherrel együtt – érvényre juttassa. Ha a korszakból Lurie művészetéhez még egy nevet kellene párhuzamként illeszteni, akkor az az akkori Londonban élő – német ortodox zsidó családból származó, rokonsága nagy részét szintén a holokauszt során elvesztő – Gustav Metzgeré lehetne, aki ugyancsak 1959-ben hozta először nyilvánosságra az autodestruktív művészet kiáltványát.

Ugyanebben az időben persze már számos alkotóban tudatosodott az óceán mindkét partján, hogy a művészetet lassan elnyelheti maga a művészeti üzem, kicsit tágabban – Horkheimer és Adorno már 1940-ben (Amerikában) megalkotott kife-

jezésével élve – a *Kulturindustrie*. Vostell és Lurie számára a fogyasztói társadalom működésének felismerésén túllépve a legfontosabb közös kérdés az volt, hogy miképpen volt lehetséges egyáltalán ez a fajta konformizálódás a második világháború, a holokauszt után? Hogyan fonódhatott rá a tömegmédiумok világa a képzőművészetre? Hogyan lephetett el mindent a banalitás és a közönségesség? Vostell és Lurie művészetének középpontjában ebben az időben – és később is, töretlenül – a kritika, a hazugság leleplezése állt, közös eszközük pedig a felbontás, a konformista gondolatok képi ellentétpontozása, valamint a rombolás, a roncsolás mint esztétikai elv volt.

A most bemutatott művekből kitűnik, hogy a különbségek is jelentősek; Boris Lurie radikálisabb. Lurie művészetének hátterében mindig ott húzódnak a személyes élmények és traumák, a koncentrációs táborok embertelensége, a közeli rokonok elvesztése, az éveken át tartó bizonytalanság. Minden alkotása mögül rettenetes történetek sejlenek elő; néha groteszk formában, de mindig jelen van a kimondhatatlan fájdalom. Mindebből kiindulva művészete semmilyen módon nem is kapcsolható a pophoz, a konformizmust kizárja az együtt létezés a traumákkal. Ez az oka annak is, hogy csupán rövid időre találja meg a helyét az amerikai intézményrendszerben, utána perifériára kerül. „*Too much*” – minden, amit Lurie csinál, túl sok a művészeti világnak, ahogy ezt Vostell megfogalmazta róla. Az assemblageokon, kollázsokon mindenütt megjelenik az emberi test, legtöbbször a feldarabolt, megkínzott, szemétre vetett holt test, s ezt gyakran ellen-

pontozza a magazinokból kivágott meztelen női test, a pin-up girlök világa. Pontosabban nem is ellenpontozásról van szó, hanem átfedésről, amelyben a holokauszt és a pornográfia mosódik egymásba, obszcén művészetet létrehozva: Lurie szerint az obszcenitás és a művészet nem is választható el egymástól. Mintha valamennyi műve válasz lenne Adorno híres – 1949-ben szintén Amerikában született – mondatára, mely szerint „Auschwitz után verset írni barbárság”. Lurie művei arról szólnak, hogy Auschwitz után muszáj műalkotásokat készíteni, mert ezt lehet szembeszegezni a barbársággal. Nem polgárpukkasztásból vagy nem pusztán a képzőművészeti intézményrendszer vagy a kultúripar kritikájaként készíti el a szarkupacokat ábrázoló NO!-szobrokat, hanem általánosságban kérdez rá, mi az, ami még elviselhető.

Wolf Vostell csak Lurie-hoz képest kevésbé radikális. Stratégiája középpontjában a *décollage* fogalma állt. A szót még párizsi tartózkodása során, az ötvenes évek közepén találta a *Le Figaro* címlapján, később a „*dé-coll/age*” formában használta, ahol a szétbontott szó végén álló *age* ugyanúgy vonatkozhat a korszakra, mint ahogy Marshall McLuhan *medium is the message* kifejezésében a *mess age* szójátéka a rettenetes korra utalhat. Vostell korlenyomatoikat készített, bennük a leggyakoribb tárgyak a televízió, a repülőgép és az autó, a 20. század társadalmának „kedvenc tárgyai” voltak, amelyeket szétrombolt, letépett, eltorzított vagy betonba öntött. Mai szemmel a legélesebbek talán happeningjei lehettek, leginkább pedig az Európában létrehozott köztéri munkái si-

multak be a környezetükbe. Persze ha ma valaki olyan művet akarna létrehozni, mint Vostell a *Betonvaginával*, vagy ha következetesen próbálná alkotásokba önteni az endogén depresszió fogalmát, akkor sokkal nagyobb értetlenségre és felháborodásra találna, mint amilyen az ötven vagy hatvan évvel ezelőtti fogadtatása volt.

Az akkor született művek időközben puhán beleszövődtek a művészettörténet vattaszerű hálójába, s maga az elegáns *white cube* is épp a roncsolás ellenében hat. Vostell és Lurie művei így inkább olyanok, mint a palackba zárt üzenetek, amiket nem merünk kibontani, mert már az üveget is megilleti a muzeális védelem, s csak az üveg falán túlról nézegetjük, mi is lehet belőlük írva. Kicsit talán el is szégyelli magát ettől a néző a Ludwig Múzeumban, elsősorban azért, mert nincs remény a szembesülésre. A művek előtt elszétálva világossá válik, hogy hiába a művészet hatalma, az emberek már a hatvanas években eltávolították maguktól a második világháború, a holokauszt borzalmait. Az a humanista program, amely a negyvenes évek végére született meg, s amely a kultúra és a barbárság éles elválasztására épült, már akkorra is elhalványult, mára pedig teljesen eltűnt. A nézők kísétálnak a kiállításról, és nem vesznek mély levegőt.

Boris Lurie – Wolf Vostell: Művészet a soá után. Ludwig Múzeum, 2023. március 31. – július 30. Kurátor: **Beate Reifenscheid.**

Egy vak lámpa fénye

A szatmárnémeti Északi Színház Harag György Társulatának *Csongor és Tündéjében* Tünde és Csongor a nézőtér harmadik sorában alusznak. Nem véletlenül ott, hiszen a fejük fölött terebélyeskedik a tündérlány almafája. Szatmárban a 130 éves színházépület klaszszikus csillárja játssza az almafát, s így tett a Thália Színházé is a budapesti vendéjátékon. Bár ez más típusú, más fazonú csillár, de éppúgy bevált még a csillogó gyümölcstermés megjelenítéséhez is, mint az otthoni. Amíg Budizsa Evelyn és Szabó János Szilárd az üres harmadik sor közepén egymásba kapaszkodva szundítottak a Tünde aranyhaját jelképező fehér fátyol alatt, addig a gonosz Mirigy akcióba lépett a színpadon, „szép hajában kárt teszek” felkiáltással. Moldován Blanka fekete ruhás, fekete rúzsos Mirigyre megragadta botját, és fenyegetően felemelte az alvó pár felé. Egy pillanatig azt hittem, hogy a bot tüzet fog okádni, s a boszorkány – akibe a telivér színésznő beleoltott egy feldühödött, elszánt, kortársi asszonyt és anyát is –, leperzseli a szerelmespár haját. De ehelyett az történt, hogy a botja nyúlni kezdett, mint egy teleszkópos horgászbót. Hamarosan elért a harmadik sorig, és a végén lévő horoggal ki lehetett pecázni a fátylat. Mirigyünk kezdte is visszahúzni magához a becses fogást, ám a fátyol leesett, és a második sor közepén ülő férfi ölében landolt.

Moldován Blanka Mirigyre humorral bár, de a lehető leghatározottabban lépett fel verbálisan, esélyt sem hagyva a tündérlány aranyhajának megmentésére. Vitte a boszorka a csillogó fátylat, hogy a lányát ékesítse vele, aki azonban közben rókahús formájában ördögfiak gyomrában végezte.

Azért meséltem el ezt a kis intermezzót, mert jelzi: a szatmári bemutatót jegyző Sardar Tagirovsky épít arra, hogy a játsszók és a nézők minden este együtt teszik össze az aznapi előadást. Természetesen nem a semmiből, hanem az alkotói szándék mentén, nagyszabásúnak mondható keretek közt. Mivel a rendező azon kevesek közé tartozik a mai magyar színházban, akiknek van érzékük a nagy formák iránt, és így kifejezetten előnyös számukra a nagyszínpad – ellentétben azokkal, akik sokkal szívebben és hatásosabban dolgoznak kisebb, intimebb színházi térben. Ezen a ponton érdemes kitérni a 35 éves, kazanyi születésű magyar rendező pályájára, aki a budapesti független szcénában kezdte működését, majd Marosvásárhelyen szerzett színházrendezői diplomát Bocsárdi László növendékeként. Első és rögtön sikeres, díjazott előadásait a sepsiszentgyörgyi és a marosvásárhelyi színházakban készítette. Emlékezetes bemutatójaként tartjuk számon a debreceni *A félkegyelműt*, majd Vidnyánszky Attila meghívta a Nemzetibe, ahol

kétszer is dolgozott. Volt egy félbesikerült munkakalandja a szombathelyi színházban, közben pedig Szatmárnémetiben talált befogadókra és tagsági viszonyra. A *Rasputyint* követően ez a *Csongor és Tünde* már a második munkája a Harag György Társulatnál. Magyarországon mostanában nemigen rendez, de amikor Budapesten van, workshopokat tart, s az a kívülről szemlélő benyomása, hogy amolyan szakmai guru válhat belőle. A hírek szerint Ukrajnába sűrűn jár – rokonni, baráti szálak is fűzik oda –, dokumentál, interjúkat készít és segítő tevékenységet folytat a háborús területen.

Vörösmarty Mihály drámai költeménye illik Sardar Tagirovskyhoz, úgy a rendező színházi nyelve, mint az elmélyülésbe szédülni kész gondolatisága és a pedagógiai hajlama okán. A *Csongor és Tünde* hősei a boldogságot keresik, s a mű érdemi bemutatói mindig is magáról a (bármit) keresésről szóltak, amióta csak látom. (Ez alatt az elmúlt három-négy évtizedet értsük.) A szatmári színrevitel eleve irodalomtörténeti keretet ad a történetnek, amennyiben a színpad két oldalán egy-egy szereplő végigüli a négy és fél órás előadás teljes egészét. A színpad hátsó fehér falára vetített ismeretterjesztő feliratokból kitálalhatjuk, hogy balra a szakállas, bocskais férfi a szerző lesz, jobbra a piros színházifüggöny-bársony ruhát viselő nő a mű múzsája, Perczel Etelka. Előbbit Varga Sándor adja, utóbbit László Zita, aki Marina Abramović-arccal mered előre, a nézők felé. A legjelentősebb játékpillanatokhoz a gyöngy nyaklánc juttatja: egyszer hangsúlyosan elej-

ti, majd felveszi, a vége felé pedig eltépi, és csak úgy hullanak szerteszét a nézőtérre a fehér gyöngyök. Az „esés” egyébként is visszatérő eleme az előadásnak: hol színes konfettizápor (kéziágyúból kilőve), hol fekete papírhó esik, ami hozzájárul az előadás dekoratív képi világához. Látványos színfoltok némely megnevezetlen szereplők is – öt férfi és nő –, akik piros öltözkében, alvadtvérszín foltokkal ruhán, fejen, végigkísérik a történetet. Az eseménysor avval indul, hogy Budizsa Evelyn menyasszony-Barbie hatású, meztelen vállú, csillogó fehér ruhát, fáradtlila haját és hozzáillő hatalmas műszempillákat viselő Tündéje kinézte magának Szabó János Szilárd elgyötört, fehér arcú, fülbevalós Csongorját. Meg is próbálja őt a tündérlány magához vezetni ebben a különös, útkereső játékban. Ám az aluszékony fiatalembert sajnos mindig pont akkor nyomja el az álom, amikor ébren kellene maradnia. Így aztán nem könnyű befuttatni őt a célba.

Sardar Tagirovsky rendezésében szinte teljes egészében elhangzik a színdarab szövege, így az előadás négy és fél órájában mindenre jut idő. Költőiségre, humorra, filozófiára egyaránt. Ezenközben a játék ritmusa és kreativitása, az ötletek színessége és nem utolsósorban – sőt! – a zene, Bakk Dávid László figyelemre méltó munkája fáradhatatlanná teszi a nézőt. Nem hagynak sem unatkozni, sem elkókadni. Izgalmasan mixelik itt össze a misztikust a köznapival, a távolit a kortársival. Jellemző momentum, hogy miközben egy titokzatos, sehonnani, semmikori mesét látunk, folyton olyan bugybogó-

pittyegő hang hallatszik, mintha a Tündérhon csoportban mindig épp Messenger-üzenetet kapott volna valaki. Mutatkozik valamiféle kapcsolat a virtuális világrendszerben nemcsak a tündérek irányába, hanem ellenkezőleg is. Legalábbis előkerül néha letről, a színpad alól egy derékig kibújó kopasz, csillogó testű lény, akihez olykor betuszkolják a lejátszott, szerencsétlenül járt szereplőket. Ide toloncolják végül a hármas úton (kétszer) felbukkanó és dilemmázó hősöket, a Fejedelmet (aki ezúttal királynő, Méhes Kati személyében), a Tudóst (Rappert-Vencz Gábor) és a Kalmárt (Nagy Csongor Zsolt, aki úgy húsz éve Csongor volt Parászka Miklósnál).

Emlékezetes része ennek a szépen fazonírozott előadásnak a kútjelenet, amikor is a magasból érkező kamera jóvoltából egy kivetített körben, fentről látjuk a kútba bámuló Tündét és Ilmát. Mivel Tündénk egy ablakban megpillantja Csongort ölelkezni az ál-Tündével, érhető, ha jogos felháborodásában odasiet Vörösmarty Mihályhoz, és hirtelen felindulásában lesöpri a költő sakktáblájáról a figurákat. A produkció számos színfoltja közül az egyik az ördögfiak hármasa. Kurrah, Berreh és Duzzog, vagyis Rappert-Vencz Stella, Diószegi Attila és Kovács Éva klasszikus bohócfiguráknak tetszenek: Pierrot-nak, Harlequinnek és parókás-frakkos zenebohócnak. Orbán Zsolt Balgája újabb műfajt idéz: zöld bársonyöltönyében, belőtt sérójával, élénk sminkjével revükomikusra hajaz, s e minőségében jobbra csak üres bohózati elem marad. (De az bájos, ahogyan rácsodálkozik a nézőtéren ülő nőkre: Mennyi asszony!) Ke-

resztes Ágnes Ilmáját enyhén parodisztikus népiesbe öltöztette Kupás Anna jelmeztervező. A tenyeres-talpas tündérkomorna taftos-tüllös zöld menyecske ruháján kék csipkedíszítés ékeskedik. A színésznő bohókásan energikus, a Thália Színház összes páholyán átmászik. A rendező bejátszatja színészeivel az egész nézőteret, és a recenziens még azt is az előadás javára írhatja, hogy kifejezetten jegyzetelésbarát, amennyiben gyakran kapcsolják fel a villanyt a zsöllye felett. Ugyancsak Kupás Anna jegyzi a díszletet, amelyben körök és gömbök ívelnek lágyan, a forgót körülölelő ablakos-tükrös falfelülettől a fentről leereszkedő, csillogást szóró diszkógömbökig.

A Thália színházi vendégjátékon a második felvonás alatt felfigyelhettünk a magasban egy intelligens reflektorra, amely nem világított, csak forgott magában szüntelen. Hogy véletlenül vagy szándékosan, az nem tudható. Az érthetetlen igyekezetével mindenestre passzolt ehhez a derűs, talányos és fáradhatatlan előadáshoz.

Csongor és Tünde. Szatmárnémeti Északi Színház Harag György Társulata előadása. Szereplők: Budizsa Evelyn, Szabó János Szilárd, Keresztes Ágnes, Orbán Zsolt, Moldován Blanka, Rappert-Vencz Gábor, Méhes Kati, Nagy Csongor Zsolt, Rappert-Vencz Stella, Diószegi Attila, Kovács Éva. Dramaturg: Bessenyei Gedő István. Díszlet, jelmez: Kupás Anna. Zene: Bakk Dávid László. Rendező: Sardar Tagirovsky.

A színes „kék” járat

Miután ismét teljes hosszában járható a kék, azaz a hármass metró, újra kell tanulnunk az útvonalat. Az öt és fél éven át tartó felújítás nyomán ugyanis jó néhány állomáson olyanra megváltozott a látvány, hogy hirtelenjében nem tudja az ember, hol jár, ha a régi kép él az emlékeiben. Mintha egy idegen városban először merészkedne a föld alá: a rendszer ismerős maradt ugyan, nem is tévedtem el, de a környezet nem egy helyen annyira átalakult, hogy odalett a korábbi magabiztosságom.

Egyszer már volt részünk hasonló megpróbáltatásban: a kétezres években ugyancsak hosszúra nyúlt a kettes (a piros) metró felújítása, noha a mostanihoz képest az mindössze feleannyi állomást érintett. A rekonstrukciót a súlyos működési zavarok miatt már akkor is a halaszthatatlanná vált korszerűsítés indokolta; utasként azonban az átalakítás nem tűnt radikálisnak: inkább csak amolyan megszépítő tatarozás látszatát keltette bennünk. Ez a benyomás utóbb azáltal is igazolódott, hogy Demszky Gábor főpolgármesteri vezényletével nem sokkal később megkezdődött a négyes (a zöld) metró tervezése, majd 2014-ben útjára indultak rajta a szerelvények. Kivitelezési nehézségek és a lakosság szempontjaira fittyet hányó aktuálpolitikai csatározások (a Fidesz akadémikuskodásai) következtében a tervezettnél rövidebbre zsugorodott útvonalon ugyan, műszaki és esztétikai értelemben mégis huszonegyedik századi körülmények között. A föld-

alattiból mint tériszonnal fenyegető alagúttrendszerből végre a nyugati országok újonnan létesült hasonló beruházásai nyomán impozáns palotabelső képzetét nyújtó művészi enteriőröket formáltak a generáltervező Palatium iroda munkatársai. Így lett a négyes nem egy állomásából és a mozgólépcsők tereiből, miként a Bikás park vagy a Vámház csarnok impozáns belső képe szemlélteti, kortárs épületeknek is dicsőségére való izgalmas architektúra, óhatatlanul mércéül szolgálva a hármass vonal felújításának.

Ez az idén tavasszal befejeződött legújabb korszerűsítés már merőben más politikai közegben valósult meg: a NER periódusában, tervezése pedig a fővárosban a kormányzattal barátságos kapcsolatot kialakító Tarlós István irányításával a tízes évek derekán kezdődött. A naponta hatszáz-ezer utast szállító és húsz állomásból álló hármass metró első – Újpesttől a Dózsa György útig tartó – északi szakaszának átépítése 2017 ősze és 2019 tavasza között zajlott. A felavatásáról beszámoló Építészfórum korabeli kritikája szerint a helyszínek „[s]zépnek tűnnek, világosak, tiszták és csillognak, de semmi többet nem nyújtanak”. Három évvel később, az időközben elkészült déli szakasz tükrében a publicista már sarkosabban fogalmazott: „Az itt kialakított hat állomás ugyan felfrissült, de a ráncfelvarrásnál lényegében nem lépett túl a felújítás.” Most pedig, hogy a teljes vonal elkészült, még konkrétabbak lehetünk. Az egészről továbbra

is egységesen pozitív benyomásunk, hogy az állomások szinte nappali fényt árasztanak. Továbbá rendezettek és gondozottak, különösképp a lepusztult állapotban maradt be- és lejáratokhoz (főként az aluljárókhöz) képest. A felújítás azonban második ütemében – az elmúlt három és fél év során – léptéket váltott: magasabb esztétikai minőséget produkáló, valódi megújítás lett belőle.

A hat északi állomás minden értelemben egynemű; nem pusztán a szerkezetük hasonló: egy sincs mélyen, és mind kétperonos, megformálásukban is rokonok. Szolid-szerény belsők, ami azt is jelenti, hogy komolyabb ellenvetésünk egyikkel szemben sem lehet. A takarékoság volt fő jellemzője az eredeti létesítménynek is, amikor a művészi megformálás néhány műalkotásnak tekintett színes zománcképben kulminált, amitől persze a puritán csőhálózat cseppet sem lett humánusabb. A Kádár-kori művészeti mecenatúrában hasonló megfontolásból került megannyi közömbös murália merő szépségtapaszként érdektelenre sikeredett épületekre. A felújítás hű maradt ehhez az örökséghez: restaurálták a jobbára a Műegyetem rajzi tanszékének munkatársai által tervezett dekorációkat, amit természetesen csak üdvözölni lehet. Az architektúrához azonban nem vagy alig nyúltak, holott a rekonstrukcióra már alapvetően más világban került sor, korszerű anyagok és naprakész high-tech birtokában. A fehér vagy szürke álmenyyezetek monotoníáját csak itt-ott élénkíti más elem: az Árpád hídnál szögletesen üres idomsor, a Dózsa György útnál vörös csík, a keskeny peronokról egyik sem könnyen észrevehető. Az összképben így az egy-

ségesen törtfehér (tojáshéj) színű fal burkolatok dominálnak, szürke acél-elemekkel (világítótestek, kapaszkodók, vízcsapok) kombinálva. Elsősorban a színes bútor (Dózsa György út: piros széksor), máskor a fal mintája (Göncz Árpád városközpont: feketés sugárnyaláb, Gyöngyösi út: hatalmas kék hullám, Újpest városkapu: néhány lila sáv) ad annyi karaktert az állomásoknak, hogy a figyelmetlen utas érzékelhesse, hol jár.

A ráncfelvarrás fenti képzete után valóságos kaleidoszkóp, ami most már a középső és a déli szakaszon várja az utast – ha valaki rászán egy délutánt, hogy sorba járja az elmúlt években készült állomásokat. Ahány hely, annyi benyomás, változatos és nemritkán erős színvilággal. Sok ponton akár gyönyörködni is lehet a panorámában. A képzőművészeti alkotások végre nem elszigetelt színes mezők egy semleges felületen, mint ragyogó festmények egy érdektelen szalon falán. Az enteriőrök valódi térformáló elemei ezek az együttesbe ily módon szervesen illeszkedő kompozíciók, amilyen a Miró modorában fogant kék sejtháló, piros hárttyákkal (Határ út) vagy a fehér szarvasok és a zöld háromszöglevelek a Cantata profana sárga mezőjén (Kálvin tér). Ez a minőségi váltás – vagy inkább ugrás – annak eredménye, hogy a 2019 őszén Karácsony Gergellyel hivatalba lépő új városvezetés radikálisan módosított a projekt stratégiáján. Nem érte be az elavult közeg pusztá kozmetikai kezelésével, hanem eredendően mai arculat megalkotását tűzte ki célul. Vagyis a négyes metrónál szerzett funkcionális-esztétikai tanulságok birtokában, nem kis részben az ott már bizonyított tervezők mozgósítá-

sával folytatták és fejezték be az átalakítást. Ebben a fordulatban minden bizonnyal szerepet játszott, hogy 2020 elejétől történetesen Erő Zoltán Budapest főépítésze, aki a nemzetközi elismerést kiváltó négyes vonal kapcsán mint a generáltervező Palatium vezetője hívta fel magára a szakmai közvélemény figyelmét. S aki az első állomások átadásakor ekként fogalmazta meg a rekonstrukcióra vonatkozó programjukat: „A 3-as vonal esetében újra igazolódott, hogy működik az M4-nél kiforrott munkamódszer: az állomásokat külön csapatok tervezték, de egységes gondolatok mentén. Ennek köszönhető az a változatos architektúra, ami az egyes állomások esetében különféle megoldásokat mutat – miközben a vezérfonal felismerhető.”

Hat csapat hozta rendbe a tizen-négy állomást. Nem volt könnyű dolguk: a szó szoros értelmében szűkös adottságok, a funkcióban és komfortban egyaránt minimálisra redukált közeg felújítása eleve szűkös játéktér egy új építéshez képest. Hiába bontottak el mindent, ami csak feleslegesnek tűnt; a burkolatok mögött a legkritikább esetben találtak elfalazott vagy egykor nem hasznosított terekre. Miközben a komfortigények inkább nőttek, mint csökkentek. Gondolok az akadálymentesítésre, amely ma már alapvető követelmény minden hasonló beruházás esetén. Mivel régen történt, nem árt emlékeztetni arra, hogy annak idején a metróhoz még egyáltalán nem készültek liftek, eredetileg Tarlós Istvánék is mindössze az állomások (nagyobb) felére szántak felvonót, azzal az indoklással, hogy csupán az utazóközönség elenyésző hányadának van rá szüksége. Amikor azonban 2018 febru-

árjában a brüsszeli illetékesek ezért felfüggesztették a metró támogatási kérelmének elbírálását, a városvezetés kénytelen volt meghátrálni. (A nyilvánosság felháborodásának is része volt benne.) Utódának és munkatársainak mindazonáltal nem kevés nehézséggel kellett megküzdeniük. Ha máshogy nem, lejtaknában, mozgólépcsők közé telepített ferde-lifttel korrigáltak, amely akkor is több mint hasznos feladatot teljesít, ha olykor – tanúja voltam több esetben is – jókedvű fiatalok tesznek vele az átlátszó kabinban leereszkedve pár másodperces mini kalandtúrát. Merő kivételnek tekinthető ugyanis az a szerencsés véletlen, hogy a Deák téren találtak egy liftnak alkalmas aknát, amely még a Gödör helyére tervezett Nemzeti Színház alapozásakor készült. Így csak a felszínen kellett fölé egy üvegfaival önmagában is dekoratív, ráadásul a környezetébe jól illeszkedő fogadófülkét helyezni.

Szstrukturális elemekhez – már csak gazdaságossági okokból is – az alkotók nem nyúlhattak; az Erő Zoltán hangsúlyozta közös gondolkodás jegyében mindenekelőtt belsőépítészetként értelmezték feladatukat. Elsősorban az óriásplakátoktól/reklámoktól szabadították meg az állomásokat. Már ettől is sokat tisztultak az enteriőrök, amelyeket hasonló megfontolásból ugyanannak az ide tervezett monolit betonbútornak a színben is változatos összeállításával rendeztek be. Magukat a helyiségeket pedig vizuális trükkökkel a lehető legtágasabb benyomást keltőre hangolták. A Kálvin tér így kapott világító sátor tető-féleséget, míg a Corvin negyedben vagy a Nyugatinál a fekete mennyezeten hófehér

panelek sűrűsödnek kompozícióba, dinamikájukkal a (fő) kijárat felé terelve az utasokat. Az Arany János utcai állomás feltűnően alacsony belmagasságán úgy igazítottak, hogy a födémét valósággal kilyuggatták, majd türkízesen foszforeszkáló oszlopokkal az összképet világítóra hangolták. Nincs itt terünk arra, hogy minden egyes helyszínt külön értékeljünk; nem is volna sok értelme. Azt az egységes vállalást ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy igyekeztek a korábbi miliónek (a szóban forgó városrészre utaló) elemeit újraértelmezve megtartani. A Népliget peronjának falát annak idején – a környezet mintegy előjelzéseként – zöldre festették; s bár ezt a hosszú folyosót most ezüstszürkében ugráló mintákkal optikailag ügyesen megkurtították, az eredeti feelinget sikerült feléleszteni azzal, hogy a bejáratnál mint valami függöny, immár egy jókora raszteres üvegfestmény idézi a kültéri vegetációt. A galériás Nagyvárad tér tágas állomása eleve hatásos benyomást kelt a tért ölelő hatalmas csillárokkal; nekem legalább annyira rokonszenvesek az egyszerű megoldások. Az Ecseri útnál a kijárat köré imitált hatalmas kapuzat vagy a Lehel téren a halvány rózsaszín derengés az oldalfalakon a födémét tartó fekete mamutlábazatok között.

Vannak azért kritikus észrevételeim is. Noha végre következetes a három vonal színben is egyértelmű elkülönítése, nem mindig világos, hol járunk. A kábelrejtő falon – egy kivételével – nincs felirat; a fekete táblák pedig az állomás nevével nem mindig észrevehetők a kavalkádban. Az irányt feltűntető panelen a végállomás előtti grafikai jel azért zavaró,

mert nyíltra emlékeztet. Szigorúan a tényekhez tartozik az is, miszerint a tervezetthez (137 milliárd) képest közel kétszeresébe (225 milliárd) került a beruházás, amely jó háromnegyedében európai uniós pénzből valósult meg; a maradékot az állam adta, s némiképp Budapest is hozzájárult. A számok és a trend értékelésére művészetkritikusként nem érzem magam illetékesnek. Noha nincs olyan építkezés, ahol ne tapasztalnánk hasonlót, megfigyelőként csupán annyit fűznék az adatokhoz: a korábbinál lényegesen nagyobb mozgástere a jelen városvezetésnek így sem lehetett; gondoljunk csak a brüsszeli források felhasználásának szigorú előírásaira, illetve a stáb és a kormányzat finansziális kérdésekben éppen nem felhőtlen viszonyára. A kivitelező cégek meg különben sem tartoztak az elszegényedő önkormányzatok hatókörébe, a központi hatalomtól függnék, olykor személyükben is. De nem folytatom; van egy mindennél meggyőzőbb körülmény. Már annak idején sok kritika érte Tarlósékat, hogy spórolás gyanánt – alighanem kormányzati ösztönzésre – új szerelvények helyett a régi kocsik kipofozását rendelte meg az orosz Metrovagonmastól. Ma már látjuk – és nem az ukrainai háború fénytörésében, hogy ami drágábbnak látszott, az érte volna meg: jobb és tartósabb. Ezt gondolom az enteriőrökről is.

A felújított hármas metró. A déli és a középső vonal tervezői: **Bognár Kft., Bright Field, Paragram, Palatium, Plusz, Sporaarchitects Kft.** Betonbútor: **Nagy-Mihály Márk (VPI).** Kivitelezők: **Strabag Építőipari Zrt., Swietelsky Építő Kft.**

Vásárhelyi Mária

Házon kívül

(a televíziós tényfeltárás utolsó mohikánjai)

Bár hivatásomat tekintve médiaszociológus volnék, és több mint negyven éven át média- és közvéleménykutatással foglalkoztam, az elmúlt néhány évben jószérivel egyáltalán nem írtam elemzést, kritikát a magyarországi médiahelyzetről. Egyszerűen azért nem, mert nem volt mondanivalóm erről. Mert 2010 előtt és főleg azóta mindent elmondtam, leírtam azokról a torzulásokról, amelyek a média világában bekövetkeztek, és amelyek eredményeként mára merev, bebetonozódott, egyre inkább monopolizálódó struktúra alakult ki a médiapiacon. Bár időnként történnek apró átrendeződések, amelyek többségében újabb szabad felületek hatalmi gépezet általi bedarálását jelentik, ezek azonban az alapvető szerkezetet – a hatalom monopolhelyzetét a médiapiac leg több területén – nem érintik.

De nem írtam azért sem, mert annyira lehangolóknak, reménytelennek és visszafordíthatatlannak tartom mindazt, ami az elmúlt évtizedekben a hazai nyilvánosság szerkezetében történt, és olyan mély társadalmi közöny övezi a szólás-, vélemény- és tájékozódás szabadságának folyamatos csonkítását, hogy igazából el is ment a kedvem attól, hogy újra és újra ugyanazt ragozzam.

Amikor a *Mozgó Világ* főszerkesztője megkeresett, hogy írjak a lapba rendszeresen médiakritikát, akkor először határozott „nem”-mel vála-

szoltam a fenti megfontolások miatt. Aztán elgondolkoztam a lehetőségen, és arra jutottam, hogy talán mégis érdemes hónapról hónapra dokumentálni a társadalmi nyilvánosság szűkülésének egyes stációit egy olyan világban, amelyben például egy olyan, korábban magas presztízsű hetilap, mint a *168 Óra* teljes lezüllesztése már említést sem érdemel a nyilvánosságban.

Ám mivel abban biztos vagyok, hogy túl sok jót az elkövetkező időkben nem tudok írni a magyarországi médiavilágról, úgy döntöttem, hogy legalább az első kritikám pozitív hangvétellé lesz; kedvenc tévéműsoromról fogok írni.

A hazai kínálatban egyetlen olyan tévéműsor van, amelyet ha csak tudok, megnézek, ez az RTL Klub *Házon kívül* című, keddenként, késő este jelentkező politikai-közéleti műsora. A heti rendszerességgel jelentkező riportműsor túl van a 600. adáson, 18 éve ugyanaz a csapat készíti, csupa hibátlan szakmai felkészültséggel bíró, bátor, az igazság feltárása iránt elkötelezett riporter – Boros Krisztina, Moskovics Judit, Serdült Szilvia, Molnár Fruzsina – és a szerkesztő Kovács Mihály.

A harmincperces riportműsor az utóbbi időkben kettő, korábban három aktuális társadalmi problémát járt körül, a fókuszban fontos közéleti kérdések, elsősorban a rászorulóknak, elesettek élethelyzeteinek, nehézségeinek, a bürokrácia útvesz-

tőiben bolyongó állampolgárok szélmalomharcának és a hatalmi visszaélések, a politikai botrányok és a korrupció egy-egy konkrét esetének bemutatása áll. Visszatérően foglalkoznak az otthonápolást végzők méltatlan helyzetével, az oktatás és az egészségügy területén kialakult egyre kétségbeejtőbb viszonyokkal, a mélyszegénységben élők kilátástalan helyzetével és az őket sújtó igazságtalanságokkal, a családon belüli erőszak, a gyermekbántalmazás kérdéseivel, az uniós támogatásokkal kapcsolatos visszaélésekkel, a környezetkárosítással, a Balaton és a Fertő tó oligarchák általi kisajátításával éppen úgy, mint az aktuális politikai botrányokkal. Ők voltak azok, akik a Covid idején megpróbálták bejutni a nyilvánosság elől szigorúan zárva tartott kórházak kapuján, akik utánajártak a milliárdokért feleslegesen beszerzett lélegeztetőgépek történetének, forgattak filmet a Hős utcában élőkről, megpróbálták felderíteni a Völner-ügy háttérében összefutó szálakat, és rendszeresen bemutatják az Európai Uniótól hozzánk érkező támogatások elherdálását, magánzsebekbe vándorlását.

A műsornak már a főcíme is teljesen elüt a kereskedelmi televíziók villódzó, csili-vili, gagyi világától. A harmincas évek vurstliját idéző, dróton rángatott, egyszerre mozduló bábuk a kívülről irányított emberek kiszolgáltatottságát, autonómiahiányát szimbolizálják.

A *Házon kívül* riporterei odamennek, bekopognak, kérdeznek. Soha nem fölényesen, mindig empatikusan, a hatásvadász eszközöket kerülve. Segítségükkel láthatjuk Magyarországnak azt az arcát, amelyet

egyébként nem látnánk. A kiszolgáltatottság és a nyomor legsötétebb bugyrait, a butaság, a tudatlanság és az önzés pusztító hatását, a hatalmi arrogancia és a gátlástalan szerzésvágy erkölcstelenségét. És persze látunk önzetlen, önfeláldozó embereket, akik nap mint nap megpróbálnak megküzdeni az előttük tornyosuló leküzdhetetlen nehézségekkel, magukra hagyva, állami segítség nélkül. Ápolják beteg, önálló életre képtelen családtagjaikat, segítik rászoruló embertársaikat, felveszik a harcot a bürokráciával és az hatalmi arroganciával. A riporterek tartózkodnak az állásfoglalástól, a nézőre bízzák, hogy a lineárisan bemutatott jelenség kapcsán kialakítsa véleményét.

A riportfilmek összefogottak, jól szerkesztettek, lényegre törőek. A profi szerkesztésnek köszönhetően tíz-tizenöt perc alatt összetett, bonyolult problémákat, helyzeteket sikerül bemutatni a nézőknek, az interjúkészítők igyekeznek az adott kérdésben érintettek mindegyikét megszólítani, bár ezt a törekvésüket a legtöbb esetben nem sikerül megvalósítaniuk, mivel a hatalom gyakorlói nemigen állnak velük szóba. A megszólaltatni kívánt közhatalmi intézmények illetékesei az esetek túlnyomó többségében vagy semmitmondó nyilatkozatokat küldenek a feltett közérdekű kérdésekre, vagy nem is válaszolnak.

A *Házon kívül* a tényfeltáró újságírás és a közszolgálatosság legszínvonalasabb hagyományait ötvözi. Szakmai felfogásuk a Kádár-korszak progresszív dokumentumfilmes műhelyeit – a Balázs Béla Stúdió és a Fekete Doboz – szellemiségét idézi, természetesen a kereskedelmi

televíziózás és a digitális korszak igényeire is reflektálva. Tíz-tizenöt perc alatt nem lehet annyit elmondani egy súlyos társadalmi problémáról, mint egy másfél-két órás dokumentumfilmben, az időkorlát ugyanakkor fegyelmezettségre és összeszedettségre kényszeríti a műsor készítőit. A néző gyakran érzi úgy, hogy szívesen megtudna még többet az adott kérdésről, problémáról, a műsoridő azonban szigorú keretek közé zárja a készítőket. Hiányérzetünk elsősorban nem is az adott műsornak szól, hanem annak, hogy a hazai televíziózásból fájóan hiányoznak az ilyen típusú, a magyar valóságot elfogulatlanul, politikai manipulatív szándék nélkül bemutató riportfilmek.

A *Házon kívül* riportjainak egyszerű, közérthető a nyelvezete, világos vonalvezetése különösen alkalmassá tenné a műsort arra, hogy szélesebb közönséget is elérjen, de bizonyára nem véletlen, hogy mind az első sugárzásra, mind az ismétlésre olyan időpontokban kerül sor, amikor már csak néhány hozzám hasonló

„műsorfüggő” ül a képernyő előtt. A valóság ugyanis kényelmetlen, depresszionáló és gyakran felháborító. Márpedig a néző bulvár tartalmakat, olcsó szórakoztatást vár a kereskedelmi televízióktól, amelyek szívesen kiszolgálják ezeket az igényeket. Alapvetően persze nem is ezek feladata lenne a közönség valósággal való szembesítése, hanem a közpénzekből fenntartott médiáé, amely azonban legfőbb feladatának éppen a valóság elfedését, meghamisítását, a nézők politikai manipulálását tartja. Így azután inkább köszönettel, semmint szemrehányással tartozunk az RTL Klub vezetőinek, hogyha késő este, meglehetősen rövid műsoridőt szánva erre, de a valódi ingyenceknek legalább hetente egyszer megmutatják Magyarországot dominánsan jelen lévő, nagyon szomorú arcát is.

253

Házon kívül. Politikai közéleti riportműsor. RTL Klub. Műsorkészítők: **Boros Krisztina**, **Moskovics Judit**. Szerkesztő: **Kováts Mihály**.

Fénybe fordított szék

(Lator László 1927–2023)

Fel tudjuk idézni a hangját, látjuk magunk előtt, amint kicsit előredőlve, jellegzetes kézmozdulatokkal magyaráz szenvedélyesen, precízen. Aki egyszer is hallotta, emlékszik a hangsúlyaira, a nevetésére.

Őt az átlagember is ismerte, azok is, akik egyébként nem követték és olvasták a kortárs irodalmat. Nemcsak ismerte, hanem szerette is mindenki, mert szeretetre méltó volt: végtelenül okos, nyílt, kérlelhetetlenül őszinte, és tisztán látó.

1987-ben kezdtem a Bölcsész-kart. Papp Gábor Zsigmond, aki akkoriban már járt a szemináriumára, rábeszélte, hogy menjek el vele. Feltétlenül fel kell venni az óráját, erősködött.

Nekem elsőre kicsit ijesztő volt, ahogyan a társaságból rámutatva egy-egy diákra váratlan kérdéseket tett föl, és fejét enyhén oldalra billentve várta a választ. Ki írta ezt vagy azt, honnan idézett. Ha az ember nem tudott válaszolni, zavartan hallgatott, aztán legközelebb kivette a könyvtárból Kormos István verseit, és megnézte, hogyan fordította Eliot *Waste Land*-jének címét Weöres Sándor, és hogyan Vas István. Mire következő szeptemberben csatlakoztak az újak, már jó pár kérdésre tudott felelni, és most rajtuk volt a sor, hogy szorongjanak, lemorzsolódjanak, vagy rohanjanak a könyvtárba, és ragadjanak ott közöttünk hosszú évekre.

Az órát műfordító szemináriumként hirdették, de valójában költé-

szetről volt szó. Nemcsak fordításokat boncolgattunk, hanem saját verseket is, hiszen a seminaristák jelentős része maga is írt.

László elvárta, hogy pontosan fogalmazzuk meg a kifogásainkat, és igyekezzünk meggyőzően érvelni akkor is, ha jónak tartunk valamit. Egyszer valaki az órai feladat kapcsán szóvá tette, hogy az adott formába rímekkel együtt nehéz lesz bepaszírozni az eredeti sorokat. László megértően bólogatott, hogy valóban, milyen nehéz lesz, majd a szemüvege felett rápillantva az illetőre hozzáfűzte: Vagy legalább negyed órát kell pöcsölni vele.

Ez később szállóigévé vált, ahogy sok más mondata. Szerettünk oda járni. Vártuk a hétfőket, amikor este, a már szinte üres épületben megtartotta a mindig felejtethetetlen óráit. Közben mesélt az életéről, a hadifogságról, Makóról. Semmi sem tudta megtörni. A fogolytáborban szerzett betegség elvitte a fél tüdejét, de minden reggel tornázott. Fordított, írt, tanított, értő figyelemmel olvasta és terelgette a pályakezdőket. Az irodalom számára játék, öröm és izgalom volt, és ezt igyekezett nekünk átadni minden feladatnál. Senkit sem ismertem, aki így tudott volna beszélni versekről. Emberileg is példát adott nekünk. Soha senkit nem akart legyőzni. Tökéletesen idegen volt számára a manapság annyira erős kompetitív szemlélet, az ügyeskedés, helyezkedés és képmutatás.

Azt mondta, amit gondolt, és ha az órán valamelyik golyóálló dilettáns kitartóan provokálta, netán felbosszantotta, akkor ellenállhatatlan iróniával fegyverezte le.

Ha késő kamasz éveiben valakit besoroznak, aztán hadifogságba kerül, és egy pillanat alatt foszlik szét a gyerekkori birtok idillje, ha valakit a háború – az ő kedves szavával élve – *iszamos* borzalma vezet be a felnőtt világba, ha fiatal költőként valakinek rögtön az első könyvét bezúzzák, ha évekig nem jelenhet meg, ha valakit kizárnak az addig szellemi otthon adó Eötvös Collegiumból és vidékre száműznek, az joggal válhatna keserű, sértett emberré. A vidéki évekről, amikor, őt idézem, elálló fülű, kopaszra nyírt tanyai gyerekeket kellett tanítania, az egyik legboldogabb időszaként emlékezett vissza. Esténként kilépett az utcára, mesélte, és bámulta a gyönyörű, nagy seggű parasztasszonyokat, akik kiálltak a kapuba várakozni, mert alkonyatkor hajtották haza a csordát.

Mindenben meglátta a vers vázszerkezetét, meghallotta az érzéki világ megmutatkozó, feltáruuló lüktetését: a költészetet. Hitt a formában, a mesterségbeli tudásban és a műveltség megtartó erejében.

A SZIMA alapító tagjaként is ezeket az értékeket tartotta szem előtt, és egyre növekvő, rezignált szomorusággal figyelte, hogyan válik egyre hangosabbá a középszer, hogyan szorulnak ki apránként a kulturális élet minden területéről azok, akik a hozzá hasonló értékrendet képviselve nem tesznek minőségi engedményeket, nem kiabálják túl a többiekét és nem gazsulálnak. Ismerte már mindezt valahonnan:

legyintett rá, mint aki tudja már, hogy egyszer ez is véget fog érni.

Mindig úgy gondoltam rá, mint a számomra otthonos és élhető világ egyik utolsó tartóoszlopára. A még köztünk élő klasszikusra, aki a pusztá lényével vigasztal és bizonyítja, hogy igenis végig lehet szépen, tisztességesen, méltósággal vinni az életet.

A felesége, Pór Judit halála után láttam először megtörni. Nincs, akihez szóljak, mondogatta leverten. Felejtethetetlen, nagy verseket szült a nehezen enyhülő gyász, és akkoriban éreztem meg, hogy bizony ő is kopik, hogy nyomot hagy rajta a szenvedés. Riadtan csodálkoztam erre rá, azzal a naiv rémülettel, amivel az ember egyszer csak megérti, hogy a szülei nem halhatatlannak. Ott ült a nappaliban a kedvenc helyén, a fotelban, háta mögött a karfán Judit horgolt, barna kendőjével, és továbbra is a szokott figyelemmel és fegyelemmel olvasta a verseket, amiket vittem, de mégis, hirtelen elkezdtem őt öregnek látni.

Később aztán lassan megnyugodtunk: nagyon sokáig volt öreg, de mégsem nem vált elesetté. Vibráló szellemén, huncut okosságán semmi nyomot nem hagytak a további, telő évtizedek.

Amikor legutoljára meglátogattam, ugyanabban a fotelban ült, feje fölött a Juditot ábrázoló olajképpel. Panaszkodott, hogy nem jut el borbélyhoz, és zavarja, hogy ilyen torzonborz. Papp Gábor Zsigmonddal jártunk nála, aki harmincöt évvel ezelőtt először elvitt az órájára. Gábor kiszaladt a boltba, hogy beszerezze a borotválkozáshoz szükséges kellékeket, én pedig levágtam a haját. Meg is borotváltuk, óvatosan,

hogy ne kelljen sokáig abban a kényelmetlen pózban tartania a fejét.

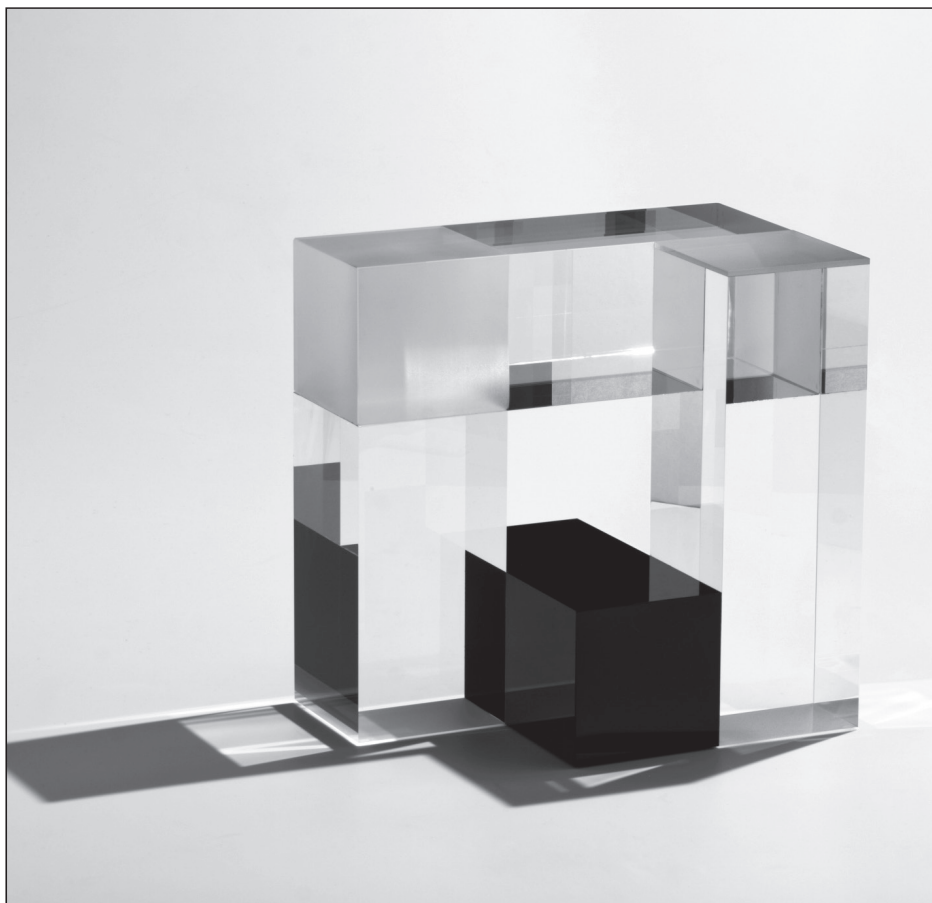
Miközben ott ült a teraszajtó előtt, a fénybe fordított széken, és én csattogtattam az ollót, fogalmam sem volt róla, hogy mi most búcsúzunk. Hogy ez az ember, akit most megérintek, egy hónap múlva már nem lesz a világon. Hogy árvák leszünk, soha többé nem halljuk a hangját, nem pillant többé ránk a

szemüvege felett, nem nevet fel, nem legyint, nem ölel meg bennünket többé ügyetlenül távozáskor.

Annak a világnak, amelybe általa léptünk be, vége. Igen, vége. Ennek ellenére kell benne élni, úgy, ahogy ő is helyesnek látná. Kapaszkodni tiszta formákba vetett erős gyökerekkel, mint a fa a sziklafalon.

Tóth Krisztina

256

Botos Péter: cím nélkül